

АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ ЧЕВЕНГУР

Превод от руски: Симеон Владимиров, 1989

chitanka.info

Има в старите провинциални градове веhti покрайнини. Там хората идват да живеят направо от природата. Появява се човек с будно и до болка изнемощяло лице, който всичко може да поправи и уреди, но самият той е преживял живота си неуредено. Какви ли не изделия — от тиганчета до будилници — са минавали на времето през ръцете на този човек. Не се е отказвал и подметки да слага, вълчи сачми да лее и да щампова фалшиви медали за продажба по селските панаири. А за себе си никога нищо не е направил — нито семейство, нито жилище. Лете живееше чисто и просто сред природата, слагаше инструментите си в торбата, а торбата използваше за възглавница — повече за да си пази инструментите, отколкото да му е меко. От сутрешното слънце се вардеше, като още от вечерта слагаше на очите си листо от лопуш. А зиме живееше с остатъка от припечеленото през лятото, за квартирата плащаше на клисаря, като нощем оповестяваше с камбаната, колко е часът. Нищо не го интересуваше специално — нито хората, нито природата, а само разните изделия. Затова към хората и полетата се отнасяше с равнодушна нежност и не посягаше на интересите им. В зимните вечери понякога майстореше ненужни предмети: кули от тел, кораби от парчета покривна ламарина, лепеше хартиени дирижабли и други подобни — изключително за собствено удоволствие. Често дори забавяше нечия случайна поръчка — например даваха му да стегне новите обръчи на каче, а той се занимаваше с направата на дървен часовник и смяташе, че часовникът трябва да върви без курдисване — от въртенето на Земята.

Тези безплатни занимания не се харесваха на клисаря.

— Ще просиш на старини, Захар Палич! Колко дни вече стои качето, а ти докосваш земята с дървото — един Господ знае защо.

Захар Павлович мълчеше, за него човешката реч беше като шума на гората за горския жител — не я чуваше.

Клисарят пушеше и продължаваше спокойно да гледа — от честите богослужения той не вярваше в Бога, но знаеше със сигурност, че Захар Павлович нищо няма да направи — хората живеят отдавна на света и вече всичко са измислили. А Захар Павлович смяташе обратното — хората далече не са измислили всичко, щом като природното вещество си живее, непипнато от ръце.

През четири години на петата половината село отиваше в мините и градовете, а половината — в гората — случваше се неплодородие.

Открай време се знае, че на горските поляни дори в сушави години добре зреят тревите, зеленчуците и житото. Останалата на място половина от селото хукваше към тези поляни, за да спаси собственото си зеленище от моменталното му разграбване от тълпите скитници. Но този път сушата се повтори и на следната година. Селото залости къщите си и на два отряда излезе на друма — единият отряд тръгна по просия към Киев, другият — към Луганск, да търси работа; а някои свиха към гората и обраслите с храсталаци дерета, почнаха да ядат сурова трева, глина и кори и подивяха. Заминаха почти само възрастните — децата сами предварително измряха или се пръснаха да просят. А майките кърмачки сами постепенно умориха кърмачетата, като не им даваха да сучат до насита.

Имаше една баба — Игнатиевна, която лекуваше малолетните от глад. Тя им даваше гъбена отвара със сладка трева и децата кротко замираха със суха пяна на устата. Майката целуваше детето по състареното набръчкано челце и шепнеше:

— Отърва се, милото. Слава тебе, Господи!

Игнатиевна стоеше до нея:

— Предаде Богу дух, горкото, като живо лежи, сега в рая слуша сребърните ветрове...

Майката се любуваше на детето си, защото вярваше в облекчаването на горчивата му участ.

— Вземи старата ми пола, Игнатиевна, нямам какво друго да ти дам. Благодаря ти.

Игнатиевна разпъваше полата към светлината и говореше:

— Че поплачи си малко, Митревна, така ти се полага. А полата ти е носена-преносена, прибави поне една забрадчица или ми подари ютийката...

Захар Павлович остана в селото сам — хареса му безлюдие. Но живееше повече в гората, в землянка, заедно с един бежарин, хранеха се с чорба от тревы, ползата от които бежаринът предварително беше изучил.

Захар Павлович постоянно работеше, за да забравя глада, и се научи да прави от дърво всичко, което по-рано беше правил от метал. А бежаринът цял живот не беше правил нищо, сега пък съвсем — до петдесетата си година само беше наблюдавал около себе си кое как и защо става и беше чакал какво в края на краищата ще стане от общото

неспокойствие, та веднага след успокояването и изясняването на света да започне да действа: животът никак не го влечеше и изобщо не си беше помръднал пръста нито за брак с жена, нито за някое общополезно деяние. Още при раждането беше се учудил и така беше доживял до старини — със сини очи на младоликото лице. Когато Захар Павлович правеше дъбов тиган, бекаринът страшно се чудеше, че на него тъй или иначе нищо няма да може да се изпържи. Но Захар Павлович наливаше в дървения съд вода и на тих огън правеше така, че водата кипваше, а тиганът не гореше. Бекаринът примираше от учудване:

— Страшна работа. Къде ти, братлета, човек може всичко да знае...

И ръцете на бекарина се отпускаха пред съкрушителните всеобщи тайни. Или никой нито веднъж не бе обяснил на бекарина простотата на явленията, или пък той беше съвсем глупав. Наистина, когато Захар Павлович се опита да му обясни защо духа вятърът, а не стои на едно място, бекаринът още повече се учуди и нищо не разбра, макар че точно чувстваше произхода на вятъра.

— Ами? Кажи де! Значи от припичането на слънцето! Хубава работа!...

Захар Павлович му обясни, че припичането не е хубава работа, а чисто и просто жега.

— Бре, жега! — учуди се бекаринът. — Я гледай каква дяволия!

Учудването на бекарина само се местеше от предмет на предмет, но в съзнанието му нищо не се променяше. Вместо с ум той живееше с чувство на доверчиво уважение.

През лятото Захар Павлович отново направи от дърво всички изделия, които познаваше. Землянката и мястото, което ѝ принадлежеше като двор, бяха покрити с предметите на техническото изкуство на Захар Павлович — пълен комплект селскостопански инвентар, машини, инструменти, начинания и житейски приспособления — всичките само от дърво. Странното беше, че нямаше нито един предмет, който да повтаря природата — например кон, колело или нещо друго.

През август бекаринът се завря в сянката, легна по корем и каза:

— Захар Павлович, умирам, вчера изядох един гущер... На тебе ти донесох две гъбки, а аз си изпекох гущера. Помахай ми отгоре с

лопуш — обичам вятъра.

Захар Павлович му помахаш с лопуш, донесе вода и напои умиращия.

— Няма да умреш. Само така ти се струва.

— Ще умра, Бога ми, ще умра, Захар Палич — уплаши се да излъже бекаринът. — Шкембето ми нищо не задържа, в мене живее грамаден глист, той ми изпи всичката кръв... — Бекаринът се обърна по гръб: — Как смяташ, да се страхувам ли или не?

— Не се бой — положително му отвърна Захар Павлович. — И на мене ми иде сега да умра, ама нали знаеш, все се занимавам с разни изделия...

Бекаринът се зарадва на съчувствието и до вечерта умря без уплаха. Когато умря, Захар Павлович беше отишъл да се къпе в рекичката и завари бекарина вече мъртъв, задушен от собствения си зелен бълвоч. Бълвочът беше плътен и сух, беше се струпал като тесто около устата на бекарина и в него действаха бели малокалибрени червеи.

През нощта Захар Павлович се събуди и чу, че вали дъжд — вторият дъжд от месец април. „Ама щеше да се чуди бекаринът“ — помисли си Захар Павлович. Но бекаринът киснеше сам в тъмното под равномерно падащите от небето потоци и бавно се подуваше.

През сънния и тих дъжд нещо глухо и тъжно засвири — толкова далече, че там, където свиреше, нямаше дъжд и беше ден. Захар Павлович веднага забрави и бекарина, и дъжда, и глада и стана. Свириеше далечна машина, жив, работещ локомотив. Захар Павлович излезе навън и постоя на открито под топлия дъжд, който тихо пееше за мирен живот, за обширната дълга земя. Тъмните дървета дремеха, разперили клони, прегърнати ласкаво от спокойния дъжд; беше им толкова хубаво, че те, отмалели, без вятър помръдваха клонките си.

Захар Павлович не обърна внимание на радостта на природата, него го развълнува замлъкналият неизвестен локомотив. Когато отново си легна, той си помисли, че дъждът, дето е дъжд, и той работи, пък аз спя и се крия в гората без полза. Щом умря бекаринът, ще умреш и ти; той през целия си живот не беше направил нито едно изделие — все се заглеждаше, все се канеше, на всичко се чудеше, във всяко най-просто нещо виждаше чудо и не помръдваше ръка, за да не развали нещо;

само гъби береше, но и тях не умееше да ги намира; и така си умря, без с нищо да накърни природата.

На сутринта пекна страшно слънце и гората запя с цялата сила на гласа си, пропускайки утринния вятър под долните си листа. Захар Павлович забеляза не толкова утрото, колкото смяната на работниците — дъждът беше заспал в почвата, беше го заместило слънцето, а от слънцето беше започнала шетнята на вятъра, бяха се разчорлили дърветата, бяха се разбъбрили тревите и храсталаците и дори самият дъжд, още непочинал, се беше изправил на крака, разбуден от гъделичкащата го топлина, и събираше тялото си в облаци.

Захар Павлович наслага в торбата дървените си изделия, колкото се побраха, и потегли по женската гъбарска пътечка. Той не погледна бекарина — умрелите не са за гледане; макар че Захар Павлович познаваше един човек, рибар от езерото Мутево, който разпитваше за смъртта мнозина и се измъчваше от любопитството си. Този рибар обичаше рибата не толкова като храна, а като особено същество, което навярно знае тайната на смъртта. Той показваше на Захар Павлович очите на мъртвите риби и говореше: „Гледай каква мъдрост! Рибата стои между живота и смъртта и затова е няма и гледа безизразно; телето, дето е теле, и то мисли, а рибата — не, тя вече всичко знае.“ Рибарят с години съзерцаваше езерото и си мислеше все едно и също: колко е интересна смъртта. Захар Павлович го раздумваше: „Нищо особено няма там, само нещо такова тясно.“ След година рибарят не издържа и се хвърли от лодката в езерото, като предварително си върза краката с въже, да не би ненадейно да заплува. Тайно в себе си той изобщо не вярваше в смъртта, но главно искаше да погледне какво има там, може би е много по-интересно за живеене, отколкото на село или на брега на езерото. Той виждаше смъртта като друга губерния, разположена под небето, все едно на дъното на студена вода, и тя го влечеше. Някои селяни, на които рибарят говореше за намерението си да живее в смъртта и да се върне, го раздумваха, а други се съгласяваха с него: „Ами от опит глава не боли, Митрий Иванич. Опитай, после ще ни разкажеш.“ Дмитрий Иванич опита; след три дни го извлякоха от езерото и го погребяха до оградата на селските гробища.

Сега Захар Павлович минаваше покрай гробищата и сред гората от кръстове търсеше гроба на рибаря. На гроба на рибаря нямаше кръст; той не огорчи със смъртта си нито едно сърце, нито една уста не

го поменуваше, защото не бе умрял от болест, а от любопитния си ум. Рибарят не остави жена — беше вдовец, синът му беше невръстен и живееше при чужди хора. Захар Павлович ходи на погребението, повел хлапето за ръка, едно такова нежно и разумно момче, не можеш разбра на майка си ли или на баща си прилича. Къде ли е сега това момче? Сигурно като кръгло сираче първо е умряло през тези гладни години. Момчето вървеше след ковчегата на баща си без скръб и благоприличие.

— Чичо Захар, нали татко нарочно е легнал така?

— Не нарочно, Саша, а от глупост и тебе те вкара в беля. Няма скоро да иде за риба.

— А защо плачат лелите?

— Защото са оплаквачки.

Когато поставиха ковчегата до гроба, никой не искаше да се прости с покойника. Захар Павлович коленичи и докосна с устни влажната четинеста буза на рибаря, измита на езерното дъно. После Захар Павлович каза на момчето:

— Прости се с баща си, той е мъртъв вовеки веков. Погледай го, да го запомниш.

Момчето полегна до тялото на баща си, до старата му риза, от която лъхаше на жива плът, защото му я бяха облекли за погребението — баща му се беше удавил в друга. Момчето попипа ръцете му, от тях миришеше на рибешка влага, на единия му пръст беше сложен оловният венчален пръстен в чест на забравената майка. Детето извърна глава към хората, уплаши се от чуждите и сграбчило ризата на баща си като защита, жално заплака; скръбта му беше безмълвна, без съзнание за сетнешния живот и затова неутешима; то така скърбеше по умрелия си баща, че мъртвецът можеше да бъде щастлив. И всички, които стояха край ковчегата, заплакаха от жал за момчето и от преждевременно съчувствие към самите себе си, че всеки ще трябва да умре и да бъде оплакан така.

Въпреки цялата си скръб Захар Павлович помнеше какво трябва да се прави по-нататък.

— Стига си вила, Никифоровна! — каза той на една жена, която плачеше, хълцаше и припряно нареждаше. — Не ревеш от мъка, а за да ти поплачат, когато и ти умреш. Я по-добре вземи хлапето, имаш ги шестима, все ще се прехрани криво-ляво още един.

Никифоровна веднага си направи женската сметка и свирепото ѝ лице стана сухо — тя плачеше без сълзи, само с бръчките.

— Само това ми липсва! Ама че го рече — щял криво-ляво да се прехрани! Сега е такъв, ами като порасне! Като почне да лапа и панталони да къса — не мож му смогна!

Момчето беше взето от друга жена, Мавра Фетисовна Дванова, която имаше седем деца. Детето ѝ подаде ръка, жената изтри лицето му с полата си, изсекна носа му и поведе сирачето към къщата си.

Момчето си спомни за въдицата, която баща му беше му направил, а то я метна в езерото и я забрави там. Сега сигурно вече се е хванала риба и то може да я изяде, за да не му се карат чуждите хора, задето ги подяжда.

— Лельо, на мойта въдица във водата се е хванала риба — каза Саша. — Нека ида да я взема и ще си я ям, да не ме храните вие.

Мавра Фетисовна внезапно намръщи лице, изсекна носа си в края на забрадката и не пусна ръката на момчето.

Захар Павлович се замисли, искаше му се да тръгне като скитник, но остана. Страшно го потресе скръбта и сирашката неволя — в душата му се появи някаква непозната съвест и му се дощя да ходи без умора по земята, да среща скръбта във всички села и да плаче на чуждите гробове. Но го възпряха новите изделия: кметът му даде за поправка стенния си часовник, а свещеникът — да настрои рояла. Захар Павлович никога през живота си не беше чувал никаква музика — веднъж в уездния град беше видял грамофон, но селяните го бяха разбили и не свиреше. Грамофонът се намираше в кръчмата, стените на кутията бяха счупени, за да се види измамата и кой пее там, а в мембраната беше забита обикновена игла. Той цял месец настройва рояла, опитваше меланхоличните звуци и разглеждаше механизма, изработващ такава нежност. Захар Павлович удряше по клавиша — тъжната мелодия се издигаше и отлиташе; Захар Павлович гледеше нагоре и чакаше звукът да се върне — твърде хубав беше, за да се разпилее безследно. На свещеника му омръзна да чака настройването и каза: „Чичо, недей да дрънкаш напразно, гледай да свършиш по-скоро работата и не се мъчи да разбереш нещо, което не ти е нужно.“ Захар Павлович се обиди до дъното на своето майсторство и направи в механизма един секрет, който можеше да се отстрани за секунда, но не можеше да се открие без специални познания. После попът всяка

седмица викаше Захар Павлович: „Ела, приятелю, ела, тайнообразуващата сила на музиката пак изчезна.“ Захар Павлович направи секретта не заради попа и не за да ходи често да се наслаждава на музиката, беше го развълнувало друго — как е направено това изделие, което вълнува всяко сърце, прави човека по-добър; точно затова нагласи секретта си, който се вмесваше в благозвучието и го заглушаваше с вой. Когато след десет поправки Захар Павлович разбра тайната на смесването на звуците и устройството на вибриращата главна дъска, той извади от рояла секретта и завинаги престана да се интересува от звуците...

Сега, докато вървеше, Захар Павлович си спомняше своя минал живот и не съжеляваше за него. През изтеклите години лично беше проумял много апарати и предмети и можеше да ги повтори в своите изделия, стига да има подходящ материал и инструменти. Вървеше той през селото, тръгнал към неизвестните машини и предмети, които са отвъд чертата, където могъщото небе се сливаше с неподвижните селски ниви. Вървеше нататък със същото чувство, с което селяните вървят към Киев, когато секне вратата им и животът им се превърне в доживяване.

По селските улици миришеше на изгоряло — миришеше от пепелта на пътя, в която не ровеха кокошки, защото бяха изядени. Къщите мълчаха, пълни с бездетна тишина; подивели и надраснали нормата си лопуши чакаха стопаните пред портите, по пътеките и по всички обработвани и отъпкани места, където преди никаква трева не се задържаше — полюляваха се като бъдещи дървета. От безлюдното плетищата също бяха цъфнали, обвити с хмел и повет, а някои колове и прътове се бяха прихванали и обещаваха да се превърнат в горичка, ако хората не се върнат. Кладенците по дворовете бяха пресъхнали, през дъсчените сандъци в тях свободно пълзяха и тичаха гущери, за да си отдъхват от жегата и да се размножават. Захар Павлович доста се учуди и от едно такова безсмислено произшествие — в нивите житото отдавна беше умряло, а по сламените покриви на къщите се зеленееше ръж, овес, просо и шумеше лобода — те се бяха прихванали от зърната в сламената покривка. В селото се прехвърлиха също жълто-зелените полски птици и живееха направо в стаите, а врабчетата се вдигаха пред краката му на облаци и през вятъра от крилата им долитаха техните песни на делови стопани.

Когато излезе от селото, Захар Павлович видя цървул; цървулът също беше оживял без хората и бе намерил съдбата си — от него бе поникнал раkitов филиз, а останалото му тяло гниеше в праха и пазеше сянка над коренчето на бъдещия храст. Под цървула навярно имаше по-влажна почва, защото през него напиреха множество бледи тревички. От всички селски предмети Захар Павлович най-много обичаше цървула и подковата, а от постройките — кладенците. На комина на последната къща стоеше лястовица, която, щом видя Захар Попович, влезе в комина и там, в неговия мрак, прегърна с крила потомците си.

Вдясно остана църквата, а зад нея — чистото знаменито поле, равно като утихнал вятър. Малката камбана, пригласящата, се обади и удари пладне — дванайсет пъти. Поветът беше обхванал храма и се мъчеше да стигне до кръста. Гробовете на свещениците до стените на църквата бяха обрасли с бурен и ниските кръстове издъхваха в гъсталаците. Свършил работата си, клисарят още стоеше до преддверието и наблюдаваше хода на лятото; неговият будилник се беше заплел в дългогодишната сметка на времето, затова клисарят от старост беше започнал да усеща времето така остро и точно, както скръбта и щастието; каквото и да правеше, дори да спеше (макар че на старини животът е по-силен от съня — той е бдителен и ежеминутен), щом изтечеше един час, клисарят започваше да усеща някаква тревога или копнеж, тогава удряше часа и отново притихваше.

— Жив ли си още, дядо? — каза Захар Павлович на клисаря. — За кого броиш часовете?

Клисарят искаше да не отговори — за седемдесет години живот беше се убедил, че половината работи е свършил залудо, а три четвърти от всички думи е изрекъл напразно — от грижите му не бяха оцелели нито децата му, нито жена му, а думите бяха забравени като случаен шум. „Ще кажа на този човек една дума — упрекуваше се клисарят, — а човекът ще измине една верста и няма да ме задържи във вечната си памет: какъв съм му аз — нито родител, нито помощник!“

— Залудо работиш! — упрекна го Захар Павлович.

На тази глупост клисарят отвърна:

— Как така залудо? През мое време селото десет пъти се пръска и после пак се заселва. И сега ще се върне, не може дълго да стои без

човек.

— Ами твоят звън кому служи?

Клисарят познаваше Захар Павлович като човек, който се залавя за всякаква работа, но не знае цената на времето.

— Гледай го ти: кому служел звънът! С камбаната аз съкращавам времето и песни пея...

— Пей си ги — каза Захар Павлович и излезе от селото.

Встрани от селото беше се сгушила къщурка без двор, очевидно някой се бе оженил набързо, скарал се с баща си и се изселил. Къщурката също беше празна и вътре в нея беше ужасно. Само едно зарадва Захар Павлович на сбогуване — от комина на тази къща бе израснал слънчоглед, вече възмъжал и навел към изгрева зреещата си глава.

Пътят беше обрасъл със сухи, овехтели от прах треви. Когато Захар Павлович седнаше да изпуши един тютюн, той виждаше на земята уютни гори, където тревите бяха дървета — цял един мъничък жив свят със свои пътища, със своя топлина и пълно обзавеждане за всекидневните нужди на дребните угрижени твари. След като се загледа в мравките, Захар Павлович ги държа в главата си още три-четири версти от пътя и най-сетне си помисли: „Да имахме ума на мравките и комарите, веднага можехме да си уредим живота доста охолно, тези дребосъци много ги бива за задружен живот — човекът не може още да се мери с майстор като мравката.“

Появи се Захар Павлович в покрайнините на града, нае си килер при един многодетен вдовец — дърводелец, излезе навън и се замисли: с какво ли да се захване?

Дърводелецът хазаин се върна от работа и седна до Захар Павлович.

— Колко да ти плащам за помещението? — попита Захар Павлович.

Дърводелецът не се засмя, а искаше да го направи, но само някак изхриптя с гърло — в гласа му се чувстваше безнадеждност и примирено отчаяние, което се среща у докрай и завинаги огорчения човек.

— А ти какво работиш? Нищо? Добре де, живеј така, докато моите момчета не ти откъснат главата...

И право каза човекът. Още първата нощ синовете на дърводелеца — момчета от десет до двайсет години — поляха спящия Захар Павлович с пикнята си, а вратата на килера залостиха с машата. Но трудно беше да бъде разсърден Захар Павлович, който никога не се интересуваше от хората. Той знаеше, че има машини и мощни сложни изделия, и по тях ценеше благородството на човека, а не по случайната простащина. И наистина на сутринта Захар Павлович видя как най-големият син на дърводелеца сръчно и сериозно правеше дръжка за брадва — значи главното в него не е пикнята, а сръчните ръце.

След седмица Захар Павлович така се разтъжи от безделието, че без покана започна да поправя къщата на дърводелеца. Потегна слабите шевове на покрива, пренареди стълбите за антрето и изчисти саждите от комините. Вечерно време Захар Павлович дялаше колчета.

— Какво правиш? — попита го дърводелецът, попивайки мустаците си с коричка хляб: той току-що беше обядвал, яде картофи и краставички.

— Може да влязат в работа — отвърна му Захар Павлович.

Дърводелецът дъвчеше коричката и мислеше.

— Стават за оградки в гробищата! Моите момчета постиха и всички гробове в гробищата нарочно омърсиха.

Тъгата на Захар Павлович беше по-силна от съзнанието, че трудът му е безполезен, и продължаваше да дяла колове до пълно нощно изтощение. Без занаята кръвта на Захар Павлович от ръцете преливаше в главата и той започваше така сериозно да мисли за всичко наведнъж, че в главата му ставаше само каша, а в сърцето му се появяваше мъчителен страх. Когато денем се щураше из слънчевия двор, не можеше да превъзмогне мисълта си, че човекът е произлязъл от червея, а червеят е обикновена страшна тръбичка и вътре в нея нищо няма, само празна воняща тъмнина. Наблюдавайки градските къщи, Захар Павлович откри, че те съвсем приличат на затворени ковчези, и се страхуваше да спи в къщата на дърводелеца. Животинската работоспособна сила не можеше да си намери място и разяждаше душата на Захар Павлович, той не се владееше и се измъчваше от най-различни чувства, които никога не се появяваха, когато работеше. Започна да сънува сънища: уж умира баща му, миньорът, а майка му го полива с мляко от цицата си, за да живее, но баща му сърдито ѝ казва: „Остави ме поне свободно да се помъча,

мръснице“, после дълго лежи и протака смъртта си, а майка му стои над него и пита: „Скоро ли ще умреш?“ Баща му ожесточено, като мъченик, плюе, ляга по очи и ѝ напомня: „Погреби ме в старите панталони, тези ще ги дадеш на Захарка!“

Единственото, което радваше Захар Павлович, беше да седи на покрива и да гледа в далечината, където на две версти от града понякога минаваха бесни железопътни влакове. От въртенето на колелетата на локомотива и от бързото му дишане тялото на Захар Павлович радостно го сърбеше, а очите му леко овлажняваха от съчувствие към локомотива.

Дърводелецът гледа, гледа своя квартирант и започна да го храни безплатно на трапезата си. Синовете на дърводелеца още първия път хвърлиха в лицата на Захар Павлович сополи, но бащата стана, замахна и без да продума, направи върху скулата на големия си син цицина.

— Аз съм човек като човек — спокойно каза дърводелецът, като си седна, — но ти разбираш ли, такава паплач съм създал, че току-виж ме довършили. Я го виж Федка! Силен е като дявол и не мога да разбера къде се е налял така — от мънички живеят бедно...

Започнаха първите есенни дъждове — със закъснение, без полза, селяните отдавна бяха изчезнали по чуждите краища, а мнозина бяха измрели по пътищата, без да стигнат до мините и до южния хляб. Захар Павлович отиде с дърводелеца на гарата да си търси работа, дърводелецът имаше там познат машинист.

Намериха машиниста в дежурната стая, където спяха локомотивните бригади. Машинистът каза, че хора много, а работа няма; остатъците от близките села живеят все на гарата и вършат каквото им падне почти без пари. Дърводелецът излезе и донесе бутилка водка и един суджук. Пийнаха си водка и машинистът разказа на Захар Павлович и дърводелеца за локомотива и уестингхаузовата спирачка.

— Знаеш ли каква е инерцията по стръмнините при композиция от шейсет оси? — възмутен от невежеството на слушателите си говореше машинистът и пъргаво показваше с ръце силата на инерцията. — Охо! Отвориш спирачния кран, а от накладката под тендера излиза син пламък, вагоните натискат отзад, локомотивът пухти със затворена пара — тя от скоростта клоочи в комина! Ух,

майката си трака!... Я сипи! Язык, че не си купил краставици, от суджукта стомахът се задръства...

Захар Павлович седеше и мълчеше, той предварително не вярваше, че ще постъпи на локомотивна работа — къде ти ще се справи с нея след дървените тиганчета!

От разказите на машиниста интересът му към механичните изделия ставаше по-притаен и по-безнадежден, като несподелена любов.

— А ти какво се оклюма? — машинистът забеляза мъката на Захар Павлович. — Ела утре в депото, аз ще поговоря с ръководителя, може да те вземат за бърсач! Не се плаши, кучи сине, щом искаш да ядеш...

Машинистът спря, без да завърши някаква дума — започна да се оригва.

— Ох, мамка му, твоят суджук дава заден ход! Цял пуд за едно десетаче си купил, скръндза такава, по-добре да бях си замезил с конци за бърсане... Но — пак се обърна към Захар Павлович машинистът, — но ще ми лъскаш локомотива като огледало, да мога всяка част да пипна с бели ръкавици! Локомотивът не обича никаква прашина, машината, брат, е госпожица... Жената не става за тая работа — една дупка повече, и машината няма да тръгне...

Машинистът задрънка отвлечени приказки за някакви жени. Захар Павлович слушаше, слушаше и нищо не разбираше — той не знаеше, че жените могат да се обичат особено и отдалече, той знаеше, че такъв човек трябва да се ожени. Можеше да се говори интересно за сътворението на света и за непознатите изделия, но да се говори за жени, както и да се говори за мъже, това не го разбираше и му беше скучно. Някога и Захар Павлович имаше жена, тя го обичаше, а той не я тормозеше, но кой знае каква голяма радост не видя от нея. Човек е надарен с много свойства, ако страстно се замисли за тях, може да цвили от възторг дори от собственото си ежесекундно дишане. Но какво излиза тогава? Забавление и игра със собственото тяло, а не сериозно външно съществуване.

Захар Павлович открай време не ги обичаше тези разговори.

След един час машинистът се сети за своето дежурство. Захар Павлович и дърводелецът го изпратиха до локомотива, който беше

излязъл от зареждане. Машинистът още отдалеч викна със служебен бас на помощника си:

— Как е парата?

— Седем атмосфери — отвърна без усмивка помощникът, наведен през прозореца.

— Водата?

— Нормално ниво.

— Огънят?

— Продухвам го.

— Отлично.

На другия ден Захар Павлович дойде в депото. Машинистът ръководител, едно съмняващо се в живите хора старче, дълго се взира в него. Той така силно и ревниво обичаше локомотивите, че гледаше с ужас, когато те се движеха. Ако зависеше от него, щеше да остави всички локомотиви във вечен покой, за да не ги осакатяват с грубите си ръце невежите. Той смяташе, че хората са много, а машините малко; хората са живи и могат сами да се защитят, а машината е нежно, беззащитно, крехко същество и за да я кара както трябва, човек трябва най-напред да зареже жена си, да избие от главата си всички грижи, да топи хляба си в машинно масло — тогава вече може да бъде допуснат до машината, и то след десет години търпение!

Ръководителят изучаваше Захар Павлович и се измъчваше: мазник е сигурно, където трябва да се пипне с пръст, това говедо ще тресне с каменарски чук, където трябва едва-едва да се забърше стъклцето на манометъра, така ще натисне, че ще откъсне целия прибор заедно с тръбичката, нима е допустимо орач да се пусне до механизма?! Боже мой, Боже мой — мълчаливо, но искрено се ядосваше ръководителят, — къде сте вие, някогашни машинисти, помощници, огняри и бърсачи? Едно време хората трепереха до локомотива, а сега всеки мисли, че е по-умен от машината! Гадове, светотатци, мръсници, подлизурки! По принцип би трябвало движението веднага да се спре! Какви са сегашните машинисти? Катастрофа, а не хора! Това са скитници, циркаджии, файтонджии — на тях не бива болт да им се дава в ръцете, а те вече боравят с регулатора! Аз някога само нещо чуждо да тракне в локомотива при движение, нещо само да засвири в главния механизъм, без да мръдна, само с връхчето на нокътя го усещам, целият тръпна от болка и още на

първата спирка с устни ще намеря дефекта, ще го излижа, ще го изсмуча, с кръвта си ще го смажа, но слепешката няма да тръгна... А този иска от нивата право на локомотива да се качи!

— Иди си вкъщи, най-напред си измий мутрата и после се приближавай до локомотива — каза ръководителят на Захар Павлович.

След като се изми, на другия ден Захар Павлович пак дойде. Ръководителят лежеше под локомотива и внимателно пипаше ресорите, като лекичко почукваше по тях с чукчето и слагаше ухо до звънкащото желязо.

— Мотя! — повика ръководителят шлосера. — Затегни тук гайката на половин косъмче!

Мотя завъртя гайката с разметния ключ на половин оборот. Ръководителят изведнъж така се обиди, че на Захар Павлович му дожаля за него.

— Мотюшка! — с тиха, сподавена тъга каза ръководителят, като обаче поскърцваше със зъби. — Какво направи, гад проклета? Нали ти казах: гайката! Коя гайка? Основната! А ти ми завъртя контрагайката и ме обърка! И пак въртиш контрагайката! Пак ми пипаш контрагайката! И какво да ви правя, гадове проклети? Махай се, говедо!

— Нека аз, господин машинист, върна контрагайката с половин оборот, а основната ще я затегна на половин косъмче! — помоли Захар Павлович.

— А? Ти забеляза ли, а? Та той, той е дървар, а не шлосер! Една гайка, една гайка не знае по име! А? Кажи какво да се прави? Държи се с локомотива като с жена, като с някаква курва! Господи Боже мой!... Хайде ела, ела насам, постави ми гайката, както казах...

Захар Павлович се пъхна под локомотива и направи всичко точно и както трябва. После до вечерта ръководителят се занимава с локомотивите и се кара с машинистите. Когато светнаха лампите, Захар Павлович напомни на ръководителя за себе си. Ръководителят се спря пред него и продължаваше да си говори своето.

— Бащата на машината е лостът, а майка — наклонената плоскост — нежно продума ръководителят, спомняйки си нещо свое, съкровено, което му даваше спокойствие нощем. — Опитай се утре да чистиш пещите, ела навреме. Но не зная, не ти обещавам — ще опитаме, ще видим... Това е много сериозна работа. Разбираш ли — пещ! Не какво да е, а пещ!... Хайде, върви си, върви!

Преспя Захар Павлович още една нощ в килера на дърводелеца, а на разсъмване, три часа преди започване на работата, пристигна в депото. Пред него лежах излъсканите от колелата релси, стояха товарни вагони с надписи на далечни краища: Задкаспийска, Задкавказка, Усурийска железопътна линия. По коловозите ходеха особени, странни хора, умни и съсредоточени — стрелочници, машинисти, контролори и други. Наоколо имаше здания, машини, изделия и инсталации.

Пред Захар Павлович се откри нов, майсторски направен свят — толкова отдавна обичан, сякаш открай време познат — и той реши навеки да остане в него.

Една година преди лошата реколта Мавра Фетисовна забременя за седемнайсети път. Мъжът ѝ, Прохор Абрамович Дванов, се зарадва по-малко, отколкото си е редно. Той всеки ден съзерцаваше нивите, звездите, огромния течащ въздух и си казваше: „За всички стига!“ И си живееше спокойно в къщата, която гъмжеше от дребни хора — неговото потомство. Жена му беше родила шестнайсет души, но оцеляха седмина, а осмият беше хранениче — син на удавилия се по собствено желание рибар. Когато жена му доведе за ръка сирачето, Прохор Абрамович не каза нищо срещу това:

— Какво пък, колкото са повече децата, толкова по-сигурно умират старците... Нахрани го, Мавруша!

Момчето взе хляба и млякото и заклати крака. Мавра Фетисовна го погледна и въздъхна:

— Нова мъка ни прати Господ... Сигурно ще умре невръстен, личи му, че не е издръжлив, само хляба ще яде напразно...

Но две години момчето не умря и дори нито веднъж не боледува. Ядеше малко и Мавра Фетисовна се примири със сирачето:

— Яж, яж, милото ми — говореше тя, — у нас ако не си хапнеш, и у другите няма да намериш...

Прохор Абрамович отдавна беше напласен от нуждата и децата и на нищо не обръщаше внимание — боледуват ли децата, или се раждат нови, лоша ли е реколтата или сносна, и затова на всички изглеждаше добър човек. Само това, че жена му почти всяка година беше бременна, го радваше по-малко — децата единствени създаваха у него чувство, че животът му е солиден, те с малките си меки ръчички го караха да оре, да се занимава с домакинството и да се грижи за всичко. Той ходеше, живееше, работеше като насън, без да има излишна сила и без нищо да знае съвсем определено. Прохор Абрамович се молеше на Бога, но не изпитваше искрена привързаност към него: страстите на младостта — любов към жените, желание за хубаво ядене и други — в него не продължиха, защото жена му беше грозна, а храната от година на година — все по-еднообразна и нехранителна. Увеличаването на децата намаляваше в Прохор Абрамович интереса към самия него; от това на него му ставаше някак по-ведро и по-леко. Колкото повече живееше Прохор Абрамович, все по-търпеливо и по-безразлично се отнасяше към всички събития в селото. Ако всички деца на Прохор Абрамович вземеха да умрат за

едно денонощие, той още на другия ден щеше да си събере толкова храненичета, а ако и храненичетата умреха, Прохор Абрамович моментално щеше да се откаже от земеделската си съдба, да освободи жена си и да тръгне бос накъдето му видят очите — някъде, където се стремят всички хора, където на сърцето е все така тъжно, но поне на краката е радостно.

Седемнайсетата бременност на жена му огорчи Прохор Абрамович по стопански причини — тази есен в селото се родиха по-малко деца, отколкото през миналата, а най-важното — не роди леля Маря, която двайсет години всяка година раждаше деца, без годините, които се падаха преди суша. Цялото село го знаеше и ако леля Маря не беше трудна, мъжете викаха: „Ей, Маря мома ходи, догодина ще има глад.“

Тази година Маря също ходеше слаба и свободна.

— Угариш ли, Маря Матвеевна? — с уважение я питаха минаващите мъже.

— Що пък не? — говореше Маря и от неудобство се срамуваше от яловото си положение.

— Нищо, де — успокояваха я. — Току-виж скоро пак си заченала син, ти лесно прихващаш.

— Че що да живея залудо? — ставаше по-смела Маря. — Само хляб да има...

— Виж, това е вярно — съгласяваха се мъжете. — Не е трудно жената да роди, но хлябът след нея не втасва... Ама ти си вещица, знаеш кога ти е времето.

Прохор Абрамович каза на жена си, че ненавреме е забременяла.

— Их, Проша — отвърна Мавра Фетисовна, — аз ще родя, аз ще тръгна с торбата за тях, няма ти!

Прохор Абрамович млъкна и дълго мълча.

Дойде декември, а сняг нямаше, зимниците измръзнаха. Мавра Фетисовна роди близнаци.

— Снесе — каза й, застанал до кревата, Прохор Абрамович. — Слава Богу, ами какво ще правим сега? Тези сигурно ще бъдат жиливи — бръчки на челцата имат и са свили ръчички в юмручета.

Храненичето стоеше до тях и гледаше на неразбираемото за него с изкривено и остаряло лице. В него се надигна остър, парлив срам заради възрастните, любовта му към тях начаса изчезна и то почувства

самотата си, поиска му се да избяга, да се крие в дола. Също така самотно, тъжно и страшно му беше, когато видя заклещени кучета, тогава два дни не яде и завинаги престана да обича кучетата. Край кревата на родилката миришеше на говеждо и на влажно теле сукалче, а самата Мавра Фетисовна от слабост не усещаше нищо, беше ѝ задушно под разноцветното парцалено одеяло — тя отви пълния си крак, покрит със старчески бръчки и майчинска мас. На краката ѝ се виждаха жълти петна от някакви зараснали рани и сини жили със съсирена кръв, силно набъбнали под кожата и готови да я спукат, за да излязат навън. По една жила, подобна на дърво, можеше да се усети как някъде бие сърцето, с напън и усилие блъска кръвта през тесните и рухнали клисури на тялото ѝ.

— Какво се загледа, Саша? — попита Прохор Абрамович отслабналото си хранениче. — Родиха ти се две братчета, отрежи си комат хляб и тичай да играеш, днеска се позатопли...

Саша излезе, без да си вземе хляб. Мавра Фетисовна отвори белите си воднисти очи и повика мъжа си:

— Проша! Със сирачето са ни десет, а ти си дванайсетият...

Прохор Абрамович и сам си знаеше сметката.

— Да са ни живи, за повече усти повече жито расте.

— Хората говорят, че щяло да има глад. Не дай Боже такава страхотия! Къде ще се денем с тези кърмачета и малки деца?

— Няма да има глад — каза за успокоение Прохор Абрамович. — Ако зимниците не станат, ще изкараме с пролетниците.

Зимниците наистина не станаха, поизмръзнаха още през есента, а напролет окончателно се задушиха под полската поледица. Пролетниците ту плашеха, ту радваха, но криво-ляво узряха и дадоха три пъти повече, отколкото семена бяха посети. Най-големият син на Прохор Абрамович караше единайсет години и храненичето беше почти на толкова — един от тях трябваше да тръгне по просия, за да помогне на семейството с някой сух къшей. Прохор Абрамович мълчеше — жал му беше да изпрати своето, а за сирачето го беше срам.

— Какво седиш и мълчиш? — озлоби се Мавра Фетисовна. — Агапка седемгодишно дете изпрати, Мишка Дувакин е подготвил момичето си, а ти все седиш, дръвник нехаен! Просото няма да стигне до Коледа, а хляб от Преображение не сме видели!...

Цялата вечер Прохор Абрамович ши широка и удобна торба от старо зебло. Два-три пъти вика Саша и я мери на гърба му.

— Добре ли е? Тук не ти ли стяга?

— Добре е — отвръщаше Саша.

Седемгодишният Прошка седеше до баща си и вдяваше влажния конец в иглата, когато се измъкваше, понеже баща му не виждаше добре.

— Тате, нали утре ще изпратиш Сашка да проси? — попита Прошка.

— Какви ги дрънкаш? — сърдеше се баща му. — Като пораснеш, ти ще просиш.

— Няма да ида — отказа се Прошка, — аз ще крада. Нали помниш, ти казваше, че задигнали кобилата на чичо Гришка? Откраднали я и им е добре, а чичо Гришка пак си купи кон. А пък аз, като порасна, ще му открадна коня.

Вечерта Мавра Фетисовна нахрани Саша по-добре от родните си деца — след другите му даде отделно каша с масло и мляко, колкото изпие. Прохор Абрамович донесе от плевнята един прът и когато всички заспаха, издяла от него тояга за из пътя. Саша не спеше и слушаше как Прохор Абрамович стърже тоягата с кухненския нож. Прошка пухтеше и се гушеше от хлебарката, която лазеше по шията му. Саша махна хлебарката, но се побоя да я убие и я хвърли от печката на пода:

— Саша, не спиш ли? — попита Прохор Абрамович. — Спи, спи, защо не спиш?

Децата се събуждаха рано и започваха да се бият помежду си в тъмното, когато петлите още дремеха, а старите се събуждаха едва след втори петли и чешеха изтръпналите от лежане места. В село още не скърцаше нито едно резе и нищо не врещеше в полето. По това време Прохор Абрамович изведе храненичето си извън селото. Момчето вървеше сънено, доверчиво хванало ръката на Прохор Абрамович. Беше влажно и прохладно, клисарят в църквата отбелязваше часа и от тъмния звън на камбаната момчето се развълнува. Прохор Абрамович се наведе към сирачето.

— Саша, погледни нататък. Ето, виждаш ли, пътят от село тръгва нагоре, ти върви все по него, все по него. После ще видиш едно грамадно село и пожарна кула на хълма, не се плаши, а върви направо

и ще стигнеш в града, а там има много хляб, на купчини. Като събереш пълна торба, ела си вкъщи да си починеш. Хайде, сбогом, детето ми!

Саша държеше ръката на Прохор Абрамович и гледаше утринното сиво и бедно есенно поле.

— Там имало ли е дъждове? — попита Саша за далечния град.

— Силни! — потвърди Прохор Абрамович.

Тогава момчето пусна ръката на Прохор Абрамович и без да го погледне, бавно потегли сам, с торба и тояга, като разглеждаше пътя към върха, за да не обърка посоката. Момчето се скри зад църквата и гробищата и дълго не се виждаше. Прохор Абрамович стоеше на едно място и чакаше кога момчето ще се покаже оттатък дерето. Самотни врабчета рано-рано ровеха на пътя и явно трепереха от студ. „И те са сирачета — мислеше си за тях Прохор Абрамович, — кой ли ще им хвърли нещо.“

Саша влезе в гробищата, без да разбира какво иска. Сега за първи път помисли за себе си и се пипна по гърдите: ето тук съм аз — а навсякъде беше чуждо и не приличаше на него. Излиза, че къщата, в която живееше, където обичаше Прохор Абрамович, Мавра Фетисовна и Прошка, не е негова — изведоха го оттам сутринта на студения път. В тъжната му полудетска душа, неразредена още от успокояващата вода на съзнанието, се събра на топка цялата задавяща обида, която той усещаше на гърлото си.

Гробищата бяха покрити с умрели листа, по техния покой всеки крак веднага затихваше и стъпваше мирно. Навсякъде се издигаха селски кръстове, много от тях без имена и без спомен за покойника. Саша се интересува от онези кръстове, които бяха най-вехти и също се канеха да паднат и да умрат в земята. Гробовете без кръстове бяха още по-хубави — дълбоко в тях лежаха хора, станали завинаги сирачета — бяха умрели и майките им, а бащите на някои бяха се удавили в реките и езерата. Могилката върху гроба на баща му почти се беше изравнила — през нея минаваше пътечка, по която носеха нови ковчези към дъното на гробищата.

Баща му лежеше близко и търпеливо, не се оплакваше, че му е толкова зле и страшно да стои през зимата сам. Какво има там? Там е лошо, там е тихо и тясно, оттам не се вижда момчето с тоягата и с просешката торба.

— Татко, изпъдиха ме да прося, сега аз скоро ще умра и ще дойда при тебе, нали там ти е скучно сам, и на мене ми е скучно.

Момчето остави тояжката си на гроба и я покри с листа, за да се запази и да го чака.

Саша реши скоро да се върне от града, щом събере пълна торба с корички хляб; тогава ще си изкопае землянка до гроба на баща си и ще живее там, щом си няма къща.

На Прохор Абрамович вече му омръзна да чака храненика си и искаше да си тръгне. Но Саша мина през поточетата в дола и се заизкачва по глинещото възвишение. Вървеше бавно и вече уморено, но се радваше, че скоро ще си има свой дом и свой баща; нищо, че баща му лежи мъртъв и нищо не говори, но винаги ще лежи близко до него, той има риза, мокра от топла пот, има ръце, които прегръщаха Саша, когато двамата спяха заедно на брега на езерото; нищо, че баща му е умрял, но той е цял, еднакъв и същият.

„Къде ли се е дянала тояжката му?“ — гадаеше Прохор Абрамович.

Утрото стана влажно, момчето почти лазеше по хлъзгавото нанагорнище. Торбата се мяташе и въртеше насам-натам като чужда дреха.

„Ама че съм я ушил, не като за просяк, а с лакомия — укоряваше се със закъснение Прохор Абрамович. — Ако я напълни с хляб, няма да може да я донесе... Но сега няма значение, нищо, все някак...“

На върха, където пътят се пречупваше към отвъдната, невидимата страна на пътя, момчето спря. В изгрева на бъдещия ден, на чертата на селския хоризонт то стоеше като над дълбока пропаст на брега на небесното езеро. Саша уплашено гледаше към пустата степ — височината, далечината, мъртвата земя бяха влажни и големи, затова всичко му изглеждаше чуждо и страшно. Но Саша много искаше да оцелее и да се върне долу в селото, на гробищата — там е баща му, там е тясно и всичко е мъничко и тъжно, пръстта и дърветата му пазят завет от вятъра. И той забърза към града за корички хляб.

На Прохор Абрамович му стана жал за сирачето, което сега изчезваше зад спускащия се път. „Ще отслабне момчето от вятъра, ще легне в канавката и ще умре — широкият свят не е семеен дом.“

На Прохор Абрамович му се поиска да настигне сирачето и да го върне, та всички да умрат вкупом и спокойни, ако трябва да се умира,

но вкъщи бяха собствените му деца, жена му и последните остатъци от пролетниците.

„Всички сме простаци и негодници!“ — правилно определи себе си Прохор Абрамович и от тази правилност му поолекна. Вкъщи той мълчаливо тъгува цяло денонощие, зает с ненужна работа, с дърворезба. Винаги, когато го сполетеше тежка неволя, той си отвличаше вниманието с дърворезба, изрязваше смърчови клонки или несъществуващи гори — по-далече изкуството му не се развиваше, защото ножът беше тъп. Мавра Фетисовна плачеше на почивки за заминалия храненик. Бяха й умрели осем деца и за всяко беше плакала край печката по три дни на почивки. За нея това беше същото, каквото беше дърворезбата за Прохор Абрамович. Прохор Абрамович предварително знаеше колко още време е останало на Мавра Фетисовна да плаче, а на него да изрязва неравното дърво — ден и половина.

Прошка гледа, гледа и взе да ревнува родителите си:

— Защо плачете, Сашка сам ще се върне. Ти, тате, по-добре ми стегни валенките, та тебе Сашка не ти е син, а сираче. А ти си седнал да хабиш ножчето, стар човек си.

— Боже мили! — смаяна спря да плаче Мавра Фетисовна. — Като голям дрънка, още е гнида, а седнал да кори баща си!

Но Прошка беше прав, сирачето се върна след две седмици. И донесе толкова много парчета хляб и сухи симиди, сякаш самото то нищо не беше яло. Саша нищо не опита и от това, което донесе, защото привечер легна на печката и не можа да се стопли — ветровете по пътищата бяха издухали цялата му топлина. В унеса си той бълнуваше за тоягата под листата и за баща си — баща му да пази тоягата и да го чака в землянката край езерото, където растат и падат кръстовете.

След три седмици, когато храненичето оздравя, Прохор Абрамович взе въже и тръгна пеша към града — да стои по площадите и да хване някоя работа.

Прошка два пъти ходи подир Саша на гробищата. Той видя, че сирачето само си копае с ръце гроб и не може да го изкопае дълбоко. Тогаваше той донесе на сирачето бащината си лопата и каза, че с лопатата се копае по-лесно — така копаят всички мъже.

— Тъй или иначе, тебе ще те изпъдят от къщи — събщи му бъдещето Прошка. — Баща ми есента нищо не зася, а мама през лятото ще снесе — дано този път не ги роди три. Истина ти казвам!

Саша взе лопатата, но тя беше голяма за него и той бързо се уморяваше от работата.

Прошка стоеше, мръзнеше от редките капки остър късен дъжд и го съветваше:

— Не го копай широк, нямаш пари за ковчег, така ще легнеш. По-скоро се оправяй, че мама ще роди и ти ще бъдеш едно гърло в повече.

— Аз копяя землянка и ще живея тук — каза Саша.

— Без нашето ядене ли? — попита Прошка.

— Ами да, без нищо. Ще си набера през лятото корени и ще си ям.

— Тогава живей — успокои се Прошка. — А у нас недей идва да просиш, нямаме какво да ти дадем.

Прохор Абрамович изкара в града пет пуда брашно, пристигна с чужда каруца и легна на печката. Когато изядоха половината брашно, Прошка вече мислеше какво ще стане по-нататък.

— Мързеливец — каза той веднъж на баща си, който наблюдаваше от печката еднакво плачещите близнаци. — Ще излапаме брашното, а после ще умираме от глад. Като си ни създал, храни ни сега!

— Я го гледай дяволското копеле! — изруга отгоре Прохор Абрамович. — Май ти трябва да си бащата, а не аз, пикльо такъв!

Прошка седеше с много угрижено лице и мислеше как трябва да стане баща. Той вече знаеше, че децата излизат от корема на майка му — целият ѝ корем беше покрит с белези и бръчки, — но тогава откъде се е взело сирачето? Прошка два пъти беше виждал нощем, когато се събудеше, че баща му самичък намачкваше корема на майка му, а после коремът се подуваше и се раждаха децата хрантутници. Той и за това напомним на баща си:

— А ти недей ляга върху мама, лежи си до нея и спи. Я виж баба Парашка, няма нито едно малко дете — дядо Федот не ѝ е мачкал корема...

Прохор Абрамович слезе от печката, обу си валенките и почна да търси нещо. В стаята нямаше нищо излишно, тогава Прохор Абрамович взе метлата и перна с нея Прошка по лицето. Прошка не

зарева, а веднага легна по очи на миндера. Прохор Абрамович почна мълчаливо да го пердаши, като се мъчеше да набере в себе си злоба.

— Не ме боли, не ме боли, още не ме боли! — повтаряше Прошка, без да показва лицето си.

След пердаха Прошка стана и каза:

— Тогава изпъди Сашка, за да няма едно гърло повече.

Прохор Абрамович беше се измъчил повече от Прошка и седеше с клюмнала глава до люлката на млъкналите близнаци. Той наби Прошка, защото Прошка беше прав: Мавра Фетисовна пак беше забременяла, а нямаше семе за зимниците. Прохор Абрамович живееше на света така, както тревите живеят на дъното на дерето — пролет ги заливат снежните води, лете — дъждовете, вятърът, пясъкът и прахта, зиме тежко и топло ги завива снегът; те всеки ден и час живеят под ударите и бремето на тежестите, затова тревите в деретата растат гърбави, готови да се сведат и да пуснат през себе си нещастията. Така и децата се трупаха върху Прохор Абрамович — потрудно, отколкото сам да се роди, и по-често от добрата реколта. Ако нивата раждаше като жена му, а пък жена му не бързаше със своето плодородие, Прохор Абрамович отдавна да е станал сит и доволен стопанин. Но цял живот децата идваха като поток и като дера погребяха душата на Прохор Абрамович под глинените наноси на грижите — поради това Прохор Абрамович почти не усещаше собствения си живот и личните си интереси, а свободните бездетни хора наричаха това замаяно състояние на Прохор Абрамович мързел.

— Проша, ей, Проша! — повика Прохор Абрамович.

— Какво искаш? — мрачно каза Прошка — Биеш ме, а после Проша ме наричаш...

— Проша, тичай при леля Маря и погледни корема ѝ подут ли е, или е слаб. Нещо отдавна не съм я срещал, да не би да се е разболяла?

Прошка не беше докачлив и за семейството си беше сериозен.

— Аз би трябвало да съм баща, а ти Прошка — оскърби баща си Прошка. — Какво ще ѝ гледам корема? Не си сял зимниците и трябва глад да чакаме.

Прошка облече дрехата на майка си, но продължаваше да мърмори като стар стопанин.

— Плямпат си мъжете. Лани леля Маря беше празна, а валяха дъждове. Значи и тя се излъга, трябваше да роди хрантутник, а не

роди.

— Зимниците измръзнаха, тя е усещала — тихо каза баща му.

— Всички малки сучат от майките си, хич хляб не ядат — възрази му Прошка. — А майката нека се храни с пролетници... Няма да ида при Маря... Ако има шкембе, ти няма да слезеш от печката. Ще кажеш, че тревите и пролетниците ще са добри. А ние не искаме да гладуваме: народили сте ни с мама...

Проход Абрамович мълчеше. Саша също никога не говореше, когато не го питаха. Дори Проход Абрамович, който пред Прошка приличаше на сираче в къщата си, не знаеше какво представлява Саша — добър ли е или не: може би ходи да проси само от страх, а не казва какво мисли. А Саша мислеше малко, защото смяташе всички възрастни и деца за по-умни от себе си и защото се страхуваше от тях. Той се плашеше от Прошка, който броеше всяка троха и не обичаше никого извън къщата си — плашеше се повече, отколкото от Проход Абрамович.

С издаден назад задник, допирайки се до тревата с дългите си смъртоносни ръце, из селото ходеше гърбав човек — Пьотър Фьодорович Кондаев. Отдавна не беше го болял кръстът, следователно промени във времето не се предвиждаха.

Тази година слънцето на небето рано узря — в края на април вече печеше като в края на юли. Селяните се умърлушиха, усещайки с краката си сухата пръст, а с останалото си тяло — неподвижно притихналото пространство на смъртоносна жега. Хлапетиите наблюдаваха хоризонтите, за да забележат навреме появата на дъждовен облак. Но по полските пътища вихрушките вдигаха стълбове прах и през тях минаваха каруци от чужди села. Кондаев крачеше по средата на улицата към онзи край на селото, където живееше душевната му мъка — петнайсетгодишното леко момиче Настя. Той я обичаше с онова място, което често го болеше и беше чувствително като сърцето на изправените хора — с кръста, с долната чупка на гърбицата си Кондаев виждаше в сушата удоволствие и се надяваше на нещо много хубаво. Ръцете му бяха постоянно жълти и зелени — с тях той късаше вървешком тревите и ги разтриваше между пръстите си. Радваше се на глада, който щеше да прогони всички красиви мъже надалече по гурбет — мнозина от тях ще умрат и ще освободят жените си за Кондаев. Под приличащото слънце, което караше пръстта да гори и да пуши от прах, Кондаев се усмихваше. Всяка сутрин той се къпеше във вира и галеше гърбицата си със сръчните си и уверени ръце, които бяха способни неуморно да прегръщат бъдещата жена.

„Нищо — радваше се сам на себе си Кондаев. — Мъжете ще заминат, жените ще останат. Която ме опита, цял живот няма да ме забрави — як съм като бик...“

Кондаев пляскаше с яките си дълги ръце и си въобразяваше, че държи Настя. Дори се учудваше, че в Настя — в нейното толкова слабо тяло — живее могъща тайна прелест. Само от мисълта за нея се изпълваше с кръв и ставаше твърд. За да се избави от влечението и чувствителността на въображението си, той плуваше из вира и поемаше толкова вода, сякаш тялото му имаше пещера, а след това изхвърляше водата обратно заедно със сладката любовна слюнка.

Когато се връщаше към къщи, Кондаев съветваше всеки срещнат мъж да върви на гурбет.

— Градът е като крепост — казваше Кондаев. — Там има от всичко колкото щещ, а при нас слънцето пече и ще продължава да пече все така. Каква ти реколта! Помисли си!

— А ти какво ще правиш, Пьотър Фьодорович? — питаше мъжът за чуждата съдба.

— аз съм сакат — заявяваше Кондаев. — Смело мога да преживея и само от жалостта. А ти ще умориш жена си, дръвник такъв. Върви на гурбет, пък ѝ пращай хляб с каруци, доходна работа!

— Да, май така ще стане — неохотно въздъхваше срещнатият, а все се надяваше, че ще преживее криво-ляво и вкъщи, със зелце, с гъби, с разни треви, пък после ще видим.

Кондаев обичаше старите плетища, хралупите на мъртвите пънове, разни вехтории, хилавостта и покорната, едва жива топлина. Тихото зло на неговото сладострастие намираще в тези места своята радост. На него му се искаше да омаломощи цялото село до пълно безмълвие и умора, та безпрепятствено да прегръща безсилните живи същества. В тишината на утринния здрач Кондаев лежеше и виждаше полуразрушени села, тревясали улици и тънката, почерняла Настя, която се влачи от глад сред острата изсъхнала слама. Само при вида на живота, бил той в тревичка или момиче, Кондаев изпадаше в тих, ревнив бяс; ако беше трева, той я смачкваше с безпощадните си любовнишки ръце, които усещаха всеки жив предмет така трепетно и жадно, както усещаха девствеността на жената; ако беше жена или мома, Кондаев отнапред и навеки намразваше баща ѝ, мъжа ѝ, братята ѝ, бъдещия ѝ годеник и им пожелаваше да умрат или да отидат на гурбет. Затова втората гладна година даваше големи надежди на Кондаев — той смяташе, че скоро ще остане сам в селото и има да беснее с жените, както си знае.

От жегата бързо остаряваха не само растенията, но дори къщите и коловете в плетищата. Саша го беше забелязал още миналото лято. Сутрин той виждаше прозрачните мирни изгреви и си спомняше за баща си, за ранното си детство на брега на езерото Мутево. Под камбанния звън за ранната утринна литургия слънцето се издигаше и скоро превръщаше цялата земя и селото в старост, в спичаща се суха човешка злоба.

Прошка се катереше на покрива, угрижено мръщеше лице и наблюдаваше небето. Сутрин той питаше баща си все едно и също —

не го ли е болял кръстът, за да се промени времето, и кога ще се сменя месечината.

Кондаев обичаше да ходи из улиците по пладне и да се наслаждава на побеснелите бръмчащи насекоми. Веднъж той забеляза Прошка, който изскочи на улицата без гащи, защото беше му се сторило, че нещо капна от небето.

Къщите почти звънтяха от страшната, нажежена от слънцето тишина, а сламата на покривите беше почерняла и лъхаше тлеещ дъх на изгоряло.

— Прошка! — повика го гърбавият. — Какво пасеш небето? Нали днес не е много студено?

Прошка разбра, че нищо не е капнало, само така му се е сторило.

— Върви да опипваш чужди кокошки, счупена гърбицо! — бавно се ядоса Прошка, когато се разочарова, че не е капнало. — На хората им е дошъл краят на живота, а той се радва. Върви хвани петела на татко!

Без да иска, Прошка улучи Кондаев точно: Кондаев веднага извика от остра болка и се приведе до земята да търси камък. Камък нямаше и той хвърли към Прошка шепа суха прах. Но Прошка предварително знаеше всичко и вече си беше вкъщи. Гърбавият влезе тичешком в двора, шарейки в движение с ръце по земята. На пътя му се изпречи Саша — Кондаев го удари с опакото на кокалестата си мършава ръка и костите в главата на Саша изпукаха. Саша падна с пробита под космите кожа — косата му веднага се намокри от чистата прохладна кръв.

Саша дойде на себе си, но веднага изпадна в полусън и засънува. Без да забравя, че навън е горещо, че е дълъг гладен ден и че го е ударил гърбавият, Саша видя баща си на брега на езерото във влажна мъгла — баща му се криеше на лодката в мъглата и хвърляше оттам на брега калаения пръстен на майка му. Саша вдигна пръстена от мократа трева, а гърбавият го удряше шумно с този пръстен по главата и под разсъхващото се с трясък небе, от чиито пукнатини изведнъж заваля черен дъжд, и внезапно стана тихо, звънът на бялото слънце затихна зад хълма в потъващите ливади. В ливадите стоеше гърбавият и пикаеше върху малкото слънце, което и без това вече угасваше. Но наред със съня Саша виждаше продължаващия ден и чуваше разговора на Прошка с Прохор Абрамович.

А Кондаев гонеше по харманите чужда кокошка, използвайки безлюдното и други нещастия на съселяните си. Не можа да хване кокошката — от страх тя хвъркна на едно улично дърво. Кондаев се канеше да разтърси дървото, но забеляза един минувач и бавно си тръгна — ни лук ял, ни лук мирисал. Прошка каза истината — Кондаев обичаше да скубе кокошките и можеше да върши това дълго, докато кокошката от ужас и болка не започнеше да се подрисква в ръцете му, а понякога преждевременно снасяше още мекото яйце и ако наоколо нямаше много хора, Кондаев гълташе от шепата си незрялото яйце и откъсваше главата на кокошката.

Случеше ли се плодородна година, наесен хората имаха много сили и възрастните и хлапетиите се забавляваха, като дразнеха гърбавия:

— Пьотър Фьодорович, за Бога, опипай нашето петле!

Кондаев не можеше да понася подигравките и хукваше да гони подигравчиите дотогава, докато не хванеше някое момче и не го осакатеше леко.

Саша отново видя един стар ден. Той отдавна си представяше жегата като старец, а нощта и прохладата — като малки момичета и момчета.

Прозорецът на къщата беше отворен и край печката безрезултатно се мяташе Мавра Фетисовна. И макар да беше свикнала да ражда, нещо отвътре я обезсърчаваше.

— Гади ми се! Тежко ми е, Прохор Абрамович... Върви за бабата...

Саша не стана от тревата чак докато не удари камбаната за вечерна литургия, докато не се проточиха дългите тъжни сенки. Затвориха прозорците на къщата, спуснаха пердетата. Бабата изнесе навън леген и изхвърли нещо до плета. Кучето хукна нататък и изяде всичко освен течността. Прошка отдавна не беше излизал, макар че си беше вкъщи. Другите деца тичаха някъде по чуждите дворове. Саша се страхуваше да стане и да отиде ненавреме в къщата. Сенките на тревите се сгъстиха, лекият долняк, който беше духал цял ден, спря; бабата излезе със забрадена кърпа, на вратата се помоли към тъмния изток и си отиде — настъпи тиха нощ. В пезула се обади щурец и после запя за дълго, превръщайки с песента си двора, тревата и далечния плет в един детски свят, от който няма нищо по-хубаво. Саша

гледаше изменените от тъмнината, но още по-познати постройки, плетища, стръките на тревясалата шейна и му беше жал, че те са също като него, а мълчат, не помръдват и някога ще умрат завинаги.

Саша си мислеше, че ако си отиде оттук, без него на целия двор ще му стане още по-скучно да живее на едно място, и се радваше, че е потребен тук.

В къщата зарева новото бебе и заглуши с гласа си, който не приличаше изобщо на човешка реч, безкрайно продължилата песен на щуреца. Щурецът млъкна, защото навярно и той слушаше страшния вик. Навън излезе Прошка — с торбата на Саша, с която есента бяха го изпратили да проси, и с калпака на Прохор Абрамович.

— Сашка! — извика Прошка в задушния нощен въздух. — Ела веднага тук, готованецо!

Саша беше наблизно.

— Какво искаш?

— На, дръж, баща ми ти подари шапката си. А ето ти торбата, върви и не я сваляй, каквото събереш, яж си го сам, на нас не ни носи...

Саша взе калпака и торбата.

— А вие сами ли ще останете да живеете? — попита Саша, не вярвайки, че тук са престанали да го обичат.

— Ами да! Разбира се, сами! — каза Прошка. — Пак ни се роди хрантутник, да не беше той, ти щеше да си живееш безплатно! А сега хич не ни трябваш, ти си ни само товар, че мама не те е раждала, сам си се родил...

Саша излезе през портичката. Прошка постоя сам и излезе пред портата, за да напомни на сирачето да не се връща. Сирачето още никъде не беше отишло, то гледаше към малката светлинка на вятърната мелница.

— Сашка! — заповяда му Прошка. — Не идвай вече у нас. Хляб сме ти сложили в торбата, шапка ти подарихме, отивай си. И да не се мяркаш под прозореца, че баща ми ще се ядоса...

Саша тръгна по улицата към гробищата. Прошка затвори портата, огледа двора и взе един безстопанствен прът.

— Ама пък хич да няма дъжд! — с глас на възрастен каза Прошка и плю през предната щръбка на устата си. — Ама хич, ако щещ, легни на земята и се пръсни, мътните го взели!

Саша се примъкна до гроба на баща си и легна в недоизкопаната пещерка. Беше го страх да върви сред кръстовете, но близо до баща си заспа спокойно, както някога заспиваше в землянката на брега на езерото.

По-късно на гробищата идваха двама мъже, които тихо чупеха кръстовете за огрев, но унесен в съня, Саша нищо не чу.

Захар Павлович живееше, без да има нужда от нищо — можеше с часове да седи пред вратичката на локомотивната пещ, в която гореше огънят.

Това му заменяше великото удоволствие от приятелството и разговорите с хората. Когато наблюдаваше живия пламък, Захар Павлович живееше — главата му мислеше, сърцето му чувстваше и цялото му тяло изпитваше тихо удовлетворение. Захар Павлович уважаваше въглищата, фасонираното желязо — всяка непробудена още суровина и полуфабрикат, — но истински обичаше и чувстваше само готовото изделие, в което се бяха превърнали чрез труда на човека и което в бъдеще продължава да живее самостоятелен живот. През обедните почивки Захар Павлович не свалеше очи от локомотива и мълчаливо преживяваше любовта си към него. В квартирата си беше надонесъл болтове, стари вентили, кранчета и други механични изделия. Редеше ги едно до друго на масата, гледаше ги унесен и никога не страдаше от самота. Захар Павлович наистина не беше самотен — машините му заменяха хората и постоянно предизвикваха в него чувства, мисли и желания. Предната колоос на локомотива, наречена макара, накара Захар Павлович да се замисли за безкрайността на пространството. Той специално излизаше нощем, за да гледа звездите — просторен ли е светът и ще стигне ли място колелетата да живеят и да се въртят вечно? Звездите унесено светеха, но всяка — в самота. Захар Павлович си помисли: „На какво прилича небето?“ И си спомни една възлова гара, където бяха го пращали за бандажи. От перона се виждаше море от самотни сигнали — стрелки, семафори, кръстовища, предупредителни светлини и будки, сияние на прожектори и движещи се локомотиви. Небето беше същото, само че по-отдалечено и някак по-подредено за спокойна работа. После Захар Павлович започна да пресмята на око верстите до една синя, променяща се звезда — разпери ръце като мащаб и мислено зананася този мащаб върху пространството. Звездата светеше на двеста версти.

Това го разтревожи, макар да беше чел, че светът е безкраен. На него му се искаше светът наистина да е безкраен, та колелата винаги да бъдат необходими и непрекъснато да се произвеждат за обща радост, но все не можеше да почувства безкрайността.

— Не се знае колко версти, защото е далече! — казваше Захар Павлович. Но някъде има глуха линия и завършва последният сантим... Ако наистина имаше безкрайност, тя щеше да се разпилее от само себе си в голямото пространство и нямаше да има никаква твърдост... Как така безкрайност? Не може без глуха линия!

Мисълта, че в края на краищата няма да стигне работата за колелетата, вълнува Захар Павлович две денонощия, а после той намисли да разтегне света, когато всички коловози стигнат до глухата линия — нали и пространството може да се нагрее и да се изтегли като профилираното желязо — и с това се успокои.

Машинистът ръководител виждаше старателната работа на Захар Павлович — пещите се чистеха без никакви повреди на метала и до ослепителна чистота, но никога не казваше на Захар Павлович добра дума. Ръководителят прекрасно знаеше, че машините живеят и се движат по-скоро по собствено желание, отколкото от ума и майсторството на хората — хората тук нямат никаква заслуга. Обратното, добротата на природата, енергията и метала разваля хората. Всеки мазник може да запали огъня в пещта, но локомотивът ще си потегли сам, а мазникът е само товар. И ако занаятчийската техника е толкова мекушава, от съмнителните си успехи хората ще се изродят в ръжда — тогава ще остане само да бъдат смачкани от работоспособните локомотиви и машината да се пусне на свобода. Обаче ръководителят хокеше Захар Павлович по-малко, отколкото другите — Захар Павлович удряше с чукчето винаги жалостиво, а не с груба сила, и когато биваше на локомотива, не плюеше където му падне и не драскаше безмилостно с инструментите тялото на машината.

— Господин ръководител! — обърна се веднъж Захар Павлович, добил смелост заради любовта си към работата. — Позволете да попитам: защо човекът е така, нито лош, нито добър, а машините са равномерно прекрасни?

Ръководителят слушаше сърдито, той ревнуваше локомотивите от външни хора, защото смяташе чувството си към тях за лична

привилегия.

— Сив дявол — говореше си ръководителят, — и той се интересува от механизми, Господи Боже мой!

Пред двамата стоеше локомотивът, който се разгръваше за нощния бърз влак. Ръководителят дълго гледа локомотива и се изпълваше с обичайното си радостно умиление. Локомотивът стоеше великодушен, грамаден, нежен в хармоничните преходи на величественото си високо тяло. Ръководителят се съсредоточи, усетил в себе си бурен, неудържим възторг. Вратите на депото бяха отворени към вечерното лятно пространство — към неясното бъдеще, към живота, който може да се повтори във, в стихийните скорости върху релсите, в себеотрицанието на нощта, на риска и нежния тътен на точната машина.

Машинистът ръководител стисна ръцете си в юмруци от прилива на някаква бясна сила на вътрешен живот, подобна на младост и предчувствие за гръмко бъдеще. Той забрави за ниската квалификация на Захар Павлович и му отвърна като на равен приятел:

— Ето, ти поработи и поумня! Но човекът е глупост!... Излежава се вкъщи и нищо не струва... Но ти гледай птиците...

Локомотивът пусна пара и заглуши думите на разговора. Ръководителят и Захар Павлович излязоха сред звучния вечерен въздух и тръгнаха между строените изстинали локомотиви.

— Вземи птиците! Те са красота, но след тях нищо не остава, защото не работят. Видял ли си труда на птиците? Няма такъв труд! Разбира се, те се грижат криво-ляво за храна, за жилище, но къде са им инструменталните изделия? Къде им е ъгълът на изпреварване на живота? Няма го и не може да го има.

— Ами човекът какво има? — не разбираше Захар Павлович.

— Човекът има машините! Разбра ли? Човекът е начало на всеки механизъм, а птицата е сама на себе си край...

Захар Павлович мислеше еднакво с ръководителя и изоставаше само в намирането на необходимите думи, което досадно спъваше мислите му. И за двамата — и за машиниста ръководител, и за Захар Павлович — природата, непипната от човешка ръка, изглеждаше непривлекателна и мъртва, независимо какво беше — звяр или дърво. Звярът и дървото не предизвикваха у тях интерес с живота си, защото в изготвянето не беше участвал човекът, не съдържаха нито един

съзнателен удар и майсторска точност. Те си живееха самостоятелно, извън сведения поглед на Захар Павлович. Обратното, всички изделия, особено металните, съществуваха одухотворени и със своя строеж и сила бяха дори по-интересни и по-тайнствени от човека. Захар Павлович изпитваше наслада от една постоянна мисъл: по какъв ли път скритата човешка сила изведнъж се проявява във вълнуващите го машини, които са по-големи от работника и по размер, и по значение.

И наистина излизаше така, както казваше машинистът ръководител: в труда всеки човек надминава себе си, прави изделия, които са по-хубави и по-трайни от неговото собствено значение в живота. Освен това Захар Павлович наблюдаваше в локомотивите същата оная гореща и разбунтувана човешка сила, която в работника мълчи запушена. Обикновено шлосерът разговаря добре, когато се напие, а в локомотива човекът винаги се чувства по-голям и страшен.

Веднъж Захар Павлович дълго не можа да намери необходимия му болт, за да оправи резбата на една изхабена гайка. Той ходеше из депото и питаше няма ли някой болт от три осминки — за резба. Казваха му, че такъв болт няма, макар че всички имаха такива болтове. Но цялата истина беше, че когато работеха, шлосерите скучаеха и се забавляваха, като взаимно си усложняваха служебните грижи. Тогава Захар Павлович още не знаеше за тази хитра тайна забава, която съществува във всяка работилница. Това тихо гаврене помагаше на останалите работници да издържат дългия работен ден и мъката от еднообразния труд. За забава на съседите си Захар Павлович беше правил много неща залудо. Той ходеше за конци за бърсане в склада, докато в канцеларията беше натрупана цяла камара; правеше дървени стълбички и бидони за масло, когато в депото ги имаше в излишък; по чуждо внушение дори искаше да смени контролните запушалки в котела на локомотива, но един случайно минаващ огняр навреме го възпря, иначе Захар Павлович щеше да бъде уволнен без предупреждение.

Като не намери подходящ болт, Захар Павлович се залови да приспособява за оправяне на резбата на гайката един назъбен гвоздей и щеше да го приспособи, защото никога не губеше търпение, но му казаха:

— Ей, Три осминки за резба, ела вземи болта!

От този ден започнаха да се обръщат към Захар Павлович с прякора Три осминки за резба, но пък по-рядко го мамеха, когато срочно му трябваха инструменти.

После никой не разбра, че прякорът Три осминки за резба се хареса на Захар Павлович повече от кръщелното му име, той му приличаше на важна част от всяка машина и някак физически приобщаваше Захар Павлович към онази истинска страна, където железните дюймове побеждават земните версти.

На младини Захар Павлович си мислеше, че като порасне, ще поумнее. Но животът мина неусетно и бързо като непрекъснато увлечение и Захар Павлович нито веднъж не усети във времето твърда вещ, с която се сблъсква, за него то съществуваше само като загадка в механизма на будилника. Но когато Захар Павлович научи тайната на махалото, видя, че време няма, съществува само равномерната стегната сила на пружината. Ала в природата имаше нещо спокойно и тъжно, никакви сили действаха безвъзвратно. Захар Павлович наблюдаваше реките, в които не се колебаеха нито скоростта, нито нивото на водата, и това постоянство му навяваше горчива тъга. Разбира се, случваха се наводнения, валяха проливни дъждове, духаше вятър, от който дъхът спираше, но най-често си действаше спокойният, равнодушен живот — реките си течаха, тревата си растеше, сменяха се годишните времена. Захар Павлович предполагаше, че тези равномерни сили държат цялата земя вцепенена, те по обратен път доказваха на ума на Захар Павлович, че нищо не се изменя от по-лошо на по-хубаво — каквито са били селата и хората, такива и ще си останат. За да се запази равносилието в природата, човешкото нещастие винаги се повтаря. Преди четири години имаше неплодородие и мъжете от селото се пръснаха, а децата легнаха в ранните си гробове, но тази участ не свърши веднъж завинаги, а сега отново се повтори, за да бъде точен ходът на всеобщия живот.

Колкото повече живееше, Захар Павлович с учудване виждаше, че не се променя и не поумнява, остава си все същият, какъвто си беше на десет или петнайсет години. Само някои негови по-раншни предчувствия сега бяха станали обикновени мисли, но от това нищо не се беше променило, не бе станало по-хубаво. Преди той си представяше своя бъдещ живот като дълбоко синьо пространство, толкова едно далечно, почти несъществуващо. И Захар Павлович отнапред знаеше, че колкото повече живее, толкова това пространство на неизживения живот ще се смалва, а мъртвият отгъпан път зад него ще се удължава. Но се беше излъгал — животът растеше и се натрупваше, а бъдещето пред него също растеше и се разпростираше — по-дълбоко и по-тайнствено, отколкото на младини, сякаш Захар Павлович отстъпваше назад от края на своя живот или пък увеличаваше надеждите си и вярата си в него.

Видеше ли лицето си в стъклата на локомотивните фарове, Захар Павлович си казваше: „Чудно нещо, скоро ще умра, а съм си все същият!“

Към есента зачестиха празниците в календара — веднъж се случиха три дни поред. В такива дни Захар Павлович скучаеше и тръгваше надалече по железопътната линия, за да види как локомотивите се движат с пълна скорост. По пътя му хрумна да отиде в миньорското селище, където беше погребана майка му. Той помнеше точно мястото на погребението и чуждия железен кръст редом с безименния безмълвен гроб на майка му. На кръста се беше запазил ръждив, почти излинял столетен надпис за смъртта на Ксения Фьодоровна Ирошникова през 1813 година от болестта холера на възраст осемнайсет години и три месеца. Там беше също написано: „Спи спокойно, скъпа дъще, до срещата на младенците с родителите.“

Захар Павлович изпита страшно желание да разкопае гроба и да види майка си — костите ѝ, косите и всички последни изчезващи остатъци от своя детски свят. Той и сега нямаше нищо против да има жива майка, защото не чувстваше в себе си особена разлика с детството. И тогава, в оная синя мъгла на ранната възраст, той обичаше гвоздеите в оградата, дима на крайпътните ковачници и колелата на колите — само защото се въртяха.

Закъдето и да потеглеше от къщи, мъничкият Захар Павлович знаеше, че има майка, която вечно го чака, и от нищо не го беше страх.

От двете си страни железопътната линия беше защитена с храсти. Понякога в сянката на храстите седяха просяци и или ядяха, или се преобуваха. Те виждаха как тържествуващите локомотиви с големи скорости теглят влаковете. Но нито един просяк не знаеше как се движи самият локомотив. Дори по-простата мисъл, за какво щастие живеят, също не минаваше през ума на просяците. Нито един от тези, които им даваха милостиня, не знаеше каква вяра, надежда и любов влива сила в краката им да вървят по пясъчните пътища. Захар Павлович понякога пускаше в протегнатата ръка две копейки, като без много да му мисли плащаше онова, от което просяците бяха лишени и с което той беше възнаграден — разбирането на машините.

На насипа седеше дрипаво момче и сортираше подаянието — плесенясалото слагаше отделно, а по-пряското в торбата. Момчето беше слабо, но с бодро и замислено лице.

Захар Павлович спря, пускайки леко цигарен дим в чистия въздух на ранната есен.

— Бракуваш ли?

Момчето не разбра техническата дума.

— Чичка, дай ми една копейка — каза то — или ми остави фас!

Захар Павлович извади едно петаче.

— Ти май си тарикат и нахалник — беззлобно каза той, унищожавайки с грубите думи собственото си добро дело, за да не се срамува самият той.

— Не, не съм тарикат, а просяче — отвърна момчето, докато тъпчеше коричките в торбата. — Имам си баща и майка, но офейкаха от глада.

— Ами какъде тогава си стегнал тази торба с провизии?

— Стягам се да намина вкъщи. Ами ако изведнъж майка си дойде с хлапетиите, какво ще ядат?

— А ти чий си?

— Аз съм татков, не съм кръгло сираче. Ония там, всичките, са мошеници, а мене баща ме е пердашил.

— А баща ти кой е?

— Татко също от майка се е родил — от шкембето. Намачкат й шкембето и хрантутниците се раждат като от пропаст. А пък върви ти да просиш за тях!

Момчето се наежи от недоволство срещу баща си. То отдавна беше скрило петачето в кесията, която висеше на шията му, там имаше още доста медни пари.

— Май си се уморил? — попита Захар Павлович.

— Ами да, уморих се — съгласи се момчето. — Нима може при вас, дяволи, човек да насъбере каквото му трябва? Скиташ, скиташ, пък ти се дояде. Даде ти петаче, а му жал за него! Аз не бих дал за нищо на света.

Момчето взе един плесенясал комат от купчината развален хляб; очевидно по-хубавия хляб то носеше в село на родителите си, а лошия ядеше самичко. Това моментално се хареса на Захар Павлович.

— Май баща ти те обича?

— Той нищо не обича, той е мързел. Аз мама я обичам повече, на нея кръвта й се лее отвътре. Прах й веднъж ризата, когато беше болна.

— А кой е баща ти?

— Чичо Прошка. Аз не съм тукашен.

В паметта на Захар Павлович внезапно се появи слънчогледът, който растеше от комина на изоставената къща, и горите от бурени на селската улица.

— Значи ти си Прошка Дванов, кучи сине?

Момчето избълва от устата си несдъвканата хлебна плесен, но не я хвърли, а я сложи в торбата — после ще я дояде.

— А ти да не си чичо Захарка?

— Същият.

Захар Павлович седна. Сега той почувства времето като пътешествие на Прошка от майка му до чуждите градове. Видя, че времето е движение на мъката и също такъв осезаем предмет като всяко друго вещество, макар и негодно за обработка.

Някакво момче, което приличаше на лишен от звание манастирски послушник, не продължи пътя си, а седна и впери очи в двамата събеседници. Устните му бяха червени, набъбнали, запазили красотата на детството, а очите му смирени, но не много умни; простите хора, свикнали да надхитрят своето вечно нещастие, нямат такива очи.

Минувачът развълнува Прошка, особено с устните си...

— Какво си изпъчил устни? Ръка ли искаш да ми целунеш?

Послушникът стана и тръгна по своята посока, която сам не знаеше къде е.

Прошка веднага почувства това и каза след послушника:

— Тръгна, а накъде тръгна — и той не знае. Обърни го, ще тръгне назад. Ама че дяволи, хрантутници!

Захар Павлович малко се смуцаваше от преждевременния ум на Прошка, самият той късно беше свикнал с хората и дълго ги смяташе за по-умни от себе си.

— Прошка — попита Захар Павлович, — а къде се дяна малкото момче, сирачето на рибаря? Твоята майка го прибра.

— Сашка ли? — досети се Прошка. — Той най-напред избяга от село. Той е едно такова дяволско изчадие, живот нямаше от него! Открадна ни последната коричка хляб и изчезна в нощта. Гоних го, гоних го, пък си рекох: „Край“ и се върнах вкъщи...

Захар Павлович повярва и се замисли.

— А къде е баща ти?

— Баща ми отиде на гурбет. А на мене ми заръча да храня цялото семейство. Насъбрах аз от хората хляб, върнах се в село, а там ни майка ми, ни децата. И вместо хора в къщите расте коприва...

Захар Павлович даде на Прошка десет копейки и го помоли да му се обади пак, когато дойде в града.

— Да беше ми дал фуражката! — каза Прошка. — На тебе и без това за нищо не ти е жал. А на мене дъждовете ми мокрят главата, мога да настина.

Захар Павлович му даде фуражката, но свали железничарската значка, която му беше по-скъпа от шапката.

Мина бързият влак и Прошка стана припряно да си върви, да не би Захар Павлович да си вземе обратно парите и фуражката. Фуражката се хвана на главата на Прошка като по мярка, но Прошка само я премери и я пъкна в торбата с хляба.

— Хайде, на добър път. Сбогом — каза Захар Павлович.

— Лесно ти е на тебе да говориш, ти винаги имаш хляб — упрекна го Прошка. — А ние и това нямаме.

Захар Павлович не знаеше какво друго да му каже — пари в себе си вече нямаше.

— Наскоро срещнах в града Сашка — заговори Прошка. — Той, дяволът, скоро съвсем ще пукне, никой нищо не му дава, не смее да проси. Дадох му дажбата си, пък аз не ядох. Ти май си го пробутал на майка, сега давай пари за Сашка! — завърши Прошка със сериозен глас.

— Ти ми доведи някой път Сашка — отвърна Захар Павлович.

— А какво ще дадеш? — предварително попита Прошка.

— Като получа заплата, ще ти дам една рубла.

— Добре — каза Прошка. — Ще ти го доведе. Само не го свиквай, че ще те зароби.

Прошка не тръгна нататък, където беше пътят за неговото село. Сигурно си имаше свои сметки и свои далновидни планове за хлебни доходи.

Захар Павлович го проследи с очи и нещо в него се усъмни, че машините и изделията са по-ценни от човека.

Прошка се отдалечаваше все повече и все по-жалко ставаше малкото му тяло сред огромната притихнала природа. Вървеше пеша по железопътната линия, други се возеха по нея, тя не го засягаше и не

му помагаше. Той гледаше мостовете, релсите и локомотивите безучастно, както гледаше крайпътните дървета, ветровете и пясъците. За Прошка всяко изкуствено съоръжение беше само вид природа в чуждите ниви и ливади. Чрез своя жив, разсъдлив ум Прошка криволяво, с напрежение съществуваше. Той едва ли напълно усещаше ума си — личеше си по това, че говореше неочаквано, почти несъзнателно и сам се чудеше на думите си, чиято разумност надхвърляше детството му.

Прошка изчезна зад завоя на линията — сам, мъничък и съвсем беззащитен. Захар Павлович искаше да го върне при себе си завинаги, но беше далече, за да го настигне.

На сутринта на Захар Павлович не му се отиваше на работа така, както му се отиваше обикновено. Вечерта го обхвана тъга и веднага си легна. Болтовете, крановете и старите манометри, които стояха винаги на масата му, не можаха да разсеят тъгата му — той ги гледаше и не се чувстваше в тяхната компания. Нещо го въртеше като свредел отвътре, сякаш сърцето му скърцаше на някакъв обратен, необичаен ход. Захар Павлович все не можеше да забрави малкото мършаво тяло на Прошка, който се влечеше по линията към далечината, затрупана от грамадната, сякаш рухнала природа. Захар Павлович мислеше без ясни представи и сложни думи, само с топлината на впечатлителните си сетива и това му стигаше, за да страда. Той виждаше мъката на Прошка, който сам не знаеше, че страда, виждаше железопътната линия, която работеше отделно от Прошка и от неговия объркан живот, и никак не можеше да разбере какво става, само скърбеше и скръбта му беше без име.

На следния ден — третия след срещата с Прошка — Захар Павлович не стигна до депото. Свали си номера в пропускателната будка и после го окачи обратно. Деня прекара в дола, под слънцето и паяжината на циганското лято. Слушаше свирките на локомотивите и шума от тяхната скорост, но не излизаше да ги гледа, вече не изпитваше уважение към локомотивите.

Рибарят се удави в езерото Мутево, бекаринът умря в гората, запустялото село обрасна в гъста трева, но пък часовникът на клисаря вървеше, влаковете се движеха по разписание и сега на Захар Павлович му беше тъжно и срамно за правилните действия на часовника и влаковете.

„Какво ли щеше да направи Прошка на моите години с този ум? — обсъждаше положението си Захар Павлович. — Щеше да промени нещо, кучият му син! Макар че Сашка и в неговото царство щеше да проси.“

Топлата мъгла на обичта към машините, в които Захар Павлович си живееше спокойно и сигурно, сега беше разнесена от чист вятър и пред Захар Павлович се показва беззащитният самотен живот на хората, които живееха голи, без ни най-малко да се заблуждават с вярата, че машините ще им помогнат.

Машинистът ръководител постепенно престана да цени Захар Павлович: аз, вика, сериозно си помислих, че си издънка на някогашните майстори, а ти си само черноработник, сгур изпод жена!

Поради смута в душата си Захар Павлович наистина губеше старателното си майсторство. Излезе, че само заради паричното възнаграждение е трудно да удариш правилно дори по главата на гвоздей. Машинистът ръководител най-добре знаеше това. Той вярваше, че когато у работника изчезне влечението към машината, когато трудът от нещо естествено, инстинктивно и безплатно се превърне само в нужда за пари, тогава ще настъпи краят на света, дори нещо по-лошо от край — след смъртта на последния майстор ще плъзнат гадове, за да налапат слънчевите растения и да разпилеят изделията на майсторите.

Синът на любопитния рибар беше толкова кротък, че си мислеше, че в живота всичко става наистина. Когато отказваха да му дадат милостиня, той вярваше, че всички хора не са по-богати от него. Спаси се от смърт, защото жената на един млад шлосер се беше разболяла и когато шлосерът отиваше на работа, нямаше на кого да я остави. А жена му се страхуваше да стои сама в стаята и много се притесняваше. Шлосерът хареса някаква прелест у почернелия от умора малчуган, който просеше без всякакъв интерес към милостинята. Той го остави да дежури при болната си жена, която не беше престанала да му бъде най-мила от всички.

Саша по цели дни седеше на столчето до краката на болната и жената му се струваше така красива, както майка му в спомените на баща му. Затова той живееше и помагаше на болната с всеотдайността на късното детство, отхвърляна дотогава от всички. Жената го обикна и го нарече Александър, несвикнала да бъде господарка. Но тя скоро оздравя и мъжът ѝ каза на Саша:

— Момче, на ти двацет копейки и върви някъде.

Саша взе необичайните за него пари, излезе навън и заплака. Близо до клозета върху сметището седеше Прошка и ровеше с ръце под себе си. Сега той събираше кости, парцали и тенеке, пушеше и лицето му беше остаряло от страхотната прах по купищата боклук.

— Пак ли плачеш, гъгнив дяволе? — попита го Прошка, без да прекъсва работата си. — Я ела да поровиш, пък аз ще ида да пийна чай, днес ядох солено.

Но Прошка не отиде в кръчмата, а при Захар Павлович. Той четеше една книга на глас, понеже беше слабограмотен: „Граф Виктор сложи ръка на преданото си храбро сърце и каза: «Обичам те, скъпа.»“

Прошка отначало се заслуша, мислеше, че е приказка, но после се разочарова и веднага каза:

— Захар Палич, дай рублата, сега ще ти доведе сирачето Сашка.

— А?! — уплаши се Захар Павлович. Той извърна тъжното си старо лице, което, ако жена му беше жива, и сега би обичала.

Прошка пак определи цената за Сашка и Захар Павлович му даде една рубла, защото сега и на Саша се радваше. Дърводелецът се беше преместил от квартирата в завода за импрегниране на траверси и на Захар Павлович му бяха останали две празни стаи. Напоследък, макар все така неспокойно, но беше станало забавно да се живее със

синовете на дърводелеца. Те бяха толкова пораснали, че не знаеха къде да си дянат силата и на няколко пъти нарочно палиха къщата, но всеки път бързо гасяха огъня, не му даваха да се разгори. Баща им се сърдеше, но те му казваха: „Какво се плашиш от огъня, дядка — каквото изгори, няма да изгние; и тебе, старче, трябва да те изгорим — в гроба няма да гниеш и никога няма да се вмиришеш.“

Преди да заминат, синовете събориха дъсчения клозет и отрязаха опашката на домашното куче.

Прошка не отиде веднага при Сашка, най-напред си купи кутия цигари „Землячок“ и без стеснение си поприказва с жените в бакалницата.

После Прошка се върна на сметището.

— Сашка — каза той. — Върви, ще те отведа, да не ми досаждаш вече!

През следващите години Захар Павлович се чувстваше все по-зле. За да не умре сам, той си намери една доста тъжна другарка — Даря Степановна. Беше му по-леко напълно да забрави себе си — в депото му пречеше работата, вкъщи му опяваше жената. Всъщност тази двусменна блъсканица беше нещастieto на Захар Павлович, но ако тя изчезнеше, Захар Павлович щеше да стане скитник. Машините и изделията вече престанаха да го интересуват толкова — първо, колкото и да работеше, хората продължаваха да живеят бедно и тъжно; второ, светът се забулваше с някакво равнодушно було — вероятно Захар Павлович беше се уморил твърде много и наистина предчувстваше бавната си смърт. Това се случва на старини с мнозина майстори — твърдите вещества, с които имат работа цели десетилетия, тайно им внушават мисълта, че гибелната съдба на всичко е неизбежна. Пред очите им излизат от строя локомотиви, с години тлеят под слънцето, а след това отиват за старо желязо. В неделния ден Захар Павлович ходеше на реката да лови риба и да домисли последните си мисли.

Вкъщи утехата му беше Саша. Но жената му пречеше да се съсредоточи и в тази утеха. Може би така беше по-добре, защото, ако Захар Павлович можеше докрай да се съсредоточи в нещата, които го увеличаха, сигурно щеше да заплаче.

В такъв разпилян живот минаха години. Понякога, като наблюдаваше от леглото четящия Саша, Захар Павлович питаше:

— Саша, нищо ли не те разсейва?

— Не — казваше свикналият с навиците на осиновителя си Саша.

— Как мислиш — продължаваше съмненията си Захар Павлович, — всички ли непременно трябва да живеят или не?

— Всички — отговаряше Саша, който смътно долавяше мъката на баща си.

— Ами ти никъде ли не си чел защо?

Саша оставяше книгата.

— Чел съм, че колкото по-напред вървим, толкова по-добре ще се живее.

— Аха — доверчиво казваше Захар Павлович. — Така ли е напечатано?

— Така е напечатано.

Захар Павлович въздъхваше.

— Всичко е възможно. Но не на всички е дадено да го знаят.

Саша вече цяла година работеше като ученик в депото, за да се изучи за шлосер. Влечеше го към машините и майсторлъка, но не така, както Захар Павлович. Неговото влечение не беше любопитство, което свършва с откриването на секрета на машината. Машините интересуваха Саша наравно с другите действащи и живи предмети. Той по-скоро искаше да ги почувства, да преживее живота им, отколкото да ги опознае. Затова на връщане от работа Саша си представяше, че е локомотив, и издаваше всички звуци, които издаваше движещият се локомотив. Докато заспиваше, си мислеше, че кокошките на село отдавна вече спят, и това съзнание за общност с кокошките или с локомотива го удовлетворяваше. Саша не можеше да постъпи в нещо самостоятелно, отначало търсеше подобие на постъпката си, а след това вече я извършваше, но не по своя вътрешна необходимост, а от съчувствие към нещо или някого.

„Аз съм като нея“ — често си мислеше Саша. Загледан в старата ограда, мислеше с развълнуван глас: „Стои си!“ И той също стоеше някъде без каквато и да било нужда. Когато есен кепенците тъжно поскърцваха и на Саша вечер му беше скучно да си седи вкъщи, той слушаше кепенците, чувстваше, че и на тях им е скучно, и преставаше да скучае.

Омръзнеше ли му да ходи на работа, той се успокояваше с вятъра, който духаше ден и нощ.

„И аз съм като него — виждаше Саша вятъра. — Аз поне работя само през деня, а той и нощем, той е по-зле.“

Влаковете започнаха да се движат много често — беше започнала войната. Работниците останаха равнодушни към войната — тях не ги вземаха на война и тя им беше така чужда, както локомотивите, които поправяха и зареждаха, но които возеха непознати, неработещи хора.

Саша монотонно чувстваше как се движи слънцето, как минават годишните времена и денонощно се движат влаковете. Вече забравяше баща си, рибаря, селото и Прошка и понесен с възрастта към събитията и предметите, които трябваше тепърва да почувства, да ги пропусне през тялото си, Саша не осъзнаваше себе си като самостоятелен твърд предмет — той винаги си въобразяваше нещо с чувството си и това изместваше от него представата за самия него.

Животът му вървеше неотклонно и дълбоко като в топлия улей на майчин сън. Владееха го външните видения, така както новите страни владеят пътешественика. Свои цели нямаше, макар да беше навършил шестнайсет години, затова пък без всякаква вътрешна съпротива съчувстваше на всичко живо — на слабостта на хилавите треви в двора и на случайния нощен минувач, който бездомен кашляше, за да го чуят и пожалят. Саша го чуваше и жалеше. Изпълваше се с онова тъмно и възторжено вълнение, което се среща у възрастните, които обичат една-единствена жена. Той надничаше през прозореца след минувача и си представяше за него каквото можеше. Минувачът се скриваше в пущинака на тъмнината, шумолейки пътем с камъчетата по тротоара, по-безименни и от него. Далечни кучета лаеха страшно и настървено, а от небето сегиз-тогиз падаха уморени звезди. Може би в дълбоката нощ сред прохладното поле вървяха сега нанякъде скитници и в тях, както и в Саша, тишината и умиращите звезди се превръщаха в настроение на личния им живот.

Захар Павлович в нищо не пречеше на Саша, той го обичаше с цялата си старческа преданост, с цялото си чувство за някакви несъзнателни, неясни надежди. Често молеше Саша да му почете за войната, тъй като самият той на лампа не различаваше буквите.

Саша му четеше за битките, за опожарените градове и за страшното прахосване на метал, хора и имущество. Захар Павлович мълчаливо слушаше, а най-накрая казваше:

— Живея си и си мисля: нима човек за човека е толкова опасен, че между тях непременно трябва да стои властта? Точно от властта идва и войната... Вървя си аз и си мисля, че войната е нарочно измислена от властта, обикновеният човек не може така...

Саша го питаше как тогава трябва да бъде.

— Ами така — отвърщаше Захар Павлович и започваше да се вълнува. — Някак си другояче. Ако ме пратят при германеца, когато кавгата току-що е започнала, веднага бих се разбрал с него и би излязло по-евтино от войната. А те взели, че изпратили най-умните!

Захар Павлович не можеше да си представи човек, с когото да не може да си поговори чистосърдечно. Но там, горе, царят и неговите служители надали са глупаци. Значи войната е не нещо сериозно, а преднамерено. И тогава Захар Павлович попадеше в задънена улица: може ли от сърце да се говори с човек, който нарочно убива хора, или

предварително трябва да му се отнеме вредното оръжие, богатството и честта?

За пръв път Саша видя убит човек тъкмо в тяхното депо. Течеше последният работен час, току преди да изсвири свирката. Саша набиваше салниците в цилиндрите, когато двамата машинисти внесоха на ръце бледния ръководител, от чиято глава обилно се изцеждаше кръв и капеше на напоената с мазут земя. Внесоха ръководителя в канцеларията и оттам започнаха да търсят по телефона приемното отделение на болницата. Саша се учуди, че кръвта е толкова червена и млада, а самият машинист ръководител — толкова побелял и стар, сякаш отвътре беше още дете.

— Дяволи! — ясно каза ръководителят. — Намажете ми главата с нафта, поне кръвта да спре!

Един огняр бързо донесе кофа с нафта, натопи в нея конци за бърсане и намаза зацапаната с кръв глава на ръководителя. Главата стана черна и от нея започна да се вдига пара, която всички виждаха.

— А така, а така! — насърчи го ръководителят. — Поолекна ми вече. А вие смятахте, че ще умра! Рано е още, мръсници, не се радвайте...

Ръководителят постепенно отпадна и се унесе. Саша видя дупките в главата му и дълбоко натъпканите вътре вече мъртви косми. Всички бяха забравили яда си срещу ръководителя, въпреки че за него болтът и сега беше по-скъп и по-удобен от човека.

Застанал до него, Захар Павлович насила държеше очите си отворени, за да не капят от тях пред всички сълзи. Той отново видя, че колкото и зъл, колкото и умен и храбър да е човек, все пак е тъжен и жалък и умира от недостиг на сили.

Ръководителят изведнъж отвори очи и напрегнато се взря в лицата на подчинените и другарите си. В погледа му още ясно блестеше животът, но той вече се губеше в мъглява напрегнатост, а побелелите клепачи хлътваха в очната кухня.

— Какво плачете? — с остатъка от обичайната си раздражителност попита ръководителят. Никой не плачеше, само от ококорените очи на Захар Павлович по бузите се стичаше неволна кална влага. — Какво седите и ревете, когато не е свирила свирката?

Машинистът ръководител затвори очи и ги поддържа така в нежния мрак; той изобщо не чувстваше смъртта, не го бе напуснала

предишната топлина на тялото му, само че по-рано той никога не я беше усещал, а сега като че ли се къпеше в оголените горещи сокове на своите вътрешности. Тези неща вече се бяха случвали с него, но много отдавна и той не можеше да си спомни къде. Когато ръководителят отново отвори очи, видя хората като в езеро. Един стоеше ниско над него, сякаш нямаше крака, и закриваше обиденото си лице с мръсна, повредена от работата ръка.

Ръководителят му се разсърди и побърза да му го каже, защото водата над него вече потъмняваше.

— Плаче нещо, а това говедо Гераска пак изгори котела... Е, защо плачете? Стегни се и направи нов човек...

Ръководителят си спомни къде беше виждал този тих, горещ мрак — чисто и просто това е теснотата вътре в неговата майка и той отново се измъква между разтворените ѝ кости, но не може да се промъкне със своя твърде голям ръст на възрастен човек.

— Стегни се и направи нов човек... Гайка няма да можеш, гад такъв, а човек — моментално...

Ръководителят си пое въздух и засмука нещо с устни.

Виждаше се как се души в някакво тясно място, блъскаше с рамене и се силеше да се побере завинаги.

— Пъхнете ме по-навътре в тръбата — пошепна той с подпухнали детски устни. — Иван Сергеич, повикай Три осминки за резба, нека той, драги, ми затегне контрагайчицата...

Донесоха носилката късно. Вече нямаше нужда да се носи машинистът ръководител в приемното отделение.

— Отнесете човека вкъщи — казаха работниците на лекаря.

— Няма как — отвърна лекарят. — Необходим ни е за протокола.

В протокола написаха, че старши машинист ръководителят е получил смъртоносни рани при прекарването на един неработещ локомотив, закачен за работещия с петнайсетметрово стоманено въже. При преминаването на стрелката въжето закачило крайпътния фенерен стълб, който паднал и наранил с конзолата си главата на ръководителя, който от тендера на теглещия локомотив наблюдавал прикачената машина. Произшествието станало поради невнимание на самия машинист ръководител, а така също поради неспазване на съответните правила на службата по движението и експлоатацията.

Захар Павлович хвана Саша за ръка и си тръгна от депото към къщи. По време на обедта жена му каза, че малко хляб се продава и никъде няма говеждо.

— Ами ще умрем, голяма работа — отвърна ѝ без съчувствие Захар Павлович. За него цялото житейско всекидневие беше изгубило важното си значение.

За Саша — в този ранен период от живота му — всеки ден си имаше своя безименна красота, която не се повтаряше в бъдещето, за него образът на машиниста ръководител изчезна в подводната дълбина на спомените. Но Захар Павлович вече не притежаваше такава самозарастваща жизнена сила — той беше стар, а тази възраст е нежна и беззащитна пред смъртта също като детството.

През следващите години нищо не засегна Захар Павлович. Само вечер, когато гледаше четящия Саша, в него бликваше жалост към момчето. Захар Павлович искаше да му каже: не се мъчи с тези книги, ако там имаше нещо сериозно, хората отдавна да са се прегърнали помежду си. Но Захар Павлович нищо не говореше, макар че в него постоянно шаваше нещо простичко като радост, ала умът му ѝ пречеше да се прояви. Той тъгуваше за някакъв отвлечен, успокояващ живот край бреговете на гладки езера, където приятелството ще замени всички думи и цялата премъдрост на смисъла на живота.

Захар Павлович се оплиташе в своите догадки; цял живот случайни интереси като машините и изделията бяха отвлечали вниманието му и едва сега се беше опомнил: когато майка му го е кърмила с гърдата си, трябвало е да му пошепне нещо на ухото, нещо жизнено необходимо като млякото ѝ, чийто вкус е завинаги забравен. Но майка му не беше му прошепнала нищо, а човек не може да се досети сам за всичко на този свят. И затова Захар Павлович започна да живее кротко, без надежда за всеобщо коренно подобрене — колкото и машини да се правят, с тях няма да пътуват нито Прошка, нито Сашка, нито той самият. Локомотивите работят или за чужди хора, или за войниците, но тях ги возят насила. И самата машина също не е самостоятелно, а безропотно същество. Сега Захар Павлович съжаляваше машините повече от хората и дори в депото, на четири очи, говореше на локомотива:

— Ще тръгваш ли? Хайде, тръгвай! Их, как си изхабил буталните прътове, сигурно тежи тази пътническа паплач.

И макар че локомотивът мълчеше, Захар Павлович го чуваше.

— Скарите са задръстени, въглищата са лоши — тъжно говореше локомотивът. — Тежко изкачвам височините. Много жени отиват при мъжете си на фронта и всяка носи по три торби питки. Също така сега закачват по два пощенски вагона, а по-рано по един — хората живеят разделени и пишат писма.

— Аха — замислено разговаряше Захар Павлович и не знаеше как да помогне на локомотива, когато хората непосилно го товарят с бремето на своята раздяла. — А ти недей много да се пресилваш, тегли си полекичка.

— Не бива — с кротостта на разумната сила отговаряше локомотивът. — От височината на насипа виждам много села; там хората плачат, чакат писма и ранени близки. Погледни ми масльонките, а, затегнали са ги здравата, при движение ще загря буталата.

Захар Павлович отиваше и отпускаше болтовете на масльонките.

— Наистина са ги затегнали, мръсниците, та може ли така?

— Какво пипаш там? — питаше го дежурният механик, излизайки от будката. — Да не са те канили да пипаш там? Кажу: да или не?

— Не — кротко отговаряше Захар Павлович. — Стори ми се, че са ги затегнали много.

Механикът се сърдеше.

— Щом ти се е сторило, недей пипа. И така да ги затягаш, и иначе, в движение пак се нагриват.

После локомотивът тихо мърмореше на Захар Павлович:

— Не е работата в затягането, буталният лост е изхабен по средата, затова масльонките се нагриват.

— Да, видях — въздишаше Захар Павлович. — Нали знаеш, аз съм бърсач, не ми вярват.

— Точно така е! — с дебел глас му съчувстваше локомотивът и се унасяше в мрака на своите изстинали сили.

— И аз така казвам! — потвърждаваше Захар Павлович.

Когато Саша се записа във вечерните курсове, Захар Павлович се зарадва. Той цял живот беше карал със собствени сили, без чужда помощ, никой нищо не му беше подсказвал, преди сам да се досети, а книгите говорят на Саша с чужд ум.

— Аз съм се мъчил, а той само чете, това е всичко! — завиждаше му Захар Павлович.

След като почетеше, Саша започваше да пише. Жената на Захар Павлович не можеше да заспи на лампа.

— Все пише — говореше тя. — А какво пише?

— А ти спи — съветваше я Захар Павлович. — Затвори си очите с клепачите и спи!

Жена му си затваряше очите, но и през клепачите виждаше, че газта гори напразно. Тя не сгреси — наистина залудо гореше лампата през младостта на Александър Дванов, напразно осветяваше страниците на книгите, които раздразваха душата му, тъй или иначе по-късно той не ги последва. Колкото и да четеше и мислеше, вътре в него все оставаше някакво празно място — празнината, през която като тревожен вятър минава неописаният и неразказан свят. На седемнайсет години Дванов още нямаше броня на сърцето си — нито вяра в Бога, нито друг умствен покой; той не даваше чуждо име на безименния живот, който се откриваше пред него. Но не искаше този свят да остане неназован, само чакаше да чуе собственото си име вместо нарочно измислените названия.

Една нощ седеше в обичайното си тъжно настроение. Незащитеното му с вяра сърце се мъчеше в гърдите и търсеше утеха. Дванов наведе глава и си представи вътре в тялото си празнината, където непрестанно, всекидневно влиза, а след това излиза животът, без да се задържа, без да се засилва, равен като далечна врява, в която е невъзможно да се разберат думите на песента.

Саша почувства в себе си студ като от истинския вятър, който духаше в просторната тъмнина зад него, а отпред, където се раждаше вятърът, имаше нещо прозрачно, леко и огромно — планина от жив въздух, който той трябваше да превърне в свое собствено дихание и биене на сърцето. От това предчувствие дъхът му предварително замираше и празнината вътре в тялото още повече се разширяваше, готова да поеме бъдещия живот.

— Ето, това съм аз! — високо каза Александър.

— Кой си ти? — попита будният Захар Павлович.

Саша веднага млъкна, обхванат от внезапен срам, който помете цялата радост от откритието. Той си мислеше, че е сам, а пък Захар Павлович го слушал.

Захар Павлович забеляза това и ликвидира въпроса си, като сам равнодушно си отговори:

— Четец си ти и нищо повече... По-добре си лягай, вече е късно...

Захар Павлович се прозя и кротко каза:

— Не се мъчи, Саша, и без това си слаб...

— И този ще се удави от любопитство — пошепна си под одеялото Захар Павлович. — А аз ще пукна на възглавницата. Все едно.

Нощта продължаваше тихо — от пруста се чуваше как кашлят прикачвачите на гарата. Февруари свършваше, оголваха се ръбовете на канавките с миналогодишната трева по тях и Саша ги гледаше като сътворението на света. Той симпатизираше на появилата се мъртва трева и я разглеждаше с такова усърдно внимание, каквото не проявяваше към себе си.

Той можеше да усети дори топлокръвиеето на отдалечения чужд живот, а с мъка си представяше самия себе си. За себе си само мислеше, а чуждото чувстваше с впечатлителността на личен живот и не виждаше у някого това да е другояче.

Веднъж Захар Павлович се заприказва със Саша като с равен.

— Вчера се пръсна котелът на локомотива от серия „Ще“ — каза Захар Павлович.

Саша вече знаеше това.

— Ето ти я науката — ядосваше се по този и по някакъв друг повод Захар Павлович. — Локомотивът току-що дойде от завода, а нитовете му отидоха по дяволите!... Никой нищо сериозно не знае, живото се съпротивлява на ума.

Саша не разбираше разликата между ума и тялото и мълчеше. Според думите на Захар Павлович излизаше, че умът е несигурна сила, а машините са измислени от сърдечната догадка на хората.

От гарата понякога се чуваше шумът от ешелоните. Дрънчаха чайници и хората говореха със странни гласове, като чужди племена.

— Скитат! — заслушваше се Захар Павлович. — Все до нещо ще доскитат.

Разочарован от старостта и от заблудите на целия свой живот, той ни най-малко не се учуди на революцията.

— Революцията е по-лека от войната — обясняваше той на Саша. — Хората няма да се заловят за нещо трудно, тук нещо не е в ред...

Сега беше невъзможно Захар Павлович да бъде измамен и той, за да остане безпогрешен, отхвърли революцията.

Той говореше на всички работници, че при властта дежурят пак най-умните хора — добро не чакай.

Чак до октомври той се подиграва, за пръв път почувства удоволствието да бъде умен човек. Но в една октомврийска нощ чу стрелба в града и цяла нощ прекара на двора, в стаята влизаше само за да запали цигара. Цяла нощ хлопаше вратите, не даваше на жена си да заспи.

— Мирясай де, бесен дяволе! — мърмореше старицата, останала сама. — Ама че пешеходец!... И сега какво ще стане — ни хляб, ни дрехи! Как не им изсъхнат ръцете от това стреляне, изглежда, без майки са расли!

Захар Павлович стоеше насред двора със запалена цигара и подвикваше „да-да“ в такт с далечната стрелба.

— Нима наистина е така? — питаше се Захар Павлович и отиваше да запали нова цигара.

— Лягай, таласъм! — съветваше го жена му.

— Саша, не спиш ли? — вълнуваше се Захар Павлович. — Там глупаците вземат властта, може би животът ще поумнее малко.

На сутринта Саша и Захар Павлович се отправиха към града. Захар Павлович търсеше най-сериозната партия, за да се запише веднага в нея. Всички партии се бяха настанили в една държавна къща и всяка се смяташе за най-добрата. Захар Павлович проверяваше партиите според своя ум, търсеше онази, чиято програма да не е неразбрана, а всичко на думи да е ясно и вярно. Никъде нищо не му казаха за деня, когато ще настъпи земното блаженство. Едни отговаряха, че щастието е сложно изделие и целта на човека не е в него, а в историческите закони. А други говореха, че щастието е в непрекъснатата борба, която ще продължава вечно.

— Така значи! — справедливо се учудваше Захар Павлович. — Значи работи без заплата. Тогава това не е партия, а експлоатация. Да се махаме оттук, Саша. Дори религията обещаваеше тържество на православието...

В следващата партия им казаха, че човекът е толкова великолепно и алчно същество, че дори е странно да се мисли, че може да се засити с щастие — тогава би дошъл краят на света.

— Точно той ни трябва! — каза Захар Павлович.

Зад крайната врата в коридора се намираше най-последната партия, с най-дългото наименование. Там седеше само един мрачен човек, а останалите бяха отишли да властват.

— Какво искаш? — попита той Захар Павлович.

— Искаме да се запишем двамата заедно. Скоро ли ще настъпи краят на всичко?

— Социализмът ли? — не разбра човекът. — След година. Днес само заемаме учрежденията.

— Тогава пиши ни — зарадва се Захар Павлович.

Човекът им даде по едно тесте малки книжки и по един наполовина напечатан лист.

— Програма, устав, резолюции, въпросници — каза той. — Попълнете ги и дайте по двама поръчители за всеки.

Захар Павлович изстина, предчувствайки някаква измама.

— Ами устно не може ли?

— Не. Не мога да ви регистрирам по памет, а партията ще ви забрави.

— Ами ние ще се обаждаме.

— Невъзможно е, въз основа на какво ще ви напиша членските книжки? Въз основа на въпросника, разбира се, ако ви утвърди събранието.

Захар Павлович забеляза, че човекът говори ясно, определено, справедливо, без всякакви потайности; сигурно тази власт ще бъде най-умна. Тя или след година окончателно ще построи целия свят, или ще направи такава бъркотия, че дори детското сърце ще се умори.

— Саша, запиши се ти за проба — каза Захар Павлович. — А аз ще изчакам една годинка.

— За проба не записваме — отказа му човекът. — Или сте завинаги и напълно наш, или чукайте на друга врата.

— Хайде на сериозно — съгласи се Захар Павлович.

— Това е друго нещо — не възрази човекът.

Саша седна да попълва въпросника. Захар Павлович започна да разпитва партиецата за революцията. Онзи му отговаряше между

другото, загрижен за нещо много по-сериозно.

— Работниците от завода за патрони вчера обявиха стачка, а в казармата се вдигна бунт. Разбра ли? А в Москва вече втора седмица на власт са работниците и бедните селяни.

— Е, и?

Телефонът отвлече вниманието на партиеця.

— Не, не мога — каза той в слушалката. — Тук идват представители на масите, нали някой трябва да се занимава с информирането им?...

— Какво „е, и“? — спомни си той. — Партията изпрати тук свои представители да формират движението и тази нощ завзехме ключовите центрове на града.

Захар Павлович нищо не разбираше.

— Нали са се разбунтували работниците и селяните, вие какво общо имате? Защо да не си продължават и занапред със собствена сила?

Захар Павлович дори се раздражни.

— Абе, другарю работник — спокойно каза партийният член, — ако разсъждавахме така, буржоазията днес щеше да стои на крака и с пушка в ръце, а съветска власт нямаше да има.

„А може би щеше да има нещо по-хубаво!“ — помисли си Захар Павлович, но сам не можа да си обясни какво щеше да е то.

— В Москва няма бедни селяни — усъмни се Захар Павлович.

Мрачният партиец още повече се навъси — представи си цялото грамадно невежество на масите и колко разправии ще има партията с това невежество занапред. Той предварително почувства умора и нищо не отговори на Захар Павлович. Но Захар Павлович го преследваше с откровените си въпроси. Той се интересува кой е сега главен началник в града и добре ли го познават работниците.

Мрачният човек дори се оживи и развесели от този строг непосредствен контрол. Той се обади по телефона. Захар Павлович се загледа в телефона със забравено любопитство. „Тази работа съм я пропуснал — спомни си той за своите изделия. — Никога през живота си не съм я правил.“

— Дай ми другаря Перекоров — каза по жицата партиецът. — Перекоров ли е? Слушай какво. Трябва по-скоро да уредим вестникарската информация. Добре ще е да издадем повечко

популярна литература... Слушам. А ти кой си? Червеногвардеец? Остави тогава слушалката — ти нищо не разбираш...

Захар Павлович отново се разсърди.

— Аз те питам затуй, че ме боли сърцето, а ти ме успокояваш с вестник... Не, приятелю, всяка власт е царство, все същият синклит и монархия, много съм мислил и премислял...

— А какво трябва да правим? — зачуди се събеседникът му.

— Имуществото трябва да се понижи — откри Захар Павлович.

— А хората да се оставят без надзор, ей Богу, по-добре ще бъде наистина!

— Та това е анархия!

— Каква ти анархия, чисто и просто самостоятелен живот!

Партиецът поклати рошава и недоспала глава.

— В тебе говори дребният собственик. Ще мине половин година и ще видиш, че принципно си се заблуждавал.

— Ще изчакаме — каза Захар Павлович. — Ако не се справите, ще ви дадем отсрочка.

Саша дописа въпросника.

— Нима е така? — говореше на връщане Захар Павлович. — Нима тук е точната истина? Излиза, че е така.

На стари години Захар Павлович се ядоса. Сега вече го интересуваше револверът да бъде в подходяща ръка, мислеше си за дебеломера, с който могат да се проверят болшевиките. Едва през последната година оцени какво беше загубил в живота си. Беше изгубил всичко — зейналото над него небе ни най-малко не се беше изменило от дългогодишната му дейност, той нищо не беше завоювал за оправдание на отслабналото си тяло, в което напразно бликаше някаква важна сияеща сила. Беше стигнал сам до вечната разлъка с живота, без да е постигнал в него най-необходимото. И сега тъжно гледаше плетищата, дърветата и всичките чужди хора, на които за петдесет години не беше донесъл никаква радост и защита и с които му предстоеше да се раздели.

— Саша — каза той, — ти си сираче, на тебе животът ти се е паднал даром. Не го жали, живей с най-важното в живота.

Александър уважаваше скритата мъка на втория си баща и мълчеше.

— Ти помниш ли Федка Беспалов? — продължи Захар Павлович.
— Имаше при нас такъв шлосер, сега е умрял. Изпратят го да измери нещо, а той отиде, измери с пръсти и върви с разперени ръце. Докато донесе ръцете, метърът става три метра. „Какво правиш, кучи сине?“ — карат му се. А той: „Много важно, да не ме изгонят за това!“

Едва на другия ден Александър разбра какво искаше да каже баща му.

— Макар болшевиките да са великомъченици на своята идея — напътстваше го Захар Павлович, — ти трябва много да внимаваш. Помни, че баща ти се удави, не се знае коя е майка ти, милиони хора живеят без душа, тук става велико нещо... Болшевикът трябва да има празно сърце, за да се побере всичко в него...

Захар Павлович се разпалваше от собствените си думи и все повече изпадаше в някакво ожесточение.

— А иначе... Знаеш ли какво ще стане иначе? В пещта — и ще издимиш във въздуха! В сгурията, в сгурията с ръжена и на насипа! Разбра ли ме или не?...

От възбудата Захар Павлович се разчувства и развълнуван отиде в кухнята да си запали цигара. После се върна и плахо прегърна осиновения си син.

— Саша, ти не ми се сърди. И аз съм кръгъл сирак, ние с тебе няма кому да се оплачем.

Александър не се сърдеше. Той чувстваше сърдечната болка на Захар Павлович, но вярваше, че революцията е край на света. В бъдещия свят тревогата на Захар Павлович моментално ще се унищожи, а баща му, рибарят, ще намери онова, заради което доброволно се беше удавил. В своето светло чувство Александър вече имаше новия свят, но той можеше само да се направи, а не да се разкаже.

След половин година Александър се записа в новооткритите железничарски курсове, а после премина в политехникума.

Вечер той четеше на глас на Захар Павлович техническите учебници, а Захар Павлович се наслаждаваше само на непонятните звуци на науката и на факта, че Саша ги разбира.

Но скоро учението на Александър беше прекъснато, и то за дълго време. Партията го командирова на фронта на гражданската война — в степното градче Новохопъорск.

Захар Павлович цяло денонощие седя със Саша на гарата, за да чакат попътен ешелон, и изпуши кило и половина махорка, за да не се вълнува. Вече за всичко бяха приказвали освен за любовта. За нея Захар Павлович изрече със стеснителен глас няколко предупредителни думи:

— Саша, ти вече си голямо момче и всичко сам си го знаеш... Най-важното е, че не бива с тази работа нарочно да се занимаваш — това е най-измамното нещо, нищо няма, пък нещо като че ли все те тегли нанякъде, нещо ти се иска... У всеки човек в долната част цял империализъм се крие...

Александър не можа да почувства империализма в своето тяло. Той си представи, че това е нещо особено и странно.

Щом докараха сборния ешелон и Александър се вмъкна във вагона, Захар Павлович го помоли от перона:

— Напиши ми някога писмо. С две думи, жив съм, здрав съм, и нищо друго...

— Повече ще ти пиша — отвърна му Саша.

Гаровата камбана биеше вече за пети път и все по три удара, а ешелонът все не можеше да потегли. Непознати хора изблъскаха Саша от вратата на вагона и той повече не се показва навън.

Захар Павлович се умори и си тръгна към къщи. Вървя дълго и из целия път все забравяше да си запали цигара и се измъчваше от тази дребна досада. Вкъщи седна на масичката в ъгъла, където винаги седеше Саша, и започна да чете, сричайки, алгебрата, без нищо да разбира, но постепенно си намери утеха.

Докато Александър Дванов пътуваше към Новохопъорск, градът беше завладян от казаците, но отрядът на учителя Нехворайко успя да ги изтласка от него. Навсякъде около Новохопъорск беше сухо, а само един подстъп, откъм реката, беше зает от блата; тук казаците проявиха най-слаба бдителност, защото смятаха, че е непроходимо. Но учителят Нехворайко обу конете си с цървули, за да не затъват, и в една непрогледна нощ завзе града, а казаците изблъска в заблатената долина, където те останаха за дълго, защото конете им бяха боси.

Дванов отиде в ревкома и поговори с хората. Те му се поплакаха, че липсва американ за бельо на червеноармейците, поради което въшките гъмжат, но хората са решили да се бият до последна капка кръв.

Председателят на ревкома, машинист в депото, каза на Дванов:

— Революцията е риск, ако не стане, ще обърнем почвата и ще оставим глината, нека се хранят разните му мръсници, щом като на работника не му провървя!

На Дванов не му дадоха никаква специална работа, само му казаха: „Поживей тук с нас, така ще е най-добре за всички, пък после ще видим какво най-много те влече.“

Връстниците на Дванов седяха в клуба на пазарния площад и усърдно четяха революционни съчинения. Около читателите висяха лозунги, а през прозореца се виждаха опасните полски пространства. Читателите и лозунгите бяха беззащитни — куршумът можеше да улучи право от степта наведената над книгата глава на младия комунист.

Докато Дванов свикваше с воюващата степна революция и вече беше започнал да обиква тукашните другари, от губернията дойде писмо със заповед за връщане. Александър си тръгна от града мълчаливо и пеша. Гарата се намираше на четири версти, но Дванов не знаеше как да стигне до губернията — говореше се, че казаците са завзели линията.

Откъм гарата през полето вървеше оркестър и свиреше траурна музика — носеха изстиналото тяло на загиналия Нехворайко, когото заможните махленци в огромното село Песни бяха унищожили заедно с отряда му. На Дванов му дожаля за Нехворайко, защото за него плачеха не майка и баща, а само музиката и хората вървяха след

ковчега без скръб на лицето, готови и те неизбежно да умрат за нуждите на революцията.

Градът се спускаше зад Дванов от неговите обръщащи се назад очи в долината си и на Александър му беше жал за самотния Новохопъорск, сякаш без него градът ставаше още по-беззащитен.

На гарата Дванов почувства тревогата на тревясалото, забравено пространство. Както всеки човек, и него го влечеше земната далнина, сякаш всички далечни и невидими неща тъгуваха за него и го зовяха.

Десет или повече безименни хора седяха на пода и се надяваха да дойде влак, който да ги откара на по-добро място. Те без оплакване преживяваха мъченията на революцията и търпеливо скитаха из степна Русия да търсят хляб и спасение. Дванов излезе навън, съгледа на пети коловоз някакъв военен влак и тръгна към него. Влакът се състоеше от осем открити товарни вагона, натоварени с каруци и артилерия, и два пътнически. Отзад бяха прикачени още два товарни вагона с въглища.

Командирът на отряда прегледа документите на Дванов и го пусна в единия пътнически вагон.

— Само че ние отиваме до гара Разгуляй, другарю! — заяви командирът. — По-нататък влакът не ни трябва, излизаме на позиция.

Дванов се съгласи да пътува и до Разгуляй, а там ще е по-близко до дома.

Почти всички червеноармейци артилеристи спяха. Те две седмици се бяха сражавали при Балашов и бяха капнали от умора. Двамина се бяха наспали и седяха до прозореца, тихичко си пееха песен за скуката на войната. Командирът лежеше и четеше „Приключенията на отшелника, любител на изящното, издадени от Тик“, а политкомисарят беше се запилял някъде при телеграфа. Вагонът вероятно беше превозил много червеноармейци, които са тъгували по време на дългото пътуване и от самота бяха изписали стените и седалките с химически молив, с какъвто винаги се пишат писмата от фронта до родния край. Дванов с искрена тъга четеше тези изречения — той и вкъщи с цяла година напред изчиташе новия календар.

„Нашата надежда стои закотвена на морското дъно“ — беше писал неизвестният военен странник и отбелязал мястото на размишленията си: „Джанкой, 18 септември 1918 г.“

Мръкваше се и влакът потегли без сигнал за тръгване. Дванов задряма в горещия вагон, а се събуди вече по тъмно. Събуди го скърцането на спирачките и още някакъв постоянен звук. Прозорецът пламна от мигновена светлина и някъде ниско снаряд нажежи въздуха. Той избухна наблизко, освети стърнището и мирното нощно поле. Дванов се разсъни и стана.

Влакът плахо преустанови движението си. Комисарят излезе навън и Дванов след него. Линията явно се обстрелваше от казаци — батареята им святкаше някъде наблизко, но все прехвърляше влака.

Тази нощ беше прохладно и тъжно, двамата мъже дълго вървяха, докато стигнат локомотива. Котелът на локомотива едва шумеше и над манометъра светеше като кандилце мъничка светлинка.

— Защо спряхте? — попита комисарят.

— Страх ме е за линията, другарю комисар, обстрелват, а ние се движим без светлини, ще направим катастрофа! — тихо отвърна отгоре машинистът.

— Глупости, те не бият точно! — каза комисарят. — Само че карай по-бързо, и то без шум.

— Добре тогава! — съгласи се машинистът. — Имам само един помощник, няма да смогне, дайте един войник да поддържа огъня!

Дванов се досети и се качи на локомотива да помага. Един шрапнел се пръсна пред локомотива и освети цялата композиция. Побледнелият машинист дръпна ръчката на регулатора и викна на Дванов и помощника:

— Поддържайте парата!

Александър започна усърдно да пъха дърва в пещта. Локомотивът се понесе с клокочеща скорост. Отпред се простираше помъртвялата тъмнина и може би сред нея се намираха отвинтени релси. На завоите локомотивът така се клатушкаше, че Дванов си мислеше дали няма да изскочат от релсите. Локомотивът рязко и често отсичаше парата и се чуваше шумният поток въздух, който се триеше о бягащото тяло на локомотива. Под локомотива от време на време тътнеха малки мостове, а над него с тайнствена светлина пламваха облаци, които отразяваха изскачащия от отворената пещ огън. Дванов бързо се изпоти и се учудваше защо машинистът така гони влака, след като отдавна бяха отминали казашката батарея. Но изплашеният

машинист безспирно искаше пара и лично помагаше да се подхранва пещта, без нито веднъж да отмести регулатора от крайната точка.

Александър надникна от локомотива. В степта отдавна беше настанала тишина, нарушавана само от движението на локомотива. Отпред лягаха мъждиви светлини — вероятно гара.

— Защо гони така? — попита Дванов помощник-машиниста.

— Не зная — мрачно отвърна помощникът.

— Така ние неизбежно сами ще направим катастрофа! — рече Дванов, но не знаеше какво да прави.

Локомотивът се тресеше от напрежение и люлееше целия си корпус, търсейки възможност да се хвърли от насипа от задущащата го сила и неизразходвана скорост. Понякога на Дванов му се струваше, че локомотивът вече е изскочил от релсите, а вагоните още не са и той загива в тихия прах на меката почва — и Александър се хващаше за гърдите, за да удържи сърцето си от страха.

Когато влакът прескачаше и стрелките, и кръстовищата на някаква гара, Дванов виждаше как под колелата изскачат искри.

После локомотивът пак потъваше в тъмната пустош на бъдещата линия и яростта на пълния ход на машината. Завоите събаряха на пода локомотивната бригада, а вагоните отзад не успяваха да отмерват ритъма по свръзките между релсите и ги преминаваха с виещи колела.

На помощника, изглежда, му омръзна работата и той каза на машиниста:

— Иван Палич! Наближаваме Шкарино, хайде да спрем да вземем вода!

Машинистът чу, но не отговори; Дванов се досети, че от умора е забравил да мисли и предпазливо отвори долния кран на тендера. Така той искаше да източи остатъка от водата и да накара машиниста да преустанови ненужното бързо движение. Но машинистът сам затвори регулатора и се дръпна от прозореца. Лицето му беше спокойно и той бръкна в джоба си за тютюн. Дванов също се успокои и затвори крана на тендера. Машинистът се усмихна и му каза:

— Защо направи това? Още от гара Мариино ни гонеше белогвардейски брониран влак и аз бързах да му избягам.

Дванов не го разбираше:

— А сега какво става с него? Защо не намалихте скоростта след батареята, когато още не бяхме стигнали до Мариино?...

— Бронираният влак изостана, можем да караме по-бавно — отвърна машинистът. — Качи се на дървата и погледни назад!

Александър се покатери на купчината дърва. Скоростта все още беше голяма и вятърът разхлаждаше тялото на Дванов. Назад беше тъмно и скърцаха само бързащите след локомотива вагони.

— А до Мариино защо бързахте? — продължаваше да разпитва Дванов.

— Батарейта не ни забеляза, тя можеше да промени мерника и трябваше да се отдалечим! — обясни машинистът, но Дванов предположи, че се е уплашил.

В Шкарино влакът спря. Дойде комисарят и се учуди на разказа на машиниста. На Шкарино беше пусто и от водонапорната кула в локомотива бавно течеше последната вода. Приблужи се някакъв местен човек и глухо, срещу нощния вятър, съобщи, че в Поворино има казашки конни патрули и ешелонът няма да може да мине.

— Ние сме само до Разгуляй! — отвърна комисарят.

— Аа! — каза човекът и влезе в тъмната гара. Александър влезе след него в помещението. В чакалнята беше пусто и тъжно. В този спасен дом на гражданската война го посрещнаха запустение, забрава и дълга тъга. Непознатият самотен човек, който говори с комисаря, полегна в ъгъла на оцелялата скамейка и започна да се завива с мизерната си дреха. Александър силно и искрено се заинтересува кой е той и защо е попаднал тук. Колко пъти — и преди, и после — той среща такива неизвестни чужди хора, които си живееха по своя самотен закон, но душата му никога не беше изпитвала желание да се приближи и да ги попита или да се присъедини към тях и заедно да излязат от релсите на живота. А може би по-добре щеше да е тогава Дванов да отиде при човека на гара Шкарино и да легне до него, а на сутринта да излезе и да изчезне във въздуха на степта.

— Машинистът е страхливец, не е имало брониран влак! — каза после Дванов на комисаря.

— Майната му, все някак ще ни докара! — спокойно и уморено отвърна комисарят, обърна се и тръгна към своя вагон, като вървешком си говореше: — Ех, Дуня, моя Дуня, с какво ли храниш сега децата ми?...

Александър също тръгна към вагона, без още да разбира защо се измъчват така хората: единият лежи в пустата гара, другият тъгува за

жена си.

Във вагона Дванов си легна и заспа, но се събуди още преди разсъмване, защото усети студенината на опасността.

Влакът стоеше посред мократа степ, червеноармейците хъркаха и чешеха насън телата си — чуваше се наслаждаващото се стържене на ноктите по загрубялата кожа. Комисарят също спеше и лицето му беше намръщено — преди да заспи, вероятно беше се измъчвал от спомените за изоставеното семейство и беше заспал така, с мъката на лицето си. Непреставаният вятър превиваше късните стръкчета трева в изстиналата степ и от вчерашния дъжд целината беше се превърнала в жилава кал. Командирът лежеше срещу комисаря и също спеше; неговата книга беше отворена на описанието на Рафаело; Дванов надникна в страницата — там Рафаело се наричаше жив бог на щастливото ранно човечество, родено на топлите брегове на Средиземно море. Но Дванов не може да си представи онова време — и там е дуhal вятър, и селяните са орали земята в жегата, и майките са умирали край малките си деца.

Комисарят отвори очи.

— Какво, стоим ли?

— Стоим!

— Майка му стара, за едно денонощие изминаваме сто километра! — разсърди се комисарят и Дванов пак тръгна с него към локомотива.

Локомотивът беше изоставен, нямаше го нито машиниста, нито помощника му. На пет-шест разтега пред локомотива релсите бяха несръчно отвинтени.

Комисарят стана сериозен.

— Дали са избягали, или са ги убили, един дявол знае! И как ще потеглим сега?

— Разбира се, че са избягали! — каза Александър.

Локомотивът беше още горещ и Дванов реши, без да бърза, сам да поведе влака. Комисарят се съгласи и даде на Дванов двама червеноармейци за помощници, а на другите нареди да поправят линията.

След три часа ешелонът потегли. Дванов лично следеше за всичко — и за пещта, и за водата, и за линията — и кой знае защо, се вълнуваше. Голямата машина вървеше покорно, а Дванов много-много

не я насилваше. Постепенно стана по-смел и подкара по-бързо, но по нанадолницата и на завоите затягаше спирачките. Той обясни на помощниците си червеноармейци в какво се състои работата и те доста добре поддържаха необходимото налягане на парата.

Срещнаха някаква безлюдна гара на име Завалишна; до клозета седеше старец и ядеше хляб, без дори да погледне влака; Дванов мина през гарата бавно, като оглеждаше стрелките, и се понесе нататък. Слънцето се измъкваше от мъглите и бавно грееше изстиналата влажна земя. От време на време над пущинаците излитаха птици и веднага кацаха над храната си — оронените и разпилени зърна.

Започна дълго право нанадолнище. Дванов затвори парата и се понесе по инерция с увеличаваща се скорост.

Чистата железопътна линия се виждаше надалече, чак докъдето в степната падина нанадолницето преминаваше в нанагорнище. Дванов се успокои и слезе от седалката, за да види как работят помощниците му и да поговори с тях. След пет минути той се върна на прозореца и погледна. В далечината се мерна семафор — вероятно това ще е Разгуляй. Зад семафора той съгледа дим от локомотив, но не се учуди — Разгуляй беше в съветски ръце, това се знаеше още в Новохопъорск. Там се намираще някакъв щаб и имаше пряка връзка с голямата възлова гара Лиски.

Локомотивният дим на Разгуляй се превърна в облак и Дванов видя комина на локомотива и предната му част. „Вероятно е пристигнал от Лиски“ — помисли си Александър. Но локомотивът вървеше към семафора — към новохопъорския ешелон. „Сега ще спре, навлиза зад стрелката“ — Дванов следеше онзи локомотив. Но бързото изскачане на парата от комина показваше, че машината работи — локомотивът с доста голяма скорост идваше насреща. Дванов се подаде целият от прозореца и зорко се взираше. Локомотивът отмина семафора — той теглеше тежка товарна или военна композиция по единичната линия право към локомотива на Дванов. Сега Дванов се спускаше по нанадолнище, другият локомотив също се спускаше и щяха да се срещнат в степната падина — там, където се променя профилът на железопътната линия. Александър се досети, че тази работа е гадна, и дръпна ръчката на двойната сирена — червеноармейците забелязаха насрещния влак и започнаха да се вълнуват от уплаха.

— Сега ще намаля хода и тогава скачайте! — каза им Дванов; тъй или иначе нямаше полза от тях. Внезапната спирачка не работеше — Александър го знаеше още от вчера, при стария машинист. Оставаше задният ход — контрапарата. Насрещният влак също бе забелязал новохопърския ешелон и даваше непрекъснат тревожен сигнал. Дванов закачи халката на свирката за вентила, за да не спира тревожният сигнал, и започна да премества обръча на заден ход.

Ръцете му бяха измръзнали и той едва завъртя червячното колело. После Дванов отвори цялата пара и се облегна на котела от смазваща умора. Той не беше видял кога са скочили червеноармейците, но се зарадва, че вече ги няма.

Ешелонът бавно запълзя назад, водата блъсна в комина и локомотивът за момент забуксува.

Дванов искаше да скочи от локомотива, но после си спомни, че е скъсал капациите на цилиндрите от прекалено рязкото отваряне на контрапарата. От цилиндрите се вдигаше пара — салниците бяха пробити, но капациите — оцелели. Насрещният локомотив се приближаваше доста бързо — от триенето на спирачните накладки под колелата се стелеше син дим, но целият влак беше прекалено дълъг, за да може един локомотив да убие скоростта. Машинистът рязко и припряно даваше със свирката по три сигнала, с което молеше бригадата да удари ръчните спирачки — Дванов разбираше и гледаше на всичко като страничен човек. Неговото бавно размишление му помогна в този момент — той се уплаши да напусне локомотива си, защото политкомисарят щеше да го застреля или после щяха да го изключат от партията. Освен това Захар Павлович и още повече бащата на Дванов никога не биха оставили цял горящ локомотив да загине без машинист, а Александър помнеше и това.

Дванов се вкопчи за перваза на прозореца, за да издържи удара, и за последен път се показа и погледна противника. От онзи влак безредно се сипеха хора, осакатяваха се и се спасяваха; и от локомотива се хвърли човек — машинистът или помощникът му. Дванов погледна назад към своя влак — никой не се показваше, сигурно всички спяха.

Александър замижа, защото се страхуваше от трясъка на удара. После мигновено изхвърча на оживелите си крака от будката, за да скочи, и се хвана за перилата на стълбата за слизане; едва тук Дванов

усети своето помагащо му съзнание — котелът непременно ще избухне от удара и той ще бъде смачкан като враг на машината. Съвсем близко под него се носеше твърдата солидна земя, която чакаше живота му, а след миг ще осиротее без него. Земята беше недостижима и бягаше като жива. Дванов си спомни едно детско видение и детско чувство — майка му отива на пазар, а той тича след нея с необичайни, опасни крака и вярва, че майка му си е отишла вовеки веков, и плаче със собствените си сълзи.

Топлата тишина на мрака заслони зрението на Дванов.

— Чакай да ти кажа още нещо! — рече Дванов и изчезна в обхваналата го отвред теснота.

Събуди се надалече и сам; старата суха трева го гъделичкаше по шията и природата му се стори много шумна. И двата локомотива остро свиреха със сирените и предпазните клапани — от сътресението пружините им бяха изхвъркнали. Локомотивът на Дванов стоеше на релсите правилно, само рамата беше огъната и посиняла от мигновеното напрежение и нагряване. Разгуляевският локомотив беше изскочил и забил колела в насипа. Двата следващи вагона на новохопъорския влак се бяха наврели в първия и бяха разцепили стените му. Два вагона от разгуляевската композиция бяха обърнати и изхвърлени на тревата, а колоосите им лежаха върху тендера на локомотива.

При Дванов дойде комисарят.

— Жив ли си?

— Нищо ми няма. А защо стана така?

— Един дявол знае. Техният машинист разправя, че му отказали спирачките и отминал Разгуляй. Арестувахме го, хаймана с хаймана. А ти какво гледа?

Дванов се уплаши.

— Аз давах заден ход, повикай комисия, нека прегледа как стои управлението...

— Каква ти комисия! Погубихте четирийсет наши и техни, с такива загуби можеше да се превземе цял белогвардейски град! А пък разправят, че тъдява обикаляли казаците, лошо ни се пише!...

Скоро от Разгуляй дойде спомагателен влак с работници и инструменти. Всички забравиха за Дванов и той тръгна пеша към Лиски.

Но на пътя му лежеше повален човек. Той се подуваше с такава бързина, че се виждаше движението на растящото му тяло, а лицето му бавно потъмняваше, сякаш човекът потъваше в тъмнина — Дванов дори обърна внимание на дневната светлина — дали действа, щом човекът почернява така.

Скоро човекът толкова се поду, че Дванов започна да се страхува; той може да се пукне и да пръсне жизнената си течност и Дванов се отдръпна от него; но човекът започна да спада и да изсветлява — той сигурно отдавна беше умрял и в него се вълнуваха само мъртвите вещества.

Един червеноармеец беше клекнал и гледаше хълбока си, откъдето като тъмно ферментиращо вино изтичаше кръв; лицето на червеноармееца побледняваше, той се подпираше с ръка, за да стане, и с провлечени думи молеше кръвта:

— Престани, кучко, ами че аз ще отслабна!

Но кръвта се сгъстяваше, чак се усещаше вкусът ѝ, а после взе да става черна и съвсем спря. Червеноармеецът падна по гръб и тихо каза — с онази искреност, когато не се чака отговор:

— Ох, че ми е тъжно, няма никого при мене!

Дванов се приближи до червеноармееца и той съзнателно го помоли:

— Затвори ми зрението! — и гледаше, без да мига, със засъхващи очи, без нито едно трепкане на клепачите.

— Какво ти е? — попита Александър и се разтревожи от срам.

— Боли... — обясни му червеноармеецът и стисна зъби, за да затвори очи. Но очите не се затваряха, а излиняваха и се обезцветяваха, превръщайки се в мътен минерал. В мъртвите му очи ясно се появиха отраженията на облачното небе — сякаш природата се върна в човека след живота, който ѝ пречеше, и червеноармеецът, за да не се мъчи, се приспособи със смъртта си към нея.

Дванов заобиколи гара Разгуляй, за да не го спрат там за проверка, и се скри в безлюдното, където хората живеят без чужда помощ.

Железопътните кантони винаги привличаха Дванов със своите замислени обитатели — той смяташе, че кантонерите са спокойни и умни в самотата си. Дванов се отбиваше в железничарските къщи да пие вода, виждаше бедните деца, които си играеха не с играчки, а само

с изображението си, и беше способен да остане завинаги с тях, за да сподели житейската им участ.

Дванов преспа също в един кантон, но не в стаята, а в антрето, защото в стаята раждаше жената на кантонера и цяла нощ шумно се вайкаше. Мъжът ѝ се луташе без сън, прекрачваше през Дванов и учудено си приказваше:

— В такова време... В такова време...

Той се страхуваше, че в бъркотията на революцията неговото раждащо се дете бързо ще загине. Четиригодишното му момче се събуждаше от шумната тревога на майка си, пиеше вода, излизаше да пикае и гледаше всичко като страничен наблюдател — разбираше го, но не го оправдаваше. Най-сетне Дванов неочаквано се унесе и се събуди в мъждивата утринна светлина, когато по покрива меко потропваше монотонният дълъг дъжд.

От стаята излезе доволният стопанин и направо каза:

— Роди се момче!

— Много хубаво — каза му Александър и се надигна от постелята. — Ще стане човек!

Бащата на новороденото се обиди:

— Да, ще пасе кравите, много станахме ние, хората!

Дванов излезе на дъжда, за да продължи нататък. Четиригодишното момче седеше на прозореца и драскаше с пръсти по стъклото, измисляйки си нещо, което не приличаше на неговия живот. Александър му махна два пъти с ръка за сбогуване, но момчето се уплаши и слезе от прозореца. Така Дванов повече не го видя и нямаше да го види никога.

— Довиждане! — каза Дванов на къщата и мястото на своето нощуване и тръгна към Лиски.

След около една верста той срещна бодра бабичка с бохчичка.

— Тя вече роди! — каза ѝ Дванов, та да не бърза.

— Роди ли? — бързо се учуди бабичката. — Да знаеш, драги, беше недоносче — страхотия! И какво ни изпрати Господ?

— Момче! — доволен заяви Александър, сякаш беше участвал в произшествието.

— Момче! Неблагодарник на родителите си ще стане! — реши старицата. — Ох, че трудно се ражда, драги, да беше родил поне един мъж на света, че доземи да се поклони на жена си и тъща си!...

Старицата веднага поведе дълъг, ненужен за Дванов разговор, и той я прекъсна:

— Хайде, сбогом, бабо! Ние с тебе няма да родим, защо да се караме!

— Довиждане, драги! Помни майка си, не бъди неблагодарник!

Дванов ѝ обеща да почита родителите си и зарадва старицата с уважението си.

Дълъг беше пътят на Александър към къщи. Той вървеше през сивата скръб на облачния ден и гледаше есенната земя. Понякога на небето се показваше слънцето, прибягваше със светлината си към тревата, пясъка, мъртвата глина и делеше с тях чувства без никакво съзнание. Дванов харесваше тази безмълвна дружба на слънцето и поощряването на земята със светлина.

В Лиски той се качи на един влак, с който моряци и китайци пътуваха за Царицин. Моряците задържаха влака, за да могат да набият коменданта на хранителния пункт заради постната чорба, след което ешелонът спокойно потегли. Китайците изядоха цялата рибешка чорба, от която руските моряци се отказаха, после обраха с хляб цялата хранителна влага по стените на баките и качиха на моряците в отговор на техния въпрос за смъртта: „Ние обичаме смъртта! Много я обичаме!“ После ситите китайци легнаха да спят. А през нощта морякът Концов, на когото не му се спеше от мислене, провря пушката си през пролуката на вратата и започна да стреля в попътната светлина на железничарските жилища и сигнали; Концов се страхуваше, че залудо защитава хората и ще умре за тях залудо, затова предварително се изпълваше с чувството, че е длъжен да воюва за пострадалите от собствените му ръце. След стрелбата Концов веднага и с удовлетворение заспа и спа четиристотин версти, когато Александър отдавна вече беше напуснал вагона на втората сутрин.

Дванов отвори портичката на своя двор и се зарадва на старото дърво, което растеше до пруста. Дървото беше изранено, накълцано, в него забиваха брадвата, за да си починат, когато цепеха дърва, но то беше още живо и пазеше зелената страст на листата по болните си клони.

— Дойде ли си, Саша? — попита Захар Павлович. — Добре че си дойде, че останах тук сам. Нощем без теб няхах желание да спя, все лежах и слушах дали не си идваш. И вратата не заключвах, за да можеш веднага да влезеш...

През първите дни у дома Александър трепереше от треска и се грееше на печката, а Захар Павлович седеше долу и дремеше седешком.

— Саша, може би искаш нещо? — питаше от време на време Захар Павлович.

— Не, нищо не искам — отвърщаше Александър.

— А пък аз мислех, че може би трябва да си хапнеш нещо.

Скоро Дванов вече не можеше да чуе въпросите на Захар Павлович и не виждаше как той плаче нощем, забол лице в печката, където се грееха чорапите на Александър. Дванов беше заболял от тифус, който се повтаряше и осем месеца не напусна тялото на болния, после тифусът се превърна в пневмония. Александър лежеше, забравил, че е жив, и само от време на време чуваше в зимните нощи свирките на локомотивите и си спомняше за тях; понякога до равнодушния ум на болния достигаше тътен от далечна артилерия, а после пак му беше горещо и шумно в тясното тяло. В минути на съзнание Дванов лежеше празен и засъхнал, чувстваше само кожата си и се притискаше до постелята, струваше му се, че ей сега ще полети, както летят леките сухи трупчета на паяците.

Пред Великден Захар Павлович направи на осиновения си син ковчег — солиден, прекрасен, с фланци и болтове, като последен подарък на сина от бащата майстор. Захар Павлович искаше да погребее Александър в такъв ковчег — ако не жив, то цял за спомен и обич. Захар Павлович се канеше след всеки десет години да откопава сина си от гроба, за да го види и да се чувства заедно с него.

Дванов излезе от къщи с новото лято; той усети въздуха тежък като вода, слънцето като шумящ от горенето огън и целия свят свеж, резлив, опияняващ за неговата слабост. Животът отново заблестя пред Дванов — той напрегна тяло и мисълта му избликваше във фантазия.

През стобора към Александър гледаше едно познато момиче — Соня Мандрова, тя не разбираше защо Саша не е умрял, щом като имаше ковчег.

— Ти не умря ли? — попита тя.

— Не — каза ѝ Александър. — И ти ли си жива?

— И аз съм жива. Ние с тебе ще живеем заедно. Сега добре ли ти е?

— Добре. А на тебе?

— И на мене ми е добре. А защо си такъв слаб? Значи смъртта е била в тебе, но ти не си я пуснал.

— А ти искаше ли да умра? — попита Александър.

— Не зная — отвърна Соня. — Аз видях, че хората са много, те умират, а остават.

Дванов я повика при себе си в двора; босата Соня се прекачи през стобора и се докосна до Александър, защото беше го забравила през зимата. Дванов ѝ разказа какво е виждал в сънищата си по време на болестта и колко му е било скучно в тъмнината на съня — никъде нямало хора и той разбрал сега колко малко са те в света; когато вървял по полето близо до войната, също рядко срещал къщи.

— Аз, без да искам, ти казах, че не зная — рече Соня. — Ако беше умрял, щях дълго да плача. Дори да беше заминал надалече, щях да си мисля, че си жив и здрав...

Александър я погледна учудено. През тази година Соня беше вече пораснала, макар и малко; косите ѝ бяха потъмнели, тялото ѝ беше станало предпазливо и в нейно присъствие го хващаше срам.

— Ти още не знаеш, Саша, аз сега уча в курсове!...

— А какво ви учат там?

— Всичко, което не знаем. Там един учител ни разправя, че сме смрадливо тесто, а той щял да направи от нас сладка баница. Нека си говори, но ние ще се научим от него на политика, нали?

— Нима ти си смрадливо тесто?

— Аха. А после няма да бъда и другите няма да бъдат, защото ще стана учителка на децата и те ще почнат още от мънички да стават умни. Тогава аз няма да ги наричам смрадливо тесто.

Дванов я хвана за едната ръка, та отново да свикне с нея, а Соня му подаде и другата си ръка.

— Така по-лесно ще оздравееш — каза тя. — Ти си студен, а аз гореща. Чувстваш ли?

— Соня, идвай вечер при мене — рече Александър. — Че ми омръзна да съм сам.

Соня дойде вечерта и Саша ѝ рисуваше, а тя му показваше как по-добре да рисува. Захар Павлович тихичко изнесе ковчега и го нацепи за огрев. „Сега трябва да направя детска люлка — мислеше си той. — Къде ли да намеря по-меко ресорно желязо?... При нас няма, нашето е за локомотивите. Може би Саша ще има дечица от Соня, пък аз ще ги бавя. Соня скоро ще порасне и нека съществува, тя също е сираче.“

След като Соня си отиде, Дванов от страх веднага си легна да спи до сутринта — да види новия ден и да не запомни нощта. Обаче той лежеше и виждаше нощта с отворени очи. Заякналият, развълнуван

живот не искаше да заспива в него. Дванов си представи мрака над тундрата и хората, изгонени от топлите места на земното кълбо, дошли да живеят там. Тези хора направили малка железопътна линия, за да превозват дървен материал за жилища, които да им заменят изгубения летен климат. Дванов си представи, че е машинист на тази горска железница, която превозва трупи за построяване на нови градове, и мислено извършваше цялата си работа като машинист — преминаваше безлюдни отсечки, вземаше вода на гарите, свиреше сред бурята, удряше спирачката, разговаряше с помощника и накрая заспа пред крайната гара, която се намираше на брега на Ледовития океан. Той виждаше в съня си големи дървета, израсли от бедната почва, около тях имаше въздушно, едва люлеещо се пространство и празната железопътна линия търпеливо продължаваше в далечината. Дванов завиждаше на всичко това — искаше да побере в себе си дърветата, въздуха и железопътната линия и, защитен от тях, да не може да умре. Дванов искаше да си спомни още нещо, но това усилие беше по-тежко от спомена и мисълта му изчезна от завъртането на съзнанието му в съня, както птица — от потеглило колело.

През нощта излезе вятър и изстуди целия град. В много къщи започна студ, а децата се спасяваха от него, като се топлеха до горещите тела на тифозните си майки. Жената на председателя на губерния изпъкна Шумилин също беше болна от тифус и двете им деца се притискаха от двете ѝ страни, за да спят на топло; а самият Шумилин за осветление бе запалил примуса на масата, понеже нямаше лампа, а токът спря, и чертаеше вятърен двигател, който ще тегли с въже плуг и ще оре земята, за да се сее жито. В губернията цареше липса на коне и беше невъзможно да се чака, докато се народят нови кончета и стигнат до тегловна сила, следователно трябваше да се търси научен изход.

След като завърши чертежа, Шумилин легна на дивана и се сви под палтото си, за да съответства на всеобщия недоимък в съветската страна, на която липсваха необходимите ѝ неща, и кротко заспа.

На сутринта Шумилин се досети, че вероятно масите в губернията са измислили нещо, а някъде може вече неочаквано да се е получил и социализъм, защото хората няма какво друго да правят, освен да се сдружат от страх пред бедствията и за преодоляване на нуждата. Жената гледеше мъжа си с бели, излинели от тифуса очи и Шумилин отново се скри под палтото.

— Трябва — шепнеште си той за успокоение, — трябва по-скоро да започнем социализма, иначе тя ще умре.

Децата също се събудиха, но не ставаха от топлата постеля и се мъчеха пак да заспят, за да не искат ядене.

Шумилин тихо се приготви и тръгна на работа; той обеща на жена си да се върне къщи по-скоро, но обещаващо това всеки ден, а си идваше винаги нощем.

Покрай губерния изпъкна минаваха хора, чиито дрехи бяха покрити с кал, сякаш са живели в кални села и са тръгнали нанякъде, без да се почистят.

— Накъде сте тръгнали? — попита скитащите Шумилин.

— Ние ли? — рече един старец, който от безнадежден живот беше започнал да се смалва. — Отиваме където ни видят очите, където ще ни направят по-малки. Ако ни обърнеш, ще се върнем назад.

— Тогава по-добре вървете напред — каза Шумилин.

В кабинета си спомни за една научна книга, в която беше чел, че от скоростта силата на привличането, теглото на тялото и животът

намаляват — сигурно затова при нещастие хората се стараят да се движат. Руските странници и богомолци затова постоянно скитат — за да разсейват с ходене тежестта на скърбящата народна душа. От прозореца на губизпълкома се виждаха босите, незасети ниви; понякога там се появяваше самотен човек и внимателно се взираше към града, подпрял брада на тоягата си, после изчезваше някъде в дола, където живееше в полумрака на къщата си и на нещо се надяваше.

Шумилин каза по телефона на секретаря на губкома за безпокойството си — по полетата и из града ходят хора, които мислят нещо и искат нещо, а ние ги ръководим от стаята си; не е ли време да се изпрати в губернията някой етичен научен младеж, за да види дали няма там социалистически елементи на живота; нали и масите си искат своето, може би живеят някак си самотейно, още повече че още не са свикнали да им се помага; може би трябва да се намери точка по средата на нуждата и веднага да се удари в нея, а нямаме време!

— Ами изпрати! — съгласи се секретарят. — Аз ще ти потърся такъв човек, а ти го снабди с указания.

— Дай го още днес — помоли Шумилин. — Командировай го при мене вкъщи.

Секретарят даде нареждане надолу в своето учреждение и забрави за по-нататъшната работа. Чиновникът от орготдела не можа да спусне по-надолу в апарата на губкома заповедта на секретаря и започна да размишлява сам кого ли да изпрати да огледа губернията. Нямаше никого — всички комунисти вече действаха, оставаше само някакъв си Дванов, извикан от Новохопъорск да ремонтира градския водопровод, но към личното му досие беше приложен документ, че е болен. „Ако не е умрял, ще пратя него“ — реши чиновникът и отиде да съобщи на секретаря на губкома за Дванов.

— Той не е изявен член на партията — каза чиновникът. — При нас нямаше в какво да се изяви. Но още има големи дела и хората ще се проявят в тях, другарю секретар.

— Хубаво — отвърна секретарят. — Нека момчетата си измислят работата и да растат в нея.

Вечерта Дванов получи бележка незабавно да се яви при председателя на губизпълкома, за да си поговорят за забелязващото се самозараждане на социализъм сред масите. Дванов стана и тръгна с

отвикналите си крака; Соня се връщаше от нейните курсове с тетрадка и лист от лопуш; тя беше откъснала лопуша, защото кожата му отдолу беше бяла, нощем го вчесваше вятърът и го огряваше луната. Соня гледаше от прозореца този лопуш, когато от младост не ѝ се спеше, а сега навлезе в пущинака и го откъсна. Вкъщи тя вече имаше много растения и сред тях най-много бяха безсмъртничетата, които растат по войнишките гробове.

— Саша — каза Соня. — Нас скоро ще ни закарат по селата, за да учим децата на четмо и писмо, а аз искам да работя в цветарски магазин.

Александър ѝ отговори:

— И без това цветята ги обичат почти всички, а чуждите деца рядко ги обича някой освен родителите им.

Соня не можеше още да прецени, тя беше още пълна с усещанията на живота, който ѝ пречеше правилно да мисли. И си тръгна от Александър обидена.

Дванов не знаеше точно къде живее Шумилин. Отначало влезе в двора на вероятната сграда, където се предполагаше, че живееше Шумилин. В двора имаше селска къща и в нея беше портиерът; вече се стъмваше, портиерът си легна с жена си на нара, на чиста покривка беше оставен хляб за ненадеен гостенин. Дванов влезе в къщата като на село — тук миришеше на слама и мляко, на онази домашна сита топлина, в която е станало зачатие на целия руски селски народ, и портиерът стопанин сигурно си шепнеше с жена си за своите портиерски грижи.

Портиерът сега се водеше санитар на двора, за да не се унижава достойнството му. На молбата на Дванов да му покаже Шумилин санитарят си обу валенките и наметна шинела си върху долните дрехи.

— Ще ида да се поизстудя заради държавата, а ти, Поля, недей да заспиваш.

В това време Шумилин хранеше болната си жена със смачкани картофи в една чинийка, жената едва дъвчеше храната и с едната си ръка галеше приютилия се до топлото ѝ тяло тригодишен син.

Дванов каза за какво е дошъл.

— Почакай да нахраня жена си — помоли го Шумилин и след като я нахрани, каза: — Ето, виждаш, другарю Дванов, какво ни е

нужно: денем съм на работа, а вечер храня жената собственоръчно. Трябва да се научим някак другояче да живеем...

— И така не е зле — отвърна Дванов. — Когато бях болен и Захар Павлович ме хранеше с лъжица, това ми харесваше.

— Какво ти е харесвало? — не разбра Шумилин.

— Когато някой храни хората собственоръчно.

— Аха, харесвай си — каза Шумилин, без да почувства казаното, а после поиска Дванов да тръгне пеша из губернията и да огледа как живеят там хората; сигурно беднотията се е обединила от само себе си и се е подредила по социалному.

— Ние тук служим — с огорчение се изказа Шумилин, — а масите живеят. Страх ме е, другарю Дванов, че там комунизмът ще се появи по-скоро — те нямат друга защита освен другарството. Та върви и поогледай там.

Дванов си спомни различни хора, които скитаха по полетата и спяха в празните помещения на фронта: може би тези хора наистина са се събрали някъде в някой дол, скрит от вятъра и държавата, и си живеят, доволни от своето другарство. Дванов се съгласи да търси комунизъм сред самодейното население.

— Соня — каза той на другата сутрин. — Аз тръгвам, довиждане!

Момичето се миеше на двора и се покачи на стобора.

— А аз заминавам, Саша. Клуша пак ме гони. По-добре да живея сама на село.

Дванов знаеше, че Соня живее при познатата леля Клуша, а родители няма. Но къде ще заминава за село сама? Оказа се, че Соня и другарките ѝ завършвали курсовете предсрочно, защото на село се събирали банди от неграмотни хора и учителките били изпращани там с отрядите на Червената армия.

— Ще се видим с тебе след революцията — рече Дванов.

— Ще се видим — потвърди Соня. — Целуни ме по бузата, а аз тебе по челото, виждала съм, че хората винаги се сбогуват така, а аз нямам с кого да се сбогувам.

Дванов докосна с устни бузата ѝ и почувства на челото си сухото венче на Сонините устни. Соня се обърна и галеше стобора с измъчена, неуверена ръка.

Дванов искаше да помогне на Соня, но само се наведе към нея и усети мирис на увехнала трева, който лъхате от косите ѝ. Момичето се обърна и отново се оживи.

Захар Павлович стоеше на вратата с недоправен железен куфар и не мигаше, за да не му капят сълзите.

Дванов обикаляше губернията, вървеше по пътищата на уездите и общините. Гледаше да се държи по-близо до селищата и затова трябваше да върви по речните долини и по долове. Когато излизаше на вододелите, вече не виждаше нито едно село, никъде не се вдигаше дим от печки и по тези степни височини рядко се сееше жито. Тук растеше чужда трева и гъстият буренак даваше приют и храна на птици и насекоми.

От вододелите Русия изглеждаше на Дванов ненаселена, но в дълбоките валози и по бреговете на маловодните потоци навсякъде имаше села — виждаше се, че хората са се заселвали покрай водите, съществували са като пленници на водоемите. Отначало Дванов нищо не видя в губернията, тя му се стори навсякъде еднаква, като видение на болно въображение, но една вечер нямаше място за нощуване и го намери едва сред топлия буренак на високия водораздел.

Дванов легна и порови с пръсти почвата под себе си. Земята се оказа напълно плодородна, но никой не я ореше и Александър си помисли, че тук няма коне, и си заспа. На разсъмване се събуди от тежестта на друго тяло и измъкна револвера.

— Не се плаши — каза долепилият се човек. — Бях премръзнал, докато спях, гледам, че ти лежиш, хайде да се прегърнем, за да се сгреем, и да спим.

Дванов го прегърна и двамата се стоплиха. На сутринта, без да изпуска човека, Александър го попита шепнешком:

— Защо не я орат тази земя? Тя е чернозем. Дали коне нямат?

— Чакай — отвърна с пресипнал пушачески глас стоплилият се пешеходец. — Бих ти казал, но без хляб умът ми не работи. По-рано имаше хора, сега станаха усти. Разбра ли какво ти казах?

— Не, а какво? — смути се Дванов. — Цяла нощ се гря в мене, а сега се обиждаш!...

Пешеходецът стана на крака.

— Вчера беше вечер, човече субект! А човешката мъка върви по пътя на слънцето — вечер то залязва в нея, а сутрин излиза оттам. Та и аз мръзних вечерта, а не сутринта.

В джоба на Дванов сред боклуците имаше малко средина от хляб.

— Я — даде му той хляба, — нека умът ти работи в корема, а аз и без теб ще науча каквото искам.

По пладне същия ден Дванов намери едно далечно село в действащ дол и каза в селсъвета, че искат да заселят в тяхната степна земя преселници от Москва.

— Нека се заселват — съгласи се председателят на селсъвета. — Тъй или иначе там ще изпукат, вода няма и е далече. Ние самите почти никога не сме пипали тази земя... А ако имаше там вода, щяхме да се оставим да ни изцедят, но целината щяхме да държим със задоволство...

Дванов продължаваше още по-навътре в губернията и не знаеше къде да спре. Мислеше си за времето, когато по високите сухи вододели ще заблести вода и това ще бъде социализъм.

Скоро пред него се показа тясната долина на някаква древна пресъхнала река. Долината се заемаше от село Петропавловка — огромно стадо жадни дворове, скупчени на тесен водопой.

На улицата на Петропавловка Дванов видя грамадни камъни, донесени някога тук от ледниците. Сега камъните лежах край къщите и служеха за столове на старците.

Дванов си спомни за тези камъни после, когато седеше в петропавловския съвет. Той се отби там, за да му дадат подслон за приближаващата нощ и за да напише писмо на Шумилин. Дванов не знаеше как се започват писмата и събщи на Шумилин, че природата няма особена дарба да твори, тя надвива с търпение: от Финландия през равнините и досадната дължина на времето, върху езика на един ледник, в Петропавловка е допълзъл камък. От редките степни долове, от дълбоката земя трябва да се изведе вода във високата степ, за да се създаде в нея обновен живот. Това е по-близко, отколкото да се довлече камък от Финландия.

Докато Дванов пишеше, край масата му чакаше селянин със своенравно лице и психическа, собственоръчно подстригана брадичка.

— Всички се стараете! — каза този човек, уверен във всеобщото заблуждение.

— Стараем се! — разбра го Дванов. — Че трябва да ви изкараме кирливите ризи в степта!

Селянинът сладострастно се почеса по брадичката.

— Я го виж ти! Значи сега се появиха най-умните хора! Че то без вас нямаше да се сетим как най-добре да се храним.

— Не, нямаше да се сетите! — равнодушно въздъхна Дванов.

— Ей, побърканият, я се махай оттука! — викна председателят на съвета от другата маса. — Нали си Бог, какво се занимаваш с нас!

Оказа се, че този човек се смята за Бог и всичко знае. По свое убеждение зарязал земеделската работа и се хранел направо с пръст. Разправял, че щом житото става от пръстта, пръстта има самостоятелна ситост, само стомахът трябва да се приучи към нея. Хората смятали, че ще умре, но той продължаваше да живее и пред всички чоплеше пръстта, набита между зъбите му. Заради това донякъде го почитаха.

Когато секретарят на съвета поведе Дванов за нощувка, богът стоеше на вратата и трепереше от студ.

— Боже — каза секретарят, — заведи другаря при Кузя Поганкин, кажи му, че е техен ред.

Дванов тръгна с бога.

Срещна ги един сравнително млад мъж и каза на бога:

— Здравсти, Никанорич, време е да станеш Ленин, стига си бил Бог!

Но богът се сдържа и не отвърна на поздрава. Едва когато се отдалечиха, богът въздъхна: ама че държава!

— Какво — попита Дванов, — не признават Бог?

— Не — искрено си призна богът. — С очите си го виждат, с ръцете си го пипат и пак не вярват. А слънцето признават, макар че не са го докосвали лично. Нека се мъчат до корените, додето кората се обели.

До къщата на Поганкин богът остави Дванов и без да се сбогува, се върна обратно.

Дванов не го пусна:

— Чакай, какво смяташ да правиш сега?

Богът мрачно гледаше към селското пространство, сред което беше самотен човек.

— Ами една нощ ще обявя, че земята им се отнема, тогава от страх ще повярват.

Богът се съсредоточи духом и помълча малко.

— А през друга нощ ще им я раздам отново и както му е редът, болшевишката слава ще бъде моя.

Дванов изпроводи бога с поглед, без ни най-малко да го осъжда. Богът се отдалечаваше, без да избира път — без шапка, само по сако и

бос. Храна му беше пръстта, а надежда — мечтата.

Поганкин посрещна Дванов неприветливо — той се притесняваше от бедността. През гладните години децата му бяха остарели и като големи те мислеха само как да намерят хляб. Двете момиченца вече приличаха на жени — носеха дългите поли и блузи на майка си, имаха фиби в косите и клюкарстваха. Странно беше човек да гледа тези мънички, умни и угрижени жени, които постъпваха напълно целесъобразно, но още нямаха чувство за размножение. Този пропуск караше Дванов да гледа на момичетата като на някакви досадни и срамни същества.

Щом се свечери, дванайсетгодишната Варя сръчно свари чорба от картофени обелки и лъжица грухано просо.

— Татенце, слез да вечеряш! — повика Варя. — Мамче, викни децата от двора, какво мръзнат там, сини дяволи!

Дванов се притесни: какво ще излезе в бъдеще от тази Варя?

— А ти се обърни — каза Варя на Дванов. — Човек не може да ви нахрани всичките; и своите са цяла тайфа!

Варя си прибра косите и си оправи блузата и полата, сякаш под тях имаше нещо неприлично.

Дойдоха двете момчета — сополиви, свикнали с глада и все пак щастливи от детството. Те не знаеха, че става революция, и смятаха картофените обелки за вечно ядене.

— Колко пъти съм ви казвала да идвате по-рано? — развика се Варя на братята си. — Ух, непрокопсаници! Веднага си свалете дрехите, откъде други!

Момчетата си съблякоха вехтите кожухчета, но под кожухчетата нямаше нито панталони, нито ризи. После се покатериха голи на пейката до масата и клекнаха там. Вероятно сестрата беше научила децата да си пазят дрехите по този начин. Варя събра орфаните кожухчета на едно място и почна да раздава лъжиците.

— Гледайте татко, не гребете по-често! — обясни на братята си реда на яденето Варя, а тя седна в ъгъла и подпря бузата си с ръка, нали стопанките ядат после.

Момчетата внимателно наблюдаваха баща си — щом той извадеше лъжицата от паницата, те веднага бъркаха там и моментално гълтаха чорбата. После пак дежуреха с празни лъжици и чакаха баща си.

— Ах, вие, ах, вие! — заплашваше Варя, когато братята ѝ бързаха да бръкнат с лъжици едновременно с бащата.

— Варка, татко гребе само гъстото, кажи му! — рече едно от момчетата, научено от сестра си да бъде справедливо.

Поганкин също малко се страхуваше от Варя, затова започна да гребе с лъжицата и по-рядкото.

Навън, на небето, което не приличаше на земята, зрееха примамливите звезди. Дванов намери Полярната звезда и си помисли от колко ли време тя търпи своето съществуване; той също трябва още дълго да търпи.

— Утре май бандитите пак ще налетят! — дъвчейки, каза Поганкин и хлопна по челото с лъжицата едно от момчетата, което изведнъж бе измъкнало парче картоф.

— Защо бандитите? — помъчи се да разбере Дванов.

— Небето се изясни, значи пътят ще се втвърди. При нас, когато е кално, има мир, изсъхне ли пътят — и войната започва!

Поганкин остави лъжицата и рече да се оригне, но нищо не излезе.

— Лапайте сега! — разреши той на децата. Децата заграбиха остатъците в паницата.

— От това ядене цяла година не съм хълцал! — съобщи на Дванов Поганкин. — А едно време, като се наобядваш, чак до вечерня от хълцане споменавах родителите си. Вкусно беше!

Дванов си легна, за да заспи и по-скоро да стигне до утрешния ден. Утре ще тръгне към железопътната линия, за да се върне у дома.

— Сигурно скучно живеете? — попита Дванов, когато вече се успокояваше за сън.

— Ами да, не е весело! На село навсякъде е скучно. Точно защото е скучно, се плоди излишен народ. Щеше ли всеки да мъчи жена си, ако имаше друга занимавка?

— А защо не се преселите на горните тлъсти земи? — досети се Дванов. — Там може да се живее по-богато и ще ви е по-весело.

Поганкин се замисли.

— Къде ти, може ли човек да се премести с такава тайфа?... Децата, идете наповънка, преди да си легнете...

— А защо не? — подпитваше Дванов. — Ами ако пак ви вземат земята?

— Как така? Да не е излязло нареждане?

— Излезе — каза Дванов. — Защо залудо да се затрива най-хубавата земя? Цяла революция стана заради земята, дадоха ви я, а тя почти не ражда. Сега ще я дадат на преселници отдругаде и те ще я яхнат като кон... Ще изкопаят кладенци, ще направят по сухите дерета чифлици и земята ще почне да ражда. А вие ходите в степта само на гости...

Поганкин съвсем се угрижи. Дванов беше напипал страха му.

— Земята там е много хубава! — завидя Поганкин на своята собственост. — Каквото искаш ще ти роди. Нима съветската власт съди по усърдието?

— Разбира се — усмихна се Дванов в тъмното. — Ще надойдат заселници, селяни като вас. Но щом по-добре владеят земята, ще я дадат на тях. Съветската власт обича добрата реколта.

— Поне това да е вярно — натъжи се Поганкин. — Тогава ще й бъде по-сгодно да измъква наряда!

— Нарядите скоро ще бъдат забранени — измисляше Дванов. — Щом догори войната, няма да има наряди.

— И селяните така приказват — съгласяваше се Поганкин. — Ама търпи ли се такава нетърпима мъка? В нито една държава няма такова нещо... Или наистина е по-полезно да идем в степта?

— Иди, разбира се — настояваше Дванов. — Събери десетина стопани и тръгвай...

После Поганкин дълго разговаря с Варя и с болната си жена за преселването — Дванов им даде цяла душевна мечта.

На сутринта Дванов ядеше в селсъвета булгурена каша и пак видя бога. Богът се отказа от кашата. „Какво ще правя с нея — каза той, — и да я изям, пак няма да се наям завинаги.“

Съветът отказа да даде на Дванов каруца и богът му посочи пътя към село Каверино, откъдето до железопътната линия имаше двайсет версти.

— Помни ме — каза богът и погледът му се натъжи. — Ето, разделяме се завинаги и никой не може да разбере колко е тъжно това. От двама души остава по един! Но запомни, че човек расте от приятелството на друг човек, а аз раста от глината на душата си.

— Защото си бог ли? — попита Дванов.

Богът тъжно го гледеше като човек, който не вярва на факта.

Дванов реши, че този бог е умен, само че живее наопаки, но руснакът е човек на двустранното действие — може да живее и така, и обратно, но и в двата случая остава цял.

После заваля дълъг дъжд и Дванов тръгна по хълмистия път едва привечер. Долу се простираше дрезгавата долина на бавната степна река. Но се виждаше, че реката умира — бяха я засипали наносите от деретата и тя не течеше толкова надълго, колкото се разширяваше в блата. Над блатата вече цареше нощната тъга. Рибите се бяха спуснали към дъното, птиците бяха отлетели в гнездата си, насекомите се бяха стаили в цепнатините на изсъхналата острица. Живите твари обичаха топлината и дразнещата светлина на слънцето, техният тържествен звън се беше свил в ниските дупки и стихнал до шепот.

Но на Дванов му се счуваха във въздуха неразбираемите строфи на дневната песен и искаше да си възстанови думите им. Той познаваше вълнението на повторения, умножен по околното съчувствие живот. Но строфите на песента се разсейваха и разкъсваха от слабия вятър и пространството, смесваха се със здрачните сили на природата и ставаха беззвучни като глината. Той чуваше движение, което не приличаше на чувството му за съзнание.

В този затихващ, клюмнал свят Дванов разговаряше сам със себе си. Той обичаше да си приказва сам в откритите места, но ако някой го чуеше, Дванов щеше да се засрами като любовник, заварен в тъмнината на любовта с любимата си. Само думите превръщат течещото чувство в мисъл, защото размишляващият човек разговаря. Но разговорът със себе си е изкуство, разговорът с другите — забава.

— Затова човек отива при другите, за забава, както водата по склона — направи заключение Дванов.

Той направи с главата си полукръг и огледа половината от видимия свят. И отново заговори, за да мисли.

— Природата все пак е делово събитие. Тези възпети хълмчета и поточета не са само полска поезия. С тях може да се поят почвата, кравите и хората. Те ще станат доходни и така е по-добре. От земята и водата се хранят хората, а аз трябва да живея с тях.

После Дванов започна да се уморява и вървеше, усещайки скуката вътре в тялото си. Скуката на умората изсушаваше вътрешностите му, триенето на тялото ставаше все по-тегаво — без влагата на мислената фантазия.

Щом се показаха пушеците на село Каверино, пътят тръгна над дола. Въздухът в дола се сгъстяваше в тъмнината. Тук съществуваша някакви мочурливи тресавища и може би се криеха някакви странни

хора, избягали от разнообразието на живота заради еднообразието на размисъла.

Богът от село Петропавловка имаше живи подобия по тези села на губернията.

От дълбините на дола се зачу пръхтене на уморени коне. Минаваха някакви хора и конете им затъваха в калта.

В челото на конния отряд запя млад безстрашен глас, но думите и мелодията на песента бяха родени далече оттук.

*Има нещо далеч,
там на другия бряг,
тъй мечтано насън,
но е в нашия враг...*

Ходът на конете се оправи. Отрядът в хор заглуши предния певец посвоему и с друга мелодия:

*Бързай, ябълко,
златна ти узрей,
с чук и сърп съветът
ще те среже на две...*

Самотният певец продължаваше в дисонанс с отряда:

*Тук са моят меч и душа,
щастие то там...*

Отрядът заглуши с припева края на куплета:

*Ех, ябълко,
ароматна си,
паднеш ли се в дажбата,*

*с теб е свършено...
На дървото ти растеш,
там е красотата ти,
а в съвета, щеш не щеш,
с номер и печат си...*

Хората изведнъж засвириха и завършиха песента необуздано:

*Их, ябълко,
дръж за свободата:
ни Съвети, ни царе,
ти народа гледай...*

Песента стихна. Дванов се спря, заинтересуван от шествието в дола.

— Ей ти, горният! — викнаха на Дванов от отряда. — Слез при безначалническия народ!

Дванов спря на място.

— Позабързай се! — звучно каза един плътен глас, вероятно онзи, който започна песента. — Иначе брой до половината и кацай на мушката!

Дванов си помисли, че Соня едва ли ще оцелее в такъв живот, и реши да не се пази.

— Излезте вие насам, тук е по-сухо! Защо морите конете в дола, кулашка гвардийо?

Отрядът долу се спря.

— Никиток, продупчи го! — заповяда плътният глас.

Никиток опря пушката на рамото, но най-напред облекчи угнетения си дух за сметка на Бога.

— По мъдите на Исуса Христа, по реброто на Богородица и по цялото християнско семе — огън!

Дванов видя пламването на напрегнатия беззвучен огън и се търкулна от ръба на дола към дъното като ударен с лост по крака. Той не изгуби ясното си съзнание и чуваше страшния шум в населеното вещество на земята, като долепваше до него последователно ушите на

търкалящата се глава. Дванов знаеше, че е ранен в десния крак — там се беше впила желязната птица и мърдаше бодливите осили на крилата си.

В дола Дванов сграбчи топлия крак на един кон и до този крак престана да се страхува. Кракът кротко трепереше от умора и миришеше на пот, на тревата по пътищата и на тишината на живота.

— Никиток, застраховай го от огъня на живота! Дрехите са твои.

Дванов чу. Той стисна крака на коня с две ръце, кракът се превърна в благоухаещото живо тяло на онази, която той не познаваше и нямаше да познае, но сега тя му стана неочаквано нужна. Дванов разбра тайната на косите, сърцето му се вдигна към гърлото, той извика в забравата на своето освобождаване и веднага почувства удовлетворение и спокойствие. Природата не пропусна да вземе от Дванов онова, за което беше роден в безсъзнанието на майка си — семето на размножението, та нови хора да станат семейство. Течеше предсмъртното време и в самоизмамата си Дванов дълбоко облада Соня. В своя последен час, прегръщайки пръстта и коня, Дванов за пръв път позна звънката страст на живота и неочаквано се учуди на нищожеството на мисълта пред тази птица на безсмъртието, докоснала го с обветреното си трептящо крило.

Приблужи се Никиток и попипа Дванов по челото: топъл ли е още? Ръката му беше голяма и гореща. Дванов не искаше тази ръка да се дръпне скоро от него и той сложи върху нея галещата си длан. Но Дванов знаеше какво проверява Никиток и му помогна:

— Удряй в главата, Никита! Пръскай по-скоро черепа!

— А, значи си читав? Няма да го пръсна, а ще го разшия. Защо трябва да умираш веднага — или не си човек? Помъчи се, полежи, побавно ще умреш по-сигурно!

Приблжиха се краката на коня на вожда. Плътният глас рязко прекъсна Никиток:

— Ако ти, мръсно, ако продължаваш да се гавриш с човека, тебе ще те навра в гроба. Казах ти, свършвай, дрехите са твои. Колко пъти ще ти приказвам, че отрядът не е банда, а анархия?

— Майката на живота, свободата и реда! — каза легналият Дванов. — Как ви е фамилното име?

Вожда се засмя:

— А на тебе сега не ти ли е все едно? Мрачински!

Дванов забрави за смъртта. Той беше чел „Приключенията на съвременния Ахасфер“ от Мрачински. Дали този конник е съчинил книгата?

— Вие сте писател! Чел съм вашата книга. На мен ми е все едно, само че вашата книга ми хареса.

— Ама нека сам се съблече! Какво ще се разправам с мъртвец, тогава човек не може го обърна! — на Никита му дотегна да чака. — Дрехата му е вталена, ще я скъсам, нищо няма да остане от нея.

Дванов започна да се съблича, за да не вкарва Никита в загуба — наистина дрехата не може да се свали от умрелия, без да се повреди. Десният му крак се беше вдървил и не можеше да се свива, но вече не го болеше. Никита забеляза това и другарски му помагаше.

— Тука ли те улучих? — попита Никита, като внимателно хвана крака.

— Тук — каза Дванов.

— Няма нищо, костта е цяла, а раната ще заздравее, ти не си стар човек. Родители ли ще оставиш?

— Ще оставя — отвърна Дванов.

— Нека останат — каза Никита. — Ще пожелат и ще забравят. Сега на родителите не им остава нищо друго, освен да жалят. Комунист ли си?

— Комунист.

— Твоя работа — всеки иска царство да има.

Вождът мълчаливо наблюдаваше. Останалите анархисти се грижеха за конете и пушеха, без да обръщат внимание на Дванов и Никита. Последната мъждива светлина угасна над дола — настъпи поредната нощ. Дванов съжеляваше, че вече няма да се повтори видението със Соня, а останалия си живот не помнеше.

— Значи моята книга ви е харесала? — попита вождът.

Дванов вече беше без мушама и без панталони. Никита веднага ги пъкна в торбата си.

— Казах ви вече, че ми хареса — потвърди Дванов и погледна завяхващата рана на крака си.

— А съчувствате ли на идеята на книгата? Помните ли я? — продължаваше да разпитва вождът. — Там има човек, който живее сам на чертата на хоризонта.

— Не — заяви Дванов. — Идеята съм забравил, но е измислена интересно. Така става. Вие там гледате на човека като маймуната на Робинзон, разбирате всичко наопаки и се получава интересно за четене.

От внимателно учудване вождът се надигна на седлото.

— Интересно... Никиток, ще вземеш комуниста до чифлика Лиманно, там ще си го получиш цял-целеничък.

— А дрехите? — наскърби се Никита.

Дванов се помири с Никита, като се съгласи да си доживее живота гол. Вождът не възрази и се ограничи само със забележка към Никита:

— Внимавай да не ми го развалиш на вятъра! Това е болшевишки интелегент, рядък тип.

Отрядът потегли. Дванов се хвана за стремето на коня на Никита и се мъчеше да върви само на левия си крак. Десният крак не го болеше, но стъпеше ли с него, той отново чувстваше изстрела и железните осили вътре.

Долът водеше навътре в степта, стесняваше се и се издигаше. Подухваше нощен вятър, голият Дванов усърдно подскачаше на един крак и така се сгриваше.

Никита грижливо преглеждаше бельото на Дванов на седлото.

— Напикал си се, дявол такъв! — каза без злоба Никита. — Гледам ви аз, също като малки деца сте! Не съм срещал нито един чист, всички моментално се насират, дори преди това да си ги пращал в клозета... Само един беше добър мъж, околийски комисар, стреляй, фас недопушен, сбогом, партийо и деца. Неговото бельо остана чисто. Специален мъж беше!

Дванов си представи този специален болшевик и каза на Никита:

— Скоро и вас ще ви разстрелват, с всичките ви дрехи и бельо. Ние не се обличаме с дрехите на покойници.

Никита не се обиди:

— А ти скачай, скачай! Не ти е дошло времето да дърдориш. Аз, братле, няма да намокря гащите, не съм от тях.

— Аз няма да гледам — успокой го Дванов. — Пък и да видя, няма да те осъждам.

— И аз не те осъждам — примири се Никита. — Човешка работа. Жал ми е за стоката.

До Лиманно се довлякоха след два-три часа. Докато анархистите ходиха да говорят със стопаните, Дванов трепереше на вятъра и се притискаше с гърди до коня, за да се сгрее. После започнаха да отвеждат конете и забравиха Дванов сам. Когато отвеждаше коня си, Никита му каза:

— Върви където искаш. На един крак няма да избягаш.

Дванов помисли да избяга, но седна от немощ на земята и заплака в селската тъмнина. Чифликът съвсем затихна, бандитите се настаниха и легнаха да спят. Дванов допълзя до една барака и там се завря в просената слама. Цяла нощ му се явяваха сънища, които се преживяват по-силно от живота и затова не се запомнят. Събуди се сред тишината на дългата спокойна нощ, когато според легендата децата растат. В очите на Дванов имаше сълзи от плача му насън. Той си спомни, че днес ще умре, и прегърна сламата като живо тяло.

С тази утеха отново заспа. На сутринта Никита едва го намери и отначало реши, че е умрял, защото Дванов спеше с широка неподвижна усмивка. Но така изглеждаше, защото неусмихващите се очи на Дванов бяха затворени. Никита смътно знаеше, че лицето на жив човек не се смее цялото: на него винаги остава нещо тъжно — или очите, или устата.

Соня Мандрова пристигна с каруца в село Волошино и заживя в училището като учителка. Нея я викаха да бабува при раждане, да ходи на седенки, да лекува рани и тя вършеше това, доколкото можеше, без никого да обижда. В това малко село край дол всички имаха нужда от нея, а Соня се чувстваше важна и щастлива да утешава мъката и да лекува болестите на населението. Но нощем оставаше сама и чакаше писмо от Дванов. Беше дала адреса си на Захар Павлович и на всички познати, за да не забравят да пишат на Саша къде се намира тя. Захар Павлович обеща да направи каквото тя иска и ѝ подари снимка на Дванов.

— А пък ти — каза той — ще ми върнеш снимката, когато му станеш съпруга и заживееш при мене.

— Ще я върна — каза му Соня.

Тя гледаше към небето от прозореца на училището и виждаше звездите над нощната тишина. Там цареше такава безмълвие, като че ли в степта имаше само пустота и нямаше въздух за дишане, затова звездите падаха. Соня си мислеше за писмото — дали ще успеят да ѝ го препратят безопасно през полята. Писмото се превърна за нея в подхранваща живота ѝ идея; каквото и да правеше, Соня вярваше, че някъде писмото върви към нея, но в скрит вид пази само за нея необходимостта от по-нататъшно съществуване и весела надежда и Соня с още повече грижа и с по-голямо усърдие работеше, за да намали нещастieto на селските хора. Тя знаеше, че писмото е отплата за всичко.

Но по онова време писмата се четяха от чужди хора. Писмото на Дванов до Шумилин беше прочетено още в Петропавловка. Пръв го прочете пощальонът, после всичките му познати, интересувачи се от четене: учителите, дяконът, вдовицата на бакалина, синът на псалта и още неколцина. Тогава библиотеките не работеха, книги не се продаваха, а хората бяха нещастни и търсеха душевна утеха. Затова къщата на пощальона беше станала библиотека. Особено интересните писма изобщо не се изпращаха на адресата, а се оставяха за препрочитане и постоянно удоволствие.

Пощальонът веднага отделяше настрана държавните писма — всички предварително знаеха тяхното съдържание. Читателите извличаха най-голяма поука от писмата, които минаваха през

Петропавловка транзит — непознатите хора пишеха тъжно и интересно.

Пощалъонът запечатваше прочетените писма и ги изпращаше по маршрута им.

Соня още не знаеше това, иначе щеше да тръгне пеша през всички селски пощи. Оттатък печката, в ъгъла, тя чуваше хъркането на пазача, който служеше в училището не за заплата, а заради това, имуществото да бъде вечно. Той искаше училището да не се посещава от децата, те драскат чиновете и цапат стените. Пазачът беше предвидил, че без грижите на учителката ще умре, а селяните ще разграбят училището за домашни нужди. Соня по-лесно заспиваше, когато чуваше живеещия наблизко човек, внимателно изтриваше краката си с постилката и си лягаше в белеещото се от хладина легло. Някъде, обърнали муцуни към тъмната степ, лаеха верните кучета.

Соня се сви, за да чувства тялото си, и започна да заспива. Тъмните ѝ коси тайнствено се разпиляха по възглавницата, а устата ѝ се отвори от внимание към сънищата. Тя видя как по тялото ѝ се появиха черни рани, събуди се и бързо и несъзнателно провери тялото си с ръка.

На училищната врата грубо заудря тояга. Пазачът вече беше скочил от мястото, където спеше, и се разправяше с ключалката и резето в антрето. Той ругаеше неспокойния човек отвън.

— Какво блъскаш с камшика? Тук жената си почива, а дъската е цяла талпа. Какво искаш?

— А какво е тук? — попита отвън спокоен глас.

— Училище — отвърна пазачът. — А ти да не си мислиш, че е хан?

— Значи тук живее само учителката?

— А къде трябва според длъжността да се намира? — учуди се пазачът. — И за какво ти е тя? Да не мислиш, че ще те пусна при нея? Нахалник такъв!

— Покажи ни я...

— Ако тя пожелае, ще я видиш.

— Пусни го, кой е там? — извика Соня и излезе от стаята си в антрето.

Двамина слязоха от конете — Мрачински и Дванов.

Соня отстъпи назад. Пред нея стоеше Саша, брадясал, мръсен и тъжен.

Мрачински гледаше София Александровна снизходително — жалкото ѝ тяло не заслужаваше вниманието и усилията му.

— Има ли още някой с вас? — попита Соня, не чувствайки още щастието си. — Саша, повикайте другарите си, аз имам захар и ще пиете чай.

Дванов викна от входната площадка и се върна. Дойдоха Никита и още един човек — дребен на ръст, мършав и с очи без внимателност в тях, макар че той още от вратата видя жената и веднага почувства влечение към нея — не за обладаване, а за защита на угнетената женска слабост. Наричаше се Степан Копьонкин.

Копьонкин се поклони на всички, като с напрегнато достойнство наведе глава, и предложи на Соня кисел бонбон, който беше получил неизвестно от кого и два-три месеца го влачеше в джоба.

— Никита — каза Копьонкин с рядко говорещ, заплашителен глас. — Възври вода в кухнята, проведи операцията заедно с Петрушка. Потърси в торбата си мед, нали грабиш всякакви боклуци — аз ще те съдя в тила, гадина такава!

— Откъде знаете, че пазачът се казва Пьотър? — плахо и учудено попита Соня.

Копьонкин се надигна от искрено уважение.

— Аз, другарко, лично го арестувах в имението на Бушински за съпротива на революционния народ при унищожаването на отявленото имущество!

Дванов се обърна към уплашената от тези хора Соня:

— Ти знаеш ли кой е този? Той е командир на полевите болшевики, той ме спаси да не ме убие ей този човек! — Дванов посочи Мрачински. — Този човек говори за анархия, а се страхуваше от продължаването на живота ми.

Дванов се смееше, той не се сърдеше на миналото.

— Аз търпя тази паплач до първото сражение — заяви Копьонкин за Мрачински. — Разбирате ли, намерих Саша Дванов гол и ранен в едно селце, където този бухал крадеше кокошки с отряда си! А те били търсели безвластие! Какво, питам аз. Анархия, викат те. Ах, чумата да ни тръшне, всички ще бъдат без власт, а те — с пушки! Същинска глупост! Аз имах петима души, а те бяха трийсет и пак ги

плених. Те са кокошкари, а не воини! Оставих в плен него и Никитка, а останалите пуснах под честна дума за трудолюбие. Ще го видя дали ще се хвърли срещу бандитите така, както срещу Саша или по-бавно. Тогава ще му направя равносметката.

Мрачински чистеше с тресчица ноктите си. Той се държеше скромно, като несправедливо победен.

— А къде са останалите членове от войската на другаря Копьонкин? — попита Дванов Соня.

— Копьонкин ги пусна за две денонощия при жените им, смятайки, че военните поражения се получават поради това, че войниците не са виждали жените си. Той иска да създаде семейни армии.

Никита донесе мед в една бирена бутилка, а пазачът — самовар. Медът миришеше на газ, но все пак го изядоха до капчица.

— Кучи син, машинист! — ядоса се Копьонкин на Никита. — Краде мед в бутилка, ти повечето си го разлял. Не можа ли да намериш гърне?

И изведнъж Копьонкин въодушевено се промени. Той вдигна чашата с чай и каза на всички:

— Другари! Хайде да прием, за да съберем сили за защита на всички младенци на Земята и в памет на прекрасната девойка Роза Люксембург! Кълна се, че моята ръка ще просне на гроба й всички нейни убийци и мъчители!

— Отлично! — каза Мрачински.

— Всички ще изтрепем! — подкрепи го Никита и преля от чашата в чинийката. — Недопустимо е жените да се раняват смъртоносно.

Соня седеше уплашена.

Чаят беше изпит. Копьонкин обърна чашата нагоре с дъното и чукна с пръст по нея. В този момент той забеляза Мрачински и си спомни, че той не му харесва.

— Приятелю, ти сега върви в кухнята, а след час ще напоиш конете... Петрушка — викна Копьонкин на пазача. — Ти ги попази! Ти също върви там — каза той на Никита. — Не изливай горещата вода, че може да ни потрябва. Да не си в топлите страни?

Никита веднага глътна водата и престана да е жаден. Копьонкин мрачно се замисли. Неговото международно лице не изразяваше сега

определено чувство, освен това човек не можеше да си представи произхода му — ратай ли е бил или професор — чертите на личността му бяха се изгладили от революцията. И погледът му веднага блясваше от въодушевление, той можеше с убеждение да изгори цялото недвижимо имущество на Земята, та в човека да остане само преклонението пред другаря.

Но спомените правеха Копьонкин отново неподвижен. Понякога той поглеждаше към Соня и още повече обикваше Роза Люксембург — и двете имаха черни коси и жалко тяло. Копьонкин виждаше това и любовта му продължаваше нататък по пътя на спомените.

Чувствата му към Роза Люксембург така развълнуваха Копьонкин, че очите му се натъжиха, изпълниха се със скръбни сълзи. Той неуморно крачеше и заплашваше буржоазията, бандитите, Англия и Германия заради убийството на любимата му.

— Моята любов сега блести на сабята и в пушката, но не в горкото ми сърце — заяви Копьонкин и извади сабята. — Аз ще кося като бурен враговете на Роза, на бедняците и жените!

Влезе Никита с гърне мляко. Копьонкин размахваше сабята.

— Ние вече нямаме дневна дажба, а той плаши ланските мухи! — тихо, но недоволно го упрекна Никита. После високо доложи: — Другарю Копьонкин, донесох ти за обяд течно ядене. Ще ти намеря каквото щещ, но ти пак ще се караш. Тук мелничарят вчера е клал овен, позволи ми да взема военния пай! Полага ни се походна дажба.

— Полага ли се? — попита Копьонкин. — Тогава вземи военен пай за трима, но го премери на кантара. Над нормата не вземай!

— Тогава ще бъде контрареволуция! — потвърди Никита със справедливост в гласа. — Зная държавната норма, кокал няма да взема.

— Не буди населението, утре ще вземеш храната — каза Копьонкин.

— Утре, другарю Копьонкин, те ще я скрият — предвиди Никита, но не тръгна, защото Копьонкин не обичаше да влиза в разсъждения и можеше внезапно да действа.

Вече беше късно. Копьонкин се поклони на Соня, пожела ѝ спокоен сън, а те четиримата отидоха да спят при Петрушка в кухнята. Петимата легнаха в една редица на сламата и скоро лицето на Дванов побледня от съня. Той заби глава в корема на Копьонкин и притихна, а

Копьонкин, който спеше със сабя и в пълна бойна униформа, сложи ръка върху него за защита.

След като изчака всички да заспят, Никита стана и огледа най-напред Копьонкин.

— Ух, че пухти, дяволът! А е добър мъж!

И излезе да търси някоя кокошка за закуска. Дванов се замята неспокойно — той се уплаши насън, че сърцето му спира, и седна събуден на пода.

— А къде е социализмът? — спомни си Дванов и погледна в тъмната стая, търсейки своя предмет; стори му се, че вече го е намерил, но го е загубил насън сред тези чужди хора. Уплашен от бъдещото наказание, Дванов без шапка и по чорапи излезе навън, видя опасната, безответна нощ и затича през селото към своята далечина.

Така той тича по сивата зазоряваща се земя, докато не видя утрото и дим от локомотива на една степна гара. Там стоеше влак, преди да потегли по разписание.

Без да се опомни, Дванов се навря през товарния вагон в душещата го тълпа. Зад него вървеше един усърден човек, който също искаше да пътува. Той така натискаше тълпата, че дрехите му се късаха от триенето, но всички, които бяха пред него — и Дванов между тях — неочаквано попаднаха на спирачната площадка на товарния вагон. Човекът беше принуден да качи предните, та и той да се качи. Сега се смееше от успеха си и четеше на глас мъничкия плакат на стената на площадката:

„Съветският транспорт е път за локомотива на историята.“

Читателят напълно се съгласи с плаката. Той си представи себе си като хубав локомотив със звезда отпред, който пътува празен по релсите в неизвестна посока. Лишените от стойност неща сега ги возят износените локомотиви, а не локомотивите на историята. Плакатът не се отнасяше за пътуващите сега.

Дванов затвори очи, за да се отдели от всякакво зрелище и безсмислено да преживее пътя до онова, което беше изгубил или забравил да види по предишния си път.

След два дни Александър си спомни защо живее и къде е пратен. Но в човека още живее мъничкият зрител — той не участва нито в постъпките, нито в страданията — винаги е хладнокръвен и еднакъв. Службата му е да вижда и да бъде свидетел, но без право на глас в

живота на човека и не се знае защо съществува самотно. Този кът от съзнанието на човека е осветен денем и нощем като стаята на портиера в голяма къща. Будният портиер денонощно седи във входа на човека, познава всички обитатели на своя дом, но нито един обитател не се съветва с портиера за своята работа. Обитателите влизат и излизат, а зрителят портиер ги следи с поглед. От своята безсилна осведоменост той понякога е тъжен, но винаги учтив, самотен и квартирата му е в друга къща. В случай на пожар портиерът звъни на пожарната и наблюдава отвън по-нататъшните събития.

Докато Дванов като обезумял пътуваше с влак или вървеше пеша, този зрител в него всичко виждаше, макар че нито веднъж не го предупреди и не му помогна. Той живееше успоредно с Дванов, но не беше Дванов.

Той съществуваше като мъртъв брат на човека — в него всичко човешко беше налице, не му достигаше само нещо мъничко и главно. Човекът никога не го помни, но винаги му се доверява — така, когато един обитател излиза от къщата и оставя жена си, никога не я ревнува от портиера.

Това е евнухът на човешката душа. Ето защо беше свидетел.

Първия час Дванов пътуваше мълчешком. Но където има човешка маса, веднага се появява вожд. Посредством вожда масата застрахова напразните си надежди, а вождът извлича от масата необходимото. Спирачната площадка, където се бяха побрали двайсетина души, призна за свой вожд човека, който наблъска всички на площадката, за да се качи и той. Този вожд нищо не знаеше, но за всичко съобщаваше. Затова хората му вярваха — те искаха да намерят някъде петнайсетина килограма брашно и трябваше предварително да знаят, че ще го намерят, за да имат сили да се мъчат. Вождът говореше, че всички непременно ще купят брашно — той вече е бил там, където хората отиват. Той познава онова богато село, където селяните ядат кокошки и симид. Там скоро ще има селски събор и всички дребни спекуланти непременно ще бъдат нагостени.

— В къщите е топло като в баня — окуражаваше ги вождът. — Ще си хапнеш тлъсто овнешко и лягай да спиш! Когато аз бях там, всяка сутрин изпивах по цяло гърне зелев сок, от което вътре в мене сега няма нито един глист. А на обяд се позагрееш от борша, после като почнеш да лапаш месо, после каша, после палачинки — ядеш,

докато скулите ти не започнат да се схващат. А яденето ти стига чак до гърлото. Ама ти вземеш с лъжицата сланина и го замазваш, за да не се показва храната навън, и веднага ти се доспива. Хубаво!

Хората слушаха вождя, уплашени от опасната радост.

— Господи, дали ще се върне някога старото време? — почти блажено възкликна мършаво старче, което чувстваше недояждането си мъчително и страстно, както жената чувства умиращото дете. — Не, няма вече да се върне онова, което е било!... Ух, да ми е да си пийна сега една чашка, бих простил всичките грехове на царя!

— Какво, дядка, толкова ли ти се иска? — попита вождът.

— Не ми приказвай, драги! Какво ли не съм пил! И лак ли не щещ, и политура, и за одеколон луди пари съм давал. Ама залудо. Опива, ама не радва душата! А помниш ли как санитарно се приготвяше едно време тая мръсница водката? Прозрачна, същински Божи въздух — ни прашинка, ни миризма, като женска сълза. Бутилчицата идеална, етикетът правилен — изкусно нещо! Обърнеш му сто грама и веднага ти се струва, че има и равенство, и братство! Живот беше!

Всички слушатели въздъхнаха със съжаление за онова, което е минало и заминало. Полята бяха осветени от утринното небе и тъжните степни природни гледки сами искаха да влязат в душата, но не ги пускаха там и те се пръскаха с движението на влака, оставаха невидяни назад.

Хората в онова позабравено утро пътуваха сред жалби и мечти и не забелязваха, че един млад човек стои сред тях и спи прав. Той пътуваше без багаж и торба — вероятно имаше друг съд за хляба или чисто и просто се криеше. Според обичая вождът искаше да провери документите му и го попита къде пътува. Дванов не спеше и каза една гара.

— Ей сега идва твоята спирка — съобщи му вождът. — Напразно заемаше място за такова късо разстояние, можеше да стигнеш пеша.

Гарата се осветяваше от газен фенер, макар че денят беше вече настанал, а под фенера стоеше дежурният помощник на началника. Пътниците хукнаха с чайници, плашейки се от всеки шум в локомотива — да не би да останат на тази гара завинаги, но можеха да си свършат работата и без бързане, защото влакът остана на тази гара цял ден и дори занощува.

Дванов дрема цял ден край железопътната линия, а вечерта отиде да преспи в просторната къща до гарата, където всеки човек срещу малко пари можеше да получи подслон през нощта. На пода на тази къща хан хората лежах на етажи. Цялото помещение се озаряваше от отворената горяща печка. До печката седеше човек с мъртва черна брада и следеше действието на огъня. От въздишките и хъркането се вдигаше такъв шум, сякаш тук не се спеше, а се работеше. При тогавашния угрижен живот и сънят беше труд. Зад една дървена преградка имаше друга стая — по-малка и по-тъмна. Там имаше зидана руска печка, на нея седяха будни само двамина голи и си кърпеха дрехите. Дванов се зарадва на пространството върху печката и се качи там. Голите се посместиха. Но на печката беше толкова горещо, че можеха да се пекат картофи.

— Младежо, тук няма да заспите — каза единият от голите. — Тук могат само да се сушат въшки.

Дванов все пак легна. Стори му се, че с него има още някой — той виждаше едновременно и стаята за спане, и себе си, легнал върху печката. Той се отмести, за да направи място на спътника си, прегърна го и се унесе.

Двамината голи си оправиха дрехите. Единият каза:

— Късно е вече, я виж, момчето вече спи — и двамината слязоха на пода, за да си търсят място в теснините между спящите тела.

Печката на човека с черната брада угасна. Той стана, протегна ръце и каза:

— Ех, мъко моя! — а после излезе навън и вече не се върна.

В стаята започна да става студено. Излезе котка и се заразхожда по лежащите хора, закачайки весело с крака разчорлените бради.

Някой не разбра, че е котка, и каза сънливо:

— Минавай, момиче, и аз не съм ял.

Изведнъж наред пода се надигна и седна подпухнал младеж с кичури новопокарала брада.

— Мамо, мамо! Дай едно парче, стара гарго! Казвам ти, дай ми едно парче... Захлупи му котела на главата!

Котката изви гръбнак на дъга и зачака от младежа опасност.

Макар че съседният старец спеше, но от старост умът му работеше и насън.

— Легни, легни, глупчо — каза старецът. — Защо плашиш хората? За Бога, спи.

Младежът отново се повали без съзнание.

Звездното нощно небе изсмукваше от земята последната дневна топлина, започваше предутринното движение на въздуха нагоре. През прозореца се виждаше променилата се росна трева, подобна на горички в лунни долини. В далечината непрестанно свиреше бързащ влак — тежките пространства го стискаха и той с вопли се носеше през глухата теснина на някакъв пролом.

Отекна рязък звук от нечий спящ живот и Дванов се събуди. Той си спомни за сандъка, в който носеше кифли за Соня. В този сандък имаше множество дребни кифлички.

Сега сандъка го нямаше върху печката. Тогава Дванов внимателно слезе на пода и тръгна да търси сандъка си долу. Той целият трепереше от уплаха, че ще изгуби сандъка, всичките му душевни сили се превърнаха в мъка за сандъка. Дванов клекна и започна да опипва спящите хора, защото предполагаше, че те са скрили сандъка под себе си. Спящите се въртяха и под тях имаше само гол под. Сандъкът не се намери никъде. Дванов се ужаси от загубата и заплака от обида. Той отново се промъкваше по спящите, попипваше торбите им и дори надничаше в печката. Настъпи мнозина по крака, други одраска с подметките си по бузата или отмести целия човек. Седмина се събудиха и седнаха.

— Какво търсиш бе, дяволе? — с тихо ожесточение попита благообразен мъж. — Какво си сял тук, безсънен таласъмино?

— Прасни го с валенката, Степан, по-близко е до тебе! — предложи друг човек, заспал с калпак на тухлите.

— Не сте ли виждали сандъка ми? — попита Дванов заплашващите го хора. — Беше заключен, вчера го донесох, а сега го няма.

Един късоглед, но пък чувствителен човек опипа чантата си и каза:

— Ама че хитрец! Сандък! Че ти имал ли си сандък? Вчера дойде с празни ръце, аз седях и не спях. А сега сандък търси!...

— Удари го, Степан, поне веднъж, ръката ти е по-тежка от моята! — помоли човекът с калпака. — Направи ми удоволствие, моля те, изпосъбуди всички граждани, кучият му син! А сега будуй до утре.

Дванов стоеше смутен сред хората и очакваше помощ.

От другата стая, от руската печка, се чу нечий прегракнал глас:

— Изхвърлете го навън този хитрец, че като стана, ще изпотръшкам всичките. Оставете на мира съветския човек поне нощем.

— А какво има да се разговаря с него! — викна един широкочел младеж до вратата и скочи на крака. Той сграбчи Дванов през средата като паднал дънер и го изнесе навън. — Мръзни тук! — каза момъкът и си влезе вътре на топло, като тръшна вратата.

Дванов тръгна по улицата. Върволицата от звезди носеше над него своя бдителен труд. От звездите небето леко светлееше на отвъдната страна на света, а долу цареше прохладна чистота.

След като се измъкна от селището, Дванов искаше да побегне, но падна. Той забрави за раната на крака си, а от нея постоянно се цедеше кръв и гъста течност. В отвора на раната отиваше силата на тялото и съзнанието и на Дванов му се дремеше. Сега той разбра слабостта си, изми раната си с вода от една локва, обърна превръзката наопаки и внимателно тръгна нататък. Пред него наставаше нов, по-хубав ден; светлината от изток днес приличаше на подплашено ято бели птици, които се носеха по небето с кипяща скорост към смътните висини.

Вдясно от пътя на Дванов, върху размита от дъжда свлечена могила, бяха селските гробища. Бедните кръстове, извехтели от действието на вятъра и дъждовете, стояха вярно като на стража. Те напомняха на живите, лутащи се покрай кръстовете, че умрелите напразно са преживели живота си и искат да възкръснат. Дванов вдигна ръка към кръстовете, за да предадат съчувствието му на мъртвите в гробовете.

Никита седеше в кухнята на волошинското училище и ядеше тяло на кокошка, а Копьонкин и другите военни хора спяха на пода. Най-напред се събуди Соня. Тя отиде до вратата и повика Дванов. Но Никита ѝ отговори, че Дванов не е нощувал тук, той вероятно е продължил напред по работата си за новия живот, щом като е комунист. Тогава Соня влезе боса в помещението на пазача Пьотър.

— Защо вие лежите и спите тук, а Саша го няма? — каза тя.

Копьонкин отвори най-напред едното си око, а второто се отвори, когато той беше вече на крака и с шапка.

— Петруша — каза той, — свари вода за всички, а аз ще замина за половин ден!... Защо не ми казахте през нощта, другарко? — упрекна Соня Копьонкин. — Той е млад човек, свободно нещо е, ще погине в полята, а е и с рана. Върви той сега нанякъде и вятърът избива от очите му сълзи по лицето.

Копьонкин излезе на двора при коня си. Конят имаше тежко телосложение и беше способен по-лесно да носи греди, отколкото човек. Свикнал със стопанина си и с гражданската война, конят се хранеше с млади плетища, със слама от покривите и се задоволяваше с малко. Обаче, за да се наяде както трябва, конят изяждаше по осмина парцел млада гора и изпиваше по цял вир-вода в степта. Копьонкин уважаваше коня си и го ценеше трети поред: Роза Люксембург, революцията и след това коня.

— Здравей, Пролетарска сило! — поздрави Копьонкин пръхтящия от преяждане на груб фураж кон. — Да вървим към гроба на Роза!

Копьонкин се надяваше и вярваше, че всички дела и пътища в живота му неизбежно водят към гроба на Роза Люксембург. Тази надежда сгряваше сърцето му и предизвикваше необходимостта от всекидневни революционни подвизи. Всяка сутрин Копьонкин заповядваше на коня да тръгва към гроба на Роза и конят така беше свикнал с думата „Роза“, че я възприемаше като подканяне да върви напред. Чуеше ли звуковете „Роза“, конят веднага започваше да движи краката си, независимо дали пред него имаше тресавище, гъста гора или бездна от снежни преспи.

— Роза, Роза! — мърмореше от време на време по пътя Копьонкин и конят напрягаше дебелилото си тяло. — Роза! — въздишаше Копьонкин и завиждаше на облаците, които се носеха по

посока на Германия. Те ще минат над гроба на Роза и над земята, която тя е тъпкала с обувките си. За Копьонкин посоките на всички пътища и ветрове водеха към Германия, но дори да не водеха, те щяха да обиколят Земята и да попаднат в родината на Роза.

Ако пътят беше дълъг и не се срещаше враг, Копьонкин се вълнуваше по-дълбоко и по-сърдечно.

Горещата скръб съсредоточено се трупаше в него и не се появяваше подвиг, за да утоли самотното тяло на Копьонкин.

— Роза! — жално възкликваше Копьонкин, плашейки коня, и в пустите места плачеше с едри неволни сълзи, които после сами изсъхваха.

Пролетарска сила се уморяваше обикновено не от пътя, а от собственото си тегло. Конят беше израснал сред лъките в долината на река Битюг и когато понякога си спомнеше разнообразните сладки треви в родния край, от устата му капеха слюнки.

— Пак ли искаш да плюскаш? — забелязваше от седлото Копьонкин. — Следващата година ще те пусна в отпуск сред буренака за цял месец, а после веднага ще заминем заедно на гроба...

Конят изпитваше благодарност и с усърдие набиваше крайпътната трева в земната ѝ основа. Ако пътят неочаквано се разделяше на две, Копьонкин не насочваше особено коня. Пролетарска сила самостоятелно предпочиташе единия път пред другия и винаги стигаше там, където имаше нужда от въоръжената ръка на Копьонкин. А Копьонкин действаше без план и маршрут, напосоки и по волята на коня. Той смяташе общия живот за по-умен от собствената си глава.

Бандитът Грошиков дълго търси Копьонкин и все не можеше да се срещне с него точно поради това, че Копьонкин сам не знаеше накъде ще тръгне, а пък Грошиков — още по-малко.

След като се отдалечи на пет-шест версти от Волошино, Копьонкин стигна до едно селце от пет къщи. Той извади сабята и с върха ѝ почука последователно на всички къщи.

От къщите изскачаха безумни баби, приготвили се отдавна за смъртта.

— Какво искаш, драги, белите си отидоха, а червените не се крият!

— Излизай навън с цялото семейство, и то веднага! — дебело командваше Копьонкин.

В края на краищата излязоха седем баби и двама старци — децата не изведоха, а мъжете си скриха по къшетата.

Копьонкин огледа народа и заповяда:

— Разпръсни се по къщите! Залови се с мирен труд!

Дванов явно го нямаше в това селце.

— Да вървим по-близо до Роза, Пролетарска сила — обърна се пак към коня Копьонкин.

Пролетарска сила започна да тъпче почвата по-нататък.

— Роза! — убеждаваше той душата си и подозрително оглеждаше някакъв гол храст: тъгува ли той така за Роза. Ако не е така, Копьонкин насочваше към него коня и съсичаше храста със сабята. Ако не ти е нужна Роза, за друго не съществувай, няма нищо по-необходимо от Роза.

В шапката на Копьонкин беше защит плакат с образи на Роза Люксембург. На плаката тя беше нарисувани с бои така красива, че никоя жена не можеше да се сравни с нея. Копьонкин вярваше в точността на плаката и за да не се вълнува, се страхуваше да го разшие.

До вечерта Копьонкин язди по пустите места и оглежда долчинките, да не би там да спи умореният Дванов. Но навсякъде цареше тихо безлюдие. Привечер Копьонкин стигна до едно дълго село на име Малко и започна къща по къща да проверява населението, търсейки Дванов сред селските семейства. На края на селото настана нощта; тогава Копьонкин се спусна в един дол и преустанови хода на Пролетарска сила. И двамата — човекът и конят — млъкнаха в покой за цяла нощ.

На сутринта Копьонкин остави време на Пролетарска сила да се наяде и отново потегли с нея, накъдето трябваше да върви. Пътят вървеше по пясъчни наноси, но Копьонкин дълго не спря коня...

От трудното движение потта на Пролетарска сила взе да излиза на мехури. Това стана по пладне край едно село от няколко къщи. Копьонкин влезе в селото и даде на коня почивка.

През лопушите се промъкваше жена с хубаво кожухче и малък шал.

— Коя си ти? — спря я Копьонкин.

— Аз ли? Акушерка.

— Нима тук се раждат хора?

Жената беше свикнала да е общителна и обичаше да разговаря с мъже.

— Да не би да не се раждат? Мъжете заприиждаха на тумби от войната и за жените стана страшно...

— Слушай, жено, днес тук пристигна с кон едно момче без шапка, жена му се мъчи да роди, сигурно тебе те търси. Я мини по къщите и поразпитай, той е тук някъде. После ще дойдеш да ми кажеш! Чу ли?

— Един такъв слабичък? Със сатенена риза? — разпитваше акушерката.

Копьонкин се напъна да си спомни, но нищо не можа да й каже. За него всички хора имаха само две лица — свои и чужди. Своите имаха сини очи, а чуждите — най-често черни и кестеняви, офицерски и бандитски. Копьонкин повече не се заглеждаше.

— Той е! — съгласи се Копьонкин. — Със сатенена риза и с панталони.

— Сега ще ти го доведе, при Фьоклуша е, тя му вари картофи...

— Доведи го при мене, жено, и аз ще ти кажа едно пролетарско благодаря! — рече Копьонкин и погали Пролетарска сила. Конят стоеше като машина — огромен, тръпнещ, стегнат от възлите на мускулите; с такъв кон целина може да се оре и да се изкореняват дървета.

Акушерката отиде при Фьоклуша.

Фьоклуша переше вдовишките си дрипи, оголила пълните си розови ръце.

Акушерката се прекръсти и попита:

— А къде е твоят квартирант? Търси го ей там един конен.

— Спи — каза Фьоклуша. — Малък е и едва диша, няма да го будя.

Дванов беше спуснал от печката дясната си ръка и по нея се виждаше дълбокият и рядък ритъм на дишането му.

Акушерката се върна при Копьонкин и той отиде пеша до Фьоклуша.

— Събуди госта си! — еднозначно заповяда Копьонкин.

Фьоклуша подръпна Дванов за ръкава. Той бързо заговори от сънната уплаха и показа лицето си.

— Да вървим, другарю Дванов! — помоли Копьонкин. — Учителката каза да те заведе.

Дванов се събуди и си спомни:

— Не, никъде няма да мръдна оттук. Върви си обратно.

— Твоя работа — каза Копьонкин. — Щом си жив, всичко е наред.

На връщане Копьонкин пътува чак до тъмно, но по по-прекия път. Чак през нощта той забеляза мелницата и осветените прозорци на училището.

Пазачът Пьотър и Мрачински играеха на „Дама“ в стаята на Соня, а учителката седеше в кухнята до масата и подпряла главата си с ръце, тъгуваше.

— Той не ще да идва — доложи Копьонкин. — Лежи на печката при една жена самотница.

— Нека лежи — отрече се от Дванов Соня. — Той все мисли, че аз съм момиченце, но и аз изпитвам от нещо тъга.

Копьонкин отиде при конете. Членовете на отряда му още не се бяха върнали от жените си, а Мрачински и Никита живееха без работа, сити и пресити от народната храна.

— Така ние ще опустошим яденето във всички села като на война — направи си заключение Копьонкин. — Няма да ни остане никаква тилова база, мога ли да стигна тогава до Роза Люксембург.

Мрачински и Никита се въртяха без полза на двора и показваха на Копьонкин готовността си за всякакъв вид усърдие. Мрачински се беше качил на старото бунище и го трамбоваше с крака.

— Вървете в стаята — каза им Копьонкин, като размишляваше бавно. — А утре и двамата ще ви пусна на свобода. Какво ще влача подире си разстроени хора? Какви врагове сте вие, вие сте хрантутници. Вече знаете, че съществувам, и край.

През това трудно за живота му време Дванов седеше в уютното жилище и наблюдаваше как хазяйката му простира бельото на възжетата до печката. Конската лой гореше в една паничка с езиците на ада от околийските картини, хората от селото вървяха по улицата към изоставените места в околността. Гражданската война лежеше там във вид на остатъци от народния имот — умрели коне, каруци, бандитски забуни и възглавници. Възглавниците заменяха на бандитите седлата, затова в бандитските отряди имаше команда: „По възглавниците!“ В

отговор на това червеноармейските командири викаха от препускащите след бандите коне:

— Дай възглавниците на жените!

Селището Средни Болтай нощем излизаше по деретата и горичките и бродеше по следите на отминалите сражения, за да търси предмети за стопанството. Мнозина намираха едно-друго — това демонтиране на гражданската война не беше нерентабилен поминък. Напразни бяха разлепените заповеди на военното окръжие да се връща намереното военно снаряжение — оръдията за война се разглобяваха на части и се превръщаха в механизми за мирни занимания. Към картечницата с водно охлаждане се поставяше казанче и се получаваше система за варене на ракия, походните кухни се вграждаха в селските бани, някои части от полските оръдия влизаха в работа на даракчиите, а от затворите на топовете се правеха поставки за воденични камъни.

Дванов видя в един двор женска блуза, ушита от английското знаме. Тази блуза съхнеше на руския вятър и вече имаше дупки и следи, че я е носила жена.

Хазяйката Фьокла Степановна си свърши работата.

— Защо си един такъв замислен, момче? — попита тя. — Гладен ли си, или ти е скучно?

— Нищо — каза Дванов. — В твоята къща е тихо и аз си почивам.

— Почини си. Няма какъде да бързаш, още си млад и животът е пред тебе... — Фьокла Степановна се прозя, закривайки устата си с голямата си трудова ръка. — А аз... съм изживяла живота си. Мъжа ми го убиха в царската война, няма с какво да се живее, та съм доволна и от съня.

Фьокла Степановна се съблече пред Дванов, защото знаеше, че не е потребна на никого.

— Угаси лампата — каза босата Фьокла Степановна, — че утре няма с какво да стана.

Дванов духна към паничката. Фьокла Степановна се качи на печката.

— И ти тогава се качи тук... Сега не е такава време, няма да ми придиряш на срамотията.

Дванов знаеше, че ако не беше тази жена в стаята, веднага щеше да избяга пак при Соня или да търси по-скоро социализъм някъде надалече. Фьокла Степановна защити Дванов, като го накара да свикне с женската ѝ простота, сякаш беше сестра на починалата майка на Дванов, която той не помнеше и не можеше да обича.

Когато Фьокла Степановна заспа, на Дванов му стана трудно да стои сам. Те цял ден почти не разговаряха, но Дванов не чувстваше самота, Фьокла Степановна все пак някак мислеше за него, а и Дванов непрекъснато я усещаше, което го спасяваше от убийствената му съсредоточеност. Сега него го нямаше в съзнанието на Фьокла Степановна и Дванов почувства бремето на своя бъдещ сън, когато и той ще забрави всички. Топлината на тялото ще изтика разума някъде навън и там той ще остане като самотен тъжен наблюдател.

Старата вяра наричаше това изгонване на слабото съзнание от ангела пазител. Дванов още можеше да си спомни това значение и съжали ангела пазител, който излиза на студа от душевната тъма на живеещия човек.

Някъде в своята уморена тишина Дванов тъгуваше за Соня и не знаеше какво трябва да прави. Той имаше желание да я вземе на ръце и да тръгне напред, свеж и свободен за други, и то по-добри впечатления. Светлината навън изчезваше и въздухът в стаята стана задушен без течението.

Навън по земята шумоляха хората, които се връщаха от работата си за разоръжаване на войната. Понякога те влачеха тежести и изораваха тревата до почвата.

Дванов тихо се покатери на печката. Фьокла Степановна се чешеше под мишницата и се въртеше.

— Лягаш ли си? — в безучастния си сън попита тя. — Че какво ще правиш, хайде, спи.

От горещите тухли на печката Дванов още повече се развълнува и можа да заспи едва когато се умори от топлината и се оплете в бълнуването. Мъничките неща — кутийки, чирепчета, валенки, блузи, се превърнаха в тежки предмети с огромен обем и притиснаха Дванов. Той беше длъжен да ги пусне в себе си, те влизаха трудно и изпълваха кожата му. Дванов най-много се страхуваше, че кожата му ще се пръсне. Не бяха страшни задушавашите го предмети, а че кожата му

ще се пръсне и той ще се задави от сухата гореща козина на валенката, заседнала в шевовете на кожата.

Фьокла Степановна сложи ръката си върху лицето на Дванов. На Дванов му се стори, че усеща миризма на увехнала трева, той си спомни сбогуването с жалката боса полудевойка край стобора и стисна ръката на Фьокла Ивановна. Успокоявайки се и прикривайки се от тъгата, той хвана ръката по-нагоре и се сгуши до Фьокла Степановна.

— Какво се натискаш, момче? — усети го тя. — Унеси се и спи.

Дванов не ѝ отвърна. Сърцето му затупка, като твърдо и шумно се зарадва на свободата си вътре. Пазачът на живота на Дванов седеше в помещението си, той не се радваше и не скърбеше, а си гледаше службата.

С опитни ръце Дванов галеше Фьокла Степановна, сякаш предварително се беше учил. Най-сетне ръката му замря уплашена и учудена.

— Какво има? — с близък шумен глас прошепна Фьокла Степановна. — Това у всички е еднакво.

— Вие сте сестри — каза Дванов с нежността на ясения спомен, с необходимостта да направи добро на Соня чрез сестрата ѝ. Самият Дванов не чувстваше нито радост, нито пълна забрава; през цялото време той внимателно слуша голямата точна работа на сърцето. Но сърцето не издържа, забави се, изтуптя и се затвори, но вече празно. То се отваряше прекалено широко и неочаквано изпусна своята единствена птица. Пазачът наблюдател погледна след отлитащата птица, която отнасяше лекото си до неясност тяло върху разперените натъжени криле. И пазачът заплака — той плаче веднъж в живота на човека, веднъж губи спокойствието си заради съжаление.

Равномерната нощна бледнина в стаята се стори на Дванов мътна, очите му се замрежваха. Предметите стояха по местата си мънички. Дванов не искаше нищо и заспа здраво.

Чак до сутринта Дванов не можа да си почине. Той се събуди късно, когато Фьокла Степановна палеше огън под пиростията пред отвора на пещта, но пак заспа. Чувстваше такава умора, сякаш вчера му беше нанесена изтощителна рана.

Към пладне пред прозореца спря Пролетарска сила. От гърба ѝ за втори път слезе Копьонкин, за да намери приятеля си.

Копьонкин почука с канията по стъклото.

— Хазяйке, я изпрати госта си при мене.

Фьокла Степановна разтърси главата на Дванов.

— Момче, събуди се, вика те конният!

Дванов едва се събуждаше и виждаше непрогледна синя мъгла.

В стаята влезе Копьонкин с куртка и калпак.

— Ти, другарю Дванов, навеки ли заседна тук? Ето, учителката ти изпраща долното бельо.

— Аз ще остана тук завинаги — каза Дванов.

Копьонкин наведе глава без мисли, с които да си помогне.

— Тогава аз тръгвам. Сбогом, другарю Дванов.

Дванов видя в горната половина на прозореца как Копьонкин потегли навътре в равнината, към далечната страна. Пролетарска сила отнасяше отгук възрастния воин към онова място, където живееше живият враг на комунизма, и Копьонкин все повече се скриваше от Дванов — беден, далечен и щастлив.

Дванов скочи от печката и едва навън си спомни, че трябва после да запази ранения си крак, а сега нека потърпи и така.

— Защо дойде при мене? — попита го яздещият ходом Копьонкин. — Аз ще умра скоро, а ти ще останеш на коня сам!

И той качи Дванов отзад и го сложи върху задницата на Пролетарска сила.

— Дръж се за корема ми. Ще пътуваме заедно и ще съществуваме.

Чак до вечерта Пролетарска сила крачи напред, а вечерта Дванов и Копьонкин спряха да нощуват при един горски, на границата между горите и степта.

— Никой ли от разните хора не е идвал при тебе? — попита Копьонкин.

Но в къщурката на горския бяха нощували мнозина пътуващи хора и горският каза:

— Малко ли хора пътуват да търсят храна, де ще ги запомня всичките? Аз съм публичен човек, не мога да помня всяка мутра.

— А защо на двора ти мирише на изгоряло? — спомни си въздуха Копьонкин.

Горският и Копьонкин излязоха навън.

— Чуваш ли? — рече горският. — Тревата звънти, а вятър няма.

— Няма — заслуша се Копьонкин.

— Едни пътници ми казваха, че белите буржоа давали сигнали по радиото. Усещаш ли, пак замириша на изгоряло.

— Не усещам — душеше Копьонкин.

— Носът ти се е запушил. Въздухът загаря от безжичните знаци.

— Махай с тоягата! — мигновено даде заповед Копьонкин. — Обърквай техния шум, нека нищо не разберат.

Копьонкин извади сабята и започна да сече вредния шум, докато опитната му ръка не се схвана в раменната става.

— Достатъчно — отмени заповедта Копьонкин. — Сега работата им ще излезе объркана.

След победата Копьонкин беше доволен. Той смяташе революцията за последен остатък от тялото на Роза Люксембург и я пазеше и в най-дребното. Замлъкналият горски даде на Копьонкин и Дванов по един комат хубав хляб и седна настране. Копьонкин не обърна внимание какъв е вкусът на хляба — той ядеше, без да изпитва удоволствие, спеше, без да се бои от сънища, и живееше по най-близкото направление, без да робува на тялото си.

— Защо ни даваш ядене, може би сме вредни хора? — попита Дванов горския.

— Ами ти не яж! — упрекна го Копьонкин. — Житото само се ражда в земята, селянинът само я гъделичка с ралото, както жената вимето на кравата. Това не е пълен труд. Вярно ли е, стопанино?

— Да, сигурно е така — потвърди нахранилият ги човек. — Вие сте властта, вие по-добре знаете.

— Глупак си ти, кулашко мекере — изведнъж се разсърди Копьонкин. — Нашата власт не е страх, а народно размишление.

Горският се съгласи, че сега е размишление. Преди да легнат, Дванов и Копьонкин говориха за утрешния ден.

— Как смяташ — питаше Дванов, — скоро ли ще разселим селата по съветски?

Революцията беше убедила Копьонкин, че всеки враг е отстъпчив.

— Ами скоро! Ще кажем изведнъж, че иначе безводната земя ще се отстъпи на украинците... Чисто и просто с въоръжена ръка ще въведем трудова повинност за коларите за превозване на постройките. Щом е казано, че земята е социализъм, нека бъде.

— Отначало трябва да намерим вода в степите — досети се Дванов. — Там в това отношение е сухо място, нашите вододели са продължение на задкаспийската пустиня.

— Ами ще прокараме там водопровод — бързо утеша другаря си Копьонкин. — Ще изградим фонтани, в сушава година ще намокрим земята, жените ще завъдят гъски и всички ще имат пера и пух — прекрасна работа!

В този момент Дванов се унесе в сън. Копьонкин подложи под ранения му крак мека трева и също се успокои до сутринта.

А на сутринта те напуснаха къщурката в покрайнините на гората и се отправиха към степния край.

По отгъкания път насреща им вървеше пешеходец. От време на време той лягаше и се търкаляше лежешком, а после пак тръгваше на краката си.

— Какво правиш бе, щурчо? — спря пътника Копьонкин, когато се приближиха до него.

— Търкалям се, земляк — обясни му срещнатият. — Краката ми се умориха много, така че им давам почивка, и пък аз се движа напред.

Копьонкин нещо се усъмни:

— Ами че върви си нормално и стройно.

— Аз пътувам така чак от Батуми, две години не съм виждал семейството си. Почна ли да почивам, хваща ме мъката, а търкалянето е бавно, но мисля, че все пак се приближавам към дома...

— А какво е онова село, дето се вижда? — попита Копьонкин.

— Там ли? — странникът се обърна с мъртвешки бледо лице, той не знаеше, че през живота си е изминал разстоянието до Луната. — Там май че е Хански дворчета... Ама един Господ знае, из цялата степ все села живеят.

Копьонкин се постара да разбере по-добре този човек.

— Сигурно много обичаш жена си...

Пътникът погледна конниците със замъглени от дългия път очи.

— Разбира се, уважавам я. Когато тя раждаше, аз от мъка дори на покрива се качвах.

В Хански дворчета миришеше на храна, но селяните варяха от житото ракия. Във връзка с това тайно производство по улицата хукна някаква разпусната жена. Тя се втурваше във всяка къща и веднага изскачаше оттам.

— Вронто се връща! — предупреждаваше тя мъжете и тревожно се обръщаше към въоръжената сила Копьонкин и Дванов.

Селяните плискаха в огъня вода и от къщите излизаше пушек. Те припряно изнасяха грашата^[1] за водка в свинските корита и след като я излапваха, свинете се щураха замаяни из селото.

— Къде е тук съветът, честни човече? — обърна се Копьонкин към един куц гражданин.

Куцията гражданин вървеше с важна бавна походка, облечен в неизвестно достойнство.

— Наричаш ме честен? Отнехте ми крака, а сега ме наричате честен!... Няма тук селсъвет, а аз съм пълномощник на околийския ревком, бедняшка наказваща власт и сила. Не ме гледай, че съм куц, тук аз съм най-умният човек и всичко мога!

— Слушай ме, другарю пълномощник! — каза Копьонкин със заплаха в гласа. — Ето ти главния командирован от губерния изпълком! — Дванов слезе от коня и подаде ръка на пълномощника. — Той прави социализъм в губернията, в бойния ред на революционната съвест и в трудовата повинност на коларите. Какво има при вас?

Пълномощникът не се уплаши от нищо.

— Имаме много ум, а жито нямаме.

Дванов го хвана натясно:

— Затова пък водката се лее над отнетата от помещиците земя.

Пълномощникът сериозно се обиди.

— Не говори празни приказки, другарю! Аз вчера съм подписал официална заповед: днес имаме общоселски молебен в чест на избавлението от царизма. Дал съм на народа своеволие за едно денонощие: днес кой каквото ще да прави, аз ходя без противодействие, а революцията си почива... Схващаш ли го?

— А кой ти е дал на тебе това самовластие? — намръщи се Копьонкин от коня.

— Ами аз тук съм все едно Ленин! — разясни очевидното куцията. — Днес кулаците черпят беднотията по моите квитанции, а аз проверявам изпълнението на същото.

— Провери ли? — попита Дванов.

— Къща по къща и по избор. Градусът е по-висок от предвоенния, безимотните са доволни.

— А защо тогава оная жена тича уплашена? — предусещаше Копьонкин нещо лошо.

И куцията сериозно се възмути от това:

— Още ѝ липсва съветска съзнателност. Страх ги е да посрещат другарите гости, по-добре е да излеят материала в буренака и да се преструват на държавни бедняци. Познавам аз всичките им шмекерии, целия смисъл на живота им виждам...

Куцията се казваше Фьодор Достоевски, така се беше преименувал сам в специален протокол, където беше казано, че пълномощникът на околийския ревком Игнатий Мошонков е разгледал заявлението на гражданина Игнатий Мошонков за преименуването му на Фьодор Достоевски, в памет на известния писател, и реши: да се преименува от началото на новото денонощие и завинаги, а в бъдеще да предложи на всички граждани да преразгледат презимената си — дали ги удовлетворяват, — като се има предвид необходимостта от съответствие с новото име. Фьодор Достоевски бе замислил тази кампания с цел да се самоусъвършенстват гражданите: който се нарече Либкнехт, нека живее като него, иначе славното име трябва да му се отнеме. Този ред за преименуване бяха минали двамина граждани: Степан Чечер стана Христофор Колумб, а бунарджията Пьотър Грудин — Франц Меринг, по прякор Мерин^[2]. Фьодор Достоевски беше протоколирал тези имена условно и спорно. Той изпрати до околийския ревком запитване дали Колумб и Меринг са достойни хора, та имената им да се вземат за образец в бъдещия живот, или Колумб и Меринг са безмълвни за революцията. Ревкомът още не беше изпратил отговор. Степан Чечер и Пьотър Грудин живееха почти безименни.

— Щом като сте се наименували — казваше им Достоевски, — правете нещо забележително.

— Ще направим — отвръщаха и двамата, — само ни утвърди и ни дай удостоверение.

— Устно се наричайте, а в документите засега ще се водите постарому.

— Съгласни сме дори устно да е — молеха заявителите.

Копьонкин и Дванов попаднаха при Достоевски в дните, когато той размишляваше за нови усъвършенствания на живота. Достоевски мислеше за другарския брак, за съветския смисъл на живота, може ли да се унищожи нощта, за да се увеличи реколтата, за организацията на

всекидневното трудово щастие, какво представлява душата — жално сърце или ум в главата — и за много други неща се измъчваше Достоевски, та нощем не оставяше семейството си на мира.

В къщата на Достоевски имаше библиотека, но той вече знаеше книгите наизуст, те не го радваха и Достоевски си мислеше лично сам.

След като си хапнаха булгурена каша в дома на Достоевски, Дванов и Копьонкин поведоха с него неотложен разговор за необходимостта да се построи социализмът още идното лято. Дванов каза, че нуждата от такова бързане е доказана от самия Ленин.

Дванов убеждаваше Достоевски:

— Съветска Русия прилича на млада бреза, върху която се нахвърля козата на капитализма.

Той дори цитира един вестникарски лозунг:

Отглеждай бързо младата бреза, че дебне европейската коза!

Достоевски пребледня, представяйки си съсредоточено неизбежната опасност от капитализма. Наистина, представяше си той, белите кози ще ти огризат младата кора, ще се оголи цялата революция и ще измръзне.

— Тогава кого чакаме, другари? — въодушевено възкликна Достоевски. — Хайде да започнем още сега и може би до Нова година ще успеем да направим социализма! През лятото белите кози ще налетят, но кората на съветската бреза ще е застаряла.

Достоевски мислеше за социализма като за общество от добри хора. Той не познаваше предметите и съоръженията. Дванов веднага го разбра.

— Не, другарю Достоевски. Социализмът прилича на слънцето и изгрява през лятото. Трябва да го строим върху тлъстата земя на високите степи. Колко домакинства има във вашето село?

— Селото ни е малко, триста и четирийсет домакинства и петнайсет стопани настрани от селото — съобщи Достоевски.

— Много добре. Трябва да се разделите на пет-шест задруги — измисляше Дванов. — Обяви незабавно трудова повинност, засега нека копаят в целината кладенци, а напролет почни да прекарваш с влекове постройките. Имате ли в село бунарджии?

Достоевски бавно поемаше в ума си думите на Дванов и ги превръщаше във видими обстоятелства. Той нямаше дарба да измисля истината и можеше да я разбере само след като преобразеше мислите в

събития от своя район, но в него това ставаше бавно: той трябваше мислено да си представи пустата степ, поименно да размести в нея домакинствата от своето село и да види какво ще излезе.

— Бунарджии има — каза Достоевски. — Например Франц Меринг, той усеща водата с краката си. Пообикаля по доловете, огледа хоризонтите и каже: „Копайте, момчета, на това място шест разтега.“ После водата блика оттам. Значи майка му и баща му са я издокарали тъй.

Дванов помогна на Достоевски да си представи социализма като селища задруги от по няколко домакинства с общи обработваеми парцели. Достоевски вече всичко прие, но му липсваше някаква обща радост над всички хармани, та представата му за бъдещето да се превърне в любов и топлота, съвестта и нетърпението да се надигнат като сила вътре в тялото му поради временната липса на социализъм в действителността.

Копьонкин слуша, слуша и се обиди:

— Абе що за гнида си ти? Нали ти се казва от губерния изпълком да завършиш до лятото социализма! Щом като при нас има желязна дисциплина, извади меча на комунизма. Какъв Ленин си ти тук, ти си съветски страж, само задържаш темпа на разрухата, нещастна душо!

Дванов продължаваше да увлича Достоевски:

— От културните треви земята ще се вижда по-ярко и по-ясно от другите планети. Ще се засили обмяната на влагата, небето ще стане по-синьо и по-прозрачно.

Достоевски се зарадва — той окончателно видя социализма. Това ще бъде синьото, леко влажно небе, което се храни от аромата на фуражните треви. Вятърът колективно едва вълнува ситите езера на нивите, животът е толкова щастлив, че е безшумен. Остана само да установи съветския смисъл на живота. За тази цел единодушно е избран Достоевски; и ето го, седи той четирийсет денонощия без сън и унесен в мислене; чистоплътни красиви девойки му поднасят вкусна храна — борш и свинско, но си я отнасят недокосната обратно — Достоевски не може да дойде на себе си от задълженията си.

Момите се влюбват в Достоевски, но всички до една са партийки и от дисциплина не могат да му признаят, а мълчаливо се измъчват от съзнателност.

Достоевски драсна с нокът по масата, сякаш разграничи епохата на две.

— Да живее социализмът! Преди ръжта да узрее, социализмът ще бъде готов!... А пък аз гледам, някаква мъка ме мъчи! А то — тъгувал съм за социализма.

— За него — кимна утвърдително Копьонкин. — Всеки има желание да обича Роза.

Достоевски обърна внимание на Роза, но не можа напълно да разбере, а само се досети, че Роза навярно е съкратено название на революцията или неизвестен на него лозунг.

— Абсолютно правилно, другарю! — с удоволствие каза Достоевски, защото главното щастие вече беше открито. — Но все пак аз отслабнах от ръководенето на революцията в нашия район.

— Ясно! Ти тук си на всички текущи манджи мерудия — подкрепи Копьонкин гордостта на Достоевски.

Обаче тази нощ Фьодор Михайлович не можа да заспи спокойно; въртеше се и провлечено мърмореше откъслеци от размишленията си.

— Какво мърмориш? — чу звуците на Достоевски незаспалият Копьонкин. — От скука почваш да скимтиш ли? По-добре си спомни жертвите на гражданската война и ще ти стане тъжно.

През нощта Достоевски събуди спящите. Още несъбуден, Копьонкин се хвана за сабята, за да посрещне внезапно нападналия ги враг.

— Събудих те заради съветската власт! — обясни му Достоевски.

— Тогава защо не ме събуди по-рано? — строго попита Копьонкин.

— Нямаме добитък — веднага заговори Достоевски. За половин нощ той бе успял да доизмисли социализма до края на живота си. — Кой гражданин ще ти отиде в плодородната степ, когато няма добитък? Защо тогава трябва да влачим постройките като багаж?... Съсипах се от вълнения...

Копьонкин почеса мършавата си остра адамова ябълка, сякаш искаше да разпори гърлото си.

— Саша! — каза той на Дванов. — Недей спа залудо, кажи на този елемент, че не познава съветските закони.

След това Копьонкин мрачно се взря в Достоевски.

— Ти си помагач на белите, а не районен Ленин! За какво взел да мисли. Ами изкарай утре всичкия жив добитък, ако е останал у някого, и го разпреди на глава от населението и по революционно чувство. Кръц и готово!

Копьонкин веднага пак заспа. Той не разбираше и нямаше душевни съмнения, защото ги смяташе за измяна на революцията; Роза Люксембург предварително и за всички беше измислила всичко — оставаха ни само подвизите с въоръжена ръка за съкрушаване на видимия и невидимия враг.

На сутринта Достоевски тръгна да обикаля Хански дворчета, като в къща по къща обявяваше обединената заповед на околийския ревком и на губернския изпълком за революционна подялба на добитъка без никакво изключение.

И хората извеждаха добитъка на площада при църквата, съпроводени от плача на целия състоятелен народ. Но и бедняците страдаха, като гледаха измъчващите се стопани и жалостивите баби, а някои от безимотните също плачеха, макар че щяха да получат дял.

Жените целуваха кравите, мъжете особено галовно и хлабаво държаха конете си и ги окуражаваха като синове, заминаващи на война, и размишляваха дали да заплачат, или да минат без плач.

Един селянин, дълъг и тънък на ръст, но с малко късаво лице и женски глас, доведе ездитния си кон без упрек, дори утешаваше тъгуващите си съселяни.

— Чичо Митрий, какво правиш? — високо говореше той на един тъжен старец. — Хубаво размисли и се стегни, да не би да се разделяш окончателно с живота си? Голяма работа, че ще ти вземат коня, мътните го взели, друг ще си завъдим. Престани да скърбиш!

Достоевски познаваше този селянин, беше стар дезертър. Още като дете беше дошъл отнякъде тук без никакви документи и не можеше да го вземат на нито една война: нямаше официална година на раждането и име и формално изобщо не съществуваше. За да го обозначават някак и за житейско удобство, съседите бяха нарекли дезертъра Недоправения, а в списъците на бившия селсъвет не се водеше. Имаше един секретар, който под всички имена беше написал: „Други — 1. Пол — съмнителен.“ Но следващият секретар не разбра каква е тази бележка и прибави още една глава към едрия рогат добитък, а думата „други“ изобщо зачерта. И Недоправения си

живееше като фира от обществото, като изронено по пътя просено зърно.

Обаче наскоро Достоевски го вписа с мастило в списъка на гражданите под название „Отклоняващ се средняк без лично прието фамилно име“ и така солидно затвърди неговото съществуване, все едно той роди Недоправения за съветска полза.

Едно време степният живот се движеше по следите на добитъка и в народа беше останал страхът, че ще умре от глад без добитък, затова хората плачеха повече от предразсъдък, отколкото от страх пред загубата.

Дванов и Копьонкин пристигнаха, когато Достоевски беше започнал да разпределя добитъка по бедняците.

Копьонкин го провери:

— Да не сбъркаш, революционното ти чувство сега пълно ли е?

Гордият от властта си Достоевски показа с ръка от корема до шията си. Той беше измислил прост и ясен начин на подялба: най-бедните получаваха най-хубавите коне и крави; но понеже добитъкът беше малко, на средняците нищо не им се падна, само на някои по овца.

Когато работата благополучно отиваше към края си, излезе Недоправения и рече с пресипнал глас:

— Фьодор Михалич, другарю Достоевски, нашата работа, разбира се, е глупава, но ти не се обиждай на това, което ще ти кажа. Само не се обиждай!

— Говори, гражданино Недоправени, говори честно и безстрашно! — открито и поучително за всички разреши Достоевски.

Недоправения се обърна към скърбящия народ. Скърбяха даже бедняците, които уплашено държаха безплатните коне, а мнозина от тях тайно ги бяха върнали на имотните.

— Щом е така, слушайте ме, всички събрани! Аз ще ви попитам като глупак: а какво ще прави например Петка Рижов с моя кон? На него целият му фураж е в сламения покрив, в двора му един прът няма за запас, а в шкембето му още от оня ден се мели един картоф. И второ — ти не се обиждай, Фьодор Михалич, знаем, че твоята работа е революцията, — второ, какво ще стане после с приплода? Сега ние сме бедняците, следователно имащите коне трябва да отглеждат малки

кончета за нас! А я попитай, Фьодор Михалич, ще пожелаят ли бедняците конепритежатели да отглеждат за нас жребчета и телета?

Народът се вцепени от този здрав разум.

Недоправения взе предвид мълчанието и продължи:

— Според мене след пет-шест години никой от нас няма да има добитък, по-голям от кокошка. Кой има желание да отглежда крави майки за съседа си? А и сегашният добитък няма да живее дълго, а ще пукне. В ръцете на Петка моят кон ще умре пръв — човекът през живота си не е виждал кон и друга храна освен колове няма. Зарадвай ме с нещо, Фьодор Михалич, само недей да таиш омраза към мен!

Достоевски веднага го зарадва:

— Вярно, Недоправени, подялбата пет пари не струва!

Копьонкин се измъкна на чистото сред застаналите в кръг хора.

— Как така не струва? Ти страната на бандитите ли вземаш? Тогава аз веднага ще те доправя! Граждани — със заплашителен и разтреперан глас каза на всички Копьонкин. — От това, дете го говори недоправеният кулак, нищо няма да стане. Социализмът ще дойде моментално и ще покрие всичко. Преди още нещо да е успяло да се роди, ще настане хубавото. А поради отвода предлагам конят от Рижов да се предаде на пълномощника на губерния изпълком другаря Дванов. А сега, другари бедняци, пръскайте се за борба с разрухата.

Бедняците неуверено тръгнаха с кравите и конете, бяха отвикнали да ги водят.

Недоправения гледаше вцепенен Копьонкин — вече го мъчеше не загубата на коня, а любопитството.

— А ще позволите ли да попитам нещо, другарю от губернията? — реши се най-сетне Недоправения да попита с детски глас.

— Власт не ти е дадена, тогава питай! — съжали се Копьонкин.

Недоправения вежливо и внимателно попита:

— Какво е социализъм, какво ще има там и откъде ще се увеличи там богатството?

Копьонкин му обясни без усилия:

— Ако беше бедняк, сам щеше да знаеш, а щом като си кулак, нищо няма да разбереш.

Вечерта Дванов и Копьонкин искаха да си заминат, но Достоевски ги помоли да останат до сутринта, за да научи окончателно откъде да започне и как да завърши социализма в степта.

Копьонкин скучаеше от дългото спиране и реши да тръгне през нощта.

— Казахме ти вече всичко — инструктира той Достоевски. — Добитък имаш. Класовите маси са на крак. Сега обяви трудова повинност, копай в степта кладенци и прави малки язовири, а напролет прекарай постройките. Внимавай до лятото социализмът да се подава вече от тревата! Аз ще те навестя!

— Тогава излиза, че ще работят само бедняците, защото имат коне, а заможните ще живеят без полза? — пак се усъмни Достоевски.

— И какво от това? — не се учуди Копьонкин. — Социализмът трябва да произлезе точно от чистите бедняшки ръце, а кулаците ще загинат в борбата.

— Вярно е — остана доволен Достоевски.

През нощта Дванов и Копьонкин заминаха, като още веднъж строго предупредиха Достоевски какъв да е срокът за изграждането на социализма.

Конят на Недоправения крачеше редом с Пролетарска сила. И на двамата конника им олекна, когато почувстваха пътя, който ги отвеждаше надалече от теснотията сред населението. Дори само за едно денонощие престой в сърцето на всеки от тях се събираше силна тъга, затова и Дванов, и Копьонкин се страхуваха от таваните в къщите и бързаха да излязат на пътищата, които изсмукваха излишната кръв от сърцата им.

Широкият околийски път се носеше към двамата конници, които подкараха конете си в степен тръс.

А над тях се издигаха високите нощни облаци, полуосветени от отдавна залязлото слънце, и опустошеният от дневния вятър въздух вече не помръдваше. От свежестта и безмълвието на оклюмалото пространство Дванов отслабна и взе да заспива върху коня.

— Ако срещнем къща, нека подремнем там до сутринта — каза Дванов.

Копьонкин посочи към близката ивица гора, която лежеше върху просторната земя с черната си тишина и уют.

— Там има кордон.

Едва навлезли в гъсталака от съсредоточени тъжни дървета, пътниците чуха отегчените гласове на домашните кучета, които пазеха в тъмното усамотения човешки покрив.

Горският надзирател, който охраняваше гората от любов към науката, по това време седеше над старинни книги. Той търсеше в миналото подобие на съветското време, за да узнае по-нататъшната мъчителна съдба на революцията и да намери начин за спасение на семейството си.

Баща му, също горски, му беше оставил библиотека от евтини книги на най-последните, нечетени и забравени съчинители. Той казваше на сина си, че решаващите за живота истини съществуват тайно в изоставените книги.

Бащата на горския надзирател сравняваше лошите книги с неродени деца, погинали в майчината утроба поради несъответствие на прекалено нежното им тяло с грубостта на света, която прониква дори в утробата.

— Ако десет такива деца можеха да оцелеят, те биха направили човека тържествено и възвишено същество — завеща бащата на сина си. — Но се ражда най-смътното в ума и най-нечувствителното в сърцето, което издържа резкия въздух на природата и борбата за суровата храна.

Днес горският надзирател четеше произведение на Николай Арсаков, издадено в 1868 година. Съчинението се наричаше „Второстепенни хора“ и сред скучните сухи слова надзирателят търсеше онова, което му беше необходимо. Надзирателят смяташе, че няма скучни и безсмислени книги, ако читателят зорко търси в тях смисъла на живота. Скучните книги идват от скучния читател, защото в книгите действа търсецата тъга на читателя, а не майсторството на съчинителя.

„Откъде идвате вие? — мислеше за болшевиките надзирателят. — Вас навярно някога ви е имало, нищо не се появява без подобие на нещо, без ограбване на съществуващото.“

Двете му малки деца и напълнялата му жена спяха мирно и несъзнателно. Поглеждайки ги от време на време, надзирателят подбуждаше мисълта си, призоваваше я на стража на тези три скъпи за него същества. Той искаше да открие бъдещето, та навреме да се ориентира и да не остави най-близките си роднини да погинат.

Арсаков пишеше, че само второстепенните хора създават бавно полза. Прекалено големият ум за нищо не става, той е като трева върху тлъста почва, която поляга, преди да узрее, и не става за косене.

Ускоряването на живота от висшите хора го уморява и той губи онова, което е имал по-рано.

„Хората — учеше Арсаков — са започнали да действат твърде рано, без да са разбрали много неща. Трябва, доколкото е възможно, да се сдържат действията, за да се дава воля на съзерцателната половина на душата. Съзерцанието е самообучение от чуждите деяния. Нека хората колкото може по-дълго се учат от обстоятелствата на природата, за да започнат своите действия късно, но безпогрешно, солидно и с оръжието на зрелия опит в десницата. Нужно е да се помни, че всички грешки на човешката общност растат от намесата в нея на млади по ум мъже. Достатъчно е историята да се остави в покой, та всички без усилие да постигнат упоително благополучие.“

Кучетата дадоха с гласовете си тревога и надзирателят взе пушката си и излезе да посрещне късните гости.

Надзирателят преведе конете с Дванов и Копьонкин през шпалир от верни кучета и подрастващи кутрета.

След половин час тримата мъже седяха около лампата в дървения затоплен от дъх на човешки живот дом. Надзирателят сложи на гостите хляб и мляко.

Той беше нащрек и предварително беше се приготвил и за най-лошото от нощните хора. Но незапомнящото се лице на Дванов и неговите съсредоточени очи успокояваха надзирателя.

След като се наяде, Копьонкин взе отворената книга и с усилие прочете какво пишеше Арсаков.

— Какво смяташ? — Копьонкин подаде книгата на Дванов.

Дванов прочете.

— Капиталистическа теория: живеј и не мърдай.

— И аз мисля така! — каза Копьонкин, като остави настрана порочната книга. — Ти ни кажи къде ще дяваме гората при социализма? — угрижено замислен, въздъхна Копьонкин.

— Кажете, другарю, какъв доход дава гората от една десетина? — попита надзирателя Дванов.

— Различно — затрудни се надзирателят. — Зависи каква е гората, на каква възраст и в какво състояние е, има много обстоятелства...

— Ами средно?

— Средно... Може да се смята десетина-петнайсет рубли.

— Само толкова? Ръжта сигурно дава повече?

Надзирателят взе да се плаши и се мъчеше да не сгреша.

— Ръжта малко повече... Селянинът ще получи два-сет-трийсет рубли чист доход от една десетина. Според мен не по-малко.

На лицето на Копьонкин се появи яростта на измамен човек.

— Тогава гората трябва веднага да се изсече и земята да се даде за оран! Тези дървета само заемат мястото на зимниците...

Надзирателят притихна и наблюдаваше със зорки очи вълнуващия се Копьонкин. Дванов пресмяташе с молив върху книгата на Арсаков загубата от лесовъдството. Той попита още колко десетини е тяхното горско стопанство и направи сметка.

— Селяните губят от тази гора десетина хиляди годишно — спокойно съобщи Дванов. — Ръжта май е по-изгодна.

— Разбира се, че е по-изгодна! — възкликна Копьонкин. — И горският ти го каза. Тази гора трябва да се изсече до корен и да се засее с ръж. Пиши заповед, другарю Дванов!

Дванов си спомни, че отдавна не се е свързвал с Шумилин. Макар че Шумилин няма да го упрекне за преки действия, от които има очевидна революционна полза.

Надзирателят се осмели малко да възрази:

— Искам да ви кажа, че и без това самоволното изсичане напоследък се е увеличило много и не трябва повече да се секат тези твърди растения.

— Още по-добре — враждебно отвърна Копьонкин. — Ние вървим по следите на народа, а не пред него. Народът, значи, сам чувства, че ръжта е по-полезна от дърветата. Саша, пиши заповед за изсичането на гората.

Дванов написа дълга заповед-обръщение към всички селяни бедняци от Верхнемотнинска околия. В заповедта от името на губерния изпълком се предлагаше да вземат удостоверение, че са бедняци, и срочно да изсекат гората на Битерманското горско стопанство. С това, се казваше в заповедта, наведнъж ще се прокарат два пътя към социализма. От една страна, бедняците ще получат дървен материал за изграждането на нови съветски градове във високата степ, а от друга — ще се освободи земя за засяване на ръж и други култури, по-изгодни от дълго растящото дърво.

Копьонкин прочете заповедта.

— Отлично! — оцени я той. — Я и аз да се подпиша отдолу, мене тук мнозина ме помнят, нали съм въоръжен човек.

И се подписа с пълната си титла:

„Командир на отряда на полевите болшевики «Роза Люксембург» от Верхнемотнински район Степан Ефремович Копьонкин.“

— Утре ще я отнесеш в най-близките села, а другите сами ще научат — Копьонкин връчи листа на горския надзирател.

— А какво ще правя аз след изсичането на гората? — попита надзирателят.

Копьонкин му посочи:

— Ами ори земята и се храни! За една година толкова заплата си получавал, че си изяждал по цял чифлик! Поживей сега като народа.

Беше вече късно. Дълбока революционна нощ лежеше над обречената гора. До революцията Копьонкин нищо не слушаше внимателно — горите, хората и гонените от вятъра пространства не го вълнуваха и той не се намесваше в тях. Сега беше настанала промяна. Копьонкин слушаше равномерния шум на зимната нощ и искаше тя да мине благополучно над съветската земя.

В сърцето на Копьонкин не съществуваше само любовта към покосената Роза — тя само лежеше в топлото си гнездо, но това гнездо беше свито от зеленината на грижите за съветските граждани, от трудната жалост за всички овехтели от мизерия и от яростни подвизи против ежеминутно срещаните врагове на бедняците.

Нощта доизпяваше последните си часове над Битерманския горски масив. Дванов и Копьонкин спяха на пода, протягайки насън уморените си от конете нозе.

Дванов сънуваше, че е малко момче и в детската си радост стиска гърдите на майка си, както бе виждал да ги стискат други, но не смееше и не можеше да вдигне поглед към лицето ѝ. Той неясно съзнаваше страха си и се плашеше да не види на шията на майка си друго лице — също така любимо, но не родно.

Копьонкин не сънуваше нищо, защото всичко му се сбъдваше наяве.

В този час може би самото щастие търсеше своите щастливци, но щастливците си почиваха от дневните социални грижи и не помнеха родството си с щастието.

[1] Граша — попарени трици и царевично брашно за храна на добитък, в случая — остатъчен продукт при варене на водка. — Б.р. ↑

[2] Мерин — на руски впрегатен кон. — Б.пр. ↑

На другия ден още с изгрева на слънцето Дванов и Копьонкин се отправиха по-нататък и след пладне пристигнаха на заседание на управата на комуната „Бедняшка дружба“, която живееше в южния край на Новоселовска околия. Комуната беше заела бившето имение на Карякин и сега обсъждаше въпроса, как да приспособи постройките за нуждите на седемте семейства, членове на комуната. В края на заседанието управата прие предложението на Копьонкин на комуната да се остави най-необходимото — една къща, барака и плевня, а останалите две къщи и помощните постройки да се дадат за разваляне на съседното село, та излишното имущество на комуната да не тормози околните селяни.

После писарят на комуната започна да пише заповед за обяд, като изписваше лозунга „Пролетарии от всички страни, съединявайте се!“ на ръка на всяка заповед.

Всички възрастни членове на комуната — седем мъже, пет жени и четири моми, заемаха в комуната определени длъжности.

Поименният списък на длъжностите висеше на стената. Всички хора, съгласно списъка и разпределението, бяха заети цял ден със самообслужването си. Посочените длъжности бяха изменени за по-голямо уважение към труда, както следва: завеждащ комуналното хранене, началник на живата тяга, железарски майстор — същевременно надзирател на мъртвия инвентар и строителното имущество (сигурно ковач, дърводелец и т.н. в една и съща личност), завеждащ охраната и неприкосновеността на комуната, завеждащ пропагандата на комунизма в неорганизираните села, комунална възпитателка на поколението — и други обслужващи длъжности.

Копьонкин дълго чете листа и нещо размишляваше, а след това попита председателя, който подписваше заповедта за обяда:

— Ами как орете?

Председателят отговори, без да спира подписването:

— Тази година не сме орали.

— Защо така?

— Не биваше да нарушаваме вътрешния ред — щеше да се наложи да отнемем всички длъжности, а каква комуна щеше да остане тогава? И без това едва я стъкмихме, пък и в имението имаше още жито...

— Тогава така е трябвало, щом като е имало жито — престана да се съмнява Копьонкин.

— Да, да, имаше — каза председателят, — веднага го описахме. За обществено ползване.

— Така е правилно, другарю.

— Няма спор, всичко сме записали и разпределили на глава. Повикахме фелдшер, за да установи без предразсъдък и завинаги хранителната норма. Тук за всяко нещо беше казана голяма дума: велико нещо е комуната! Усложнение на живота!

Копьонкин и тук се съгласи — той вярваше, че хората справедливо ще си уредят всичко, ако не им се пречи. Неговата задача е да пази пътя към социализма чист; за тази цел той употребяваше въоръжената си ръка и даваше солидно указание. Само едно смути Копьонкин — усложняването на живота, за което спомена председателят. Той дори се посъветва с Дванов дали да не ликвидира незабавно комуната „Бедняшка дружба“, тъй като при сложния живот не може да се разбере кой кого потиска. Но Дванов го разубеди: нищо, каза. Те усложняват от радост, от увлечение по умствения труд — по-рано са работили с голи ръце и без мисъл в главата. Нека сега се радват на разума си.

— Добре — разбра Копьонкин, — тогава трябва по-добре да усложняват. Трябва напълно да им се помогне. Измисли им нещо... неясно.

Дванов и Копьонкин останаха в комуната цяло денонощие, за да могат конете им да се наядат с фураж за дългия път.

От изгрева на хубавия слънчев ден започна обичайното общо събрание на комуната. Събранията се насрочваха през ден, за да могат своевременно да се проследят текущите събития. В дневния ред се включваха две точки: „Текущият момент“ и „Текущите работи“. На събранието Копьонкин поиска думата, дадоха му я с радост и дори беше внесено предложение да не се ограничава времето на оратора.

— Говори неограничено, до вечерта има много време — каза председателят на Копьонкин.

Но Копьонкин не можеше да говори плавно повече от две минути, защото в главата му нахлуваха странични мисли и се деформираха една друга до изопачаване, така че той сам спираше словото си и с интерес се заслушваше в шума в главата си.

Днес Копьонкин започна оттам, че целта на комуната „Бедняшка дружба“ е усложняването на живота, за да се създаде объркване на работите и отпор с цялата сложност срещу спотаилия се кулак. Когато всичко бъде сложно, тясно и неразбираемо, обясни Копьонкин, тогава за честния ум ще има работа, а другият елемент няма да се промъкне през тесните места на сложността.

— И затова — побърза да завърши Копьонкин, за да не забрави конкретното си предложение, — затова предлагам общите събрания да се свикват не през ден, а всеки ден, дори два пъти на ден — първо, за усложняване на общия живот, и второ, текущите събития да не си текат напразно нанякъде без никакво внимание — малко ли неща могат да станат за едно денонощие, а вие ще си останете тук забравени като в буренак...

Копьонкин спря в засъхналия поток на речта като в плитчина и сложи ръка на дръжката на сабята си, като моментално забрави всички думи. Всички го гледаха с уплаха и уважение.

— Президиумът предлага да се приеме единодушно — заключи с опитен глас председателят.

— Отлично — каза стоящият най-отпред човек, началник на живата тяга, който вярваше в ума на непознатите хора. Всички вдигнаха ръка едновременно и вертикално, демонстрирайки отличен навик.

— Не бива така! — гръмко обяви Копьонкин.

— А защо? — обезпокои се председателят.

Копьонкин махна към събранието с отегчена ръка.

— Нека поне една мома винаги гласува против.

— А защо, другарю Копьонкин?

— Чешити! Ами заради самото усложняване...

— Разбрах. Вярно! — зарадва се председателят и предложи на събранието да определи завеждащата птиците и ръжта Маланя Отвершкова постоянно да гласува обратно на всички.

После Дванов докладва за текущия момент. Той взе предвид смъртната опасност, която заплашва комунизма, разселен в безлюдната враждебна степ, от кръстосващите бандити.

— Тези хора — каза Дванов за бандитите — искат да угасят зората, но зората не е свещ, а велико небе, където на далечните тайни звезди е скрито благородното и могъщо бъдеще на потомците на

човечеството. Защото няма съмнение, че след завоюването на земното кълбо ще удари часът на цялата вселена, ще настане моментът на Страшния съд на човека над нея...

— Цветисто говори — началникът на живата тяга пак похвали Дванов.

— Проумявай мълчаливо — тихо го посъветва председателят.

— Вашата комуна — продължи Дванов — трябва да надхитри бандитите, за да не разберат те какво има тук. Трябва да организирате работата така умно и сложно, че да няма очевидност от комунизъм, а всъщност да е налице. Пристига, да речем, бандит с прерязана пушка в двора на комуната и гледа какво да отмъкне и кого да пречука. Но насреща му излиза секретарят с кочан квитанции и казва: „Ако ви трябва нещо, гражданино, вземете една квитанция и вървете в склада; ако сте бедняк, вземете си пая безплатно, ако сте някакъв друг, послужете при нас един ден на длъжност, да речем, ловец на вълци.“ Уверявам гражданите, че нито един бандит няма да вдигне внезапно ръка срещу вас, защото няма да ви разбере веднага. А после или се откупете от тях, ако бандитите са повече от вас, или ги хванете в плен полека, когато те се учудят и неразбиращо яздят из двора със спокойно оръжие. Правилно ли говоря?

— Ами почти — съгласи се пак приказливият началник на живата тяга.

— Май единодушно и с един против? — обяви председателят. Но работата излезе по-сложна. Маланя Отвершкова естествено гласува против, но освен нея завеждащият торенето на почвата — възрижав член на комуната с еднообразно масово лице — се въздържа.

— Ти какво? — учуди се председателят.

— Ще се въздържа за усложнение! — измисли го онзи.

Тогав по предложение на председателя го назначиха постоянно да се въздържа.

Вечерта Дванов и Копьонкин искаха да си тръгват по пътя към долината на река Черна Калитва, където в две села открито живееха бандити и планомерно убиваха членовете на съветската власт в целия район. Но председателят на комуната ги помоли да останат на вечерното заседание на комуната, за да обсъдят съвместно паметника на революцията, който секретарят ги съветваше да издигнат сред

двора, а Маланя Отвершкова, обратното, искаше да е в градината. А завеждащият торенето на почвата се въздържа и не каза нищо.

— Според тебе да не го поставяме никъде? — попита го председателят.

— Въздържа се от изказване на собствено мнение — убедено отговори завеждащият торенето.

— Но мнозинството е за, ще трябва да го издигнем — угрижено разсъждаваше председателят. — Най-важното е да измислим фигурата. Дванов нарисова на един лист фигура.

Той подаде рисунката на председателя и обясни:

— Легналата осморка означава вечното време, а изправената двувърха стрела — безкрайното пространство.

Председателят показва фигурата на цялото събрание.

— Тук има и вечност, и безкрайност, значи, всичко, по-умно не може да се измисли. Предлагам да я приемем.

Приеха фигурата при една против и един въздържал се. Решиха да поставят паметника сред двора, на стария воденичен камък, който беше очаквал революцията много години. Беше поръчано самият паметник да бъде направен от железни пръти от железарския майстор.

— Тук добре организирахме — каза на сутринта Дванов на Копьонкин. Те се движеха по глинестия път под облаците на средното лято към далечната долина на Черна Калитва. — При тях сега ще започне усилено усложнение и до пролетта те за усложнение непременно ще започнат да орат земята и ще престанат да изяждат остатъците от имението.

— Ясно обмислено — щастливо каза Копьонкин.

— Разбира се, ясно. Понякога на здравия човек, който за сложност се преструва на болен, трябва само да му се повтаря, че не е достатъчно болен, и постоянно да бъде убеждаван в това и най-сетне той сам ще си оздравее.

— Естествено, тогава здравето ще му се стори свежо усложнение и пропуснатата рядкост — правилно се досети Копьонкин и мислено си рече: „Каква хубава и неясна дума — усложнение, както текущ момент. Момент, а тече. Не може да си го представи човек.“

— Как се наричат думите, които са непонятни? — скромно попита Копьонкин. — Трънове ли?

— Термини — кратко му отговори Дванов. В душата си той обичаше незнанието повече от културата. Невежеството е чиста нива, където може да се отгледа растението на всякакво знание, но културата е вече тревясала нива, където растенията са изсмукали солите от почвата и където вече нищо няма да израсте. Затова Дванов беше доволен, че в Русия революцията оплеви до шушка онези редки обрасли места, където имаше култура, а народът, какъвто си беше, такъв си остана, като чисто поле — не нива, а празно плодородно място. И Дванов не бързаше да сее нищо. Той предполагаше, че хубавата почва няма да издържи дълго и от само себе си ще роди нещо несъществуващо и скъпоценно само ако вятърът на войната не донесе от Западна Европа семената на капиталистическите бурени.

Веднъж сред равномерностите на степта той видя далечна тълпа от хора, които се влачеха нанякъде, и при вида на тяхното множество в него се надигна силна радост, сякаш беше изпитал взаимно докосване с тези недостижими хора.

Копьонкин яздеше оклюмал от еднообразния спомен за Роза Люксембург. Изведнъж в него неочаквано се проясни предположението за собствената му неутешимост, но безсмислиците на продължаващия живот веднага забулиха с топлината си внезапния му разум и той отново предвидя, че скоро ще стигне до другата страна и там ще целуне меката рокля на Роза, съхранявана от близките ѝ, а той ще изрови Роза от гроба и ще я отнесе при себе си в революцията. Копьонкин усещаше дори мириса от роклята на Роза, мирис на умираща трева, съединен със скритата топлина на остатъците от живота. Той не знаеше, че подобно на Роза, в паметта на Дванов ухаеше Соня Мандрова.

Веднъж в един околийски ревком Копьонкин дълго стоя пред портрета на Люксембург. Той гледаше косите на Роза и си ги представяше като тайнствена градина; после се взря в розовите ѝ бузи и си помисли за пламенната революционна кръв, която отдолу плиска тези бузи и цялото ѝ замислено, но устремено към бъдещето лице.

Копьонкин стоя пред портрета дотогава, докато невидимото му вълнение не се разрази в сълзи. Още същата нощ той яростно съсече един кулак, по чието внушение селяните преди месец бяха изкормили един продоволствен агент и бяха го натъпкали с просо. Агентът дълго

след това беше лежал на площада пред църквата, докато кокошките не изкълвали от корема му просото, зърно по зърно.

За пръв път тогава Копьонкин разсече кулака с ярост. Обикновено той не убиваше както живееше, а равнодушно, но смъртоносно, сякаш в него действаше силата на пресметлив стопанин. Копьонкин виждаше в белогвардейците и бандитите не особено важни врагове, недостойни за личната му ярост, а ги убиваше с онова делнично, старателно усърдие, с което жените плевят просото. Той воюваше точно, но бързо, в движение и на кон, като несъзнателно пазеше чувствата си за по-нататъшната си надежда и движение.

Скромното великоруско небе светеше над съветската земя като по навик и с такова еднообразие, сякаш Съветите съществуваха открай време и небето абсолютно им съответстваше. У Дванов вече беше се създадо безпогрешното убеждение, че до революцията и небето, и цялото пространство са били други, не са били такива мили.

Като край на света се изправяше далечният тих хоризонт, където небето се докосваше до земята, а човек до човека. Конните пътешественици пътуваха към глухата дълбина на родината си. От време на време пътят заобикаляше върха на някой дол и тогава в далечната низина се виждаше някое нещастно село. У Дванов бликваше жал към самотното неизвестно селище и той искаше да се отбият в него и незабавно да започнат там щастлив взаимен живот, но Копьонкин не се съгласяваше. Той казваше, че най-напред трябва да си разчистят сметките с Черна Калитва, а едва след това да се върнат тук.

Денят продължаваше унил и безлюден, на въоръжените конници не им падна нито един бандит.

— Спотаили са се! — възклицаваше Копьонкин за бандитите и усещаше в себе си потискаща мъчителна сила. — Ние ще ви пречукаме заради всеобщата безопасност. Гадове, по килерите се крият и плюскат говеждо...

Съвсем до пътя стигаше брезова алея, още неизсечена, но вече пооредена от селяните. Сигурно алеята идваше от имение, разположено настрана от пътя.

Алеята завършваше с два каменни стълба. На единия висеше ръкописен вестник, а на другия — тенекиена табелка с полуизмит от атмосферните валежи надпис:

„Революционен резерват на другаря Пашинцев «Световен комунизъм». Вход за приятелите и смърт на враговете.“

Ръкописният вестник беше наполовина откъснат и вятърът непрекъснато го подмяташе. Дванов задържа вестника и го прочете от край до край, и то на глас, за да чува Копьонкин.

Вестникът се наричаше „Бедняшко благо“ и беше орган на Великоместния селсъвет и пълномощника на районния ревком за осигуряване на безопасността в югоизточната зона на Посошанска околия.

От вестника беше останала само статията „Задачите на световната революция“ и половината от бележката „Пазете снега в нивите, повишавайте производителността на трудовата реколта“. По средата бележката беше се отклонила от съдържанието си. „Орете снега — се казваше в нея — и за нас няма да бъдат страшни хиляди надигнали се Кронщати“.

Какви са тези „надигнали се Кронщати“? Това развълнува и озадачи Дванов.

— Все пишат за страх и потискане на масите — каза Копьонкин, не разбрал за какво става дума. — Писмените знаци също са измислени за усложняване на живота. Грамотният бае с ум, а неграмотният работи за него с ръце.

Дванов се усмихна:

— Глупости, другарю Копьонкин. Революцията е буквар за народа.

— Не ме заблуждавай, другарю Дванов. При нас нали всичко се решава с мнозинство, а почти всички са неграмотни и ще стане някога така, че неграмотните ще вземат решение да отучат грамотните от буквите — за всеобщо равенство... Още повече, че по-лесно е малцината да се отучат от грамотността, отколкото всички да се научат отначало. Един дявол може да ги научи! Ти ще ги научиш, а те ще забравят всичко...

— Хайде да се отбием при другаря Пашинцев — замисли се Дванов. — Аз трябва да изпратя отчет в губернията. Отдавна нищо не зная какво става там...

— И няма какво да се знае — революцията си върви по своя път...

По алеята те изминаха около верста и половина. После на едно високо място пред тях се показа тържествена бяла сграда, толкова обезлюдена, че изглеждаше изоставена. Колоните на главната постройка, с жива и точна форма на женски крака, важно държаха една напречна греда, на която се опираше само небето. Къщата се издигаше на няколко разтега по-назад и имаше особена колонада във вид на приведени, неподвижно трудещи се гиганти. Копьонкин не разбра значението на усамотените колони и сметна, че са остатъци от революционната разправа с недвижимото имущество.

В една от колоните беше врязана бяла гравюра с името на помещика архитект и профила му. Под гравюрата имаше латински стих, даден релефно върху колоната:

*Вселената е бягаща жена:
нозете ѝ въртят Земята
и тялото в ефира трепка,
а от очите ѝ звездите почват.*

Дванов тъжно въздъхна сред тишината на феодализма и отново огледа колонадата — шест стройни нозе на три целомъдрени жени. В него нахлу покой и надежда, както ставаше винаги при вида на отдалечено необходимото изкуство.

Жал му беше само, че тези крака, пълни с напрежението на младостта, са чужди, но хубавото беше, че девойката, която носеше тези крака, превръщаше живота си в обаяние, а не в размножение, че тя, макар и да се подхранваше от живота, животът за нея беше само суровина, а не смисъл — и тази суровина се беше преработила в нещо друго, където безобразно живота се беше превърнало в безчувствено прекрасно.

Копьонкин също стана по-сериозен пред колоните. Той уважаваше величественото, когато беше безсмислено и красиво. Ако пък във величественото имаше смисъл, например в голямата машина, Копьонкин го смяташе за оръдие за потискане на масите и жестоко го презираше. Пред безсмисленото като тази колонада той стоеше, изпълнен с жалост към себе си и омраза към царизма. Копьонкин смяташе царизма виновен, че сега не се вълнува от грамадните женски

крака и само по натъженото лице на Дванов вижда, че и той трябва да се натъжи.

— Въпреки всичките ни грижи хубаво ще е и ние да построим нещо световно и забележително! — с тъга каза Дванов.

— Не може веднага да се построи — усъмни се Копьонкин. — На нас буржоазията ни закриваше цялата светлина. Сега вече ще направим още по-високи и по-хубави стълбове, а не срамни прасци.

Вляво като в гробове в гробища сред треволяците и храстите бяха пръснати остатъци от помощни постройки и малки къщи. Колоните стояха на стража на един пуст погребан свят. Благородните декоративни дървета държаха тънките си туловища над тези развалини.

— Но ние ще направим още по-хубави, и то върху цялата площ на света, а не само по потайните кътчета! — Дванов посочи с ръка всичко, но усети, че нещо дълбоко в него, неподкупно, непазещо себе си, го предупреди отвътре: „Внимавай!“

— Разбира се, ще построим. Факт и лозунг — потвърди Копьонкин от името на своята въодушевена надежда. — Нашето дело е неуморно.

Копьонкин попадна на следи от огромни човешки крака и подарка по тях коня.

— С какво ли е обут тукашният жител? — много се учуди Копьонкин и извади сабята. Ами ако излезе някой великан, пазител на стария строй. Помещчиците са имали такива охранени хора, които могат да дойдат и да ти ударят един шамар без предупреждение — ще ти се скъсат сухожилията.

Копьонкин харесваше сухожилията, той ги смяташе за теглича на човека и се страхуваше да не се скъсат.

Конниците стигнаха до една масивна вечна врата, която водеше към сутерена на разрушената къща. Нечовешките следи водеха там. Дори се виждаше, че великанът е тъпкал пред вратата и така е измъчил земята, че чак я е оголил.

— Кой ли живее тук? — чудеше се Копьонкин. — Сигурно е някой жесток човек. Сега ще ревне срещу нас, готви се, другарю Дванов!

Самият Копьонкин дори се развесели. Той изпитваше онзи тревожен възторг, който чувстват децата нощем в гората — страхът им

се смесваше наполовина с изостреното любопитство.

Дванов викна:

— Другарю Пашинцев!... Има ли някой тук?

Никой не се обажда. И тревата без вятър мълчи, и денят вече е на свършване.

— Другарю Пашинцев!

— Е! — отекна далечно и огромно от звучните и влажни недра на земята.

— Излез тук, селски! — високо му заповяда Копьонкин.

— Е! — мрачно и шумно се обади утробата на сутерена. Но в този звук не се чувстваше нито страх, нито желание да излезе. Отговарящият навярно се обаждаше лежешком.

Копьонкин и Дванов почакаха малко, а после се разсърдиха.

— На тебе говорим, излизай! — развика се Копьонкин.

— Не искам — бавно отговори неизвестният човек. — Върви в централната къща, там в кухнята има хляб и водка.

Копьонкин слезе от коня и потропа със сабята по вратата.

— Излез, че ще хвърля граната!

Човекът долу помълча, може би очакваше с интерес гранатата и какво ще стане след това. Но след това отговори:

— Хайде, хвърляй, щура главо. Аз имам тук цял склад. От детонацията и ти ще се завреш обратно в майка си!

И отново млъкна. Копьонкин нямаше гранати.

— Хайде, хвърляй де, гад! — със спокоен глас го подкани от дълбините си непознатият. — Дай ми възможност да си проверя артилерията, моите бомби сигурно са ръждясали и са се намокрили, в никакъв случай няма да избухнат!

— Даа! — странно промълви Копьонкин. — Тогава излез и получи писмо от другаря Троцки.

Човекът помълча и помисли.

— Че какъв другар ми е той, като командва всички! Комендантите на революцията не са ми приятели. По-добре хвърли бомбата, задоволи ми интереса!

Копьонкин изкърти с крак забита в земята тухла, замахна и я запрати във вратата. Желязната врата изкънтя и отново остана в покой.

— Не избухна, майка му стара, веществото е вкочанясало! — определи Копьонкин порока на бомбата.

— И моите мълчат! — сериозно отвърна непознатият човек. — Ами предпазителя свали ли? Я да изляза да видя марката.

Отекна равномерно дрънчене на метал — някой наистина вървеше с желязна стъпка. Копьонкин го чакаше с прибрана сабя — любопитството в него надделя над предпазливостта. Дванов не слезе от коня си.

Непознатият трополеше някъде наблизко, но не ускоряваше постепенната си крачка, очевидно превъзможваше тежестта на силите си.

Вратата се отвори веднага, тя не беше заключена.

Копьонкин притихна от зрелището и отстъпи две крачки — той очакваше ужас или моментално разкриване на загадката, но човекът се появи, а запази своята загадъчност.

От зейналата врата излезе нисък човек, целият опакован с броня и ризница, с шлем и тежък меч, обут с мощни метални ботуши, чиито кончови бяха сглобени от по три бронзови тръби и страшно мачкаха тревата.

Лицето на човека, особено челото и брадата, бяха защитени от забралото на шлема, а най-отгоре беше спусната решетка. Всичко вкупом защитаваше воина от какъвто и да било удар на противника.

Но самият човек беше дребен на ръст и не особено страшен.

— Къде ти е гранатата? — прегракнало и тънко попита показалият се, само отдалече гласът му шумно гърмеше, отразявайки се от металните предмети и пустотата на жилището, а в натура се оказа жалък звук.

— Ах, ти, гадино! — без злоба, но и без уважение възкликна Копьонкин, загледан внимателно в рицаря.

Дванов открито се засмя, той веднага се досети чии прекомерно големи одеяния беше присвоил този човек. Но се засмя, защото забеляза на старинния шлем червеноармейска звезда, прикрепена с болт и нит.

— Какво се радвате, мръсници? — хладнокръвно попита рицарят, като не намери дефектната граната. Рицарят изобщо не можеше да се наведе и само слабо помръдваше тревите с меча, като непрекъснато се бореше с тежестта на доспехите си.

— Не си търси белята, щурако! — сериозно каза Копьонкин, като се върна към нормалните си възприятия. — Води ни да пренощуваме.

Нали имаш сено?

Жилището на рицаря се намираше в сутеренния етаж на помощната постройка на имението. Там имаше салон, осветен от получерната светлина на едно газениче. В далечния ъгъл бяха натрупани цял куп рицарски доспехи и хладно оръжие, а на друго място — по средата — пирамида от ръчни гранати. В салона имаше още маса, до масата — табуретка, а на масата стоеше бутилка с неизвестно питие, може би отрова. На бутилката с тесто беше залепено листче хартия, на което с химически молив бе изписан лозунг:

СМЪРТ НА БУРЖОАТА!

— Освободи ме за през нощта! — помоли рицарят.

Копьонкин дълго сваля от него безсмъртните му доспехи, умувайки над сложните им части. Най-сетне рицарят се разпадна и от бронзовата черупка се излюпи обикновеният другар Пашинцев — кафеникав на цвят, около трийсет и седем годишен човек, без едно непримиримо око, но другото беше станало още по-внимателно.

— Хайде да изпием по чашка — каза Пашинцев.

Но Копьонкин и в старото време не употребяваше водка. Той съзнателно не я пиеше като безцелно за чувствата питие.

Дванов също не разбираше защо трябва да се пие алкохол и Пашинцев пи сам.

— Отрова! — каза той, след като обърна чашата и седна с развеселено лице.

— Приятно ли е? — полита Копьонкин.

— Цвекловка — обясни му Пашинцев. — Една неомъжена мома я вари с чистоплътните си ръце — безукорно питие, много е ароматно, драги...

— А ти какъв си? — с раздражение се поинтересува Копьонкин.

— Аз съм личен човек — осведоми го Пашинцев. — Гласувах си резолюция, че в деветнайсетата година у нас всичко свърши — появи се армията, властите и редът, а народът пак трябва да се строява и да започва отначало... Да го...

Пашинцев накратко формулира с ръка целия текущ момент.

Дванов престана да мисли и бавно слушаше разсъждаващия.

— Помниш ли осемнайсета и деветнайсета година? — с радостни сълзи говореше Пашинцев. Изгубеното винаги време

събуждаше в него бурни спомени. Докато разказваше, той удряше с юмрук по масата и заплашваше цялото окръжение на своето мазе.

— Сега вече нищо няма да има — с омраза убеждаваше той мигащия Копьонкин. — Край на всичко: излезе закон; появи се разлика между хората, сякаш някакъв дявол теглеше човека на кантар... Вземи ме мене — ще разбереш ли някога какво става тук? — Пашинцев се удари по ниския череп, където мозъкът трябваше да седи свит, та да се побере умът. — Да, братле, тук ще се намери място за всички пространства. И така е у всеки. А те искат да ме управляват! Как изобщо го разбираш това? Каж ми: измама ли е, или не е?

— Измама — простодушно се съгласи Копьонкин.

— Виждаш ли! — с удовлетворение завърши Пашинцев. — И сега аз горя отделно от цялата влада!

Пашинцев почувства, че и Копьонкин е сираче на земното кълбо, какъвто е и той, и с искрени думи го помоли да остане при него завинаги.

— Какво искаш? — говореше Пашинцев, изпаднал в самозабрава, че чувства един дружелюбен човек. — Живей тук. Яж, пий, аз пет качета ябълки туршия съм сложил, насушил съм два чувала махорка. Ще живеем между дърветата като приятели, на тревата ще пеем песни. При мене идват с хиляди хора — цялата беднотия в моята комуна се радва, народът няма друго леко пристанище. В село ги наблюдават съветите, комисарите стражари дебнат хората, околийският продоволствен комитет търси зърно и в корема им, а при мене не смее да се покаже никой от официалните...

— Страх ги е от тебе — рече Копьонкин, — ходиш целият облечен в желязо, спиш върху бомби...

— Наистина се страхуват — съгласи се Пашинцев. — Веднъж рекоха да се присламчат към мене и да регистрират имението, а аз излязох при комисаря в пълно бойно снаряжение и хвърлих бомбата: да живее комуната! А друг път пристигнаха да вземат наряд. И аз рекох на комисаря: „Пий, яж, кучи сине, но ако вземеш нещо повече, от тебе нищо няма да остане.“ Комисарят пи чашка самогон и си замина: „Благодаря, вика, другарю Пашинцев.“ Дадох му аз шепа слънчогледово семе, бутнах го в гърба ей с онзи чугунен топуз и го изпратих в бюрократичните райони...

— А сега как е? — попита Копьонкин.

— Ами никак. Живея без каквото и да е ръководство, отлично излиза. Обявих тук революционен резерват, за да не ме гледа накриво властта, и пазя революцията в непокътнат геройски вид...

Дванов зърна на стената надписи с въглен, изписани с трепереща, неопитна в писането ръка. Той взе газеничето в ръка и прочете стенните скрижали на революционния резерват.

— Чети, чети — на драго сърце го съветваше Пашинцев. — Понякога мълчиш, мълчиш, намълчиш се и започнеш на стената да разговаряш. Когато дълго време няма хора, мътно ми става...

Дванов четеше стиховете на стената:

*Щом няма буржоа, ще има труд —
пак сложиха ярема на селяка.
Повярвай, селянино трудов,
цветята полски по-добре живеят!
Ти не ори, не сей и не жъни.
И нека почвата сама да ражда,
а ти живеј и весели се —
не идва два пъти живота,
с комуната света хвани се за ръцете,
на всички проглуши ушите:
на мъките и нуждите ни край,
дойде ни времето да се охраним.
И долу земния мизерен труд,
земята даром ще ни храни.*

На вратата някой почука равномерно, като стопанин.

— Е! — обадя се Пашинцев, от когото самогонът вече се беше изпарил и той мълчеше.

— Максим Степанич — чу се отвън, — позволи ми да отсека от горичката един прът за стръка, счупи се насред път, не мога да мръдна оттук.

— Не може — отказа му Пашинцев. — Докога ще ви уча аз вас? Нали съм окачил заповед на хамбара: земята е самосъздадена, значи е ничия. Ако си беше взел сам, щях да ти позволя...

Човекът отвън изпръхтя от радост.

— Ами тогава благодаря. Няма да пипна пръта, защото е измолен, ама ще си подаря нещо друго.

Пашинцев безгрижно каза:

— Никога не питай, робска психологийо, ами си подарявай всичко сам. Не си се родил от собствената си сила, а даром, и живеј без сметка.

— Точно така е, Максим Степанич — съвсем сериозно потвърди молителят отвън. — Каквото самоволно си вземеш, от него живееш. Ако не беше имението, половината ни село да е умряло. Пета година изнасяме оттук имане — болшевиките са справедливи хора! Благодаря ти, Максим Степанович.

Пашинцев веднага се разсърди:

— Пак благодариш! Нищо не вземай, сив дяволе!

— Защо тъй, Максим Степанич? Защо тогава три години на позициите кръвта си съм проливал? Ние с кума дойдохме с талигата за варела, а ти викаш да не пипаме...

— Ново двеста! — каза Пашинцев на себе си и на Копьонкин, а после се обърна към вратата: — Нали беше дошъл за стръки? А сега говориш за варел!

Молителят не се учуди.

— Ами поне нещо... Понякога вземеш една кокошка, пък току видиш на пътя лежи цял железен цилиндър, ама сам не можеш да го вдигнеш и той така се търкаля. Та затова цялото ни стопанство е тръгнало на развала...

— Щом си с каруца с два коня — сложи край на разговора Пашинцев, — откарай един женски крак от белите стълбове... Ще му се намери място в стопанството.

— Може — остана доволен молителят. — Ще го вържем и ще го влачим, ще нарежем плочки от него.

Посетителят отиде предварително да огледа колоната, та по-удобно да я откъдне.

В началото на нощта Дванов предложи на Пашинцев работата да се уреди по-добре — да не се пренася имението в селото, а селото да се пресели в имението.

— По-малко труд ще отиде — каза Дванов. — Освен това имението е на високо място, тук земята е по-плодородна.

Пашинцев изобщо не се съгласи с това.

— През пролетта тук се събират всички босяци от губернията — най-чист пролетариат. Къде ще се даят те тогава? Не, няма да допусна тук кулашко надмощие!

Дванов сметна, че селяните и босяците наистина няма да могат да живеят заедно. От друга страна, тлъстата земя пропада залудо, населението на революционния резерват нищо не сее, а живее от остатъците от овощната градина и от самораслеците. Сигурно си вари чорба от лобода и коприва.

— Слушай какво — неочаквано за себе си се досети Дванов. — Размени селото срещу имението. Дай имението на селяните, а ти направи революционен резерват в селото. На тебе ти е все едно, важни са хората, а не мястото. Народът се мъчи в дола, а ти се шириш сам на възвишението!...

Пашинцев погледна Дванов с щастливо учудване.

— Ето това е отлично! Така ще направя. Още утре ще ида в селото да вдигна на крак селяните.

— Ще дойдат ли? — попита Копьонкин.

— За едно денонощие всички ще бъдат тук! — с яростно убеждение възкликна Пашинцев и дори тялото му се устреми напред от нетърпение.

— Ами аз още сега ще отида! — размисли Пашинцев. Той вече обикна и Дванов. Отначало Дванов много не му се хареса: седи и мълчи, сигурно всички програми, устави и тезиси знае наизуст, такива умници Пашинцев не ги обичаше. Той виждаше в живота, че глупавите и нещастните са по-добри от умните и са по-способни да променят живота си към свободата и щастието. Тайно от всички Пашинцев вярваше, че работниците и селяните естествено са по-глупави от учените буржоа, но пък са по-сърдечни и оттам идва различната им съдба.

Копьонкин успокои Пашинцев, като му каза, че няма защо да бърза — тъй или иначе победата ни е осигурена.

Пашинцев се съгласи и му разказа за плевелите. В своето загубено детско време той обичал да гледа как жалката и обречена трева расте сред просото. Той знаел, че ще настане някой хубав ден и жените безмилостно ще изскубнат стръкче по стръкче дивата неподходяща трева — метличина, комунига, трескот. Тази трева била по-красива от невзрачните просени стъбла — цветовете ѝ приличали

на тъжните предсмъртни очи на деца, те знаели, че потните жени ще ги откъснат. Но тази трева е по-жива и по-търпелива от хилавите житни стръкове — след жените тя отново се раждала в неизброимо и безсмъртно количество.

— Така е и с бедняците! — сравняваше Пашинцев, като съжеляваше, че е изпил всичката „Смърт на буржоата“. — Ние имаме повече сила и сме по-сърдечни от другите елементи...

Тази нощ Пашинцев не можа да се укроти. Облече си ризницата върху ризата и излезе някъде на двора. Там го хвана нощната прохлада, но той не се охлади. Обратното, звездното небе и съзнанието за дребния му ръст под това небе го подтикнаха към по-силно чувство и незабавен подвиг. Пашинцев се засрами от силата на грамадния нощен свят и без да го обмисли, пожела веднага да повиши достойнството си.

В главната сграда живееха малко окончателно бездомни и никъде незарегистрирани хора — четири прозореца просветваха от светлината на отворената горяща печка, там на камината си готвеха храна. Пашинцев почука с юмрук на прозореца, без да го е грижа за спокойствието на обитателите.

Излезе чорлава девойка с високи валенки.

— Какво има, Максим Степанич? Защо вдигаш нощна тревога?

Пашинцев се приближи до нея и запълни с вдъхновената си симпатия всичките ѝ явни недостатъци.

— Груня — каза гой, — дай да те целуна, гълъбице неомъжена! Моите бомби са се разсъхнали и не избухват, ей сега исках да разбия с тях колоните, но няма с какво. Дай да те прегърна другарски.

Груня му даде.

— С тебе нещо е станало, ти уж беше сериозен човек... Свали желязото, че всичкото ми месо ще набиеш...

Но Пашинцев кратко я целуна по тъмните като сухи корички устни и си тръгна. Стана му по-леко и не толкова досадно под надвисналото могъщо небе. Всичко голямо по обем и отлично по качество предизвикваше у Пашинцев не съзерцателна наслада, а воинско чувство — стремеж да надмине голямото и отличното по сила и важност.

— Вие какво ще правите? — Пашинцев без ни най-малко основание попита двамата новопристигнали — за отпускане на удовлетворените си чувства.

— Време е да спим — прозя се Копьонкин. — Ти взе предвид нашето правило и настаняваш селяните на хубавата земя. Няма залудо да ти гостуваме, я!

— Утре ще докарам селяните без никакъв саботаж! — реши Пашинцев. — А вие ми погостувайте — за укрепване на връзките! Утре Грунка ще ни стотви обяд... Това, дето го има при мене, никъде няма да го намерите. Обмислям някак си да поканя Ленин тук, все пак е вожд!

Копьонкин огледа Пашинцев — Ленин иска човекът! — и му напомни:

— Докато те нямаше, прегледах твоите бомби — всичките са повредени. Как така господстваш!

Пашинцев не му възрази:

— Повредени са, разбира се, аз съм ги обезвредил. Но народът не го чувства, аз го държа само с политика — ходя облечен в желязо, спя върху бомбите... Разбра ли маньовъра — с малки сили обход на противника? И недей го казва, когато си спомниш за мене.

Газеничето угасна. Пашинцев обясни положението:

— Е, момчета, лягайте, както се случи, нищо не се вижда и постеля нямам. За хората аз съм тъжен член...

— Смахнат си, а не тъжен — по-точно го каза Копьонкин, докато си лягаше криво-ляво.

Пашинцев без обида му отговори:

— Тук, брат, е комуна на новия живот, а не женски пансион, нямам пухени завивки.

Призори звездното величие на света намаля и сива светлина смени блестящото сияние. Нощта си отиде като блестяща кавалерия, на земята слезе пехотата на трудния походен ден.

За голямо учудване на Копьонкин Пашинцев донесе печено овнешко. А после двамата конници напуснаха революционния резерват по южния път — към долината на Черна Калитва. Под бялата колонада стоеше Пашинцев в твърдите си рицарски доспехи и гледаше подир своите съмишленици.

И отново двамата пътуваха на конете и слънцето изгряваше над немотията на страната.

Дванов наведе глава, съзнанието му се смали от еднообразното движение по равно място. И онова, което Дванов усещаше сега като свое сърце, беше бент, който постоянно потръпваше от напора на надигащото се езеро на чувствата. Чувствата се качваха високо по сърцето и падаха от другата му страна, вече превърнати в поток от облекчаваща мисъл. Но над бента винаги гореше дежурната светлина на онзи страж, който не взема участие в човека, а само подрямва в него за мизерна заплата. Тази светлина помагаше понякога на Дванов да види и двете пространства — надигащото се топло езеро на чувствата и дългата бърза мисъл зад бента, охлаждаща се от собствената си скорост. Тогава Дванов изпреварваше работата на сърцето, което подхранваше, но и забавяше съзнанието му, и можеше да бъде щастлив.

— Да подкараме в тръс, другарю Копьонкин! — каза Дванов, препълнен от силата на нетърпението за своето бъдеще, което го очакваше зад този път. В него се събуди детската радост да забива гвоздеи в стените, да прави от столовете кораби и да разглобява будилниците, за да види какво има вътре. Над сърцето му трептеше онази мигновена плашеща светлина, която се случва в задушните летни нощи в полята. Може би в него живееше абстрактната любов от младостта, превърнала се в част от тялото, или продължаващата се сила от раждането. Но благодарение на нея Дванов можеше допълнително и внезапно да види неясните явления, безследно плаващи в езерото на чувствата. Той огледа Копьонкин, който пътуваше със спокоен дух и равномерна вяра към близката лятна страна на социализма, където от приятелските сили на човечеството ще оживее и ще стане жива гражданката Роза Люксембург.

Пътят вече вървеше по продължаващо много версти нанадолнище. Човек имаше чувството, че ако се засили, ще се откъсне от земята и ще полети. В далечината замря преждевременно паднал здрач над тъмна и тъжна долина.

— Калитва! — посочи нататък Копьонкин и се зарадва, сякаш беше стигнал до самата нея. Конниците вече бяха жадни и плюеха долу само бели полусухи слюнки.

Дванов се загледа в белия ландшафт пред тях. И земята, и небето бяха чак уморяващо нещастни — тук хората живееха отделно и не действаха, както гаснат дърва, несложени в огъня.

— Това се казва суровина за социализма! — изучаваше края Дванов. — Нито едно съоръжение, само мъката на природата сираче!

Пред село Стара Калитва конниците срещнаха човек с торба. Той свали шапка и се поклони на ездачите — по стар спомен, че всички хора са братя. И Дванов, и Копьонкин му отвърнаха с поклон, а и на тримата им стана приятно.

„Другарите са тръгнали да грабят, няма свършване за тях!“ — рече си човекът с торбата, когато отмина достатъчно далече.

В края на селото стояха на пост двама селяни, единият с прерязана пушка, другият — с кол от плета.

— Какви сте вие? — попитаха те приближилите се Дванов и Копьонкин.

Копьонкин задържа коня, като напрегнато размишляваше какво значи този военен пост.

— Ние сме международни! — припомни си Копьонкин титлата на Роза Люксембург: международен революционер.

Часовите се замислиха.

— Да не сте евреи?

Копьонкин хладнокръвно извади сабята, но така бавно, че селяните от поста не повярваха на заплахата.

— Ще те пречукам на място за такива думи — произнесе Копьонкин. — Знаеш ли кой съм аз? На ти документите...

Копьонкин бръкна в джоба си, но никога не беше имал документи или каквито и да било книжа. В джоба си напипа само трохи от хляб и други боклуци.

— Полкови адютанте! — обърна се към Дванов Копьонкин. — Покажи на патрула нашите писъмца...

Дванов извади плика, в който и той не знаеше какво има, но вече трета година го носеше навсякъде, и го хвърли на охраната. Часовите сграбчиха плика, зарадвани на редкия случай да изпълнят служебния си дълг.

Копьонкин се наведе и със свободно майсторско движение изби със сабята си пушката от ръцете на часовия, без ни най-малко да го рани. Копьонкин имаше революционна дарба.

Часовият изправи засегнатата си ръка.

— Какво правиш, глупако, и ние не сме червени...

Копьонкин се преобрази:

— Много ли войска имате? Какви сте вие?

Селяните мислеха и тъй, и иначе, но отговаряха честно:

— Стотина души, ама пушките ни са двайсетина... Гостува ни Тимофей Плотников от Долни чифлици. Вчера продоволственият отряд отстъпи с жертви...

Копьонкин им посочи пътя, по който беше пристигнал:

— Ходом марш нататък, щом срещнете полка, доведете го при мене. Къде е щабът на Плотников?

— При църквата, в двора на кмета — казаха селяните и тъжно погледнаха към родното си село, желяейки да избягнат събитията.

— Хайде, вървете бодро! — заповяда им Копьонкин и удари коня с ножницата.

Ниско зад плета клечеше жена, вече готова да умре. Онова, заради което беше излязла, се бе спряло в нея на сред път.

— Капеш ли, бабо? — подвикна ѝ Копьонкин.

Жената не беше бабичка, а миловидна възрастна жена.

— А ти вече си окапал, мръсен глупако! — люто се разсърди жената и стана с разперена пола и злобно лице.

Конят на Копьонкин изведнъж престана да е тромав и се понесе в луд галоп, вдигайки високо предните си крака.

— Другарю Дванов, гледай ме мене и не изоставай! — извика Копьонкин, а готовата му сабя блестеше във въздуха.

Пролетарска сила тежко удряше земята; Дванов чуваше как звънтят стъклата на селските къщи. Но на улиците нямаше никого, дори кучета не се нахвърлиха върху ездачите.

Копьонкин минаваше улиците и кръстовищата на огромното село и се движеше по направление към църквата. Но Калитва беше се заселвала на семейни гнезда четиристотин години и някои улици бяха преградени от неочаквани напречни къщи, а други се задънваха от нови дворове и излизаха в полето като тесни летни проходи.

Копьонкин и Дванов попаднаха в плетеница от улички и се завъртяха на място. Тогава Копьонкин отвори една порта и се понесе в обход през харманите. Селските кучета отначало предпазливо и самотно залаяха, а после се обадиха оттук-оттам и възбудени от

собственото си множество, залаяха всички заедно — от единия до другия край.

Копьонкин извика:

— Другарю Дванов, сега карай направо...

Дванов разбра, че трябва да прекосят селото и да изскочат в степта на отвъдната страна. И не улучи: след като излезе на една широка улица, Копьонкин препусна право по нея навътре в селото.

Ковачниците стояха затворени, а къщите мълчаха изоставени. Срещнаха само един старец, който оправяше нещо до плета, но не се обърна към тях, вероятно беше свикнал на всякакви безредици.

Дванов чу слаб шум. Той си помисли, че някой люлее езика на църковната камбана и леко докосва с него по метала.

Улицата зави и се показва тълпа народ пред една мръсна тухлена сграда, в каквито се помещаваха по-рано казионните питиепродавници.

Народът шумеше с един дебел пресипнал глас. До Дванов достигаше само безмълвен шум.

Копьонкин обърна свитото си отслабнало лице.

— Стреляй, Дванов! Сега всичко ще бъде наше!

Дванов стреля два пъти някъде към църквата и усети, че крещи след Копьонкин, който вече вдъхновяваше сам себе си с размахването на сабята. Тълпата селяни се олюля като равна вълна, освети се от обърнатите назад чужди лица и взе да пуска от себе си потоци бягащи хора. Други затъпкаха на едно място, хващайки на помощ съседите си. Тъпчещите на едно място бяха по-опасни от бягащите — те бяха затворили страха натясно и пречеха на храбрите да се разгърнат.

Дванов усети мирния аромат на село — миризма на изгоряла слама и топло мляко — и от този аромат го заболя коремът; вече не можеше да изяде дори щипка сол. Той се уплаши, че ще вземе да умре в големите топли ръце на селото, да се задуши в дъха на мирните овчи кожуси на хора, които побеждават врага не с ярост, а чрез струпване накуп.

Но Копьонкин, кой знае защо, се зарадва на тълпата и вече се надяваше на победата си.

Изведнъж от прозорците на къщата, пред която се мятаха хората, блесна припрян залп от разнокалибрени пушки — всички звуци на отделните изстрели бяха различни.

Копьонкин изпадна в самозабрава, която затваря чувството за живот на тъмно място и не му позволява да се бърка в смъртните работи. С лявата си ръка той стреля към къщата и строши стъклото на прозореца.

Дванов се озова пред вратата. Оставаше само да слезе от коня и да нахълта вътре. Той стреля във вратата — вратата бавно се отвори от тласъка на куршума и Дванов тичешком влезе вътре. В пруста миришеше на лекарство и на мъката на неизвестен беззащитен човек. В килера лежеше ранен в предишните боеве селянин. Дванов не го позна и нахлу през кухнята в стаята. В стаята стоеше прав възрижав мъж, вдигнал здравата си дясна ръка, а лявата с нагана беше отпусната — от нея рядко капеше кръв, както влагата от листата след дъжд, и отмерваше тъжната сметка на този човек.

Прозорецът на стаята беше избит, а Копьонкин го нямаше.

— Хвърли оръжието! — каза Дванов.

Бандитът прошепна нещо от уплаха.

— Хайде! — ядоса се Дванов. — С куршум ще го избия от ръката ти!

Селянинът хвърли револвера в кръвта си и погледна надолу. Той съжали, че трябваше да намокри оръжието, а не да го даде сухо — тогава по-лесно щяха да му простят.

Дванов не знаеше какво да прави по-нататък с ранения пленник и къде е Копьонкин. Той си пое дъх и седна на плюшеното кулашко кресло. Мъжът стоеше пред него и не можеше да движи увисналите си ръце. Дванов се учуди, че не прилича на бандит, а на обикновен селянин, и то надали богат.

— Седни! — каза му Дванов. Селянинът седна. — Кулак ли си?

— Не, ние тук сме последните хора — убедително каза истината човекът. — Кулакът не воюва, той има много зърно, няма да му го вземат всичкото...

Дванов му повярва и се уплаши. Той си спомни мислено селата, през които беше минал, населени с тъжни и бледи хора.

— Можеше да стреляш в мене с дясната ръка, бяха ти ранили само лявата.

Бандитът гледаше Дванов и бавно мислеше — не за спасението си, а за да си спомни цялата истина.

— Аз съм левак. Не успях да изскоча, а казаха, че настъпва полк, обидно ми стана да умирам сам...

Дванов се развълнува — той можеше да мисли при всички положения. Този селянин му подсказваше някаква безплодност и скръб на революцията, която стои по-високо от нейния млад ум — Дванов вече чувстваше тревогата на бедните села, но не би могъл да я напише с думи.

„Глупост! — мълчаливо се колебаеше Дванов. — Трябва да се разстреля, като дойде Копьонкин. Тревата расте и също разрушава почвата, революцията е насилствено нещо и сила на природата... Мръсник си ти!“ — веднага и без последователност се промени съзнанието на Дванов.

— Върви си вкъщи! — заповяда той на бандита. Бандитът тръгна към вратата заднишком, като гледаше нагана в ръката на Дванов с хипнотизирани изцъклени очи. Дванов се досети и нарочно не скри револвера, за да не се помръдне и не уплаши човека.

— Стой! — извика Дванов. Селянинът покорно спря. — Имаше ли при вас бели офицери? Кой е този Плотников?

Бандитът премалая и с мъка се стараеше да се овладее.

— Не, никого нямаше... — тихо отговори селянинът, страхувайки се да не излъже. — Кълна ти се, мили човече, никого нямаше... Плотников е мъж от нашите махали...

Дванов виждаше, че от страх бандитът не лъже.

— А ти недей се страхува. Върви си спокойно у дома.

Бандитът повярва на Дванов и си тръгна.

На прозореца издрънчаха остатъците от стъклата — със степен ход пристигна Пролетарска сила на Копьонкин.

— Ти къде отиваш? Кой си ти? — чу Дванов гласа на Копьонкин. Без да слуша отговора, Копьонкин вкара пленения бандит в килера. — Знаеш ли, другарю Дванов, за малко не спипах техния Плотников — съобщи Копьонкин, като гърдите му клокочеха от възбуда. — Двама техни мръсници ми избягаха, ама конете им добри! С моя трябва да се оре, а аз воювам с него... Макар че голям късмет имах с него — съзнателно животно!... А сега какво, трябва да свикваме събрание...

Копьонкин се качи на камбанарията и би тревога. Дванов излезе на входната площадка и зачака да се съберат селяните. В далечината по средата на улицата изскачаха деца, поглеждаха към Дванов и пак се

скриваха. Никой не се отзоваваше на шумния срочен призив на Копьонкин.

Към входа се приближи червенокос мъж с престилка и без шапка, вероятно ковач.

— Какво безпокоите хората? — направо попита той. — Вървете си по пътя, другарчета. Има в наше село десетина глупаци и те са ви цялата опора тук...

Дванов също направо го помоли да каже от какво е обиден на съветската власт.

— Затова ще изгинете, защото първо стреляте, пък после питате — злобно отвърна ковачът. — Чудна работа! Земята ни дадохте, а житото ни вземате до последното зърно. Да се задавиш дано от такава земя! От тази земя на селянина му остана само хоризонтът. Кого мамите?

Дванов му обясни, че нарядът отива за кръв на революцията и за подхранване на нейните бъдещи сили.

— Остави тази работа! — убедено отвърна ковачът. — Една десета от народа са или глупаци, или скитници, кучи синове, те никога през живота си не са работили селска работа, ще тръгнат след когото щеш. И цар да имаше, и за него щеше да се намери партийна ядка. И в партията ви са все такива негодни хора... Казваш, че житото било за революцията! Глупак си ти, ами народът умира... на кого ще остане твоята революция? А казват, че войната била напълно свършила...

Ковачът престана да говори, защото се сети, че пред него стои също такъв странен човек, каквито са всички комунисти — уж нормален човек, пък действа против простия народ.

Дванов неочаквано се усмихна на мисълта на ковача: има приблизително десет процента чешити сред народа, които за всякаква работа са готови да тръгнат — и на революция, и в манастир да се молят.

Дойде Копьонкин, който на всички упреци на ковача отговаряше ясно:

— Мръсник си ти, чичо! Сега живеем всички равно, а ти искаш работникът да не яде, а ти да си вариш от житото ракия!

— Равно, ама не гладко! — отмъщаваше си ковачът. — Какво разбираш ти от равен живот! Аз, откакто съм се оженил, мисля за тази работа: излиза, че все разни серсеми са ни командвали, а народът

никога не е вземал властта; той, приятелче, си е имал по-сериозна работа — хранил е безплатно глупаците...

Ковачът се покиска с умен глас и си сви цигара.

— А ако се отменят нарядите? — постави въпроса Дванов.

Ковачът като че ли се зарадва, но пак се навъси.

— Не може да бъде! Вие ще измислите нещо още по-лошо. Нека си остане старото нещастие, още повече че селяните се научиха да си пазят хляба...

— Него нищо не го интересува, мръсникът си е мръсник! — оцени събеседника си Копьонкин.

Към къщата взеха да се примъкват хора, дойдоха седем-осем души и седнаха настрани. Дванов отиде при тях — оказа се, че това са оцелелите членове на партийната ядка в Калитва.

— Започвай реч! — подиграваше се ковачът. — Всички серсеми са тук, само неколцина липсват...

Ковачът помълча, а после пак на драго сърце заговори:

— Я ме слушай. В наше село има пет хиляди души — и малки, и големи. Започни. А пък аз ще ти поврачувам: вземи една десета част от възмъжалите и когато в партийната ядка има толкова, тогава ще свърши цялата революция.

— Защо? — не разбра какво значи сметката му Дванов.

Ковачът разпалено обясни:

— Тогава всички серсеми ще отидат при властта, а народът ще си заживее, както си знае — и за двете страни удоволствие...

Копьонкин предложи на събранието, без да губи нито минута, да преследва Плотников, за да го ликвидира, преди още да е събрал нова жива банда. Дванов научи от селските комунисти, че Плотников е искал да обяви в Калитва мобилизация, но от това нищо не излязло. Тогава два дни се провеждали събрания, където Плотников увещавал всички да се запишат доброволци. И днес, когато нападнаха Дванов и Копьонкин, се провеждало такова събрание. Плотников познавал най-точно селяните, бил безстрашен човек, верен на съселяните си и поради това враждебен на целия останал свят. Селяните го уважавали вместо починалия поп.

По време на събранието дотичала една жена и викнала:

— Хора, червените са край село, цял полк препуска насам!

А когато Копьонкин и Дванов се показали на улицата, всички помислили, че това е полкът.

— Да вървим, Дванов! — на Копьонкин му бе омръзнало да слуша. — Накъде води този път? Кой ще дойде с нас?

Комунистите се смутиха.

— Това е пътят за село Черновка... Никой от нас, другари, няма кон...

Копьонкин махна към тях с отказваща ръка.

Ковачът погледна бдително Копьонкин и отиде при него.

— Хайде сбогом, а! — и му подаде обширната си ръка.

— Сбогом поне на теб — отвърна му с подаване на ръка Копьонкин. — Помни ме — ако речеш да мърдаш, ще се върна и ще те пречукам!

Ковачът не се уплаши:

— Запомни ме, запомни ме, презимето ми е Сотик. Само аз съм с такава име тук. Когато работата тръгне умната, аз пръв ще тръгна с ръжена. А кон ще се намери, че тези, виждаш ли ги, кучи синове, коне нямат...

Село Калитва живееше на склона от степта към долината. А самата долина на река Черна Калитва представляваше плътен гъстак от блатни храсталаци.

Докато хората спорели и се тъпчели помежду си, природата си вършела вековната работа — реката застаряла, девствените треви от нейната долина били покрити със смъртоносната течност на блатата, през които си пробивали път само твърдите остриета на тръстиката.

Мъртвото руно на долината сега слушаше само безчувствените песни на вятъра. В края на лятото тук се водеше непосилната борба на отслабналото речно течение с пясъчните наноси от деретата, които завинаги прерязваха пътя на реката към далечното море.

— Я погледни наляво, другарю Дванов — посочи Копьонкин към синята долина. — Идвал съм тук още като момче с баща си. На цяла верста оттук се носеше приятна миризма на трева, а сега дори водата гние...

Дванов рядко беше срещал в степта такива дълги тайнствени долини. Защо, когато умират, реките спират водата си и покриват крайбрежните тревисти площи с такъв непроходим мочурляк? Сигурно целият край около долините обеднява от смъртта на реките. Копьонкин

разказа на Дванов колко добитък и птици са имали по-рано селяните по тукашните места, когато реката била свежа и жива.

Смрачаващият се вечерен път водеше все покрай погиналата долина. От Калитва до Черновка имаше само шест версти, но конниците забелязаха Черновка едва когато слязоха на нечий харман. По онова време Русия се хабеше, за да освети пътя на всички народи, но за себе си в къщите не държаха светлина.

Копьонкин отиде да разбере кой държи властта в селото, а Дванов остана с конете край селото.

Настъпваше нощ — тъмна и скучна. От такива нощи се боят децата, които за пръв път са видели кошмарни сънища — тогава те не заспват и следят майка им да не заспи, а да ги пази от ужаса.

Но възрастните хора са сираци и Дванов стоеше днес сам край враждебното село и наблюдаваше влажната степна нощ и прохладното небесно езеро над главата си.

Той се разхождаше напред и пак се връщаше, слушваше се в тъмнината и броеше бавното време.

— Едва те намерих — отдалече му каза невидимият Копьонкин. — Доскуча ли ти? Сега ще си пийнем млекце.

Копьонкин нищо не беше научил — кой държи властта в селото и тук ли е Плотников. Затова пък беше намерил някъде кана с мляко и комат хляб.

След като хапнаха, Копьонкин и Дванов тръгнаха към селсъвета. Копьонкин намери къщата с фирмата на съвета, но там беше пусто, вехто и мастилницата беше без мастило. Копьонкин бъркаше в нея с пръст и проверяваше дали функционира местната власт.

Сутринта дойдоха четирима възрастни мъже и почнаха да се оплакват, че всички власти ги изоставили, станало страшно за живеене.

— Искаме поне някого — молеха селяните. — Че тук живеем настрана, съседите се хващат гуша за гуша. Че то може ли без власт. И вятърът не почва да духа без начало, а ние живеем без причина.

В Черновка имало много власти, но всички се пръснали. Съветската власт също се разпаднала от само себе си. Селянинът, избран за председател, престанал да действа. „Малко ми е — рекъл — уважението, всички ме познават, а власт без уважение не бива.“ И престанал да идва в селсъвета на работа. Черновчани ходили в

Калитва, за да докарат за председател непознат човек, когото заради това всички да уважават. Но и така нищо не излязло. В Калитва им казали, че няма инструкции за преселване на председатели от чуждо място — изберете си достойни от своето общество.

— Ами като нямаме достойни! — наскърбили се черновчани. — Ние всичките сме си лика-прилика... единият е крадец, другият мързеливец, а на трети жена му лоша, скрила му панталоните... Какво ще правим сега?

— Скучно ли ви е да живеете? — съчувствено ги попита Дванов.

— Пълно задръстване! Пътници разправяха, че по цяла Русия станало културно белосване, а нас ни отминаха, обидиха ни.

През прозорците на съвета миришеше на влажен тор и на топла, изорана земя. Този старинен селски въздух напомняше за покой и размножение и говорещите постепенно млъкнаха. Дванов излезе навън, за да нагледа конете. Там го зарадва едно измършавяло, нуждаещо се врабче, което работеше с човка в тлъста конска фъшкия. Дванов половин година не беше виждал врабчета и нито веднъж не беше си спомнил къде ли са се приютили те на този свят. Много хубави неща бяха минали покрай тесния, беден ум на Дванов, дори собственият му живот често заобикаляше ума му, както реката — камък. Врабчето прелетя на плета. От съвета излязоха селяните, които скърбяха за властта. Врабчето хвъркна от плета и летейки, изпя сивата си бедняшка песен.

Един от селяните се приближи към Дванов — сипаничав и неял, един от онези, които никога няма да ти кажат направо какво искат, а ще поведат разговор отдалече за разни средни предмети, като съсредоточено опипват характера на събеседника си — дали позволява да бъде помолен за облекчение. С него можеше да си говориш цяла нощ — че на земята православието е разклатено, а всъщност да му е необходим дървен материал за строеж. Той вече си е отсякъл мертеци в бившата държавна вила, но пак иска да помоли за дървен материал, само за да провери косвено какво ще му правят за предишното самоволие.

Приближилият се към Дванов селянин по нещо приличаше на хвъркналото врабче — по лице или поведение: гледа на живота си като на престъпно занимание и всеки момент очаква наказание от властта.

Дванов помоли селянина да му каже веднага и открито какво иска. Но Копьонкин чу Дванов през единичната рамка на прозореца и го предупреди, че така селянинът никога нищо няма да му каже: ти, каза, води разговори ходом, другарю Дванов.

Селяните се засмяха и разбраха, че пред тях стоят безопасни, непотребни хора.

Заговори сипаничавият. Той беше бекарин и по общественото решение трябваше да се грижи за чуждите интереси.

Полека-лека разговорът стигна до калитвинските имоти, съседни на черновските. След това преминаха на спорната горичка и се спряха на властта.

— На нас хем ни трябва власт, хем не ни трябва — обясни го и от двете страни сипаничавият. — Ако го погледнеш от средата, краят му не се вижда, ако започнеш от края, дълго е за разправяне.

Дванов ги попритисна:

— Щом имате врагове, нужна ви е съветската власт.

Но сипаничавият знаеше какво иска:

— Абе то уж нямаме врагове, ама наоколо е просторно, ще долетят отнякъде. Крадецът по обича чуждата копейка, отколкото собствената си рубла... То всичко си остана, както си беше — и тревата расте, и времето се променя, ама нас все нещо ни човърка отвътре: ами ако пропуснем някое облекчение без властта! Говори се, че вече нямало да вземат наряди, ама ние все се страхуваме да сеем... Започнаха и други облекчения за народа — ще ги разграбят и ние нищо няма да получим!

Дванов подскочи: как така не вземат наряд, кой ви каза? Но и сипаничавият не знаеше: я наистина го беше чул, я сам си го беше измислил. Обясни само общо — минавал един дезертър без документи и като си хапнал каша у сипаничавия, съобщил, че вече нямало да има никакъв наряд — селяните ходили при Ленин в кулата на Кремъл, три ноци седели и измислили облекчение.

Дванов веднага се угрижи, влезе в съвета и не се върна. Свикнали с безсмислените молби, селяните се разотидоха по къщите си.

— Слушай, другарю Копьонкин! — развълнувано започна Дванов. Копьонкин най-много се боеше от чуждото нещастие и като момче беше плакал на погребението на непознат селянин, обиден от

вдовицата си. Той предварително се натъжи и поотвори уста, за да чува по-добре.

— Другарю Копьонкин! — каза Дванов. — Знаеш ли, искам да отида до града... Ти ме почакай тук, ще се върна бързо... Стани временно председател на съвета, за да не ти е скучно, селяните ще се съгласят. Виждаш ги какви са...

— Какво му мислиш толкова? — зарадва се Копьонкин. — Върви, моля ти се, ще те чакам дори цяла година... А председател ще стана, тукашният район трябва да се поразмърда.

Вечерта Дванов и Копьонкин се целунаха посред пътя и на двамата им стана безсмислено срамно. Дванов заминаваше през нощта към железопътната линия.

Копьонкин дълго стоя на улицата, без вече да вижда приятеля си. После се върна в съвета и заплака в празното помещение. Цяла нощ той лежа мълчаливо и без сън, с безпомощно сърце. Селото наоколо не помръдваше, не се обаждаше дори с един жив звук, сякаш завинаги се беше отрекло от досадната си, тътреца се съдба. Само от време на време на празния селсъветски двор шумоляха голите върби, пропускайки времето към пролетта.

Копьонкин наблюдаваше как се вълнува тъмнината навън. Понякога през нея преминаваше бледа, помръкваща светлина, която миришеше на влагата и скуката на новия неприветлив ден. Може би настъпваше утрото, а може би беше мъртвият блуждаещ лъч на луната.

В дългата нощна тишина чувствата на Копьонкин неусетно губеха напрежението си, сякаш се охлаждаха от самотата. В съзнанието му постепенно се появяваше слабата светлина на съмнението и съжалението към себе си. Той се обърна с паметта си към Роза Люксембург, но видя само една покойна, измършавяла жена, приличаща на измъчена родилка. Нежното влечение, което даваше на сърцето прозрачната весела сила на надеждата, този път не трепна у Копьонкин.

Учуден и тъжен, той се завиваше с небесната нощ и дългогодишната си умора. В съня си не видя себе си, но ако беше се видял, щеше да се уплаши: на пейката спеше стар, изтощен човек, с дълбоки мъченически бръчки на чуждото лице, човек, който цял живот не беше направил нищо за себе си. Не съществува преход от ясното съзнание към съня — в съня продължава все същият живот, но в

оголен смисъл. Копьонкин за втори път видя отдавна умрялата си майка — първия път беше я сънувал преди женитбата си: майка му се отдалечаваше по един кален полски път; гърбът ѝ беше толкова мършав, че през омазнената ѝ блуза, вмирисана на зелена чорба и деца, се показваха ребрата и гръбнакът; майка му си отиваше, без да упрекне сина си за нищо. Копьонкин знаеше, че там, където отива, тя си няма нищо, и хукна по дола да я изпревари и да ѝ построи колиба. Близо до гората в топлото време живееха градинари и бостанджии и Копьонкин мислеше да направи колибата на майка си точно там, за да си намери в гората друг баща и нов син.

Тази нощ майката се присъни на Копьонкин с обикновено скърбящо лице — тя бършеше смръщените сълзици с крайчеца на кърпичката си, за да не я изцапа цялата, и — мъничка и изсъхнала — говореше пред порасналия си син:

— Пак си си намерил курветина, Стъпушка. Пак остави майка си сама, за срам пред хората. Бог да те пази.

Майка му прощаваше, защото беше изгубила майчината си сила над сина си, роден от нейната кръв и злощастно изоставил майка си.

Копьонкин обичаше майка си и Роза еднакво, защото майка му и Роза бяха едно и също същество за него, както миналото и бъдещето живеят в едничкия негов живот. Той не разбираше как става това, но чувстваше, че Роза е продължение на детството и майка му, а не обида за старата.

И Копьонкин със сърцето си усети, че майка му ругае Роза.

— Мамо, и тя е умряла като тебе — каза Копьонкин, съжбявайки безпомощната майчина злоба.

Старицата вдигна кърпичката си — тя изобщо не плачеше.

— Ии, сине, само я слушай! — интригантстваше майка му. — Тя ще ти говори, ще ти повтаря, всичко е наред, а ако се ожениш, няма да има с кого да спиш: кожа и кости, а на шията мутра. Ето я твоята, спечената, виж ѝ походката. У, мръсницата, излъга ми момчето!...

По улицата вървеше Роза — мъничка, жива, истинска, с тъжни черни очи, като на картината в селсъвета. Копьонкин забрави майка си и счупи стъклото, за да наблюдава по-добре Роза. През прозореца се виждаше лятната селска улица — пуста и скучна като във всички села при суша и жегата, а Роза я нямаше. От пресечката изскочи кокошка и хукна по коловоза с разперени прашни крила. След нея излязоха хора,

които се озъртаха, а след тях други хора носеха евтин небоядисан ковчег, в каквито се погребват на общински разноски неизвестните хора, непомнещи роднините си.

В ковчегата лежеше Роза — с лице на жълти петна, като при нещастните родилки. В черните ѝ коси нямаше нито един бял женски косъм, а очите ѝ бяха хлътнали под челото, отказвайки се уморено от всички живи. Роза нямаше нужда от никого, а и тя не беше домиляла на мъжете, които я носеха. Те само изпълняваха обществената си повинност, тъй като им беше дошъл редът.

Копьонкин се вираше и не можеше да повярва: в ковчегата не лежеше онази, която той познаваше — онази имаше зрение и мигли. Колкото по-близо донасяха Роза, толкова по-тъмно ставаше старинното ѝ лице, което не виждаше нищо друго, освен близките села и нужди.

— Вие погребвате майка ми! — викна Копьонкин.

— Не, тази не е омъжена жена! — без ни най-малка скръб каза един мъж и оправи пешкира на рамото си. — Не могла да умре в друго село, та точно в нашето починала, не ѝ било все едно...

Мъжът скъпеше труда си. Копьонкин веднага го разбра и успокои недоволните хора.

— Като я заровите, елате — ще ви почерпя.

— Може — отвърна същият селянин. — Грешно е да я погребваме на сухо. Сега тя е раба Божия, а тежи, рамото ще ми откъсне.

Копьонкин лежеше на пейката и чакаше хората да се върнат от гробищата. Отнякъде духаше студено течение. Копьонкин стана, за да закрие счупеното стъкло, но всички стъкла бяха невредими. Духаше утринният вятър, а в двора отдавна цвилеше непоеният кон Пролетарска сила. Копьонкин оправи дрехите си, изхълца и излезе на чист въздух. Геранилото на съседния кладенец се спускаше за вода. Зад стобора млада жена галеше кравата, за да я издои по-лесно, и нежно ѝ говореше с плътен глас:

— Маша, Машенка, хайде, не вири глава, не се гнуси, за тебе сенцето, за нас млекцето...

От лявата страна бос човек, който пикаеше от входа, викаше на невидимия си син:

— Васка, заведи кобилата да я напоиш!

— Ти пий, тя е поена!

— Васка, иди нагрухай просо, че ще те прасна по главата с чутурката.

— Вчера грухах, все аз, все аз, нагрухай ти!

Врабчетата сновяха по дворовете като нашенски домашни птици, че колкото и да са красиви лястовичките, наесен отлитат в разкошните страни, а врабчетата си остават тук, делят с хората и студ, и нужда. Това е истинска пролетарска птица, която кълве горчивото си зърно. От дългите унили несгоди на земята могат да погинат всички нежни създания, но селянинът и врабчето ще останат и ще изтраят до топъл ден.

Копьонкин се усмихна на врабчето, успяло да намери в своя безполезен мъничък живот грамадно обещание. Ясно е, че то се е топило в прохладното утро не със зрънце, а с неизвестна за хората мечта. И Копьонкин не живееше нито с хляб, нито с благосъстояние, а с инстинктивна надежда.

— Така е по-добре — каза той, без да откъсне поглед от работещото врабче. — Ух, ти: такъв един мъничък, а жилав... Ако и човекът беше такъв, светът отдавна да е цъфнал...

Вчерашният сипаничав мъж дойде още от сутринта. Копьонкин го заплете в разговор, после отиде в дома му да закуси и на масата изведнъж попита:

— А има ли у вас такъв човек — Плотников?

Сипаничавият впери в Копьонкин замислени очи, търсейки причината за въпроса:

— Ами аз съм Плотников. А защо питаш? В цялото ни село има само три фамилни имена — Плотникови, Ганушкини и Целнови. На тебе кой Плотников ти трябва?

— Онзи, дето има алест кон, ловък и строен, пъргав в ездата... Познаваш ли го?

— Ами това е Ванка, а аз съм Фьодор! Той мене не ме закача. Конят му преди три дни окуця... Много ли ти трябва? Тогава ей сега ще го повикам...

Сипаничавият Фьодор излезе. Копьонкин извади нагана си и го сложи на масата. Болната жена на Фьодор онемяла гледаше Копьонкин от печката и започна все по-бързо и по-бързо да хълца от страх.

— Някой много те споменава, а? — съчувствено попита Копьонкин.

Жената изкриви уста в усмивка, за да умилостиви госта, но нищо не можа да каже.

Фьодор се върна с Плотников скоро. Плотников се оказа същият онзи бос мъж, който сутринта крещеше на Васка от вратата. Сега си беше обул валенки, а в ръцете си вежливо мачкаше стария си калпак, направен още преди женитбата. Във външността си Плотников нямаше никакви отличия — за да го разпознаеш между подобните му, трябва най-напред да поживееш с него. Само цветът на очите му беше рядък — кестеняв, цвят на кражбата и потайните умисли. Копьонкин навъсено изучаваше бандита. Плотников не се уплаши или нарочно намери особен израз:

— Какво си се вторачил, своите хора ли търсиш?

Копьонкин веднага сложи край:

— Говори, ще смущаваш ли народа? Ще насъскваш ли народа срещу съветската власт? Говори направо — да или не?

Плотников разбра характера на Копьонкин и нарочно се намръщи с отпуснато лице, за да изрази покорност и доброволно съжаление за незаконните си действия.

— Не, никога вече няма, без усукване ти го казвам.

Копьонкин помълча за строгост.

— И ме запомни. Аз не съм ти съд, а разправа; ако разбере, моментално ще те очистя до корен, до майчиното ти мляко ще стигна и ще те пречукам на място... Сега си върви и знай, че съществувам...

Когато Плотников си отиде, сипаничавият ахна и хлъцна от уважение.

— Те това е, това е справедливо! Сигурно си власт!

Копьонкин вече беше обикнал сипаничавия Фьодор заради неговото естествено желание за власт, още повече че Дванов казваше, че съветската власт е царството на множество природно невзрачни хора.

— Каква ти власт? — каза Копьонкин. — Ние сме природна сила.

Градските къщи се сториха на Дванов прекалено големи — очите му бяха свикнали със селските колиби и степите.

Над града сияеше лятото и птиците, успели да се размножат, пееха сред постройките и на телеграфните стълбове. Дванов беше напуснал града като строга крепост, където имаше само дисциплинирано служене на революцията и заради този точен пункт работниците, служещите и червеноармейците всекидневно живееха и страдаха. А нощем имаше само часови и те проверяваха документите на развълнуваните среднощни граждани. Сега Дванов видя града не като място на безлюдна святост, а като празнично селище, осветено от лятната светлина.

Той най-напред си помисли, че в града са белите. На гарата имаше бюфет, където без опашка и купон се продаваха обикновени кифли. До гарата, в склада на губернския продоволствен комитет, висеше сива табела със зацапани от недоброкачествената боя букви. На табелката кратко и примитивно беше написано:

„Продава се всичко на всички граждани.
Предвоенен хляб, предвоенна риба,
прясно месо, домашни туршии.“

Под табелката с малки букви бе изписана фирмата:

„Ардулянц, ром, колесников и ко“.

Дванов реши, че това е нарочно, и влезе в магазина. Там видя нормално търговско обзавеждане, каквото бе виждал в ранната си младост и отдавна го бе забравил: тезгях със стъкло отгоре, стенни рафтове, усъвършенствани везни вместо кантар, учтиви продавачи вместо агентите на продоволствената база и домакините, жива тълпа от купувачи и запаси от продукти, от които лъхаше вкусен аромат.

— Това не ти е губернското комисарство! — съчувствено му каза някакъв съзерцател на търговията.

Дванов го погледна с омраза. Човекът не се смути от този поглед, а напротив, тържествено се усмихна: демек, какво дебнеш, аз се радвам на законния факт!

Покрай купувачите стоеше цяла тълпа хора. Това бяха просто наблюдатели, живо заинтересувани от радостното събитие. Те бяха повече от купувачите и косвено също участваха в търговията. Някой се приближаваше до хляба, откъсваше си парченце и го слагаше в устата. Продавачът без възражение очакваше какво ще стане по-нататък. Любителят на търговията дълго дъвчеше парченцето хляб, като го регулираше с език и дълбоко се замисляше. После съобщаваше на продавача оценката си:

— Горчи! Знаеш ли — съвсем леко! С мая ли го замесвате?

— С квасец — казваше продавачът.

— Аха, ето това е, чувства се. Но и качеството на брашното е хубаво, и е изпечен добре, няма какво да се каже!

Човекът отиваше при месото, нежно го попипваше и дълго го душеше.

— Да ти отрежа ли? — питаше търговецът.

— Гледам дали не е конско? — изучаваше го човекът. — Но не, жилите са малко и пяна не се вижда. Че то, знаеш ли, от конското вместо мазнина излиза пяна, стомахът ми не го приема, аз съм болен човек...

Търговецът му прощаваше обидата и смело хващаше месото:

— Какво ти конско? Това е бяло черкаско месо — само филе. Виждаш ли как нежно се реже, на зъбите ще се топи. Като извара, можеш сурово да го ядеш.

Удовлетвореният човек се отдръпваше при тълпата наблюдатели и най-подробно докладваше за откритията си.

Без да изоставят постовете си, наблюдателите със съчувствие правеха разбор на всички функции на търговията. Двамина не издържаха и отидоха да помагат на продавачите — издухваха праха от тезгяхите, почистваха с перо везните за по-голяма точност и ги балансираха. Един от доброволците нарязва листчета, написа на тях названията на стоките, после сложи на листчетата крачета от тел и ги забодде в съответните стоки. Получи се етикет над всяка стока, който веднага ясно и точно осведомяваше купувача. В сандъка с грухано зърно доброволецът забодде етикет „просо“, в говеждото — „прясно месо от крава“ и тъй нататък, отговарящо на по-нормалното обяснение на стоките.

Приятелите му се любуваха на грижите му. Те бяха родоначалници на усъвършенствателите на държавните служби, изпреварили своето време. Купувачите влизаха, четяха и вярваха повече на надписаната стока.

В магазина влезе една старица и дълго оглежда помещението. Главата ѝ се тресеше от старост, подсилена от глада, възпиращите центрове бяха отслабнали и от носа и очите ѝ спонтанно се точеше течност. Бабицката отиде при продавача и му подаде купон, завързан през дупките с груби конци.

— Няма нужда, бабо, така ще ти дадем — каза ѝ продавачът. — С какво си се хранила, когато децата ти умираха?

— Ах, дочакахме ли? — развъълнува се бабицката.

— Дочакахме: Ленин взел, Ленин дал.

Старицата прошепна:

— Той, батюшка — и заплака така обилно, сякаш при този хубав живот щеше да живее още четирийсет години.

Продавачът ѝ даде парче изпечен хляб, който да си отнесе, изкупвайки греховете на военния комунизъм.

Дванов разбра, че това е сериозно, че лицето на революцията е придобило друг израз. Чак до дома си той не срещна друг магазин, но пирожки и кифлички се продаваха на всяко къоше. Хората купуваха, ядяха и говореха за яденето. Градът добре се гощаваше. Сега всички хора знаеха, че житото расте трудно, растението живее сложно и нежно като човек, че от лъчите на слънцето земята се облива с пот от мъчителната работа. Хората свикнаха вече да гледат към небето и да пожелават на земеделеца времето да е каквото трябва, снегът да се стопява веднага и водата в нивите да не замръзва като ледена кора — това е вредно за есенниците. Хората се бяха научили на много неизвестни по-рано неща — професиите им се разширяваха, житейското им чувство ставаше обществено. Затова сега те с апетит ядяха кифлите, като с тези кифли не само увеличаваха ситостта си, но и уважението към безименния труд — получаваше се двойно наслаждение. Затова, когато хората приемаха храната, подлагаха под устата си шепя, та трохите да падат в нея, после тези трохи също биваха изяждани.

По булевардите вървяха тълпи и съзерцаваха новия за тях живот. Вчера мнозина ядоха месо и усещаха необичаен напор от сили. Беше

неделя — почти задушен ден, топлината на лятното небе се разхлаждаше само от духащия от далечните полета вятър.

Понякога край сградите седяха просяци и съзнателно ругаеха съветската власт, макар че минувачите им даваха пари като на признаци за облекчаването на живота — през последните четири години в града бяха изчезнали просяците и гълъбите.

Дванов пресече градинката, смущавайки се от човешката маса — вече беше свикнал с въздушната степна свобода. Редом с него известно време вървя една девойка, която приличаше на Соня — същото слабо мило лице, леко мръщещо се от впечатленията. Само очите на тази девойка бяха по-тъмни и забавени, сякаш имаха неразрешени грижи, но гледаха полузатворени и скриваха тъгата си. „При социализма Соня ще стане вече София Александровна — помисли си Дванов. — Време ще мине.“

Захар Павлович седеше в антрето и лъскаше с вакса скъсаните обувки на Александър, за да останат по-дълго цели в паметта му. Той прегърна Саша и заплака, обичта му към осиновения син постоянно се увеличаваше. И Дванов, държейки Захар Павлович за тялото, си мислеше: какво ще правим в бъдещия комунизъм с бащите и майките?

Вечерта Дванов отиде при Шумилин, покрай него мнозина отиваха при любимите си. Хората бяха започнали да се хранят по-добре и бяха почувствали в себе си душа. А звездите не блазнаха всички — на жителите им бяха омръзнали големите и безкрайни пространства, те бяха се убедили, че звездите могат да се превърнат в дажбена шепя булгур, а идеалите се охраняват от тифозната въшка.

Шумилин обядваше и покани и Дванов да яде.

На масата работеше будилникът и Шумилин му завиждаше: часовниците се трудят постоянно, докато той прекъсва живота си за сън. А Дванов не завиждаше на времето — чувстваше, че има живот и в запас и знаеше, че ще успее да изпревари хода на часовниците.

— Няма време да ми се смели храната — каза Шумилин. — Трябва да вървя на партийно събрание... Ти ще дойдеш ли, или си станал най-умен от всички?

Дванов премълча. По пътя към районния комитет Дванов му разказа, доколкото може, какво е правил в губернията, но видя, че Шумилин почти не се интересува.

— Чувах, чувах — продума Шумилин. — Тебе те изпратихме, чудак с чудак, просто да видиш какво става. Че то аз все документите гледам и нищо не се виждам, а твоите очи са свежи. А ти си направил там пълен хаос. Нали ти си подкокоросал селяните да изсекат Битерманското горско стопанство, кучи сине! Събрал си се с някакъв измет и си тръгнал да скиташ...

Дванов се изчерви от обида и срам.

— Те не са измет, другарю Шумилин... Те още три революции ще направят, без дума да кажат, ако стане нужда...

Шумилин не продължи разговора. Значи неговите книжа са били по-точни от хората. И така те вървяха мълчаливо, стеснявайки се един от друг.

От вратата на салона в градския съвет, където трябваше да бъде събранието, духаше въздух като от вентилатор. Шлосерът Хопнер беше вдигнал ръка срещу въздуха и говореше на приятеля си Фуфаев, че тук има две атмосфери налягане.

— Ако цялата партия се събере в този салон — разсъждаваше Хопнер, — смело може да се пусне електрическа централа, ще я движи само партийното дишане, честна дума!

Фуфаев унило разглеждаше електрическото осветление и се дразнеше, че откриването на събранието се протака. Мъничкият Хопнер измисляше още някакви технически изчисления и ги разказваше на Фуфаев. Изглежда, Хопнер нямаше с кого да си приказва вкъщи и се радваше на многолюдието.

— Ти все ходиш и мислиш — кротко и тънко каза Фуфаев и въздъхна с гърдите си като с хълм от кости, от което всичките му ризи отдавна се бяха нацепили и той ги носеше закърпени. — А време е вече всички мълчаливо и широко да се трудим.

Хопнер се учудваше, че на Фуфаев му бяха дали два ордена „Червено знаме“. Фуфаев никога не му беше говорил за това, той предпочиташе бъдещето пред миналото. Смяташе миналото за безполезен и завинаги унищожен факт и пазеше ордените не на гърдите си, а в сандъка у дома. Хопнер беше научил за ордените едва от фукливата жена на Фуфаев, която изключително точно познаваше живота на мъжа си, сякаш го беше раждала.

Тя не знаеше само някои неща — за какво се дават ордените и дажбите. Но мъжът ѝ знаеше: „За служба, Поля — и така трябва да

бъде.“ Тя се успокои, представяйки си службата като деловодство в държавните учреждения.

Самият Фуфаев беше човек със свирепо лице, ако го гледаш отдалече, но отблизо имаше кротки мислещи очи. Голямата му глава ясно показваше някакъв мълчалив ум с първородна сила, който се измъчва в черепа си. Въпреки своите забравени военни подвизи, отбелязани само в списъците на разформированите щапове, Фуфаев обожаваше селското стопанство и изобщо тихия производителен труд. Сега той отговаряше за вторичните суровини в губернията и по длъжност беше задължен постоянно да измисля нещо. Това му идеше отръки и последното му мероприятие беше създаването на губернска мрежа от торови бази, откъдето на бедняците без коне се даваше с бележка тор за торене на нивите им. Той не се задоволяваше с постигнатите успехи и още от сутринта тръгваше да обикаля с кабриолета си града, оглеждаше улиците, влизаше в задните дворове и разпитваше срещаните просяци, за да открие още някакви боклуци, които могат да се превърнат във вторични суровини за държавата. И с Хопнер беше се сблизил на широката почва на вторичните суровини. Фуфаев разпитваше всички еднакво сериозно:

— Другарю, нашата държава не е толкова богата, нямате ли нещо негодно — за вторични суровини?

— Какво например? — питаше всеки другар.

Фуфаев не се затрудняваше:

— Нещо изхабено, необработено, я някое кесе за баня, я нещо друго... изоставено...

— Ти; Фуфаев, имаш температура! — изненадваше се другарят.
— Какво ти кесе? И аз ходя на баня с метличка...

Но от време на време на Фуфаев все пак му даваха полезни съвети — да използва предреволюционните архиви за отопление на детските приюти, системно да коси бурените по затъntenите улици, та после с готовия фураж да създаде голяма ферма от кози за добив на мляко — за снабдяване с евтино мляко на инвалидите от гражданската война и бедните.

Нощем Фуфаев виждаше насън разнообразни вторични суровини под формата на абстрактни масиви от безименни вектории. Той се събуждаше ужасен от своята отговорна служба, понеже беше честен човек. Веднъж Хопнер му предложи да не се безпокои пряко сили, по-

добре е, каза му той, с циркулярно писмо да се заповяда на жителите на стария свят неотлъчно да пазят своите вехтории, в случай че потрябват на революцията; но самият стар свят няма да ѝ потрябва — новият свят ще се строи от вечен материал, който никога няма да стигне до негодно състояние.

След този съвет Фуфаев малко се поуспокои и все по-рядко го измъчваха масивните сънища.

Шумилин познаваше и Фуфаев, и Хопнер, а Дванов — само Хопнер.

— Здравейте, Фьодор Фьодорович — каза Дванов на Хопнер. — Как върви животът?

— Редовно — отвърна Хопнер. — Само че хлябът се продава свободно, проклет да е!

Шумилин говореше с Фуфаев. Губкомът се канеше да назначи Фуфаев за председател на комисията за подпомагане на болните и ранените червеноармейци. Фуфаев се съгласяваше, понеже след фронта беше свикнал с второстепенните длъжности. Мнозина командири също бяха на служба в общественото осигуряване, профсъюзите, застрахователните каси, които нямаха голяма тежест в съдбата на революцията; когато такива учреждения биваха упреквани, че се влачат в опашката на революцията, тогава учрежденията оставяха опашката и преминаваха върху шията на революцията. Военните, кой знае защо, обичаха всяка служба и в името на желязната дисциплина винаги бяха готови да завеждат дори червен кът, макар че в миналото са командвали дивизия.

Шумилин чу недоволния глас на Хопнер и се обърна към него:

— Да не би да ти беше голяма дажбата, свободната търговия не ти ли харесва?

— Никак не ми харесва — веднага и сериозно отговори Хопнер. — А ти да не мислиш, че храната и революцията се връзват? Никога — проклет да съм!

— А каква свобода има гладният? — с умствено презрение се усмихна Шумилин.

Хопнер повиши въодушевения си тон:

— А пък аз ти казвам, че всички сме другари само в еднаквото нещастие. Има ли хляб и имущество, никакъв човек не може да има. Каква свобода ще има, когато в шкембето на всеки се вкисва хляб, а ти

го наблюдаваш със сърцето си. Мисълта обича лекотата и мъкмата... Имало ли е някога време, когато тлъстите хора да са живели свободно?

— А ти чел ли си историята? — усъмни се Шумилин.

— Ами досещам се! — смигна Хопнер.

— Какво се досещаш?

— Ами че един за друг трябва да унищожаваме хляба и всяко друго вещество, а не да ги трупаме. Щом не можеш да направиш за човека най-доброто, дай му поне хляб. А ние искахме да му дадем най-доброто...

В салона започнаха да звънят, че събранието започва.

— Да идем да поразсъждаваме малко — каза Хопнер на Дванов. — Сега ние с тебе не сме обекти, а субекти, проклети да са — говоря, и самият аз не разбирам уважението си.

В дневния ред имаше един-единствен въпрос — новата икономическа политика. Хопнер веднага се замисли — той не обичаше политиката и икономията, защото смяташе, че пресмятането е добро в машината, а в живота има само различия и единствени числа.

Секретарят на губкома, бивш железопътен техник, много не признаваше събранията. Той виждаше в тях формалност, защото работникът тъй или иначе не успява да мисли с бързината на речта — мисълта на пролетариата действа в чувството, а не под шапката. Затова секретарят обикновено подканяше ораторите:

— По-кратко, по-кратко, другарю, заради твоето дрънкане продоволствените отряди събират жито, помни това!

А понякога направо се обръщаше към събранието:

— Другари, разбра ли някой нещо? Аз нищо не разбрах. За нас е важно да знаем — сърдито отсичаше секретарят — какво трябва да правим след излизането през тази врата. А той ни плаче тук за някакви си обективни условия. А пък аз казвам: когато има революция, тогава няма никакви обективни условия...

— Правилно! — заглушаваше думите му събранието. Но и да беше неправилно, хората бяха толкова много, че щяха да го направят посвоему.

Днес секретарят на губкома седеше с тъжно лице. Той беше вече възрастен човек и тайно искаше да го изпратят някъде да отговаря за някое читалище, където можеше да строи социализъм манифактурно и да го докара дотам, че да стане видим за всички. Информацията,

отчетите, сводките и циркулярните писма започваха да разбиват здравето на секретаря. Той ги отнасяше вкъщи, но не ги връщаше обратно, а после казваше на завеждащия деловодството:

— Другарю Молелников, синчето ги изгорило в пещта, когато съм спал. Събудих се, а в печката пепел. Хайде да не изпращаме копия — ще видим дали ще има контрареволуция, или няма да има!

— Хайде — съгласяваше се Молелников. — Ясно е, че с книжа нищо не може да се направи, там само понятия са написани, да държиш с тях губернията е все едно да държиш кобила за опашката.

Молелников беше селянин по произход и толкова скучна му беше работата в губкома, че си направи в двора овощна градина от няколко лехи и по време на служба излизаше в градината да си поработи.

Днес секретарят на губкома беше отчасти доволен — той си представяше новата икономическа политика като революция, пусната да върви напред на самотек — според желанието на самия пролетариат. А по-рано революцията вървеше от тяговите усилия на апаратите и учрежденията, сякаш държавният апарат е машина за построяване на социализма. И точно с това секретарят започна речта си.

Дванов седеше между Хопнер и Фуфаев, а пред него някакъв непознат човек непрекъснато мърмореше, мислеше си нещо в своя затворен ум, а не можеше да се въздържи от думи. Който беше се учил да мисли при революцията, винаги говореше на глас и никой не се оплакваше от него.

Партийните хора не си приличаха помежду си — във всяко лице имаше по нещо саморъчно направено, сякаш човекът беше се сдобил отнякъде със собствени сили. Сред хиляди лица можеше да различиш това лице — открито, смрачено от постоянно напрежение и малко недоверчиво. Белите навремето безпогрешно улучваха тези особени, собственоръчно създадени хора и ги унищожаваша с болезнения бяс, с който нормалните деца бият изродите и животните — с уплаха и сладострастна наслада.

Газът от дишането вече беше образувал под тавана на салона нещо като мътно местно небе. Там светеше матова електрическа светлина, която леко пулсираше — вероятно в електроцентралата нямаше цялостен трансмисионен ремък на динамото и старият

износен ремък удряше с кърпеното по предавателното колело и променяше напрежението в динамото. Това беше ясно на половината от присъстващите. Колкото повече напредваше революцията, толкова по-голяма съпротива ѝ оказваха уморените машини и изделията — те бяха вече отработили всичките си срокове и се крепяха само от поддържащото ги майсторство на шлосерите и машинистите.

Навел глава, непознатият на Дванов партиец отпред отчетливо мърмореше, без да слуша оратора.

Хопнер гледаше разсеяно напред, повлечен от поток с двойна сила — от речта на оратора и от собственото си бързащо съзнание. Дванов изпитваше болезнено неудобство, когато не можеше близко да си представи човека или поне за кратко да поживее неговия живот. Той неспокойно се загледа в Хопнер, възрастен и мършав човек, почти напълно изяден от четирийсетгодишната работа — носът, скулите и мекото на ушите му бяха така притиснати от кожата, че нервни тръпки побиваха човека, който погледнеше Хопнер. Сигурно, когато се събличаше в банята, Хопнер приличаше на момче, но всъщност беше силен, издръжлив и търпелив като малцина други. Продължителната работа лакомо беше яла и изяла тялото на Хопнер, останало беше онова, което и в гроба остава за дълго — костите и косите. Загубил всичките си възделения, изсушен от ютията на труда, животът на Хопнер беше се свил само в съсредоточеното му съзнание, което беше запалило в очите му късната страст на голия ум.

Дванов си спомни по-раншните си срещи с него. Едно време те бяха разговаряли много за създаването на шлюзовете на река Полни Айдар, на която се намираще техният град, и пушеха махорка от тютюницата на Хопнер: говореха не толкова заради обществената полза, колкото поради излишъка на въодушевление, което хората не приемаха за своя полза.

Сега ораторът говореше с къси прости думи, във всеки звук на които имаше движение на смисъла; в речта на говорещия имаше невидимо уважение към човека и страх от неговия съответен разум, от което на слушателя му се струваше, че и той е умен.

Един партиец, седнал до Дванов, равнодушно съобщи на салона:
— Няма конци за бърсане, набавяме си лопуши!...

Електричеството взе да гасне, да става червено — значи динамото в централата все още се въртеше по инерция. Токът бавно

угасна.

— Ха сега де! — каза някой в тъмното.

В тишината се чуваше как по улицата шумно минава каруца и в далечната стая на пазача плаче дете.

Фуфаев попита Дванов какво значи стокообмен в рамките на местния оборот, за което докладваше секретарят. Но Дванов не знаеше. Хопнер също не знаеше: „Почакай, каза той на Фуфаев, ако зашият ремъка в централата, докладчикът ще ти каже.“

Електричеството светна — в електроцентралата бяха свикнали да отстраняват неизправностите почти без да спират машините.

— Свободната търговия за съветската власт — продължи докладчикът — е нещо като безплатна паша, с която нашата разруха ще се закърпи поне на най-срамните места...

— Разбра ли? — Фуфаев тихо попита Хопнер. — Трябва да включим буржоазията в местния оборот, тя също е вторична суровина...

— Оо! — дочу и Хопнер, почернял от скрита слабост.

Ораторът спря.

— Хопнер, какво ревеш там като звяр! Ти не бързай да се съгласяваш. И на мене също не ми е ясно всичко. Аз не ви убеждавам, а се съветвам с вас, не се смятам за най-умния...

— Такъв си! — високо, но доброжелателно го оцени Хопнер. — Ако си по-глупав, ще сложим друг, проклети да сме!

Събранието със задоволство се засмя. По онова време нямаше определена категория знаменити хора, затова всеки чувстваше собственото си име и значение.

— А ти си премери думите и свършвай — още веднъж посъветва оратора Хопнер, без да става от мястото си.

От тавана капеше мръсотия. От някаква мъничка повреда горе от тавана проникваше мътна вода. Фуфаев си мислеше, че синът му залудо умря от тифус — напразно заградителните отряди отделяха града от хляба и развъждаха тлъсти въшки.

Изведнъж Хопнер позеленя, стисна сухите си, обрасли с четина устни и стана от стола.

— Лошо ми е, Саша! — каза той на Дванов и си тръгна с ръка на устата. Навън Хопнер се спря и опря глава в студената тухлена стена.

— Върви, върви, Саша — каза Хопнер, срамувайки се от него. — Ей сега ще ми мине...

Дванов стоеше. Хопнер повърна несмляна черна храна, но много малко.

Хопнер избърса редките си мустаци с червена кърпичка.

— Толкова години на гладен стомах живях, нищо ми нямаше — смущаваше се Хопнер. — А днес изядох три питки една след друга, отвикнал съм...

Те седнаха на входа на къщата. Един прозорец на салона беше отворен за въздух и през него се чуваха всички думи. Само нощта нищо не продумваше, тя грижовно носеше своите цъфтящи звезди над пустите и тъмни места на Земята. Срещу градския съвет се намираще конюшната на пожарната команда, а пожарната кула бе изгоряла преди две години. Дежурният пожарник сега ходеше по покрива на градския съвет и оттам наблюдаваше града. Там му беше скучно и той си пееше песни и топуркаше с ботуши по желязото. После Дванов и Хопнер чуха, че пожарникарят утихна — вероятно речта от салона бе стигнала и до него.

Сега секретарят на губкома говореше, че на продоволствена работа се изпращат обречени другари, а нашето червено знаме най-често служи за обшивка на ковчезите.

Пожарникарят не го доизслуша и запя песента си:

*Крачеха в степта цървули,
хората изпращаха ги празни...*

— Какво е запял, проклет да е? — каза Хопнер и се заслуша. — Глупости пее, само и само да не мисли... Като не работи водопроводът, за какво са пожарникарите?

В това време пожарникарят гледаше към града, осветен само от звездите, и си представяше: какво ли ще е, ако целият град пламне изведнъж? От града ще остане гола земя за раздаване на селяните, пожарната команда ще се превърне в селска дружина, а службата в дружината ще е по-спокойна.

Дванов чу зад себе си бавни стъпки на човек, който слиза по стълба. Човекът мърмореше мислите си, защото не умееше да мисли

мълчаливо. Не можеше да мисли слепешката — трябваше най-напред да превърне умственото си вълнение в думи и едва след като чуеше словото, можеше ясно да го почувства. Той сигурно четеше на глас и книгите, за да превърне загадъчните мъртви знаци в звукови предмети и така да ги усети.

— Кажй, моля ти се! — убедително си говореше човекът и внимателно се слушаше. — Като че ли и без него не знаехме какво е търговия, стокообмен и данък! Ами то така си беше: и търговията минаваше през всички отряди, и селянинът си намаляваше нарядите и се получаваше данък! Вярно ли казвам, или съм глупак?...

От време на време човекът се спираше на стъпалата и си правеше възражение:

— Да, глупак си! Нима смяташ, че Ленин е по-глупав от тебе, кажи де!

Човекът явно се измъчваше. Пожарникарят на покрива отново запя, без да чувства какво става под него.

— Някаква нова икономическа политика! — тихо се учудваше човекът. — Чисто и просто лепнали са прякор на комунизма! И на мене по прякор ми викат чевенгурец, трябва да се търпи!

Човекът стигна до Дванов и Хопнер и ги попита:

— Кажете ми де: в мене комунизмът напйра като стихия и мога ли аз да го спра с политика, или не бива?

— Не бива — каза Дванов.

— Ами като не бива, има ли тогава място за съмнение? — отвърна си сам успокоително човекът и измъкна от джоба си стиска тютюн. Беше дребен на ръст, облечен в работното облекло на комунист — шинел, свален от гърба на войник дезертър от царската война, — с мъничък нос на лицето.

Дванов позна в него комуниста, който мърмореше пред него на събранието.

— Откъде се взе ти? — попита Хопнер.

— От комунизма. Чувал ли си за такъв пункт?

— Да не би да има такова село, в памет на бъдещето?

Човекът се зарадва, че ще има какво да разкаже.

— Какво ти село? Ти да не си безпартиен? Има такъв населен пункт, цял уезден център. По-рано се наричаше Чевенгур. А пък аз там бях доскоро председател на ревкома.

— Чевенгур не е далече от Новоселск, нали? — попита Дванов.

— Разбира се, че не е далече. Само че там живеят гамаи и не идват при нас, а ние сложихме край на всичко.

— Какъв край? — недоверчиво попита Хопнер.

— На цялата световна история, за какво ни е тя?

Нито Хопнер, нито Дванов го попитаха нещо повече.

Пожарникарят равномерно трополеше по ската на покрива, оглеждайки града със сънени очи. Той престана да пее, а след малко изобщо притихна — сигурно беше отишъл на тавана да спи. Но тази нощ немарливият пожарникар беше заварен ненадейно от началника. Пред тримата разговарящи спря униформен човек и започна да вика от улицата към покрива:

— Распопов! Наблюдателят! С вас разговаря инспекторът от пожарната охрана. Има ли някой на кулата?

На покрива цареше пълна тишина.

— Распопов!

Инспекторът се отчая и взе да се качва на покрива.

В нощта тихо шумяха младите листа, въздухът и скърцащо растящите треви в почвата. Дванов затваряше очи и му се струваше, че някъде равномерно и дълго стене вода, която изчезва в подземна яма. Председателят на Чевенгурския околийски изпълком си слагаше в носа енфие и се мъчеше да кихне. Кой знае защо, събранието затихна — вероятно там мислеха.

— Колко интересни звезди има на небето — каза той, — но към тях няма никакви съобщения.

Инспекторът от пожарната охрана свали от покрива дежурния наблюдател. Дежурният вървеше към наказанието с покорни крака, вече претръпнали от съня.

— Ще отидете за един месец на принудителна работа — хладнокръвно каза инспекторът.

— Ако ме заведат, ще отида — съгласи се виновният. — Безразлично ми е — там дажбата е същата, а се работи според кодекса.

Хопнер стана да си върви вкъщи — цялото тяло го болеше. Чевенгурският председател за последен път смръкна енфие и искрено рече:

— Ех, момчета, хубаво е сега в Чевенгур!

Дванов се разтъжи за Копьонкин, за далечния си другар, който бдеше някъде в степната тъмнина.

В същото време Копьонкин стоеше на входната площадка на черновския селсъвет и тихо си шепнеше стих за Роза, който лично беше съчинил през текущите дни. Над него висяха звездите, готови да капнат на главата му, а зад последния селски плет се простираше социалистическата земя — родина на бъдещи неизвестни народи. Пролетарска сила и конят на Дванов равномерно дъвчеха сено, а за всичко друго се надяваха на храбростта и разума на човека.

Дванов също стана и протегна ръка на председателя на Чевенгур.
— Как ви е фамилното име?

Човекът от Чевенгур не можа веднага да се окопити от вълнуващите го собствени мисли.

— Елате да работите при мене, другарю — каза той. — Ех, хубаво е сега при нас в Чевенгур!... На небето — луната, а под нея — грамаден трудов район, и то целият в комунизма, като риба в езеро! Само едно си нямаме — слава...

Хопнер рязко прекъсна самохвалкото:

— Каква луна, проклет да си? Преди седмица тя беше в последната четвъртина...

— Казах го от увлечение — призна си чевенгурецът. — При нас без луна е още по-хубаво. Светят ни лампи с абажури.

Тримата мъже тръгнаха заедно по улицата — под угрижените възклицания на някакви птички в градините пред къщите, предусетили развиделяването на изток. Хубаво е понякога нощите да минават без сън — в такива нощи Дванов откриваше невидимата половина на прохладния безветрен свят.

Думата Чевенгур се хареса на Дванов. Тя приличаше на примамливия шум на непозната страна, макар че Дванов и по-рано беше чувал за тази малка околия. Като разбра, че чевенгурецът ще мине през Калитва, Дванов го помоли да посети в Черновка Копьонкин и да му каже да не го чака, а да продължи по своя път. Дванов искаше отново да учи и да завърши политехникума.

— Не е трудно да намина — съгласи се чевенгурецът. — След комунизма ми е интересно да погледам разделените хора.

— Глупости дрънкаш! — възмути се Хопнер. — Навсякъде цари разруха, а той едно си знае — лампа с абажур.

Дванов сложи хартията на тарабата и написа писмо на Копьонкин.

„Драги другарю Копьонкин! Няма нищо особено. Политиката сега е друга, но правилна. Дай моя кон на някой бедняк, а пък ти продължи...“

Дванов спря. Накъде можеше да върви Копьонкин и да намери място за дълго?

— Как ви е фамилното име? — попита Дванов чевенгуреца.

— Името ми е Чепурни. Но ти пиши — Японеца, целият район ме знае като Японеца.

„Иди при Японеца. Той казва, че при него има социализъм. Ако е истина, пиши ми, а пък аз няма да се върна, макар че не ми се разделя с тебе. И още не зная кое е най-доброто за мене. Няма да забравя нито тебе, нито Роза Люксембург. Твой съратник Александър Дванов.“

Чепурни взе бележката и веднага я прочете.

— Глупости си написал — каза той. — Слабо ти е умственото чувство.

И те се сбoguваха и се разотидоха — Хопнер и Дванов към края на града, а чевенгурецът — към хана.

— Е, как е? — попита Захар Павлович, когато Дванов се върна.

Александър му разказа за новата икономическа политика.

— Загубена работа! — заключи баща му, легнал на кревата. — Това, което не е узряло навреме, залудо е било посято... Когато вземаха властта, обещаха на целия свят всеобщо благо още на другия ден, а сега викаш, че обективните условия ни пречат... И на поповете дяволът им пречеше да стигнат до рая...

Когато Хопнер си стигна до квартирата, всичките болки му минаха.

„Май нещо ми се иска? — мислеше си той. — Баща ми искаше да види Бога наяве, а пък аз искам някакво пусто място, проклето да е, за да направя всичко отначало, според собствения си ум...“

На Хопнер му се искаше не толкова радост, колкото точност.

А Чепурни не се измъчваше за нищо — в неговия град Чевенгур и благо на живота, и точната истина, и скръбта от съществуването си произлизаха от само себе си според нуждата. В хана той сложи сено на коня си и легна да си подремне в каруцата.

„Ще взема аз от този Копьонкин коня и ще го впрегна — предварително реши той. — Защо трябва да го дава на някакъв си бедняк, когато беднякът и без това си има грамадни привилегии, нали тъй!“

На сутринта дворът на хана се изпълни със селски каруци, дошли на пазар. Те бяха докарали по мъничко стока — един крина грухано просо, друг пет стомни мляко, та да не му е жал, ако му ги вземат. На бариерата обаче не ги пресрещна заградителният отряд, затова те чакаха хайка в града. Но кой знае защо, и хайката не започваше, и селяните седяха умърлушени върху стоката си.

— Не ви ли го вземат вече? — попита селяните Чепурни.

— Ами не ни закачиха, не знаем да се радваме ли, да скърбим ли.

— А защо?

— По-добре да ни го бяха взели сега, да не дойде нещо по-лошо! Тъй или иначе тази власт няма да ни остави да живеем без нищо.

„Их, ти, къде го стяга чепикът! — досети се Чепурни. — Да е да ги обявим за дребни помешчици, да насъскаме срещу тях босяците и да ликвидираме за едно денонощие цялата тази дребна буржоазна зараза!“

— Дай да запаля! — помоли го същият възрастен селянин.

Чепурни го погледна навъсено с чужди очи.

— Уж си собственик, а пък просиш от един безимотен...

Селянинът разбра, но скри обидата си.

— Всичко ни взеха по наряд, другарю, ако не беше нарядът, сам щях да си напълня пунгията.

— Ти ще я напълниш! — усъмни се Чепурни. — За изпразване — ще я изпразниш!

Селянинът видя на земята железен клин, слезе от колата и го пъхна в кончова си.

— Зависи кога — с равен глас рече той. — Във вестниците пишат, че другарят Ленин обичал отчетността — значи от калпавите ръце може и цяла торба да се напълни, щом като го ронят по земята.

— И ти ли живееш с торба? — без заобикалки питаше Чепурни.

— Ами да. Найам се и я завържа. А от тебе се сипе, но никой не го прибира. Ние, земляк, и без тебе си знаем, защо залудо ни обиждаш?

Обучен в Чевенгур на голям ум, Чепурни замълча. Въпреки че имаше титлата председател на ревком, Чепурни никога не използваше

тази титла. Понякога, като си седеше ей тъй в канцеларията, в главата му идваше жалната мисъл, че в селата живеят хора, които си приличат като две капки вода и не знаят как да продължат живота си, и ако не ги закачаш, тъй и ще си измрат, защото цялата околия май има нужда от неговите умни грижи. Обикаляйки землището на околията, той се беше убедил в собствения ум на всеки гражданин и отдавна бе отменил административната помощ за населението. Възрастният събеседник отново затвърди у Чепурни онова просто чувство, че живият човек е научен от съдбата си още в майчиния корем и няма нужда от надзор.

При излизането от хана помощникът на съдържателя спря Чепурни и му поиска пари за нощуването. Той обаче нямаше пари и не можеше да има — в Чевенгур нямаше бюджет, за радост на губернията, която предполагаше, че там животът върви върху здравите релси на самоиздръжката, а жителите предпочитаха щастливия живот пред каквото и да било труд, съоръжения и взаимни сметки, заради които се жертва живеещото само веднъж другарско тяло на човека.

Нямаше какво да даде за нощуването.

— Вземи каквото искаш — каза чевенгурецът на помощника.

Същият онзи селянин, който имаше мисли против чевенгуреца, чу разговора и се приближи.

— А каква такса му се полага? — попита той.

— Милион, ако не е спал в стая — определи помощникът.

Селянинът се изви гърбом и свали от шията си скрита под ризата кожена кесия.

— На ти, момче, и пусни човека — подаде парите бившият събеседник на чевенгуреца.

— Аз си гледам службата — извини се помощникът. — Душата ще извадя на човека, но никого няма да пусна, без да си плати.

— Правилно — спокойно се съгласи с него селянинът. — Тук не е степ, а заведение, и хората, и добитъкът еднакво почиват.

Извън града Чепурни се почувства по-свободен и по-умен. Пред него отново се откри успокоителната шир. Чевенгурецът не обичаше горите, възвишенията и зданията, повече му харесваше наклоненият към небето корем на земята, който вдишваше вятъра и се огъваше под тежестта на пешеходеца.

Докато слушаше как секретарят на ревкома му четеше на глас циркулярите, таблиците, въпросите за съставяне на планове и другите

държавни материали от губернията, Чепурни все си повтаряше едно и също: „Политика!“ — замислено се усмихваше, защото тайно нищо не разбираше. Скоро секретарят престана да му ги чете и се оправяше с всичките неща без ръководството на Чепурни.

Сега чевенгурецът караше черен кон с бял корем, но не се знаеше чий е той. Чепурни го видя за пръв път на градския площад, където конят гризеше разсада на бъдещия парк, заведе го в хана, впрегна го и потегли. И понеже беше ничий, конят беше още по-скъп и по-мил за чевенгуреца — нямаше кой да се грижи за него освен някой гражданин. Затова всички добичета в чевенгурска околия имаха много добре охранен вид и кръгла обиколка на тялото.

Пътят погълна Чепурни за дълго. Той изпя всички песни, които помнеше наизуст, искаше да помисли за нещо, но нямаше за какво да мисли — всичко беше ясно, оставаше да се действа: да се движи някак си и да мори своя щастлив живот, да не би да стане прекалено добър, но в каруцата беше трудно да се умори. Чевенгурецът скочи от каруцата и затича редом с уморения и запъхтян кон. След като се умори от тичането, се метна на гърба на коня, а каруцата продължаваше да трака отзад празна. Чепурни се обърна към каруцата — тя му се стори лоша и неправилно направена, прекалено тежко се движеше.

— Тпру — каза той на коня и веднага отпегна каруцата. — Защо трябва да хабя живия живот на коня за една мъртва тежест, кажи, моля ти се! — остави такъмите и потегли, яхнал освобождения кон. Стръките на каруцата паднаха и тя легна да чака произвола на първия минаващ селянин.

„В мене и в коня сега тече кръв! — безцелно си мислеше Чепурни, препускайки, лишен от собствени усилия. — Коня на Копьонкин ще трябва да го вода с повод, няма къде да го впрегна.“

Привечер той стигна в някакво малко степно селце, където жива душа нямаше, сякаш всички отдавна бяха измрели. Вечерното небе сякаш беше продължение на степта и конят под чевенгуреца гледаше безкрайния хоризонт като страшна орисия за уморените си крака.

Чевенгурецът почука на нечия мирна врата. От задния вход излезе старец и надникна през плета.

— Отвори портата — каза Чепурни. — Намират ли ти се хляб и вино?

Старецът безстрашно мълчеше и с внимателни и привикнали очи изучаваше ездача. Чепурни се прехвърли през плета и отвори портата. Прегладнелият кон веднага започна да яде под навеса притихналата преди сън трева. Старецът явно се шашна от самоволието на госта и седна на едно повалено дъбче като чужд човек. В къщата никой не посрещна чевенгуреца, там миришеше на чиста суха старост, която вече не се поти и не цапа нещата със следи от развълнуваното тяло. Той намери на полицата къшей хляб, омесен от просени трици и стрита трева, остави половината за стареца, а останалото с усилие изяде.

В началото на нощта старецът влезе в стаята. Чепурни събираше по джоба си трохи от енфие, за да си покиха малко и да не скучае, докато заспи.

— Там твоят кон нещо се дърпа — каза старецът. — Та аз му дадох малко отава... Беше останал един наръч от лани, нека си хапне...

Старецът говореше с немислещ, разсеян глас, сякаш нещо свое си му тежеше на душата. Чепурни застана нащрек.

— Далече ли е от вас до Калитва, дядо?

— За далече, не е далече — отвърна старецът, — а за тебе е по-близо да отидеш там, отколкото да останеш тук...

Чевенгурецът бързо огледа стаята и забеляза ръжена в отвора на пещта — той не си беше взел револвера, защото смяташе, че революцията е вече тишина.

— Кой е у вас? Да няма бандити?

— Два уплашени заека могат вълка да изядат, човече! Навъди се много тъжен народ, а нашето село е край път и за всекиго е удобно да го граби... Та селяните се крият със семействата си по деретата и по далечните ровини, а който се появи тук, не го оставят жив...

Нощта спусна ниско покритото с облаци непрогледно небе. Чепурни излезе от селото в безопасната степна тъмнина и конят тръгна нанякъде, като сам си налучкваше пътя. От земята на гъсти облаци се изпаряваше сочна топлина и щом се надиша с нея, чевенгурецът заспа, прегърнал блуждаещия кон за шията.

Онзи, при когото отиваше, тази нощ седеше зад масата в черновския селсъвет. На масата гореше лампа и осветяваше през прозорците огромната тъмнина. Копьонкин говореше с трима селяни,

че социализмът това е водата във високата степ, където така се хаби прекрасна земя.

— Това от деца го знаем, Степан Ефремич — съгласявах се селяните, те бяха доволни, че ще си побъбрят, защото не им се спеше. — Ти не си тукашен, а веднага забеляза нашата нужда, а кой ти я подсказа? Само че каква ще ни е на нас ползата, щом като този социализъм ще го приготвим даром за съветската власт? Защото там много труд ще трябва да се хвърли, какво ще кажеш?

Копьонкин се ядосваше, че Дванов не е с него, той щеше с мисъл да им докаже социализма.

— Как каква ще бъде? — самостоятелно обясняваше Копьонкин. — На тебе най-напред ще ти стане завинаги спокойно в душата. А сега какво е там?

— Там ли? — събеседникът се спря насред думата си и погледна към гърдите си, като се мъчеше да види какво има вътре. — Там, Степан Ефремич, има само мъка и черно място...

— Ето, виждаш ли? — убеждаваше го Копьонкин.

— Миналата година погребях жена си от холерата — завърши тъжният гражданин, — а тази пролет продоволственият отряд ми изяде кравата... Две седмици войниците живяха в къщата ми, всичката вода от кладенеца ми изпиха. Хората помнят...

— Ами да! — потвърдиха двамата свидетели.

Конят на Копьонкин — Пролетарска сила — през тези седмици, докато стоеше без походи, си отяде хубаво и тялото му набъбна. Нощем цвилеше от неизразходваната сила и копнеж по степта. Денем мъжете идваха в двора на селсъвета и по няколко пъти обикаляха Пролетарска сила. Пролетарска сила навъсено гледаше своите зрители, вдигаше глава и мрачно се прозяваше. Селяните почтително се отдръпваха пред тъгуващото животно, а след това говореха на Копьонкин:

— Ама че кон имаш, Степан Ефремич! Цена няма — цял Драбан Иванич!

Копьонкин отдавна знаеше цената на коня си:

— Класов кон, по съзнание е по-революционен от вас!

Понякога Пролетарска сила почваше да руши бараката, в която стоеше без работа. Тогава на входната площадка излизаше Копьонкин и кратко заповядваше:

— Престани, скитнико!

Конят притихваше.

От близостта с Пролетарска сила конят на Дванов съвсем изпостая, обрасна с дълга козина и взе да се стряска дори от случайна лястовичка.

— Този кон си иска грижовни ръце — разсъждаваха посетителите на селсъвета. — Иначе ще стане за нищо.

На длъжността председател на селсъвета Копьонкин не откри да има преки задължения. Всеки ден в селсъвета идваха мъжете да си поприказват. Копьонкин слушаше разговорите, но почти не им отговаряше и само стоеше на стража на революционното село в случай на бандитски нападения, но бандитите като че ли бяха онемели.

На общоселското събрание той обяви веднъж завинаги:

— Съветската власт ви даде благо, използвайте го, без да оставяте за враговете. Вие самите сте хора и другари, аз няма да ви давам акъл и недейте да ми идвате в селсъвета с домашната си злоба. Моята работа е проста — да пресичам още в зародиш всякакви попълзновения...

Селяните от ден на ден все повече уважаваха Копьонкин, защото не споменаваха нито за наряди, нито за трудова повинност, а книгата от околийския ревком складираше на купчина до идването на Дванов. Грамотните селяни попрочитаха тези книжа и съветваха Копьонкин да ги унищожи без изпълнение.

— Сега на всяко място може да се организира власт и никой няма да я упрекне — говореха те, — чете ли новия закон, Степан Ефремич?

— Не, а защо? — отвърна Копьонкин.

— Как тъй, самият Ленин го обяви! Сега власт е местната сила, а не горната!

— Тогава околията е недействителна за нас — направи си извод Копьонкин. — Според закона тези книжа трябва да се хвърлят.

— Съвсем законно — подкрепиха го присъстващите. — Я да си ги разделим на порции, та да си свиваме цигари.

Новият закон се хареса на Копьонкин и той се заинтересува дали може да се организира съветска власт на открито място — без постройки.

— Може — отвърнаха неговите мислещи събеседници. — Трябва само наблизко да има беднотия, а някъде по-надалече — бяла гвардия...

Копьонкин се успокояваше. Тази нощ разговорите завършиха в полунощ — газта в лампата догоря.

— Малко газ дават от околията — съжалиха разотиващите се селяни, които не се бяха изприказвали. — Лошо ни служи държавата. Я виж, изпратили цяло шише мастило, а то дори не ни потрябва. По-добре да бяха изпратили газ или олио.

Копьонкин излезе на двора да погледа нощта — той обичаше тази стихия и винаги, преди да си легне, я наблюдаваше. Пролетарска сила усети другаря си и тихо изпръхтя. Копьонкин чу коня и пред него отново се появи мъничката жена, като безвъзвратно съжаление.

Сега тя лежеше самотна някъде под тъмното вълнение на пролетната нощ, а в килера се търкаляха празните ѝ обувки, с които е ходила, когато е била топла и жива.

— Роза! — каза Копьонкин със своя втори мъничък глас.

Конят зацвили в бараката, сякаш видя път, и прасна с копито пречницата, с която се залостваше. Той се канеше да изскочи сред непроходимото пролетно ширине и да се понесе напреки към германските гробища — най-хубавата земя за Копьонкин; тежката тревога, която се трупаше в Копьонкин под грижите на председателската бдителност и другарската преданост към Дванов, вече тихо излизаше наяве. Понеже знаеше, че Копьонкин е наблизил, конят започна да буйства в бараката, да стоварва върху стените и мандалата тежката грамада от чувства, сякаш точно той обичаше Роза Люксембург, а не Копьонкин.

Ревност обзе Копьонкин.

— Престани, скитнико — каза той на коня, усещайки в себе си топла вълна от позор.

Конят изпръхтя и стихна, превръщайки страстите си във вътрешно клокочене в гърдите.

По небето страшно се носеха парцаливи черни облаци — остатъци от далечен пороен дъжд. Горе навярно духаше мрачен нощен вихър, а долу беше мирно и безшумно, дори се чуваше как се въртят кокошките на съседите и как скърцат плетищата от движението на дребните безвредни буболечки.

Копьонкин се опря с ръка на кирпичената стена и сърцето му замря — беше изгубило твърдата си воля.

— Роза! Роза, моя Роза! — прошепна си той, за да не го чуе конят.

Но конят го гледаше с едното око през пролуката и дишаше върху дъската толкова сухо и горещо, че дървото се разсъхваше. Като забеляза наведения и премалял Копьонкин, конят натисна с муцуна и с гърди подпорната греда и събори цялата постройка върху задницата си. От неочаквания нервен ужас Пролетарска сила зарева като камила, метна със задницата си цялото притискащо го устройство на бараката и се хвърли към Копьонкин, готов да препуска, да гълта въздух с пяна на уста и да усеща невидимите пътища.

Лицето на Копьонкин веднага изсъхна и през гърдите му мина вятър. Без да оседлае коня, той се метна на него и се зарадва. Пролетарска сила устремно се понесе извън селото; понеже поради тежкото си тяло не можеше да скача, конят събаряше с предните си крака плетищата на хамбарите и стоборите, а после ги прекрачваше по своето направление. Копьонкин се развесели, сякаш до срещата му с Роза Люксембург оставаше едно денонощие езда.

— Славно се пътува! — гласно каза Копьонкин, като дишаше късната нощна влага и вдъхваше миризмите на поникващите от земята треви.

Конят разхвърляше топлината на собствените си сили в следите от копита и бързаше да излезе в открито пространство. Копьонкин усещаше как от скоростта сърцето му се издига към гърлото и теглото му намалява. Да беше още малко по-бърз, Копьонкин щеше да запее от облекчено щастие, но Пролетарска сила беше прекалено пълен за дълго препускане и скоро тръгна с обичайния си солиден ход. Не се виждаше дали под коня има път, или няма, само краят на земята се освежи от светлина и Пролетарска сила искаше по-скоро да стигне до този край, защото смяташе, че точно там трябва да отиде Копьонкин. Степта не свършваше никъде, само към сведеното небе се спускаше дълъг плавен наклон, който нито един кон досега не беше успял да извърви до края. От двете страни от далечните падини се вдигаше студена влажна пара и пак оттам се извисяваше на бавни стълбове дим от комините на изгладнелите села. На Копьонкин му харесваха и парата, и димът, и непознатите, вече наспали се хора.

— Радост от живота! — говореше си той, а студът се пъхаше в шията му като дразнещи трохи хляб.

Сред ивицата светлина в далечината отчетливо стоеше човек и се чешеше с ръка по главата.

— Намерил място да се почеше! — осъди човека Копьонкин. — Сигурно има там някаква работа, та стои в зори сред полето и не спи. Щом стигна до него, ще взема да му поискам документите — ще му изкарам акъла!

Но Копьонкин го очакваше разочарование — човекът, който се чешеше в светлината на изгрева, нямаше дори следа от джобове или някакви прорези, където да пази необходимите му документи. Копьонкин стигна до него след половин час, когато слънчевата светлина вече шумеше по цялото небе. Човекът седеше на една изсъхнала могилка и старателно изчопляше от вдлъбнатините на тялото си мръсотията, сякаш на Земята нямаше вода за къпане.

— Иди го организирай такъв дявол! — рече си Копьонкин и не му провери документите, защото си спомни, че и той самият няма никаква бланка освен защития в шапката му портрет на Роза Люксембург.

В далечината, в развълнуваната мъгла от въздишащата пръст, стоеше и не мърдаше кон. Краката му бяха прекалено къси, за да може Копьонкин да повярва, че конят е жив и истински, а до шията му немощно беше се долепил някакъв мъничък човек. Със звънлив юнашки възторг Копьонкин извика: „Роза!“ И Пролетарска сила леко и бързо понесе пълното си тяло по калта. Мястото, където неподвижно стоеше късокракият кон, се оказа някога пълноводен, но сега изчезнал яз и краката на коня бяха затънали в тинестия нанос. Човекът върху коня дълбоко спеше, всеотдайно прегърнал шията на коня си като тялото на предана и нежна приятелка. Конят наистина не спеше и доверчиво гледаше Копьонкин, без да очаква нещо лошо за себе си. Спящият човек дишаше неравномерно и радостно се смееше от дъното на гърлото си — вероятно в момента участваше в щастливите си сънища. Копьонкин огледа подробно целия човек и не почувства в него свой враг — шинелът му беше прекалено дълъг, а лицето му дори насън беше готово за революционен подвиг и за нежно всемирно съжителство. Самата личност на спящия не притежаваше особена красота, само пулсирането в жилите на мършавата шия караше Копьонкин да мисли, че човекът е добър, безимотен и жалостив. Той

свали шапката на спящия и я огледа отвътре — там имаше зацапана от пот старинна лентичка с надпис: „Г. Г. Брейер, Лодз“.

Копьонкин пак сложи шапката върху спящата глава, която не знаеше изделието на какъв капиталист носи.

— Ей — рече Копьонкин на спящия, който престана да се усмихва и стана по-сериозен. — Защо не си смениш буржоазната шапка?

Човекът постепенно се събуждаше, завършвайки набързо увлекателните сънища, в които той виждаше доловете близо до родното си място и в тези долове в щастлива теснотия се гушеха познатите хора на спящия, умрели от труд и беднотия.

— Скоро в Чевенгур за миг ще ти направят каквато щещ шапка — каза събудилият се. — Вземи с връв мярка от собствената си глава.

— А ти кой си? — с хладнокръвно равнодушие попита Копьонкин, отдавна свикнал с човешките маси.

— Ами наблизко оттука живея, аз съм чевенгурският Японец, член на партията. Отбих се насам при другаря Копьонкин, да взема един ездитен кон, а пък то и коня уморих, и аз съм заспал върху него.

— Какъв член на партията си ти бе, дяволе? — разбра го Копьонкин. — На тебе ти е нужен чуждият кон, а не комунизъм.

— Не е вярно, не е вярно, другарю — обиди се Чепурни. — Щях ли да посмея да взема коня преди комунизма? Ние комунизъм вече си имаме, но конете в него са малко.

Копьонкин погледна изгряващото слънце — такава голяма гореща топка и толкова леко плува към пладнето, значи в живота не всичко е толкова трудно и толкова тежко.

— Значи вече си се справил с комунизма?

— Охо, какво приказваш? — възкликна оскърбен чевенгурецът.

— Значи само шапките и яздитните коне не ви стигат, а всичко друго е в изобилие.

Чепурни не можа да скрие своята яростна любов към Чевенгур. Той си свали шапката и я хвърли в калта, после извади бележката на Дванов за получаване на коня и я унищожи на четири части.

— Не, другарю, Чевенгур не събира имущество, а го унищожава. Там живее общ, и то отличен човек и — вземи си бележка — без никакъв скрин в стаята, напълно обаятелно един за друг. А това за коня

аз само така го казах: бях в града и в градския съвет получих предразсъдък, а в хана — чужди въшки, какво да прави човек, кажи де!

— Тогава покажи ми Чевенгур — каза Копьонкин. — Има ли там паметник на другарката Роза Люксембург? Май не сте се сетили, мазнико?

— Как така, има, разбира се, в един селски населен пункт има паметник от самороден камък. Там в цял ръст другарят Карл Либкнехт държи реч на масите... Тях ги измислихме извън реда, ако умре още някой, и него няма да го пропуснем!

— А какво мислиш — попита Копьонкин, — бил ли е другарят Либкнехт за Роза това, което е мъжът за жената, или на мене само така ми се струва?

— Само така ти се струва — успокой го чевенгурецът. — Че те са съзнателни хора! Няма време — когато мислят, не се любят. Това да не съм ти аз или ти, кажи де!

Роза Люксембург стана още по-мила за Копьонкин и сърцето му се изпълни с неуморно влечение към социализма.

— Кажи какво има в твоя Чевенгур, социализъм на вододелите или само последователни стъпки към него? — Копьонкин питаше вече с друг глас, както си след петгодишна безмълвна раздяла пита срещнатият брат, жива ли е още майка му, и вярва, че старата вече е умряла.

Чепурни, който живееше при социализма, отдавна беше отвикнал от бедственото безпокойство за беззащитните и любимите — в Чевенгур той беше демобилизирал обществото едновременно с царската армия, защото никой не искаше да си изразходва тялото за невидимото общо благо, всеки искаше да види живота си възврънат от близките му другари.

Чевенгурецът спокойно си помириша енфието и едва след това се разсърди:

— Ти ми натякваш за високите вододели? А според тебе ниските места в чии ръце ще отидат, на помещиците ли? У нас, в Чевенгур, навсякъде е социализъм, всяка бабунка е международно имущество! При нас има високо превъзходство на живота!

— А добитъкът чий е? — питаше Копьонкин и с цялата натрупана в тялото си сила съжаляваше, че не на него и на Дванов се

падна да основат светлия свят покрай пътя към Роза, а на ей този дребен на ръст човек.

— Ние скоро ще пуснем сред природата и добитъка — отвърна чевенгурецът, — той също е почти човек, чисто и просто от многовековното потискане добитъкът е изостанал от човека. А и той има желание да бъде човек!

Копьонкин погали Пролетарска сила, защото чувстваше коня равен на себе си. Той и по-рано знаеше това, само че мисълта му не беше силна като на чевенгуреца, затова много от чувствата на Копьонкин си оставаха неизразени и се превръщаха в мъка.

Изад чупката на степта, на линията между земята и небето, се показаха каруци и тръгнаха напреки на погледа на Копьонкин, те отнасяха със себе си мъничките селски хора покрай облаците. Каруците вдигаха прах, значи там нямаше дъжд.

— Тогава отиваме в твоя край! — каза Копьонкин. — Да погледнем фактите!

— Отиваме — съгласи се Чепурни. — Разтъжих се аз за моята Клабздюша!

— Каква е тя, съпруга ли ти е?

— Ние съпруги нямаме, останаха ни само съратничките.

Мъглите гинеха като сънища под острото зрение на слънцето. И там, където през нощта беше страшно, се простираха осветени и бедни пусти пространства. Земята спеше разголена и мъчителна като майка, от която се е смъкнало одеялото. По степната река, от която блуждаещите хора пиеха вода, като насън още пълзеше мъгла и рибите, очакващи светлината, плуваха с ококорени очи по самата повърхност на водата.

Оттук до Чевенгур оставаха още пет-шест версти, но вече се откриваха въздушните гледки към неораните чевенгурски ниви, към влажната околийска река, към всичките тъжни ниски места, където живееха тамошните хора. По една мочурлива падинка вървеше просякът Фирс; той беше чул на едно от последните места, където беше нощувал, че в степите било намерено свободно място, там живеели минаващите хора и всички се хранели със собствен продукт. По целия свой път, цял живот Фирс бе вървял по вода или по влажна земя. Той харесваше течащата вода, тя го възбуждаше и искаше нещо от него. Но Фирс не знаеше какво иска водата и за какво му е тя, само избираше места, където водата е добре смесена със земята, и топеше там цървулите си, а преди лягане дълго си изстискваше партенките, за да опита водата с пръсти и отново да наблюдава отслабващото ѝ течение. Край ручейте и праговете той сядаше и слушаше живите потоци, успокояваше се напълно и беше готов да легне във водата и лично да вземе участие в безименното полско поточе. Тази вечер спря да нощува на брега на едно речно корито и цяла нощ слуша пеещата вода, а на сутринта слезе пълзешком долу и долепи тяло до увлекателната влага, като достигна своя покой преди Чевенгур.

Малко по-нататък от Фирс сред стихналата равнина в пронизващата утринна чистота се виждаше малък град. От острата прохлада на въздуха и от противостоенето на слънцето добрите очи на възрастния човек, който гледаше този град, сълзяха; добри бяха не само очите, но и цялото му меко, топло и чистоплътно по рождение лице. Той беше вече възрастен, имаше почти бяла брадичка, в която никога не се въдеха гниди, каквито се срещат у всички старци, и вървеше с немного голяма бързина към полезната цел на живота си. Който беше вървял заедно с този старец, знаеше колко е дъхав и мил, колко приятно беше да се водят с него спокойни и честни разговори. Жена му го наричаше „татко“ и почтителното кротко начало между

съпрузите никога не изчезваше. Може би заради това не им се раждаха деца и в стаите им цареше вечна изсушена тишина. Само от време на време се чуваше кроткият глас на съпругата:

— Алексей Алексеевич, татенце, ела да си хапнеш от Божия дар, недей ме мъчи.

Алексей Алексеевич ядеше толкова старателно, че до петдесет години зъбите му не се развалиха и от устата му лъхаше не на гнило, а само на топло дихание. На младини, когато връстниците му натискаха момите и с все същата безсънна сила на младостта нощем изкореняваха крайградските храсти, Алексей Алексеевич с личното си усърдие стигна до мисълта, че храната трябва да се дъвче колкото може по-дълго, и оттогава я дъвчеше, докато не се разтвореше напълно в устата му, за което отиде една четвърт от целия дневен живот на Алексей Алексеевич. До революцията Алексей Алексеевич беше член на управата на кредитното дружество и съветник в градската Дума в своя градец, който сега се намираше на границата на Чевенгурска околия.

Сега Алексей Алексеевич отиваше в Чевенгур и наблюдаваше околийския център от околните височини. Самият той усещаше постоянната миризма на вкусен пресен хляб, която непрекъснато лъхаше от повърхността на чистото му тяло, и предъвкваше слюнка от тихата радост, че живее живота си.

Въпреки ранния час старият град вече беше се разшавал. Там се виждаха хора, залутани по поляните и шубраците около града — къде по двама, къде единично, но всички без вързопи и имущество. От десетте камбанарии в Чевенгур не се обаждаше нито една, чуваше се само вълнението на населението под кроткото слънце на обработваемите равнини; едновременно с това в града се движеха къщите — сигурно ги влачеха нанякъде невидими оттук хора. Пред очите на Алексей Алексеевич малка овощна градина изведнъж се наведе и стройно тръгна напред — и нея я преместваха до корен на по-добро място.

На сто разтега от Чевенгур Алексей Алексеевич седна за малко да се почисти, преди да влезе в града. Той не разбираше науката на съветския живот, привличаше го само един отрасъл — кооперацията, за която беше прочел във вестник „Беднота“. Досега той живееше в мълчание, не се бъркаше в никаква работа и затова губеше душевното

си спокойствие; често се случваше от внезапно раздразнение Алексей Алексеевич да духне неугасимите кандила в червения кът на къщата си, заради което жена му лягаше на пухения дюшек и звучно плачеше. Щом прочете за кооперацията, Алексей Алексеевич отиде при иконата на свети Никола Мирликийски и с гальовните си пшеничени ръце запали кандилото. Вече беше намерил святото си дело и чист път за по-нататъшния живот. Той почувства Ленин като своя покоен баща, който някога, когато малкият Алексей Алексеевич се плашеше от един далечен пожар и не разбираше страшното произшествие, говореше на сина си: „Притисни се по-близко до мене, Альоша!“ Альоша се притискаше до баща си, който също миришеше на вкусен хляб, успокояваше се и започваше сънливо да се усмихва. „Ето, виждаш ли — говореше баща му. — А ти се боеше!“ Альоша заспиваше, без да пуска баща си, а на сутринта виждаше в пещта огъня, който майка му беше запалила за пирогови със зеле.

След като изучи статията за кооперацията, Алексей Алексеевич се притисна духом до съветската власт и прие нейното топло народно дело. Пред него се откри широкият път на светостта, който водеше в Божието царство на житейското доволство и задружността. Дотогава Алексей Алексеевич само се страхуваше от социализма, а сега, когато социализмът се нарече кооперация, Алексей Алексеевич искрено го обикна. Като дете той дълго време не обичаше Бог, понеже се страхуваше от Саваот, но когато майка му каза: „Ами къде ще ида аз след смъртта си, сине?“ — Альоша обикна и Бог, за да защитава след смъртта майка си, понеже беше признал Бог за заместник на баща си.

Алексей Алексеевич дойде в Чевенгур, за да търси кооперацията — спасение на хората от бедността и от взаимната душевна жестокост.

Както се виждаше от това близко място, в Чевенгур работеше непознатата сила на човешкия разум, но Алексей Алексеевич искаше най-напред да намери кооперативния устав, а после да отиде в околийския изпълком и братски да си поговори с председателя, другаря Чепурни — как да се организира кооперативната мрежа.

Но Алексей Алексеевич предварително се замисли за Чевенгур, подложен на неизгодните разходи на революцията. Лятната прах се вдигаше от трудолюбивата земя нагоре към жегата. А небето над овощните градини, над малките околийски храмове и неподвижното градско имущество стоеше като трогателен спомен на Алексей

Алексеевич, но не всеки можеше да разбере какъв. И Алексей Алексеевич стоеше сега в пълно съзнание за самия себе си и усещаше топлината на небето като детството и кожата на майка си и така, както едно време, потънало в погребаната вечна памет, от слънчевата среда на небето капеше храна за всички хора, както кръвта от пъпната връв на майката.

Това слънце можеше векове да огрява благосъстоянието на Чевенгур — неговите ябълкови градини, железните покриви, под които жителите отглеждаха децата си, и горещите излъскани куполи на църквите, които плахо зовяха човека от сянката на дърветата в празнотата на кръглата вечност.

Дърветата растяха почти по всички улици на Чевенгур и даваха клоните си за тояжки на скитниците, които се влачеха през Чевенгур, без да нощуват в него. По чевенгурските дворове избуяваха множество треви, а тревата даваше подслон, храна и смисъл на живота на цели пълчища от насекоми в низините на атмосферата, понеже Чевенгур беше населен с хора само частично — много повече в него бяха развълнуваните мънички същества, но на старите чевенгурци и през ум не им минаваше за тях.

Техният ум беше зает с по-големи произшествия, например с лятната жега, с бурите и с второто пришествие на Бога. Ако лете биваше горещо, чевенгурци предупреждаваха съседите си, че сега вече и зимата няма да настъпи и скоро къщите ще започнат да се палят от само себе си, а юношите по нареждане на бащите си носеха вода от кладенците и обливаха къщите отвън, за да отсрочат пожарите. След жегата нощем често започваше дъжд. „Ту задуха, ту дъжд — чудеха се чевенгурци, — никога не е имало такова нещо!“ Когато зимно време завиеше виелица, чевенгурци отнапред знаеха, че на другия ден ще трябва да се провират през комина — снегът непременно щеше да затрупа къщите, въпреки че всеки предварително си беше приготвил вътре лопата. „Де ще можеш да се откопаеш с лопата! — съмняваше се някъде в някоя стая старец. — Я каква фъртуна фучи, такова нещо по нашите места не е имало и не може да има. Чичо Никанор е по-стар от мене — осемдесет години откакто е почнал да пуши, — а такава шантава зима не помни! Сигурно нещо ще стане!“ През бурните есенни нощи чевенгурци лягаха да спят на пода, за да са в по-устойчиво положение и да са по-близо до земята и до гроба. Всеки

чевенгурец тайно вярваше, че започнала ли е буря или жега, това може да се превърне във второ пришествие на Бога, но никой не искаше преждевременно да напуска къщата си и да умира, без да е изживял годините си — затова чевенгурци след горещини, буря или студ си почиваха и пиеха чай.

— Свърши се, слава тебе, Господи! — с щастлива ръка се кръстеха чевенгурци в края на затихналото произшествие. — Ние чакахме Исуса Христа, а той ни подмина, над всичко е неговата свята воля!

Ако старците в Чевенгур живееха без памет, останалите изобщо не разбираха как могат да живеят, когато всеки миг ще настъпи Второто пришествие и хората ще бъдат на две категории и превърнати в бедни голи души.

Алексей Алексеевич някога беше живял в Чевенгур и отлично познаваше неговата неосигурена душевна орис. Когато Чепурни пристигна тук пеша от гарата — на седемдесет версти, — за да властва над града и околията, той си мислеше, че Чевенгур съществува от средствата на бандитизма, защото никой нищо не вършеше явно, но всеки ядеше хляб и пиеше чай. Затова той издаде анкетен лист, който трябваше задължително да се попълни — с един-единствен въпрос: „С каква цел и от какво производство на вещество живеят в държавата на трудещите се?“

Почти цялото население на Чевенгур отговори еднакво — пръв измисли отговора църковният хорист Лобочихин, а от него го преписаха съседите и устно го предадоха на останалите.

„Живеем заради Бога, а не заради себе си“ — написаха чевенгурци.

Чепурни не можа нагледно да си представи Божия живот и веднага състави комисия от четирийсет души — едно денонощие къща по къща да обследва града. Имаше анкетни листове и с по-ясно съдържание, в тях като занимания се споменаваха: ключарска служба в затвора, очакване на истината в живота, нетърпение за Бога, смъртоносно старчество, четене на глас пред скитниците и съчувствие на съветската власт. Чепурни изучаваше анкетните листове и започна да се измъчва от сложността на гражданските си занимания, но навреме си спомни лозунга на Ленин: „Дяволски трудно е да се управлява държавата“ — и напълно се успокои. Рано сутринта при

него дойдоха четирийсетте души, пиха в антрето вода след дългото ходене и съобщиха:

— Другарю Чепурни, те лъжат, те с нищо не се занимават, ами лежат като рязани и спят.

Чепурни разбра:

— Серсеми, нали беше нощ! Разкажете ми нещо за тяхната идеология, моля!

— Ами те нямат идеология — каза председателят на комисията. — Всички до един чакат края на света...

— А ти не им ли каза, че сега края на света би бил контрареволуционна проява? — попита Чепурни, свикнал предварително да сравнява всяко мероприятие с революцията.

Председателят се уплаши:

— Не, другарю Чепурни! Смятах, че Второто пришествие ще е полезно за тях, а и за нас няма да е зле...

— Как така? — строго го разпитваше Чепурни.

— Напълно полезно. За нас то е недействително, а дребната буржоазия след Второто пришествие подлежи на изземване...

— Вярно бе, синковец! — възкликна Чепурни, озарен от разбраното. — Как аз не се досетих, нали съм по-умен от тебе?

В този момент един от четирийсетте скромно излезе напред и попита:

— Другарю Чепурни, ще разрешите ли?

— А ти кой си? — Чепурни, който помнеше по външност всички останали хора наизуст, не беше виждал в Чевенгур това лице.

— Аз, другарю Чепурни, съм председател на ликвидационния комитет по въпросите на земството в старите граници на Чевенгурска околия, фамилното ми име е Полюбезиев. В комисията бях предложен от нашия комитет, ето, нося копие от протокола от разпоредителното заседание на комитета.

Алексей Алексеевич Полюбезиев се поклони и подаде ръка на Чепурни.

— Има ли такъв комитет? — учудено попита Чепурни, който не усещаше ръката на Алексей Алексеевич.

— Има! — каза някой от масата членове на комисията.

— Да се разпусне още днес публично! Да се види дали няма още някакъв остатък от империята и още днес да се унищожи! — нареди

Чепурни и се обърна към Полюбезиев: — Моля, гражданино, говори!

Алексей Алексеевич обясни с голяма точност и старание градското производство на вещество, с което още повече затъмни ясната глава на Чепурни, който притежаваше огромна, макар и хаотична, памет; той поемаше в ума си живота на късове — в главата му като в тихо езеро плаваха парчета от видян някога свят и срещани събития, но тези парчета никога не се сливаха в едно цяло и за Чепурни нямаше никаква връзка помежду си, нито жив смисъл. Той помнеше плетищата в Тамбовска губерния, фамилните имена и лицата на просяците, цвета на артилерийския огън на фронта, знаеше буквално учението на Ленин, но всичките тези ясни спомени плаваха в ума му стихийно и не образуваха никакво полезно понятие. Алексей Алексеевич говореше, че има равна степ и по тази степ вървят хора, които търсят съществуването си надалече, но от родната си къща не вземат нищо освен тялото си. И затова разменяли работната си плът срещу храна и така в продължение на дълги години е произлязъл Чевенгур, в него се събрало население. Оттогава минаващите работници са си отишли, а градът останал, надявайки се на Бога.

— И ти ли си разменял работното си тяло срещу нищо и никаква храна? — попита Чепурни.

— Не — каза Алексей Алексеевич, — аз съм служещ човек и работата ми е мисленето на хартия.

— Ей сега в мене се прояви едно талантливо чувство — рече понататък Чепурни. — Нямам секретар, който веднага да ме записва!... Най-напред трябва да се ликвидира плътта на нетрудовите елементи!...

Оттогава Алексей Алексеевич не беше виждал Чепурни и не знаеше какво бе станало в Чевенгур. Земският комитет, разбира се, беше незабавно и завинаги ликвидирани, а членовете му се пръснаха по роднини. Днес Полюбезиев искаше среща с Чепурни на друга тема — сега вече благодарение на обявената от Ленин кооперация той беше почувствал в социализма живата святост и желаше доброто на съветската власт. Алексей Алексеевич не срещна нито един познат човек — движеха се някакви мършави хора и мислеха за нещо бъдещо. В самите покрайнини на Чевенгур двайсетина души бавно преместваха една дървена къща, а двама конници радостно наблюдаваха работата им.

Полубезиев позна единия от конниците.

— Другарю Чепурни! Позволете да ви извикам на кратък разговор.

— Полубезиев! — позна го Чепурни, който помнеше всичко конкретно. — Хайде, кажи какво имаш да кажеш.

— Иска ми се да си поговорим накратко за кооперацията. Четохте ли за нравствения път към социализма във вестника на онеправданите под същото название, а именно „Беднота“?

Чепурни нищо не четеше.

— Каква кооперация? Какъв път искаш, щом като сме стигнали? Какво искаш, драги гражданино! Вие тук живеете заради бога на работническия път. Сега вече няма пътища, братлето ми — хората стигнаха.

— Къде? — покорно попита Алексей Алексеевич, изгубил вече кооперативната надежда в сърцето си.

— Как къде? В комунизма на живота. Чел ли си Карл Маркс?

— Не, другарю Чепурни.

— А трябва да го четеш, драги другарю; историята вече свърши, а ти дори не си забелязал.

Алексей Алексеевич млъкна без въпрос и си тръгна нататък, където растяха старите треви, живееха предишните хора и старата жена чакаше мъжа си. Там може би е тъжно и се живее трудно, но Алексей Алексеевич се е родил там, расъл е и на младини понякога е плакал. Той си спомни своите домашни мебели, вехтия си двор и съпругата си и беше доволен, че и те не познават Карл Маркс и затова няма да се разделят със своя мъж и стопанин.

Копьонкин не беше успял да прочете Карл Маркс и се смути от учеността на Чепурни.

— Ами тук при вас хората непременно ли четат Карл Маркс? — попита Копьонкин.

Чепурни сложи край на безпокойството на Копьонкин:

— Абе, посплаших човека. И аз никога през живота си не съм го чел. Чувал съм туй-онуй по митингите и агитирам. Пък и няма нужда да четеш, нали знаеш, по-рано хората са чели и писали, а хич не са живели, все са търсили пътища за другите хора.

— Защо днес в града хората преместват къщите и носят дърветата на ръце? — разглеждаше Копьонкин.

— Ами днес има съботник — обясни Чепурни. — Хората са пристигнали в Чевенгур пеша и се стараят да живеят в другарска близост.

И Чепурни, както всички други чевенгурци, нямаше постоянно местожителство. Благодарение на тези условия Чепурни и Копьонкин се спряха в една тухлена къща, която участниците в съботника не можеха да помръднат от мястото ѝ. В кухнята върху торбите си спяха двама души, приличащи на скитници, а третият изкуствено пържеше картофи, като вместо олио употребяваше студена вода от чайника.

— Другарю Пиюся! — обърна се към този човек Чепурни.

— Какво искаш?

— Не знаеш ли къде се намира сега другарят Прокофий?

Пиюся не бързаше да отговори на този дребен въпрос и се бореше с изгарящите картофи.

— Намира се някъде с твоята жена — каза той.

— Ти остани тук — каза Чепурни на Копьонкин, — а аз ще ида да потърся Клабздюша, много мила жена е!

Копьонкин се освободи от дрехата си, постла я на пода и легна полугол, а неразделното си оръжие нареди на купчина до себе си. Макар че в Чевенгур беше топло и миришеше на другарски дух, може би от умора Копьонкин се чувстваше тъжен и сърцето го теглеше да върви някъде напред. Засега не беше забелязал в Чевенгур явен и очевиден социализъм — онази трогателна, но твърда и нравоучителна красота сред природата, където можеше да се роди нова, мъничка Роза Люксембург или научно да се възкреси първата, загинала в буржоазната германска земя! Копьонкин вече питаше Чепурни какво да прави в Чевенгур. И той му отговори: „Ами нищо, при нас няма нужди и занимания, ще си живееш вътрешно! При нас в Чевенгур е хубаво, мобилизирали сме слънцето за вечна работа, а обществото го разпуснахме завинаги.“

Копьонкин виждаше, че е по-глупав от Чепурни, и мълчеше, без да отговори. Още преди това, по пътя, той плахо се интересува с какво би могла да се занимава при тях Роза Люксембург. По този въпрос Чепурни не му съобщи нищо особено, само каза: „Като пристигнем в Чевенгур, питай нашия Прокофий, той може всичко ясно да изрази, а аз само му давам ръководно революционно предчувствие.“

Да не мислиш, че разговарях с тебе със собствени думи? Не, научи ме Прокофий!“

Най-сетне Пиюся изпържи картофите във вода и почна да събужда двамината спящи скитници. Копьонкин също стана да си хапне малко, та след яденето, на пълен стомах, по-бързо да заспи и да престане да тъгува.

— Вярно ли е, че хората в Чевенгур живеят добре? — попита той Пиюся.

— Не се оплакват! — отвърна му той, без да бърза.

— А къде тук има социализъм?

— С нови очи ти по-добре виждаш — без особено желание обясни Пиюся. — Чепурни казва, че поради свикване ние не виждаме нито свободата, нито благата, нали сме тукашни, от две години живеем тук.

— А по-рано кой е живял тук?

— По-рано са живели буржоа. Ние с Чепурни организирахме за тях второ пришествие.

— Нали сега имаме наука, възможно ли е такова нещо?

— А защо не?

— Как така? Говори по-пълно!

— Че аз да не съм ти съчинител? Просто се яви внезапен случай, по нареждане на обичайката.

— Да не е чрезвичайката^[1]?

— Така де.

— Аха — смътно разбра Копьонкин. — Това е напълно правилно.

Завързаният за плета в двора Пролетарска сила тихо пръхтеше срещу наобиколилите го хора. Мнозина искаха да оседляят непознатия мощен кон и да обиколят с него Чевенгур по околоръстния път. Но Пролетарска сила мрачно отстраняваше кандидатите — със зъби, с муцуна и с крака.

— Нали сега си народно добиче! — кротко го увещаваше един мършав чевенгурец. — Защо беснееш?

Копьонкин чу тъжния глас на коня си и излезе при него.

— Отстранете се — каза той на всички свободни хора. — Зяпачи, не виждате ли, че и конят има сърце!

— Виждаме — убедено отвърна един чевенгурец. — Ние живеем другарски, а твоят кон е буржоа.

Копьонкин забрави уважението към присъстващите угнетени и защити пролетарската чест на коня:

— Лъжеш, хаймана, революцията пет години язди моя кон, а ти самият си яхнал революцията!

Копьонкин не можа по-нататък да изрази яда си, той неясно чувстваше, че тези хора са много по-умни от него, но от такъв чужд ум на Копьонкин му ставаше някак си самотно. Спомни си за Дванов, който предварително изпълваше живота с разум и полза, и се разтъжи за него.

Синият въздух над Чевенгур стоеше като висока тъга и пътят към приятеля беше свръх силите на коня.

Обзет от тъга, подозрение и тревожен гняв, Копьонкин реши веднага, докато не се е разколебал, да провери революцията в Чевенгур. „Дали тук не е резервът на бандитизма? — ревниво си помисли Копьонкин. — Сега ще им покажа аз един комунизъм на тези маскирани гадове!“

Копьонкин се напи с вода в кухнята и се стегна в пълно бойно снаряжение. „Ама че мръсници, дори конят се вълнува против тях! — с негодувание размишляваше Копьонкин. — Те мислят, че комунизмът е ум и полза, а тяло няма, чисто и просто дреболия и завоевание!“

Конят на Копьонкин беше винаги готов за срочна бойна работа и с шумна страст от натрупаните сили пое Копьонкин на просторния си другарски гръб.

— Тичай напред и ми покажи къде е съветът! — закани се Копьонкин на един уличен минувач. Онзи се опита да му обясни какво му е положението, но Копьонкин измъкна сабята и човекът хукна наравно с Пролетарска сила. Понякога придружителят се обръщаше и изричаше упреци, че в Чевенгур човекът не се труди и не тича, а всички данъци и повинности се изпълняват от слънцето.

„Може би тук живеят само отпускарите от команди на оздравяващи? — мълком се съмняваше Копьонкин. — Или в царската война тук е имало лазарета!...“

— Нима слънцето трябва да тича пред коня, а ти да се изтягаш? — попита Копьонкин тичащия.

Чевенгурецът се хвана за стремето, за да успокои честото си дишане, и отговори:

— При нас, другарю, има покой за човека. Вързаха само буржоата, че трябваше да лапат и да потискат. А ние ядем и другаруваме. Ето ти го съвета.

Копьонкин бавно прочете грамадната табела над портата на гробищата:

„СЪВЕТ НА СОЦИАЛНОТО ЧОВЕЧЕСТВО ОТ ЧЕВЕНГУРСКИЯ ОСВОБОДЕН РАЙОН.“

Самият съвет се помещаваше в църквата. Копьонкин мина с коня през гробищата към входа на църквата.

„Елате при мене, всички отрудени и обременени, и аз ще ви успокоя“ — беше написано като дъга над входа на църквата. И тези думи трогнаха Копьонкин, макар да не си спомняше чий е този лозунг.

„А къде е моят покой? — помисли си той и видя в сърцето си умора. — Но не, ти никога няма да успокоиш хората, та ти не си класа, а личност. Днес ти щеше да си есер, а аз щях да те пратя на оня свят.“

Без да се навежда, Пролетарска сила влезе в прохладното помещение на храма и конникът заедно с коня се намери в църквата, учуден, че детството му се е върнало, сякаш се беше озовал в родното си село, в килера на баба си. Копьонкин и по-рано беше срещал забравени детски места в околиците, където живееше, странстваше и воюваше. Едно време той се молеше в същата такава църква в родното си село, но от църквата си отиваше вкъщи — близо до майка си; и не църквата, не гласовете на птиците, вече умрели връстници на детството му, не страшните старци, които лете се влачеха към тайния Киев — може би не това беше детството му, а онова детско вълнение, че си има жива майка и летният въздух ухае на нейните поли; в онова възходящо време действително всички са старци — загадъчни хора, защото майките им са умрели, а те си живеят и не плачат.

В деня, когато Копьонкин влезе с коня в църквата, революцията беше все още по-бедна от вярата и не можеше да закрие иконите с червен плат; нарисуваният под купола бог Саваот открито гледаше към амвона, където се провеждаха заседанията на ревкома. Сега на амвона около масата с бодър червен плат седяха трима души: председателят на Чевенгурския околийски изпълнителен комитет Чепурни, един млад човек и една жена с весело внимателно лице, сякаш беше комунистката

на бъдещето. Младежът, пред когото на масата беше сборникът със задачи на Евтушевски, доказваше на Чепурни, че силата на слънцето непременно ще стигне за всички и че Слънцето е дванайсет пъти по-голямо от Земята.

— Ти, Прокофий, не мисли, ще мисля аз, а ти формулирай! — даваше му указания Чепурни.

— Почувствай сам, другарю Чепурни, защо трябва да се размърдва човекът, когато не е по науката? — обясняваше без спиране младежът. — Дори всички хора да се съберат за общ удар — и тогава пред силата на слънцето ще са като частника пред сдружението комуна! Безполезна работа, ти казвам!

Чепурни притвори очи за съсредоточаване.

— Нещо истина казваш, а нещо лъжеш! Погали в олтара Клавдюша, а мене ме остави да се заема с предчувствие, да видя така ли е, или не е така!

Копьонкин възпря тежкия ход на коня си и обяви намерението си с нетърпение и незабавно да огледа целия Чевенгур дали няма в него скрито контрареволуционно огнище.

— Големи умници сте тука — завърши Копьонкин. — А в ума ви постоянно има хитрост за потискане на кроткия човек.

Копьонкин веднага определи, че младежът е хищник: имаше черни непрозрачни очи, на лицето му личеше стар икономически ум, в средата имаше отворен, надушващ и срамен нос — носът на честните комунисти е сплеснат и очите им са сиви от доверчивост и по-сърдечни.

— А ти, момче, си тарикат! — откри му истината Копьонкин. — Покажи си документа!

— Заповядай, другарю! — съвсем доброжелателно се съгласи младежът.

Копьонкин пое книжките и листчетата. В тях пишеше: Прокофий Дванов, член на партията от август седемнайсета година.

— Познаваш ли Саша? — попита Копьонкин, като временно му прощаваше заради фамилното име на приятеля си неприятното лице.

— Познавах го, когато беше малък — отвърна младежът, усмихвайки се от прекален ум.

— Нека тогава Чепурни ми даде чиста бланка, трябва да повикаме Саша тук. Необходимо е ум с ум да се сблъскат, та искрите

на комунизма да се разхвърчат...

— Но при нас пощата е отменена, другарю — обясни му Чепурни. — Хората живеят вкупом и лично се виждат, за какво им е поща! Тук, братле, пролетариите са напълно съединени!

Копьонкин много не съжеляваше за пощата, защото през живота си беше получил две писма, а беше писал само веднъж, когато на империалистическия фронт научи, че жена му е умряла, и трябваше отдалече да си поплаче за нея заедно с роднините.

— А никой ли няма да ходи пеша в губернията? — попита той Чепурни.

— Има такъв бързоходец.

— Кой е той, Чепурни? — оживя милата на двамата чевенгурци жена — наистина беше мила: Копьонкин дори усети, че ако той беше ерген, щеше да прегърне такава жена и дълго време да я държи неподвижно. От тази жена се излъчваше бавен и прохладен душевен покой.

— Ами Мишка Луй! — напомни й Чепурни. — Той е лют на ходенето! Изпратиш го само до губернията, а той се озове в Москва или в Харков и се връща чак когато се свърши годишното време — или цветята цъфнат, или сняг навали...

— При мене той ще отиде за по-кратко, ще му дам задача — каза Копьонкин.

— Нека върви — разреши Чепурни. — За него ходенето не е труд, а само развитие на живота.

— Чепурни — каза жената. — Дай на Луй брашно за размяна, а той ще ми донесе шалче.

— Ще му дадем, Клавдия Парфьоновна, непременно ще му дадем, ще използваме момента — успокои я Прокофий.

Копьонкин пишеше на Дванов с печатни букви:

„Драги другарю и приятелю Саша! Тук е комунизъм и обратно — трябва по-скоро да дойдеш. Тук работи само лятното слънце, а хората само нелюбовно другаруват; обаче жените искат шалчета, макар те да са приятни, с което явно вредят. Твоят брат или семеен роднина много не ми е симпатичен. Впрочем живея като субект, мисля нещо

само за себе си, понеже много не ме уважават. Събития няма — казват, че това е наука и история, но не се знае. С революц. почит Копьонкин. Ела заради общата ни идейност.“

— Все нещо си мисля, мерзелее ми се и ми се представя, трудно ми е на сърцето! — мъчително се изказа Чепурни в тъмния въздух на храма. — Или нашият комунизъм е изправен, или не е! Или аз трябва да отида при другаря Ленин, за да ми формулира лично цялата истина!

— Би трябвало, другарю Чепурни! — потвърди Прокофий. — Другарят Ленин ще ти даде лозунг, ти ще го вземеш и ще го донесеш. А така е невъзможно — да мислиш само с моята глава, и авангардът се уморява! И освен това на мене не ми се полагат предимства!

— А моето сърце не го ли смяташ, кажи ми истината? — обиди се Чепурни.

Прокофий очевидно ценеше силата на разума си и не губеше спокойната си увереност.

— Чувството, другарю Чепурни, е масова стихия, а мисълта е организация. Другарят Ленин лично казваше, че организацията е най-важна за нас...

— Ами че аз се мъча, а ти размишляваш, кое е по-лошо?

— Другарю Чепурни, и аз ще дойда с тебе в Москва — заяви жената. — Никога не съм виждала центъра, а хората казват, че там било нещо удивително.

— Турихте му капака! — продума Копьонкин. — Ти, Чепурни, я заведи право при Ленин: „Ето ти, другарю Ленин, една доизпипана за комунизма жена!“ Мръсници сте вие!

— Какво искаш? — наостри се Чепурни. — Според тебе при нас работата не е ли наред?

— Ами да, не е!

— Че как така, другарю Копьонкин? На мене чувствата ми се умориха.

— Ами знам ли? Моята работа е да отстранявам враждебните сили. Когато отстраня всички, ще излезе както трябва.

Прокофий пушеше и нито веднъж не прекъсна Копьонкин, мислеше си как да се приспособи към революцията тази

неорганизирана въоръжена сила.

— Клавдия Парфьонова, да идем да се поразходим и да се позабавляваме малко — с подчертана вежливост предложи Прокофий на жената. — Че ще отслабнете.

Когато двойката се отдалечи към изхода, Копьонкин посочи на Чепурни излизащите.

— Буржоазия, имай го предвид!

— Тъй ли?

— Бога ми!

— И какво да правим сега? Или да ги отпишем от Чевенгур?

— Недей сега да си тровиш живота с паника! Превръщай своя комунизъм от идея в тяло с въоръжена ръка! Почакай да дойде Саша Дванов, той ще ви покаже!

— Сигурно е умен човек? — стресна се Чепурни.

— На него, другарю, кръвта в главата му мисли, а на твоя Прокофий костта — гордо и натъртено му обясни Копьонкин. — Разбра ли поне веднъж?... На ти бланката и пращай другаря Луй да върви.

Чепурни напрегна мисълта си, но нищо не можа да измисли — спомняше си само забравени безполезни събития, които не му даваха никакво усещане за истината.

Разумът му виждаше ту католишки храмове в гора, покрай които беше минал в поход през царската война, ту на канавката седеше момиченце сираче и ядеше корени, но сега вече навеки е забравено кога това безполезно пазено в душата на Чепурни момиче е било срещнато в живота и е невъзможно да се каже дали е живо още; може би онова момиче е била Клавдия — тогава тя наистина е чудесно хубава и му е трудно да се раздели с нея.

— Какво гледаш като болник? — попита Копьонкин.

— Така, другарю Копьонкин — тъжно уморен произнесе Чепурни. — В мене животът се влачи като мъгла.

— А трябва да лети като облак, затова, виждам, нещо не те бива — със съчувствие го упрекна Копьонкин. — Да излезем на чисто място, че тук мирише на някакъв влажен бог.

— Да излезем. Взимай си коня — с облекчение каза Чепурни. — На открито място ще бъде по-силен.

Когато излязоха навън, Копьонкин показва на Чепурни надписа на храма ревком: „Елате при мене всички отрудени...“

— Изпиши го по съветски!

— Няма кой да измисли фразата, другарю Копьонкин.

— Ами дай я на Прокофий.

— Не е толкова задълбочен, няма да се справи; подлога знае, ама сказуемото е позабравил. Аз твоя Дванов ще го взема за секретар, а Прокофий нека си вилнее свободен... Ама кажи ми, моля ти се, какво не ти харесва тази фраза — тя говори изцяло против капитализма...

Копьонкин страшно се намръщи.

— Според тебе Бог еднолично ли ще успокои всички маси? Това е буржоазен подход, другарю Чепурни. Революционната маса сама може да се успокои, когато се надигне!

Чепурни гледаше Чевенгур, който бе изпълнен с неговата идея. Започваше тиха вечер, тя приличаше на душевното съмнение на Чепурни, на предчувствие, което не може да се изчерпи от мисълта и да се успокои. Чепурни не знаеше, че има всеобща истина и смисъл на живота — той беше виждал прекалено много разнообразни хора, които да могат да следват един закон. Някога Прокофий предложи на Чепурни да въведат в Чевенгур науката и просветата, но Чепурни отклони тези опити без каквато и да било надежда. „Какво искаш — каза той на Прокофий, — или не знаеш каква е науката? Тя ще върне цялата буржоазия обратно; всеки капиталист ще стане учен и ще ръси организмите с прахчета, а ти трябва да се съобразяваш с него! И после науката само се развива, а как ще завърши — не се знае.“

На фронта Чепурни много боледуваше и по памет изучи медицината, защото след оздравяването си веднага положи изпит за ротен фелдшер, но към лекарите се отнасяше като към умствени експлоататори.

— Какво мислиш? — попита той Копьонкин. — Твоят Дванов няма ли да въведе при нас науката?

— Нищо не ми е казал за това, той се занимава само с комунизма.

— Абе, страх ме е — призна си Чепурни, като се мъчеше да мисли, но разгеле си спомни за Прошка, който точно беше изложил подозрението му към науката. — Прокофий под мое ръководство

формулира, че умът е също такава имуществено, каквото е къщата, следователно ще потиска ненаучните и отслабналите...

— Тогава вѡрѡжи глупаците — намери изход Копѡнкин. — Нека тогава умният му излезе с неговите прахчета. Ето например аз, как мислиш? Аз също, братко, съм глупак, но живея напълно свободно.

По улиците на Чевенгур минаваха хора. Някои от тях днес бяха пренасяли къщите, други бяха премествали на ръце овощните градини. И сега отиваха да си почиват, да разговарят и да си доизживеят деня сред другарите. Утре те вече няма да имат труд и занимания, защото в Чевенгур за всички и за всекиго работеше само слънцето, обявено в Чевенгур за световен пролетарий. А заниманията на хората не бяха задължителни — по внушение на Чепурни Прокофий беше дал на труда специално тълкувание, с което трудът веднѡж завинаги се обявяваше за преживелица от алчността и експлоатационно-животинско сладострастие, защото трудът спомага да се появи имущество, а имуществото е потискане; но самото слънце отпуска на хората за живот напълно достатѡчни нормални дажби и всяко тяхно увеличение — за сметка на определена човешка работа — подклажда огъня на класовата война, защото се създават излишни вредни предмети. Обаче всяка събота хората в Чевенгур се трудеха и това много учуди Копѡнкин, който беше успял да поразгадае слънчевата система на живота в Чевенгур.

— Че това не е труд, това са съботници! — обясни му Чепурни. — Прокофий правилно ме разбра и даде великата фраза.

— Той да не ти е отгатван? — поинтересува се Копѡнкин, защото нямаше доверие на Прокофий.

— А, не, само тѡй с тясната си мисъл отслабва великите ми чувства. Но е словесен момѡк, без него щях да живея в неми мъчения... А в съботниците няма никакво производство на имущество — ще допусна ли аз? — чисто и просто се извършва доброволно повреждане на дребнобуржоазното наследство. Кажи, моля ти се, какво потисничество има тук според тебе?

— Няма — искрено се съгласи Копѡнкин.

Чепурни и Копѡнкин решиха да ноцуват в една барака, извлечена по средата на улицата.

— Върви при своята Клавдѡша — посъветва го Копѡнкин. — Обиждаш жената!

— Прокофий я е отвел на неизвестно място, нека ѝ се порадва, всички сме еднакви пролетарии. Прокофий ми обясни, че аз не съм подобър от него.

— Нали ти самият казваше, че изпитваш велико чувство, а такъв човек е мъчен за жената.

Чепурни се учуди: наистина излиза, че е така! Но него го болеше сърцето и той днес можеше да мисли.

— Мене, другарю Копьонкин, онова велико чувство ме боли в гърдите, а не в младите места.

— Аха — каза Копьонкин, — хайде тогава почивай с мене, че и аз съм зле със сърцето.

Пролетарска сила изяде тревата, която Копьонкин накоси на градския площад, и в полунощ също легна на пода на бараката. Конят спеше като някои деца — с полуотворени очи, и със сънлива кротост гледаше с тях Копьонкин, който сега нямаше съзнание и само пъшкеше от тъжното, почерняло чувство на забрава.

Комунизмът на Чевенгур беше беззащитен в тези тъмни степни часове, защото хората изцеляваха със силата на съня умората от дневния вътрешен живот и временно бяха прекратили убежденията си.

[1] Извънредна комисия за борба с контрареволуцията. — Б.пр. ↑

Чевенгур се събуждаше късно; жителите му си почиваха от вековете гнет и не можеха да си починат. Революцията беше извоювала за Чевенгурска околия сънищата и беше направила душата главна професия.

Чевенгурският пешеходец Луи отиваше в губернията с пълен ход, защото носеше писмо за Дванов, а на второ място — сухари и канче от брезова кора с вода, която се сгряваше от тялото му. Той потегли, когато бяха станали само мравките и кокошките, а слънцето не беше заголило небето чак до последните места. От ходенето и упойната свежест на въздуха всички мисловни съмнения и възжеления бяха напуснали Луи; пътят го изразходваше и го освобождаваше от излишния вреден живот. Още на младини той със собствени сили беше стигнал до мисълта, защо лети камъкът: защото от радостта на движението става по-лек от въздуха. Без да познава буквите и книгите, Луи се беше убедил, че комунизмът трябва да бъде непрекъснато движение на хората по земното ширине. Колко пъти той беше говорил на Чепурни да обяви комунизма за странстване и да вдигне Чевенгур от вечната му заседналост.

— На кого прилича човекът, на коня или на дървото? Кажете ми честно! — питаше той в ревкома, измъчвайки се от късите улични пътища.

— На нещо по-висше! — измисли го Прокофий. — На открития океан, драги другарю, и на хармонията на схемите!

Луи не беше виждал друга вода освен реките и езерата и познаваше само една хармоника — двуредната.

— А според мене човекът повече прилича на коня — заяви Чепурни, спомняйки си познати коне.

— Разбирам — каза Прокофий, продължавайки чувството на Чепурни. — Конят има гърди със сърце и благородно лице с очи, а у дървото няма такова нещо!

— Точно така, Проша! — зарадва се Чепурни.

— И аз така казвам! — потвърди Прокофий.

— Абсолютно вярно! — заключително одобри Чепурни.

Луи беше доволен и предложи на ревкома незабавно да задвижи Чевенгур напред. „Човекът трябва да се продухва от вятъра — убеждаваше го той, — иначе пак ще се залови с потискане на слабия или всичко ще изсъхне от само себе си и знаеш ли как ще залинее от

мъка? А на път никой не може да мине без приятелство и за комунизма има достатъчно работа!“

Чепурни накара Прокофий ясно да запише предложението на Луй, а после това предложение се обсъди на заседание на ревкома. Чепурни усещаше основателната правота на Луй, обаче не даваше на Прокофий ръководните си предчувствия и заседанието усилено се труди през целия пролетен ден. Тогава Прокофий измисли формален отвод на предложението на Луй: „Предвид предстоящата епоха на войни и революции движението на хората да се смята като неотложен признак на комунизма, а именно: цялото население на околията да се хвърли срещу капитализма, когато в него напълно узрее кризата, и занапред да не се спира победният път, като хората се закаляват в чувството за другарство по пътищата на цялото земно кълбо; а засега комунизмът трябва да се ограничава със завоюваната от буржоазията площ, за да има какво да управляваме.“

— Не, другари — не се съгласи разсъдливият Луй. — С уседналост комунизмът няма изобщо да се осъществи, той няма нито враг, нито радост!

Прокофий наблюдаваше внимателно слушащия Чепурни, като не можеше да отгатне неговите колебаещи се чувства.

— Другарю Чепурни — опита се да реши въпроса Прокофий. — Нали освобождението на работниците е дело на самите работници! Нека Луй си отиде и постепенно да се освобождава! Какво общо имаме ние?

— Правилно! — рязко заключи Чепурни. — Върви, Луй, движението е дело на масите и ние няма да се мотаем в краката им!

— Е, благодаря — поклони се на ревкома Луй и излезе да търси необходимост да потегли от Чевенгур за някъде.

Когато веднъж забеляза Копьонкин на дебелия кон, Луй веднага се запритеснява, че Копьонкин пътува за някъде, а той живее на неподвижно място; и Луй изпита още по-голямо желание да се махне по-надалече от града, а преди тръгването намисли да направи някакъв съчувствен жест на Копьонкин, но нямаше с какво, защото в Чевенгур нямаше предмети за подаръци — можеше само да напои коня на Копьонкин, но Копьонкин категорично не допускаше до него чужди хора и си го пое сам. И сега Луй съжеляваше, че на този свят има

много къщи и вещества, но липсват точно онези, които означават единение между хората.

След губернията Луй реши да не се връща в Чевенгур и да се добере чак до самия Петроград, а там да постъпи във флота, да тръгне на плаване и навсякъде да наблюдава земята, моретата и хората като постоянна храна за неговата братска душа. На вододела, откъдето се виждаха чевенгурските долища, Луй се обърна назад към града и утринната светлина.

— Сбогом, комунизъм и другари! Ако съм жив, ще си спомня всекиго от вас!

Копьонкин разхождаше Пролетарска сила извън града и забеляза Луй на височината.

„Сигурно е някой скитник, запътва се към Харков — реши мислено Копьонкин. — Ще изпусна заради него златните дни на революцията!“ — и пусна коня със степен ход към града, та още днес окончателно да провери целия комунизъм и да вземе собствени мерки.

От преместването на къщите улиците в Чевенгур бяха изчезнали — всички постройки бяха не на място, а в движение. Свикналата с правите плавни пътища Пролетарска сила се вълнуваше и потеше от честите завой.

Край килнат настрани заблуден хамбар под един кожух лежаха младеж и девойка — ако се съди по туловището, Клавдюша. Копьонкин внимателно обиколи с коня спящите — той се стесняваше от младостта и я уважаваше като царство на великото бъдеще. За същата тази младост, украсена с равнодушие към девойките, той някога с уважение беше обикнал своя спътник в революцията Александър Дванов.

Някъде сред къщите проточено изсвири човек. Копьонкин внимателно наостри уши. Свиренето секна.

— Ко-пъонкин! Другарю Копьонкин, да идем да се къпем! — викаше наблизо Чепурни.

— Свири, а аз ще вървя към звука! — ниско и оглушително отвърна Копьонкин.

Чепурни започна бурно да свири, а Копьонкин продължаваше да се промъква към него на коня си през теснините на преместения град. Чепурни стоеше на входа на бараката с шинел, облечен на голо, и бос. Двата му пръста бяха в устата, за да свири по-силно, а очите му

гледаха към слънчевите висини, където се разиграваше слънчевата горещина.

Копьонкин затвори Пролетарска сила в бараката и тръгна след босия Чепурни, който днес беше щастлив като човек, окончателно побратимил се с всички хора. По пътя към реката срещнаха множество пробудили се чевенгурци, както навсякъде — обикновени хора, но бедни на вид и отнесени по физиономия.

— Лете денят е голям, с какво ще се занимават те? — попита Копьонкин.

— За тяхното усърдие ли питаш? — неточно го разбра Чепурни.

— Може и така да се каже.

— Ами душата на човека е основната му професия. А неин продукт са приятелството и другарството! Не е ли занимание това, кажи де?

Копьонкин се позамисли за предишния потиснат живот.

— Много хубаво е при тебе в Чевенгур — тъжно каза той. — Може би ще стане нужда да се организира малко мъка. Комунизмът трябва да е вкусен, та малко горчивина не е зле за вкуса.

Чепурни почувства в устата си нещо солено и веднага разбра Копьонкин.

— Май е вярно. Сега трябва нарочно да организираме мъка. Хайде още от утре да започнем, другарю Копьонкин!

— Аз няма, моята работа е друга. Нека по-напред дойде Дванов, той всичко ще разбере.

— Ще възложим тази работа на Прокофий!

— Престани с този Прокофий! Момъкът иска да се размножава с твоята Клавдюша, а ти го въвличаш!

— Май е тъй, ще почакаме твоя съратник!

Край брега на река Чевенгурка се вълнуваше неуморната вода. От водата лъхаше въздух, който миришеше на възбуда и свобода, а двамата другари започнаха да се събличат пред водата. Чепурни си свали шинела и веднага се почувства гол и жалък, затова пък от тялото му се понесе топла миризма на някакво отдавна буренясало, спекло се майчинство, което Копьонкин едва помнеше.

Слънцето с индивидуално внимание освети мършавия гръб на Чепурни, напъха се във всички потни пукнатини и грапавини на кожата, за да умъртви там с горещината си невидимите твари, от които

тялото усеща постоянен сърбеж. Копьонкин с уважение погледна слънцето — преди няколко години то беше сгрявало Роза Люксембург, а сега помагаше на тревата на гроба ѝ да расте.

Копьонкин отдавна не беше влизал в река и дълго трепери от студ, докато свикне. А Чепурни плуваше смело, отваряше очи във водата и изваждаше от дъното разни кости, големи камъни и конски глави. От средата на реката, докдето неопитният Копьонкин не можеше да стигне, Чепурни силно пееше песни и ставаше все по-приказлив. Копьонкин се потопи на едно плитко място, опипваше водата и си мислеше: и тя си тече нанякъде, където ѝ е добре!

Чепурни се върна съвсем весел и щастлив.

— Знаеш ли, Копьонкин, когато съм във водата, ми се струва, че съвсем точно зная истината... А когато се завра в ревкома, все нещо ми се мерзелее и представя...

— Ами работи на брега.

— Тогава дъждът ще намокри губернските тезиси, калпав човек си ти.

Копьонкин не знаеше какво е тезис, помнеше отнякъде тази дума, но напълно безчувствено.

— Щом вали дъжд, а после грее слънце, не жали тезисите — успокояващо каза Копьонкин. — Тъй или иначе ще порасне жито.

Чепурни усилено взе да брои наум и помогна на ума си с пръсти.

— Значи, ти обявяваш три тезиса?

— Няма нужда от нито един — отвърна Копьонкин. — На хартия трябва само песни да се пишат, за да не се забравят.

— Че как така? Слънцето е един тезис! Водата — два, а почвата — три.

— А вятъра забрави ли?

— С вятъра са четири. И това е всичко. Значи е правилно. Само че знаеш ли, ако не отговаряме на тезисите в губернията, че при нас всичко е наред, оттам ще ни ликвидират целия комунизъм.

— В никакъв случай — отрече такова предположение Копьонкин. — И там хората са такива като нас!

— Че са такива, такива са, само че пишат неразбираемо и все молят повече да проверяваме и по-твърдо да ръководим. А какво да се проверява в Чевенгур и за какво място да се ръководят хората?

— А ние къде сме? — учуди се Копьонкин. — Нима ще позволим на гадовете да минат? Зад нас живее Ленин!

Чепурни разсеяно се намъкна в тръстиката и набра бледи, с болнав нощен вид цветя. Направи го за Клавдюша — малко я притежаваше, но въпреки това изпитваше към нея грижовна нежност.

След цветята Чепурни и Копьонкин се облякоха и тръгнаха по брега на реката, по влажната тревна покривка. Оттук Чевенгур изглеждаше топъл край — виждаха се осветени от слънцето боси хора, които гологлави се наслаждаваха на въздуха и свободата.

— Днес е приятно — приповдигнато продума Чепурни. — Цялата топлина на човека е навън! — и посочи с ръка към града и към всички хора в него. После Чепурни пъкна два пръста в уста, свирна и замаян от горещия вътрешен живот, отново нагази във водата, без да си сваля шинела; измъчваше го някаква черна радост от изобилие на тяло и се хвърли през тръстиката в чистата река, за да се освободи там от неясните мъчителни страсти.

— Той мисли, че е оставил целия свят на волята на комунизма, радва се, горкият! — осъди постъпката на Чепурни Копьонкин. — А пък аз нищо не виждам тук!

В тръстиките стоеше лодка и в нея мълчаливо седеше гол човек. Той умислено разглеждаше отвъдния бряг на реката, макар че можеше да стигне дотам с лодката. Копьонкин видя слабото му тяло с прозиращи ребра и болнавите му очи.

— Ти Пашинцев ли си, или не си? — попита Копьонкин.

— Да, че кой може да е? — веднага отвърна човекът.

— Тогава защо си оставил поста в революционния резерват?

Пашинцев тъжно наведе укротената си глава.

— Аз бях подло отстранен оттам, другарю!

— Ами да беше хвърлил бомбите...

— Излиза, че рано ги изпразних, и затова се скитам без уважение, като драматичен психопат.

Копьонкин изпита презрение към далечните бели негодници, ликвидирали революционния резерват, и респективна мъжествена сила в себе си.

— Не се ядосвай, другарю Пашинцев, на тези бели ще им видим сметката, без да слизаме от коня, а революционния резерват ще го поставим на чисто място. Какво ти остана сега на тебе?

Пашинцев вдигна от дъното на лодката плетена рицарска ризница.

— Малко е — прецени Копьонкин. — Тя предпазва само гърдите.

— Главата да върви по дяволите — не я ценеше Пашинцев. — На мене сърцето ми е най-скъпо... Имам по нещо и за главата, и за ръката — Пашинцев показва и още един малък доспех — челно забрало с навеки занитена червена звезда, и последната празна бомба.

— Е, това ти е напълно достатъчно — рече Копьонкин. — Но кажи ми какво стана с твоя резерват, нима ти беше толкова отслабнал, че селяните свободно го присвоиха?

Настроението на Пашинцев беше тъжно и той едва говореше от скръб.

— Нали ти казвам, че го определиха за широка организация на совхоз. Какво току ме опипваш по голото тяло?

Копьонкин още веднъж огледа голото тяло на Пашинцев.

— Тогава обличай се, ще идем заедно да обследваме Чевенгур, тук също не стигат фактите, а хората виждат.

Но Пашинцев не можеше да бъде спътник на Копьонкин — оказа се, че освен ризницата и забралото той няма други дрехи.

— Върви така — окуражи го Копьонкин. — Да не мислиш, че хората не са виждали живо тяло? Гледай ти, голяма работа, ами същото и в ковчега го слагат!

— Не, разбираш ли ме каква бея стана? — приказваше Пашинцев и подръпваше металната си дреха. — От революционния резерват мене ме пуснаха както трябва — макар и опасен, но жив и облечен. А в селото моите си селяни, като видяха, че идва някакъв бивш човек и най-важното — победен от армията, веднага ми смъкнаха всичките дрехи — хвърлиха ми само два предмета, та нощем да се топля в ризницата, а бомбата аз си я задържах.

— Нима срещу тебе настъпи цяла армия? — учуди се Копьонкин.

— Да, че как иначе? Сто души конници излязоха срещу един човек. А в резерв стоеше готова гаубица. И пак цяло денонощие не се предавах, плаших цялата армия с празните бомби, ама Грунка — има там една курва — им обадила, мръсницата.

— Аха — повярва му Копьонкин. — Хайде да вървим, дай ми твоите железата в едната ръка.

Пашинцев излезе от лодката и тръгна по сигурните стъпки на Копьонкин в пясъка.

— Ти не се бой — успокояваше Копьонкин голия си другар. — Не си се съблякъл сам, тебе полубелите са те обидили.

Пашинцев се досети, че върви гол-голеничък заради беднотията комунизъм и затова не се стесняваше от бъдещите срещани жени.

Първа срещнаха Клавдюша. Тя набързо огледа тялото на Пашинцев и закри със забрадката очите си като татарка.

„Ужасно мършав мъж — помисли си тя, — целият е покрит с бенки, но е чист, няма загрубяла кожа!“ — и каза високо:

— Тук, граждани, не е фронт, не е съвсем прилично да се ходи гол.

Копьонкин помоли Пашинцев да не обръща внимание на такава жаба, тя е буржоазка и вечно кряка: ту ѝ трябвало шалче, ту Москва, а сега пък не оставя на мира един гол пролетарий. Все пак Пашинцев се позасрами и си сложи ризницата и челното забрало, като остави по-голямата част от тялото си навън.

— Така е по-добре — прецени той. — Ще си помислят, че това е формата на новата политика.

— Че какво ти е? — погледна го Копьонкин — Сега си почти облечен, само дето ще ти е студено от желязото.

— То ще се стопли от тялото, нали кръвта се лее вътре.

Но желязото на ризницата не охлаждаше тялото на Пашинцев — в Чевенгур беше топло. Хората седяха на редици по уличките между преместените къщи и водеха помежду си тихи разговори. От хората също идваше топлина и дихание, не само от слънчевите лъчи. Пашинцев и Копьонкин минаваха през постоянен задух — струпаните къщи, слънчевата горещина и вълнуващата миризма на хора правеха живота подобен на сън под юрган.

— Нещо ми се дреме, а на тебе? — попита спътника си Копьонкин.

— А на мене, общо взето, нищо особено не ми е! — отвърна Пашинцев, който не можеше да разбере положението си.

До постоянната тухлена къща, където Копьонкин беше отседнал първия ден след пристигането си, самотен седеше Пиюся и неопределено гледаше всичко.

— Слушай, другарю Пиюся! — обърна се към него Копьонкин. — Налага ми се да обиколя и разузная целия Чевенгур. Придружи ни по маршрута!

— Може — съгласи се Пиюся, без да става от мястото си.

Пашинцев влезе в къщата и взе от пода един стар войнишки шинел — образец 14-а година. Шинелът беше голям номер и веднага успокои цялото тяло на Пашинцев.

— Сега си направо като гражданин облечен! — оцени го Копьонкин. — Само че по-малко приличаш на себе си.

Тримата се отправиха нататък — сред топлината на чевенгурските постройките. Насред пътя и в празните места тъжно стояха увехналите овощни градини — тях вече няколко пъти бяха ги пренасяли на гръб и пресаждали и те изнемосяха въпреки слънцето и дъждовете.

— Те това е факт! — посочи замлъкналите дървета Копьонкин. — Тези дяволи уредили за себе си комунизъм, а на дървото не му трябва!

Малкото деца, дошли отдругаде, които се срещаха по поляните, бяха тлъсти от въздуха, свободата и липсата на всекидневно възпитание. А за възрастните в Чевенгур не се знаеше как живеят — Копьонкин още не можеше да забележи в тях нови чувства; отдалече те му се струваха отпускарите от империализма, но нямаше факти, какво им е отвътре и как се чувстват помежду си; Копьонкин смяташе, че доброто настроение е само на кръвта в тялото на човека, което не означава комунизъм.

Близо до гробищата, където се намираще ревкомът, имаше дълга хлътнавина от слегната земя.

— Тук лежат буржоата — каза Пиюся. — Ние с Чепурни допълнително им избихме душите.

Копьонкин с удовлетворение опита с крак слегналата се почва на гроба.

— Значи така е трябвало да постъпиш! — каза той.

— Нямаше как да не го направим — оправда факта Пиюся, — яви се необходимост ние да живеем...

А Пашинцев се ядоса, че гробът не е трамбован — трябвало е да се трамбова и да се пренесе тук на ръце старата овощна градина, тогава дърветата щели да изсмучат от земята остатъците от

капитализма и като стопани да ги превърнат в зеленище на социализма, ама и самият Пиюся смяташе трамбоването за сериозна мярка, но не беше успял да я осъществи, защото от губернията незабавно го свалили от поста председател на чрезвичайката. Той почти не се беше обидил от това, защото знаеше, че за служба в съветските учреждения са необходими образовани хора, не такива като него, и буржоазията там принасяше полза. Благодарение на това си разбиране Пиюся след отстраняването му от длъжността революционер веднъж завинаги беше признал революцията за по-умна от себе си и се сля с масата на чевенгурския колектив. Пиюся най-много се плашеше от канцеларии и написани книжа — като ги видеше, млъкваше, цялото му тяло мрачно отслабваше и той чувстваше могъществото на черната магия на мисълта и писмеността. По времето на Пиюся самата чевенгурска чрезвичайка се помещаваше на градската поляна. Вместо протоколи за разправата с капитала Пиюся въведе всенародна очевидност и предлагаше заловените помешчици да бъдат убивани от самите техни ратаи, което и ставаше. А сега, когато в Чевенгур имаше окончателно развитие на комунизма, по личното мнение на Пиюся чрезвичайката беше закрыта завинаги и на нейната поляна бяха преместени къщите.

Копьонкин стоеше замислен над общия гроб на буржоазията — без дървета, без могила и без памет. На него смътно му се струваше, че това е направено, та далечният гроб на Роза Люксембург да има дърво, могила и вечна памет. Само едно не се харесваше на Копьонкин — гробът на буржоазията не беше добре трамбован.

— Казваш, че допълнително сте избили душите от буржоата? — усъмни се Копьонкин. — А тебе затова са те анулирали — не сте били буржоазията наред и докрай! Даже не сте трамбовали пръстта!

Тук Копьонкин твърдо грешеше. Буржоазията в Чевенгур пребиха трайно, честно и дори задгробният живот не би могъл да я зарадва, защото след тялото беше разстреляна душата ѝ.

След като поживя кратко време в Чевенгур, Чепурни започна да го боли сърцето от присъствието на много дребна буржоазия. И тогава взе да го боли цялото тяло — почвата за комунизъм в Чевенгур се оказа твърде тясна и задръстена от имущество и имотни хора, а комунизмът трябваше веднага да се обяви на жива база, но жилищата от памтивека бяха заети от странни хора, миришещи на восък.

Чепурни нарочно излизаше в полето и гледаше чистите открити места. Дали да не започне комунизма тъкмо там? Но се отказваше, защото тогава щяха да бъдат загубени за пролетариата и селските бедняци чевенгурските здания и съдини, създадени от потиснатите ръце. Той знаеше и виждаше колко много се измъчва чевенгурската буржоазия от очакването да дойде Второто пришествие и лично нямаше нищо против него. След като стоя председател на ревкома два месеца, Чепурни се заизмъчва, че буржоазията живее, комунизъм няма, а както се казваше в губернските циркулярни писма, към бъдещето водят цял ред последователно-настъпателни степени, в които Чепурни подозираше с чувството си измама на масите.

Отначало той назначи комисия и тази комисия говореше на Чепурни, че е необходимо да настане второ пришествие, но тогава Чепурни не отговори нищо, а тайно реши да остави буржоазния дребосък, за да има с какво да се занимава революцията. А после Чепурни пожела да престане да се измъчва и извика председателя на чрезвичайката Пиюся.

— Да ми се очисти градът от потисническият елемент! — заповяда Чепурни.

— Може — съгласи се Пиюся. Той се канеше да изтрепе в Чевенгур всички жители и Чепурни с облекчение се съгласи.

— Разбираш ме, нали, така ще е най-добре! — увещаваеше той Пиюся. — Иначе, братле, целият народ ще изпомре на преходните степени. И освен това сега буржоазията все едно не са хора. Чел съм, че човекът, като се родил от маймуната, веднага я убил. Помисли си само: щом има пролетариат, защо е нужна буржоазията? Това е направо грозно!

Пиюся познаваше буржоазията лично. Той помнеше чевенгурските улици и ясно си представяше по външност всеки собственик на къща: Шчокотов, Комягин, Пихлер, Знобилин, Щчапов, Завин-Дувайло, Перекрутченко, Сюсюкалов и всичките им съседы. Освен това Пиюся познаваше начина им на живот и препитание и беше съгласен да убие всекиго от тях с ръце, без дори да употребява оръжие. От деня, когато бе назначен за председател на чрезвичайката, той нямаше душевно спокойствие и постоянно се дразнеше, че дребната буржоазия всеки ден яде съветски хляб, живее в къщите му (дотогава Пиюся двайсет години беше работил като зидар) и стои на пътя на

революцията като кротка мръсница. Най-възрастните щърбави личности буржоа превръщаха търпеливия Пиюся в уличен побойник. Срещнеше ли Шчапов, Знобилин и Завин-Дувайло, неведнъж ги удряше с юмруци, а те мълчаливо се бършеха, изтърпяваха обидата и се надяваха на бъдещето. Другите буржоа не попадаха в ръцете на Пиюся, а той нямаше желание да ходи нарочно у дома им, защото от честите дразнения на душата му ставаше задушно.

Обаче секретарят на околийския изпълком Прокофий Дванов не се съгласи буржоазията да се изтреби конспиративно и къща по къща. Той каза, че това трябва да се направи по-теоретично.

— Хайде, формулирай как! — предложи му Чепурни.

Прокофий в дълбоко размишление отметна назад замислените си есерски коси.

— Въз основа на техния собствен предразсъдък! — постепенно формулира Прокофий.

— Чувствам! — канеше се да мисли Чепурни, без да разбира.

— Въз основа на Второто пришествие! — точно се изрази Прокофий. — Те сами го искат и нека го получат, ние няма да сме виновни.

Чепурни, напротив, прие обвинението.

— Моля ти се, как така няма да сме виновни? Щом сме революция, напълно сме виновни! А ако го формулираш така за свое оправдание, върви си по пътя!

Като всеки умен човек Прокофий беше хладнокръвен.

— Абсолютно необходимо е, другарю Чепурни, да се обяви официално Второто пришествие. И на базата на него да се очисти градът за пролетарската уседналост.

— А ние тук ще действаме ли? — попита Чепурни.

— Общо взето, да! Само че после домашното имущество ще трябва да се разпредели, за да не ни потиска повече.

— Вземи имуществото за себе си — заповяда Чепурни. — Ръцете на пролетариата са здрави и прави. Какво си се разтъжил в такъв час за буржоазните ракли, кажи, моля те? Пиши заповед.

Прокофий кратко формулира бъдещето за чевенгурската буржоазия и подаде написания лист на Пиюся, а той трябваше по памет да прибави към заповедта списък с фамилните имена на имотните.

Чепурни прочете, че съветската власт предоставя на буржоазията цялото безкрайно небе, обзаведено със звезди и светила, с цел да се организира там вечно блаженство; що се отнася до земята, фундаменталните постройки и домашния инвентар, същите остават долу — в замяна срещу небето, — изцяло в ръцете на пролетариата и трудовото селячество.

В края на заповедта се посочваше срокът за Второто пришествие, което в организиран безболезнен ред ще отведе буржоазията в задгробния живот.

Като час за явяването на буржоазията на катедралния площад се определяше полунощ срещу четвъртък, а като основание за заповедта се смяташе бюлетинът на губернското метеорологично бюро.

Прокофий отдавна се увличаше по внушителната неразбираема сложност на губернските документи и със сладострастна усмивка използваше техния стил за околийския мащаб.

Пиюся нищо не разбра от заповедта, а Чепурни си смръкна енфие и се поинтересува само за едно: защо Прокофий е насрочил Второто пришествие срещу четвъртък, а не днес, в понеделник.

— В сряда е пост и те по-тихо ще се приготвят! — обясни Прокофий. — Освен това днес и утре се очаква облачно време, имам прогнозата за времето.

— Излишно облекчение — упрекна го Чепурни, но много-много не настоява за ускоряване на Второто пришествие.

А Прокофий заедно с Клавдюша обиколи всички къщи на имотни граждани и реквизира от тях необемистите ръчни предмети: гривни, копринени кърпи, златни царски ордени, пудра и други. Клавдия слагаше предметите в сандъчето си, а Прокофий устно обеща на буржоата удължаване на живота, стига само да се увеличи доходът на републиката. Буржоата стояха наред пода и покорно благодаряха. Чак до вечерта срещу четвъртък Прокофий не можа да се освободи и съжаляваше, че не насрочи Второто пришествие за нощта срещу събота.

Чепурни не се страхуваше, че у Прокофий се е събрало много имущество — то няма да се залепи за пролетария, защото забрадките и пудрата ще се изхабят на главата, безследно за съзнанието.

Още от вечерта срещу четвъртък чевенгурската буржоазия зае катедралния площад. Пиюся ограда района на площада с

червеноармейци, а сред буржоазната тълпа вкара двама мършави чекисти. По списъка не се явиха само трима буржоа — двама от тях бяха смазани от собствените им къщи, а третият беше умрял от старост. Пиюся веднага изпрати двама чекисти да проверят от какво са се съборили къщите, а самият той се зае да подреди буржоата в строг ред. Буржоата бяха донесли със себе си вързопи и сандъчета със сапун, пешкири, бельо, бели питки и семейната книжка поменик. Пиюся прегледа всичко това, като най-голямо внимание обърна на помениците.

— Прочети — помоли той един чекист.

Чекистът прочете:

— За успокоение на рабите Божи Евдокия, Марфа, Фирс, Поликарп, Василий, Константин, Макарий и всички роднини. За здраве — Агрипина, Мария, Косма, Игнатий, Пьотър, Йоан, Анастасия с чедата и всички роднини, и болния Андрей.

— С чедата? — попита Пиюся.

— С тях! — потвърди чекистът.

Зад веригата от червеноармейци стояха жените на буржоата и ридаеха в нощния въздух.

— Разкарай техните съучастнички! — заповяда Пиюся. — Няма нужда от наблюдатели.

— Би трябвало и тях да ги ликвидираме, другарю Пиюся! — посъветва го чекистът.

— Защо бе, умнико? Главният им член нали е отрязан!

Дойдоха двамата чекисти, проверявали рухналите къщи, и обясниха, че къщите са паднали, защото са се провалили таваните, натъпкани свръх мяра със сол и брашно. Брашното и солта са били необходими на буржоата за изхранване, докато трае Второто пришествие, за да изчакат благополучно да мине и да останат да живеят.

— Ах, така значи! — каза Пиюся и строи чекистите. — Трепайте ги, момчета! — и стреля с нагана си в черепа на най-близкия буржоа, Завин-Дувайло. От главата на буржоата излезе малко пара, после през космите бликна майчиното сиво вещество, подобно на восък за свещи, но Дувайло не падна, а седна върху домашния си вързоп.

— Жено, омотай ми гърлото с повоя! — търпеливо произнесе Завин-Дувайло. — Цялата ми душа тече там! — И падна от вързоп на

земята, като я прегърна с разперени ръце и крака, както стопанин стопанката си.

Чекистите стреляха с наганите по безгласните, причестили се вчера буржоа и буржоата неловко и криво паднаха, извивайки тлъсти шии така, че чак си повреждаха гръбнаците. Краката на всеки от тях бяха се подкосили още преди да почувства раната, та куршумът да попадне на случайно място и там да зарасне в живо месо.

Раненият търговец Шчапов лежеше на земята с отмаляло тяло и молеше наведения над него чекист:

— Мили човече, остави ме да подишам, не ме мъчи. Повикай някоя жена да се простя! Или дай ми бързо ръка, не отивай далече, страх ме е сам.

Чекистът искаше да му подаде ръката си.

— Потърпи, ти вече си си изпял песента!

Шчапов не дочака ръката му и сграбчи един лопуш, за да предаде своя доживян живот. Той не освободи растението чак докато не изгуби копнежа си по жената, с която искаше да се прости, а после ръцете му сами паднаха, защото повече нямаха нужда от приятелство. Чекистът го разбра и се развълнува — с куршум в тялото си и буржоата, както и пролетариатът искаха другарство, а без куршум обичаха само имуществото.

Пиюся докосна Завин-Дувайло.

— Къде тече душата ти, в гърлото ли? Аз ей сега ще я избия оттам.

Пиюся хвана шията на Завин-Дувайло с лявата си ръка, стисна я по-удобно и опря дулото на нагана под тила. Но шията на Завин все го сърбеше и той все я чешеше о сукнената яка на сакото.

— Не се чеши, глупчо. Почакай, аз ей сега ще те довърша!

Дувайло беше още жив и не се боеше.

— Ами хвани главата ми между краката си и я стисни, та да закрепця, че жена ми стои там и не ме чува!

Пиюся го удари с юмрук по бузата, за да усети тялото на този буржоа за последен път, и Дувайло завика с жален глас:

— Машенка, бият ме!

Пиюся почака, докато Дувайло провлече и докрай произнесе думите, а след това два пъти гръмна във врата му и отпусна в устата си нагорещените сухи венци.

Прокофий наблюдаваше отдалече това единично убийство и упрекна Пиюся:

— Комунистите не убиват отзад, другарю Пиюся!

От обида Пиюся веднага намери ума си:

— На комунистите, другарю Дванов, им е нужен комунизъм, а не офицерско геройство!... Затова си мълчи, че и тебе ще те изпратя на небето! Всяка курва си мисли, че като се закичи с червеното знаме, празното ѝ място веднага ще обрасне с чест... Аз и през знамето ще те намеря с куршума!

Пристигналият Чепурни прекрати този разговор:

— Какво има, кажете, моля ви? Буржоата още дишат на земята, а вие дирите комунизъм в думите!

Чепурни и Пиюся тръгнаха лично да обследват мъртвите буржоа. Убитите лежах на купчини — по трима, по петима и повече — очевидно са се старали да се сближат поне с части от тялото в последните минути на взаимната им раздяла.

— Аз допълнително избих душата от гърлото на Дувайло! — каза Пиюся.

— Правилно, нали душата е в гърлото! — спомни си Чепурни. — Защо, мислиш, кадетите ни бесят за гърлото? Точно затова, да ни прекъснат душата с въжето и тогава наистина напълно умираш! Иначе има да човъркаш, че то трудно се убива човек!

Пиюся и Чепурни опипаха всички буржоа и не се убедиха в окончателната им смърт — някои като че ли въздишаха, а очите на други бяха леко притворени и се преструваха, та през нощта да се измъкнат пълзешком и да продължат да живеят за сметка на Пиюся и другите пролетарии. Тогава Чепурни и Пиюся решиха допълнително да застраховат буржоата от продължаване на живота — те напълниха наганите и в последователен ред простреляха отстрани, през жлезата, гърлото на всеки лежащ имотен човек.

— Сега можем да сме спокойни! — изрече Чепурни, след като свърши. — Няма на света по-беден пролетарий от мъртвеца.

— Сега е сигурно — остана удовлетворен Пиюся. — Трябва да ида да освободя червеноармейците.

Червеноармейците бяха освободени, а чекистите — оставени да подготвят общ гроб за бившето буржоазно население на Чевенгур. Призори чекистите свършиха и нахвърлиха в трапа всичките мъртъвци

заедно с вързопите им. Жените на убитите не смееха да пристъпят по-близко и очакваха отдалече завършването на изкопните работи. Когато чекистите разхвърляха излишната пръст по осветения от изгрева площад, за да избягнат натрупването на могила, а после забиха лопатите и запалиха цигари, жените на мъртвите започнаха да настъпват към тях от всички улици на Чевенгур.

— Плачете! — казаха им чекистите и отидоха да спят от умора.

Жените легнаха върху глинените буци на безследния равен гроб и искаха да поскърбят, но през нощта бяха настинали, мъката им беше претръпнала и жените на мъртвите вече не можаха да заплачат.

След като научи какво е станало в Чевенгур, Копьонкин реши засега да не наказва никого, а да дочака пристигането на Александър Дванов, още повече че пешеходецът Луи в момента върви по пътя си.

Луи наистина през тези дни беше извървял много земя и се чувстваше читав, сит и щастлив. Когато му се ядеше, влизаше в някоя къща и казваше на домакинята: „Жено, изпечи ми една кокошчица, аз съм уморен човек.“ Ако на жената ѝ досвидеше кокошката, Луи ѝ казваше довиждане и поемаше по пътя си през степта, като вечеряше корени, които си растяха от слънцето, а не от жалкото домашно усърдие на човека. Луи никога не просеше и не крадеше; ако му се случеше дълго време да не яде, той знаеше, че все някога ще се наяде, и не се измъчваше от глада.

Нощес Луи ношува в зимника на една тухлена барака; до губернский град бяха му останали само четирийсет версти настлан път. Луи смяташе това за дреболия и дълго се излежава след съня. Лежеше и си мислеше как да си свие цигара. Тютюн имаше, а хартия нямаше; отдавна вече беше изпушил документите си — единствена хартия му оставаше писмото на Копьонкин до Дванов. Луи извади писмото, изглади го с ръце и го прочете два пъти, за да го запомни наизуст, а след това си направи от писмото десет празни цигари.

— Ще му разкажа писмото със собствения си глас, така ще излезе гладко! — разсъдливо заключи Луи и потвърди пред самия себе си: — Така е, разбира се! Че как иначе?

След като си запали цигара, Луи излезе на шосето и тръгна към града по страничната мека ивица край платното. Нависоко и в мътната мараня от разстоянието — на вододела между две чисти реки — се виждаше старинен град: с кули, балкони, храмове и дълги сгради на училища, съдилища и учреждения. Луи знаеше, че в този град отдавна живеят хора и пречат на други да живеят. Настрани от града — в покрайнините му — димяха четирите комина на завода за селскостопански машини и инвентар, за да помагат на слънцето да произвежда жито. На Луи му се хареса далечният дим на комините и свиренето на движещия се локомотив през безмълвните, раждащи тихи треви полета.

Луи щеше да заобиколи губернията и нямаше да занесе писмото, ако губернский град не стоеше на пътя му към Петроград и брега на Балтийско море — от този бряг, от студените пусти равнини на

революцията корабите потегляха към тъмните морета, за да завоеват по-късно топлите буржоазни страни.

В този час Хопнер се спускаше от градския хълм към река Полски Айдар и виждаше настлания път, прокаран през степта към продоволствените села. А по същия път вървеше невидимият оттук Луй и си представяше балтийския флот в студеното море. Хопнер мина през моста и седна на другия бряг да лови риба. Той набучи на куката мъчещия се жив червей, хвърли конца и се загледа в тихото шаване на течащата река; прохладата на водата и миризмата на свежи треви възбуждаха у Хопнер дишането и мисълта. Той слушаше говора на реката и мислеше за мирния живот, за щастието отвъд хоризонта на земята, накъдето се носят реките, а него не го вземат, и постепенно отпускаше сухата си глава във влажните треви, преминавайки от своя мисловен покой в сън. На въдицата се хвана малка рибка — млада платика; четири часа платиката се напъва да избяга в дълбоките свободни води и кръвта от устните ѝ със забучената в тях кукичка се смеси с кръвния сок на червея. Платиката се умори да се мятат и за да придобие сила, глътна парче от червея, а после отново започна да дърпа режещото лютиво желязо, за да изтръгне от себе си кукичката заедно с хрущяла от устните си.

От високия шосиран бент Луй видя, че на брега спи един уморен мършав човек, а до краката му от само себе си мърда пръчката на въдицата. Луй отиде при човека и измъкна въдицата с платиката. Платиката затихна в ръката на пешеходеца, отвори хриле и взе да умира от уплахата и умората.

— Другарю — каза Луй на спящия. — Вземи си рибата! Спи като заклан!

Хопнер отвори налетите си с питателна кръв очи и взе да размишлява за новопоявилния се човек. Пешеходецът седна да изпуши една цигара и да погледа постройките на противоположния град.

— Дълго разглеждах нещо насън, а не можах да го довърша — заговори Хопнер. — Събудих се, а ти стоиш като изпълнение на желанията...

Хопнер почеса брадясалото си гладно гърло и почувства униние — в съня бяха загинали хубавите му размишления и дори реката не можеше да му напомни за тях.

— Ех, проклет да си, събудих се — ядосваше се Хопнер, — пак ще ми бъде скучно.

— Реката тече, въздухът духа, рибата плува — провлечено и спокойно започна Луй, — а ти ръждясваш от скръб! Тръгни нанякъде, а вятърът ще ти надъха мисъл и ти ще научиш нещо.

Хопнер не отговори: какво ще отговаря на всеки минувач, какво разбира от комунизъм този селски гурбетчия?

— Не си ли чувал в коя къща живее другарят Александър Дванов? — попита Луй за онова, дето трябваше да свърши пътем.

Хопнер взе рибата от ръцете на новодошлия и я хвърли във водата. „Може и да си поеме дъх“ — обясни той.

— Вече няма да се съживи! — усъмни се Луй. — Трябва да видя този другар в очите...

— Защо трябва ти да го виждаш, когато аз ще го видя! — неопределено каза Хопнер. — Уважаваш ли го?

— Само заради името не се уважава, а аз не познавам работата му! Нашите другари казаха, че бил незабавно потребен в Чевенгур...

— А какво има там?

— Там другарят Копьонкин писа, че има комунизъм и обратното...

Хопнер погледна Луй изучаващо като машина, която има нужда от основен ремонт. Той разбра, че капитализмът е направил изтощение на ума у подобни хора.

— Та вие нямате квалификация и съзнание, проклети да сте! — рече Хопнер. — Че какъв може да стане комунизмът?

— Нищо няма при нас — оправда се Луй. — Остана ни да имаме само хора и затова се получи другарство.

Хопнер почувства в себе си прилив на отпочинали сили и след кратко размишление се изказа:

— Това е умно, проклет да съм, само че не е солидно, направено е без каквото и да било резерв в сечението! Разбра ли ме, или и ти бягаш от комунизма?

Луй знаеше, че около Чевенгур няма комунизъм, има преходни стъпала и гледаше на града на хълма като на стъпало.

— Ти живееш на стъпало — каза той на Хопнер — и затова ти се струва, че бягам. А аз си ходя пеша, а после във флота ще отплувам

към буржоазните държави, ще ги подготвям за бъдещето. Нали сега вече комунизмът ми е в тялото, няма отърване от него.

Хопнер попипа ръката на Луи и я разгледа на слънчевата светлина — ръката беше голяма, жилеста, покрита с нездравяващи белези от бившия труд — тези рождени белези на всички угнетени.

„Може пък и да е истина! — помисли си Хопнер за Чевенгур. — Нали летят аероплани, по-тежки от въздуха, проклетни да са!“

Луи още веднъж му заръча да предаде на Дванов устното писмо на Копьонкин, та Дванов без бавене да замине за Чевенгур, иначе там комунизмът може да отслабне. Хопнер го обнадежди и му посочи улицата, на която самият той живее.

— Върви там и се покажи на жена ми, нека те нахрани и напои, а пък аз сега ще се събуя и ще ида на бързея да се опитам да хвана с въдицата кленове: те, проклетниците, вечер кълват на бръмбар...

Луи беше вече свикнал бързо да се разделя с хората, защото постоянно срещаше други, и то по-добри; той навсякъде забелязваше над главата си светлината на слънцестоеенето, от която земята натрупваше растения за храна и хора за другарство.

Гледайки след пешеходеца, Хопнер реши, че той прилича на овощно дърво; в тялото на Луи наистина нямаше единство между строежа и организираността — имаше някаква несъгласуваност между частите на тялото и крайниците, които бяха израснали отвътре като чепати клони и жилава, яка дървесина.

Луи изчезна на моста, а Хопнер легна да си почине още малко — беше в отпуск и се наслаждаваше на живота веднъж в годината. Но днес вече не можа да полови кленове, защото скоро задуха вятър, иззад градските кули се показаха купести облаци и Хопнер трябваше да си върви в квартирата. Но му беше скучно да седи в стаята с жена си, защото все го теглеше да ходи на гости при другарите си, най-често при Саша и Захар Павлович. И по пътя към дома си се отби в познатата дървена къща.

Захар Павлович лежеше, а Саша четеше книга, стискайки над нея сухите си, отвикнали от хората ръце.

— Чухте ли? — каза Хопнер, давайки им да разберат, че не е дошъл случайно. — В Чевенгур се организира пълнен комунизъм!

Захар Павлович престана да пухти равномерно с носа си, забави съня си и се заслуша. Александър мълчеше и гледаше Хопнер с

доверчиво вълнение.

— Какво гледаш? — каза Хопнер. — Не летят ли криво-ляво аеропланите, а те, проклетите, са по-тежки от въздуха! Защо да не се организира комунизъм?

— А онзи козел, дето яде революцията все откъм краищата като зелка, къде са го дянали? — попита бащата на Дванов.

— Това са обективните условия — обясни Александър. — Баща ми говори за жертвеното агне.

— Те го изядоха това агне! — като очевидец съобщи Хопнер. — Сега сами ще си бъдате виновни в живота.

Зад стената от талпи изведнъж заплака човек, който все по-високо се заливаше от сълзи. Бирените шишета на масата, по която той удряше с оскърбената си глава, трепереха. Там живееше самотен комсомолец, който работеше като огняр в железопътното депо и никак не напредваше към по-високите длъжности. Комсомолецът поплака малко, после утихна и се изсекна.

— Разни мръсници се возят с автомобили, женят се за дебели артистки, а аз все така си живея! — говореше си комсомолецът в своето тъжно озлобление. — Още утре ще отида в районния комитет, нека и мене ме вземат в канцелария, знам всичките политически знания и мога да ръководя в цялостен мащаб! А те ме направиха огняр и отгоре на това ми сложиха четвърти разряд... Не виждат човека, мръсниците му...

Захар Павлович излезе на двора да се поосвежи и да види дали дъждът е редовен или от временен облак. Дъждът беше редовен — за цяла нощ или за денонощие; шумяха крайпътните дървета, обработвани от вятъра и дъжда, и лаеха кучетата в заградените дворове.

— Духа някакъв вятър, дъжд вали! — продума Захар Павлович. — А сина пак скоро няма да го има при мене.

В стаята Хопнер канеше Александър да идат в Чевенгур.

— Там ние — доказваше му Хопнер — ще измерим целия комунизъм, ще му направим точен чертеж и пак ще се върнем в губернията; тогава вече ще бъде лесно да направим комунизъм на цялата шеста част от земното кълбо, един път в Чевенгур да ни дадат шаблона в ръцете.

Дванов мълчаливо си мислеше за Копьонкин и неговото устно писмо: „Комунизъм и обратното.“

Захар Павлович слуша, слуша и каза:

— Внимавайте, момчета! Работникът е много слаб глупак, а комунизмът далече не е дреболия. Във вашия Чевенгур цялото отношение е нужно на хората — няма там наведнъж са се справили?

— А защо не? — убедено спореше Хопнер. — Властта по места неочаквано е измислила нещо ново и ето че се е получило, проклето да е! Какво особено има тук?

Захар Павлович все още доста се съмняваше:

— Че е така, така е, само че човекът не ти е гладък материал. Локомотивът с глупак няма да потегли, а ние и при царя сме живели. Разбра ли ме сега?

— За разбиране, разбрах те — разсъждаваше Хопнер, — но наоколо нищо подобно не виждам.

— Ти не виждаш, а пък аз виждам — засилваше недоумението му Захар Павлович. — От желязо ще ти направя каквото поискаш, а от човека комунист не мога да направя!

— Че там кой ги е правил, сами са се направили, проклетите! — възразяваше Хопнер.

Тук Захар Павлович се съгласяваше.

— Това е друго! Аз исках да кажа, че местната власт там няма нищо общо, защото може да се поумнее в изделията, а властта — това са вече най-умните хора, там от ума отвикват! Ако човекът не търпеше, а веднага се пукаше от нещастията като чугуна, тогава и властта щеше да е отлична!

— Тогава, татко, нямаше да има власт — каза Александър.

— Може и така да е! — потвърди Захар Павлович.

Чуваше се как мъчително заспа комсомолецът зад стената, без да се е отървал напълно от своя бяс. „Мръсници — вече примирено въздишаше той и мълчаливо пропускаше нещо особено важно в съня си. — Те спят двама на легло, а аз самичък на тухления миндер!... Позволи ми да полежа на мекичко, другарю секретар, че се съсипвам от черната работа... Толкова години плащам членски внос, нека и аз разбера нещо!... Какво става?...“

Ноцта шумеше от потоците изстуден дъжд. Александър чуваше падането на тежките капки, които плющяха по уличните езера и

потоци; едно го утешаваше в тази безприютна дъждовна влага — споменът за приказката за мехура, сламката и цървула, които едно време, тримата заедно превъзмогнаха една също такава несигурна, също такава непроходима природа.

„Нали той е мехур, нали тя не е жена, а сламка, и другарят им — захвърлен цървул, но задружно вървели по разораните ниви и по локвите — с детско щастие, с чувство, че и той прилича на неизвестния цървул — фантазираше мислено Дванов. — И аз имам другари, мехури и сламчици, но кой знае защо ги заряха, по-лош съм от цървула...“

Ноцта миришеше на далечни степни треви, от отсрещната страна на улицата се намираше служебното учреждение, където сега се измъчваха работите на революцията, а през деня се извършваше пререгистрация на подлежащите на военна служба. Хопнер се събу и остана да ноцува, макар да знаеше, че на другия ден ще си изпати от жена си: „Къде си ноцувал — ще каже, — май си си намерил помлада?“ — и ще го прасне с цепеницата по главата. Къде ти жените разбират от другарство, те целия комунизъм ще го нарежат с триони на дребнобуржоазни части!

— Ех, проклето да е, колко му трябва на мъжа! — въздъхна Хопнер. — А ето че няма спокойна регулировка!

— Какво мърмориш? — попита Захар Павлович.

— Говоря за семейството си, у моята жена на килограм живо тегло се падат пет килограма дребнобуржоазна идеология. Виждаш ли какъв топуз ми виси на шията?

Дъждът навън преставаше да вали, мехурите изчезнаха и земята замириса на измити треви, на чиста студена вода и свежи открити пътища. Дванов си лягаше със съжаление, струваше му се, че е преживял днешния ден напразно, притесняваше се вътрешно от тази внезапно настъпила скука в живота. Вчера се чувстваше по-добре, макар че вчера Соня пристигна от село, събра си в един вързоп остатъка от багажа в старата квартира и замина неизвестно къде. Тя почука на прозореца на Саша, махна му с ръка за сбогом, а той излезе навън, но тя вече не се виждаше никъде. И вчера Саша чак до вечерта мисли за нея и с това съществуваше, а днес забрави с какво трябваше да живее и не можа да заспи.

Хопнер вече заспа, но дишането му беше толкова слабо и жалко в съня, че Дванов отиде при него от страх да не би животът в човека да е свършил. Той постави отпусналата се ръка на Хопнер на гърдите му и отново се заслуша в сложния и нежен живот на спящия. Виждаше се колко крехък, беззащитен и доверчив е този човек, а и него сигурно някой го е бил, мъчил, мамил и мразил; а той и без това е едва жив и дишането му в съня почти замира. Никой не гледа спящите хора, само те имат истински любими лица, а наяве лицето на човека се обезобразява от спомена, чувството и нуждата.

Дванов успокои мятаните се ръце на Хопнер, отблизо и с нежно любопитство разгледа Захар Павлович, който също беше се унесъл дълбоко в съня, а после се заслуша в затихващия вятър и си легна да поспи до следващия ден. Баща му живееше в съня здраво и разумно, подобно на живота през деня, и поради това лицето му не се променяше много нощем; и да сънуваше нещо, това бяха полезни и близки до събуждането сънища, а не такива, от които после човек се срамува или му е тъжно.

Дванов се сви до пълно усещане на тялото си и притихна. И постепенно, като разсейващата се умора, пред Дванов се появяваше неговият детски ден — не вдън тревясалите години, а вдън притихналото, трудно, само себе си измъчващо тяло. През здрачната вечерна есен над селските гробища в родното му село вали дъжд, подобен на редки сълзи; клатушка се от вятъра въженцето, с което нощем църковният пазач отмерва часовете, без да се качва на камбанарията; ниско над дърветата минават изтощени, смачкани облаци, подобни на селски жени след раждане. Малкото момче Саша стои под шумящите последни листа над гроба на родния си баща. Глинестата могила се е слегнала от дъждовете, минавачите са я трамбовали напълно и върху нея падат листа, също такива мъртви като погребания му баща. Саша стои с празна торба и с тоягата, подарена му от Прохор Абрамович за далечния път.

Момчето не разбира, че се разделя с баща си, опипва пръстта на гроба, както някога пипаше погребалната риза на баща си, и му се струва, че дъждът мирише на пот — на познатия живот в топлите прегръдки на баща му на брега на езерото Мутево; този живот, обещан навеки, сега не се връща и момчето не знае нарочно ли е това, или трябва да плаче. Малкият Саша вместо себе си оставя на баща си

тоягата — той я заравя в могилката на гроба и поставя върху нея мъртви листа, та баща му да знае колко тъжно му е на Саша да върви сам и че Саша винаги и откъдето и да е ще се върне тук — за тоягата и за баща си.

На Дванов му дожаля и заплака насън, че и досега не си е взел тоягата от баща си. Но баща му караше лодка и се усмихваше на уплахата на своя притеснен от дългото чакане син. Неговата мъничка лодчица се клатушкеше от всичко — от вятъра и от дишането на гребца — и особеното, винаги отрудено лице на баща му изразяваше кротка, но ненаситна жалост към половината от света, а другата половина той не познаваше, мислено се трудеше над нея и може би я мразеше. Когато слизаше от лодката, бащата галеше плитката вода, хващаше тревите за върховете, без да ги поврежда, прегръщаше момчето си и гледаше на близкия свят като на приятел и съратник в борбата със своя невидим за никого най-главен враг.

— Защо плачеш, светилничето ми? — каза баща му. — Твоята тояга израсна в дърво и я виж каква е, ще можеш ли да я изскубнеш!...

— А как ще тръгна за Чевенгур? — попита момчето. — Така ще ми бъде мъчно.

Баща му седна в тревата и мълчаливо погледна към отвъдния бряг на езерото. Този път той не прегърна сина си.

— Не тъжи — каза баща му. — И на мене ми е мъчно тук. Върши нещо в Чевенгур, защо да лежим мъртви...

Саша се примъкна към баща си и легна на коленете му, защото не му се тръгваше за Чевенгур. И баща му заплака заради раздялата, а после в мъката си така стисна момчето, че то зариде, защото се чувстваше самотно навеки. Той още дълго се държа за ризата на баща си — слънцето вече се показва над гората, а зад нея в далечината се намираще чуждият Чевенгур и горските птици долетяха при езерото да пият вода, а бащата продължаваше да седи и да наблюдава езерото и безполезния изгряващ ден, а момчето заспа на коленете му. Тогава бащата обърна лицето на сина си към слънцето, за да изсъхнат сълзите по него, но слънцето загъделичка закритото зрение на момчето и то се събуди.

Хопнер навиваше на крака си скъсана партенка, а Захар Павлович пълнеше пунгията си с тютюн и се канеше да върви на работа. Над къщите като над гора изгряваше слънцето и лъчите му се

опираха в насълзеното лице на Дванов. Захар Павлович завърза пунгията си, взе си парче хляб и два картофа и каза:

— Хайде, аз тръгвам, останете си със здраве.

Дванов погледна към коленете на Захар Павлович и към мухите, които летяха като горски птици.

— Ти ще вървиш ли в Чевенгур? — попита Хопнер.

— Ще вървя. А ти?

— Че с какво съм по-лош от тебе? И аз ще дойда...

— А какво ще стане с работата ти? Ще напуснеш ли?

— Да, че какво? Ще си взема заплатата и край, комунизмът ми е по-скъп от трудовата дисциплина, проклета да е. Да не би аз според тебе да не съм член на партията?

Дванов попита Хопнер за жена му — с какво ще се прехранва без него. Хопнер се замисли, но леко и за кратко.

— Ще се прехранва със семки. Колко ѝ трябва на нея? Между нас няма любов, а така — само факт. Но нали и пролетариатът не се е родил от любовта, а от факта.

Хопнер не каза онова, което действително му беше вдъхнало надежда да се отправи за Чевенгур. Той не искаше да ходи там, за да се храни жена му със семки, а за да може по мярката на Чевенгур колкото е възможно по-скоро да организира комунизъм в цялата губерния. Тогава комунизмът вероятно ще осигури достатъчно жена му на стари години наравно с другите ненужни хора, а засега тя все някак ще изкара. Ако пък остане да работи завинаги, това занимание няма да има нито край, нито подобрение. Хопнер работеше без прекъсване вече цели двайсет и пет години, обаче от това нямаше никаква лична полза в живота — все едно и също, само дете залудо си хаби времето. Ни храна, ни дрехи, ни душевно щастие, нищо не се размножава, значи сега на хората им е потребен не толкова труд, колкото комунизъм. Освен това жена му може да дойде при този същия Захар Павлович и той няма да откаже да даде на една пролетарска жена парче хляб. Мирните трудещи се също са необходими, те непрекъснато работят, докато комунизмът е още безполезен, но вече се нуждае от хляб, семейни нещастия и допълнителна утеха за жените.

Цяло денонощие Копьонкин живя в Чевенгур обнадежден, а после се умори от престося си в този град, защото не чувстваше в него комунизма; оказа се, че отначало, след изстребването на буржоазията, Чепурни не знаеше как да живее за щастието и се оттегляше за съсредоточаване в далечните ливади, та там, сред живата трева и в самота, да предчувства комунизма. След две денонощия полска самотия и съзерцаване на контрареволуционната кротост на природата Чепурни много се натъжи и се обърна за ум към Карл Маркс — рече си: грамадна книга, в нея всичко е написано. И дори се учуди, че светът е рядко устроен — степите са повече от къщите и хората, — обаче за света и за хората вече са измислени толкова думи.

Обаче организира четене на книгата на глас. Прокофий му четеше, а Чепурни беше подпрял глава и слушаше с внимателен ум, като от време на време наливаше на Прокофий квас, та гласът на четеца да не отслабва. След четенето Чепурни нищо не разбра, но му стана по-леко.

— Формулирай, Проша — мирно каза той, — аз чувствам нещо.

Прокофий напрегна ума си и формулира просто:

— Аз предполагам, другарю Чепурни, едно...

— Не предполагай, а ми дай резолюция за ликвидиране на класата на остатъчната паплач.

— Предполагам едно — разсъдително го усукваше Прокофий, — щом у Карл Маркс не е казано за остатъчни класи, те изобщо не могат да съществуват.

— А те съществуват. Излез навън и ще видиш: или вдовица, или слуга, или съкратен началник на пролетариата... Какво да се прави, кажи, моля ти се?

— А аз предполагам, че доколкото ги няма според Карл Маркс, дотолкова не трябва и да ги има.

— А те живеят и косвено ни потискат. Как така?

Прокофий напрегна привикналата си глава, като сега вече търсеше само организационна форма.

Чепурни го предупреди да не се мъчи да мисли според науката — науката още не е завършена, а само се развива — неузрялата ръж не се жъне.

— Аз мисля и предполагам, другарю Чепурни, в следния последователен ред — намери изход Прокофий.

— Обаче мисли по-бързо, че се вълнувам!

— Правя следния извод: необходимо е остатъците от населението да се изведат колкото може по-надалече от Чевенгур, за да се заблудят.

— Не ми е ясно — пастирите ще им покажат пътя...

Прокофий не прекъсваше словото си.

— На всички отстранени от базата на комунизма се дава предварително едноседмична дажба — ще го направи ликвидкомът на евакуационния пункт...

— Напомни ми: аз утре този ликвидком ще го съкратя.

— Вземам си бележка, другарю Чепурни. След това на целия среден запасен остатък от буржоазията се обявява смъртно наказание и веднага се опрощава...

— Така значи?!

— Опрощава се срещу вечно изгнание от Чевенгур и от другите бази на комунизма. Ако ли остатъците се появят в Чевенгур, смъртното им наказание се възвръща в срок от двайсет и четири часа.

— Това е напълно приемливо, Проша. Пиши, моля ти се, решение от дясната страна на листа.

Чепурни дълбоко помириша тютюна и продължително усети вкуса му. Сега вече му стана приятно — класата на остатъчната паплач ще бъде изведена извън границите на околията, а в Чевенгур ще настане комунизъм, защото няма какво друго да бъде. Чепурни взе в ръце съчинението на Карл Маркс и с уважение прелисти гъсто напечатаните страници: писал, писал човекът, съжали го Чепурни, а ние всичко направихме, а след това го прочетохме — по-добре да не е писал!

И за да не бъде книгата напразно четена, Чепурни остави върху нея писмена следа напреки на заглавието: „Изпълнено в Чевенгур, включително с евакуация на класата на остатъчната паплач. За тях у Маркс не се е намерила глава за съчинението, а опасността от тях е неизбежна в бъдеще. Но ние приехме собствени мерки.“ След това Чепурни грижливо постави книгата на перваза, чувствайки с удовлетворение нейното минало дело.

Прокофий написа решение и те се разотидоха. Прокофий отиде да търси Клавдюша, а Чепурни — да огледа града, преди да настъпи в него комунизмът. Близо до къщите — на пезулите, на легнали трупчета

и на разни случайни места за сядане — се приличаха чужди хора: бабички, четирийсетгодишни слуги на разстреляните стопани, със сини фуражки, млади момчета, възпитани в предразсъдъци, уморени от съкращението служащи и други привърженици на едно съсловие. Щом съгледаха обикалящия Чепурни, насядалите тихо станаха и без да тропат с портичката, бавно се скриваха в двора, старайки се напълно да изчезнат. На всички порти почти цяла година си стояха нарисуваните с тебешир надгробни кръстове, които всяка година се изписват през нощта срещу Богоявление — тази година още не беше валил силен страничен дъжд, та да измие тебеширените кръстове. „Трябва утре да ги минем с мокър парцал — отбеляза си в ума Чепурни, — това е явен позор.“

В края на града се откри мощната дълбока степ. Гъстият жизнен въздух успокоително хранеше притихналите вечерни треви и само в здрачаващата се далечина пътуваше с каруца някакъв неспокоен човек и вдигаше пушилка в пустотата на хоризонта. Слънцето още не беше залязло, но сега можеше да се гледа в него — неуморна кръгла жарава, чиято червена сила трябваше да стигне за вечния комунизъм и за пълното прекратяване на междуособното лутане на хората, което означава смъртоносна необходимост да се яде, докато цялото небесно светило независимо от хората работи за отглеждането на храната. Трябва да се отдръпнем един от друг, та да запълним това междуособно място, осветено от слънцето, с веществото на приятелството.

Чепурни безмълвно наблюдаваше слънцето, степта и Чевенгур и ясно усещаше вълнението на близкия комунизъм. Той се страхуваше от своето повдигащо се настроение, което с плътна сила запущва главната мисъл и прави вътрешното преживяване трудно. Сега трудно ще намери Прокофий, а той би могъл да формулира и сигурно щеше да му се проясни на душата.

— Какво ми е толкова трудно, нали комунизъм настава! — в тъмнината на своето вълнение тихо се чудеше Чепурни.

Слънцето изчезна и изпусна из въздуха влага за тревите. Природата стана по-синя и спокойна, изчистена от шумната слънчева работа за общото другарство на уморения живот. Счупено от крака на Чепурни клонче положи умиращата си глава върху широколистното рамо на живия си съсед; Чепурни отмести крак и взе да души — откъм

затъntenите далечни степни места миришеше на скръб от разстоянието и на тъга от липсата на човек.

От последните плетища на Чевенгур започваше буренакът, който в непрекъснат гъсталак стигаше до необработената неземлеустроена степ — на краката му беше приятно в топлината на прашните лопуши, които братски си растяха сред другите саморасли треви. Буренът беше обградил целия Чевенгур като плътна защита от притаените пространства, в които Чепурни чувстваше залегналата безчовечност. Ако не беше буренакът, ако не бяха търпеливите братски треви, подобни на нещастни хора, степта щеше да е неприемлива. Но вятърът разнася по бурена семето на неговото размножение, а човекът с натиск в сърцето върви по тревата към комунизма. На Чепурни му се искаше да иде да си почине от своите чувства, но зачака човека, който отдалече идваше към Чевенгур, до пояс в бурена. Веднага си личеше, че не идва остатък от папачта, а потиснат — той се влачеше към Чевенгур като към враг, не вярвайки, че ще намери подслон, и мърморейки, докато ходеше. Стъпката на странника беше неравна, краката му поради умора от живота се кривяха настрани, а Чепурни си мислеше: ето, идва един другар, ще го почакам и ще се прегърна с него от скръб — защото ми е страшно да бъда сам в комунистическия Бъдни вечер!

Чепурни опипа лопуша — той също иска комунизъм: целият буренак е дружба на живеещите растения. Обаче цветята и градинките, и лехите са явно мръснишки разсад, да не забравя да ги окосим и стъпчем навеки в Чевенгур. Нека на улицата расте освободената трева, която наравно с пролетариата търпи и жегата на живота, и снежната смърт. Наблизо буренът се наведе и кротко прошумоля като от движението на чуждо тяло.

— Аз ви обичам, Клавдюша, и искам да ви ям, а вие сте все прекалено отнесена! — мъчително изговори гласът на Прокофий, без да изчака Чепурни да си отиде.

Чепурни чу, но не се наскърби. Ето, идва човек, а той си няма Клавдюша!

Човекът беше вече близко, с черна брада и предани на нещо очи. Той стъпваше през гъстия буренак с горещи прашни ботуши, от които сигурно се носеше миризма на пот.

Чепурни жално се облегна на плета, той уплашено виждаше, че човекът с черната брада му е много мил и драг — ако не беше се появил той сега, Чепурни щеше да заплаче от скръб в пустия и умърлушен Чевенгур; той тайно не вярваше, че Клавдюша ходи повънка и има страст към размножаване — твърде много я уважаваше за другарското утешение от нейна страна на всички самотни комунисти в Чевенгур, а тя взе, че легна с Прокофий в буренака, и в това време целият град беше притихнал в очакване на комунизма, и на самия Чепурни от мъка му се прииска дружба; ако можеше сега да прегърне Клавдюша, свободно щеше да почака след това комунизма още два-три дни, а така вече не може да живее — другарското му чувство няма на кого да се опре; и макар никой да не може да формулира твърдия и точен смисъл на живота, забрави за този смисъл, когато живееш в приятелство и неотлъчното присъствие на другарите, когато нещастieto на живота е разделено поравно и надребно между прегърналите се мъченици.

Пешеходецът спря пред Чепурни.

— Стоиш. Своите ли очакваш?

— Своите! — с щастие се съгласи Чепурни.

— Сега всички са чужди, няма да ги дочакаш! А може би се оглеждаш за роднините си?

— Не, за другарите.

— Чакай ги — каза пътникът и отново започна да намества торбата с храната на гърба си. — Сега няма другари. Всички глупаци, дето ги имаше, вече започнаха да живеят нормално, нали ходя и виждам.

Ковачът Сотих вече беше свикнал с разочарованието, на него му беше все едно дали ще живее в село Калитва или в чужд град и той равнодушно заряза за цяло лято ковачницата си на село и тръгна да работи през строителния сезон като арматурист, тъй като арматурните мрежи напомнях стобори и затова му бяха познати.

— Виждаш ли — говореше Сотих, без да съзнава, че се радва на срещнатия човек, — другарите са добри хора, само че са глупаци и не живеят много. Къде ще намериш сега другар? Най-добрият лежи убит в гроба — той много се стараше да действа за беднотията, а който изтрая, днеска без полза си ходи... Пък излишният елемент държи над спокойствието на властта всички, него хич няма да го дочакаш!

Сотих си оправи торбата и направи крачка, за да продължи пътя си, но Чепурни внимателно се докосна до него и заплака от вълнение и срам за беззащитното си приятелство.

Ковачът отначало нищо не отговори, изпитвайки дали Чепурни не лицемери, а после и той престана да поддържа своето разграничаване от другите хора и целият с облекчение се отпусна.

— Значи ти си останал от добрите убити другари, щом плачеш? Да идем прегърнати да спим — дълго ще мислим с теб. И не плачи залудо, хората не са песни, от песните аз винаги ще заплача, дори на сватбата си плаках...

Чевенгур се затваряше рано, за да спи и да не усеща опасността. И никой, дори Чепурни с неговото слушащо чувство, не знаеше, че в някои дворове се води тих разговор между жителите. Сред уютните лопуши край стоборите лежаха бившите продавачи и съкратени служители и си шепнеха за лятото Господне, за хилядолетното Христово царство, за бъдещия покой на пречистената от страданията земя — тези разговори им бяха необходими, за да минат кротко по адското дъно на комунизма; забравените запаси от трупаната векове душевност помагаша на старите чевенгурци да носят остатъците от своя живот с пълното достойнство на търпението и надеждата. Но затова пък голяма мъка беше за Чепурни и редките му другари — ни в книгите, ни в приказките, никъде комунизмът не беше записан като разбираема песен, която човек може да си спомни за утеха в опасен час. Карл Маркс гледаше от стените като чужд Саваот и неговите страшни книги не можеха да доведат човека до утешителната представа за комунизма; московските и губернските плакати изобразяваха хидрата на контрареволуцията и влакове с басма и сукно, които пътуват към кооперативните села, но никъде нямаше онази трогателна картина на бъдещето, заради която да отсечеш главата на хидрата и да подкараш натоварените влакове. Чепурни трябваше да се опира само на своето въодушевено сърце и с неговата трудна сила да постига бъдещето, като избива душата от стихналите тела на буржоата и прегръща пешеходеца ковач на пътя.

Чак до първата светла зора Чепурни и Сотих лежаха върху сламата в изоставената барака в умствено търсене на комунизма и неговата душевност. Чепурни беше доволен от всеки човек пролетарий, каквото и да говореше той — вярно или невярно. Беше му

приятно да не спи и дълго да слуша формулировката за чувствата си, заглушени от излишната си сила — от това настъпва вътрешен покой и човек най-сетне заспива. Сотих също не спеше, но много пъти млъкваше и задрямваше, а дрямката възстановяваше силите в него, той се събуждаше, приказваше малко и щом се умореше, пак се унасяше в полузабрава. Докато той дремеше, Чепурни изправяше краката му и скръстваше ръцете му, да си почива по-добре.

— Не ме гали, не ме засрамвай — обаждаше се Сотих в топлата тишина на бараката. — На мене и без това ми е приятно с тебе.

Тъкмо да заспи, пролуките във вратата на бараката светнаха и от прохладния двор замириса на дим от запален тор. Сотих се надигна и погледна новия ден със замаяни от неравния сън очи.

— Какво ставаш? Легни на дясната страна и се унеси — рече Чепурни, съжалявайки, че времето мина толкова бързо.

— Ех, хич не ми даваш да спя — упрекна го Сотих. — Имаме в наше село един актив, не оставя селяните на мира. Ти също си актив, гръм да те удари!

— А какво да правя, като сън не ме хваща, кажи, моля ти се!

Сотих приглади косите на главата си и среса с пръсти брадата си, сякаш се канеше да се представи в опрятен вид в съня си пред смъртта.

— Сън не те хваща от пропуските ти, революцията полека-лека се разпуска. Легни по-близо до мене и спи, а на сутринта събери остатъците от червените и връхлети, че народът пак е тръгнал нанякъде пеша...

— Ще ги събера срочно — сам си формулира Чепурни и се сгуши до спокойния гръб на пешеходеца, та по-скоро да събере сили в съня. Сънят на Сотих обаче отлетя и той не можа да заспи. „Вече се съмна — видя утрото Сотих. — Почти ми е време да тръгвам. По-добре после, когато настане жега, да полежа в някой дол. Я го виж как спи човекът — иска му се комунизъм — и баста, себе си смята за цял народ!“

Сотих оправи клюмналата глава на Чепурни, покри мършавото му тяло с шинела и стана да си върви оттук завинаги.

— Сбогом, барако! — каза той на вратата към нощното помещение. — Живей, не гори!

Кучката, която живееше с кутретата си в дъното на бараката, отиде някъде да си търси храна и кутретата се разшаваха от мъка по

майка си — едно дебело кутре се сгуши до шията на Чепурни и го зализа зад ушите с лаком младенчески език. Отначало Чепурни само се усмихваше — кутретото го гъделичкаше, а после започна да се събужда от дразнещия хлад на изстиващите слюнки.

Минаващия другар го нямаше, но Чепурни беше си поотпочинал и много не се разтъжи за него. Трябва по-скоро да довършим комунизма, окуражаваше се Чепурни, тогава и този другар ще се върне в Чевенгур.

След час той събра в околийския изпълком всички чевенгурски болшевики — единайсет души — и им каза все същото, което винаги беше говорил: „Момчета, трябва по-скоро да правим комунизма, че ще му мине историческият момент — нека Прокофий ни го формулира!“

Прокофий, който имаше всички книги на Карл Маркс за лична употреба, формулираше цялата революция както си искаше — в зависимост от настроението на Клавдюша и обективната обстановка.

А за Прокофий обективната обстановка и спирачка за мисълта беше смътното, но свързано и безпогрешно чувство на Чепурни. Щом Прокофий започнеше да съобщава наизуст съчинението на Маркс, за да докаже прогресиращата бавност на революцията и дългия покой на съветската власт, Чепурни осезателно отслабваше от внимание и из основи отхвърляше разсрочването на комунизма.

— Ти, Проша, недей мисли по-силно от Карл Маркс. Той от предпазливост е измислял най-лошото, а щом ние можем сега да построим комунизъм, толкова по-добре за Маркс...

— Аз не мога да отстъпвам от Маркс, другарю Чепурни — със скромно духовно подчинение говореше Прокофий, — щом при него е напечатано, трябва да вървим теоретически буквално.

Пиюся мълчаливо въздишаше от тежестта на простотията си. Другите болшевики също никога не спореха с Прокофий, за тях всички думи бяха бълнуване на един човек, а не масова проява.

— Всичко, дете го говориш, Проша, е прилично — тактично и меко отхвърляше Чепурни, — само ми кажи, моля ти се, няма ли да се уморим самите ние от дългия ход на революционността? Аз може би пръв ще се разваля и изхабя от запазването на властта, че то не може дълго да си най-добрият от всички!

— Както искате, другарю Чепурни! — с твърда кротост се съгласяваше Прокофий.

Чепурни смътно разбираше и търпеше в себе си бушуващите чувства.

— Ама не както аз искам, другарю Дванов, а както вие всички искате, както Ленин иска и както Маркс е мислел ден и нощ!... Хайде да вършим работа — да изчистим Чевенгур от буржоазните остатъци...

— Отлично — каза Прокофий, — аз вече съм подготвил проект за задължителното постановление...

— Не постановление, а заповед — поправи го, за да бъде потвърд, Чепурни, — после ще постановяваме, а сега трябва да заповядваме.

— Ще го публикуваме като заповед — пак се съгласи Прокофий. — Сложете резолюция, другарю Чепурни.

— Няма да сложа — отказа Чепурни, — казах ти го устно и край.

Но остатъците от чевенгурската буржоазия не послушаха словесната резолюция — заповедта, разлепена с брашно по стоборите, кепенците и плетищата. Коренните жители на Чевенгур мислеха, че всеки миг всичко ще свърши; не може да продължава дълго онова, което никога не е било. Чепурни почака двайсет и четири часа напускането на буржоазията и тръгна с Пиюся да пъди хората от къщите им. Пиюся влизаше във всяка следваща къща, намираще най-възмъжалия буржоа и мълчаливо го удряше по бузата.

— Чете ли заповедта?

— Четох я, другарю — мирно отговаряше буржоата. — Проверете документите ми, аз не съм буржоа, а бивш съветски служащ и подлежа на приемане в учреждение при първото искане...

Чепурни взе бележката му:

„Дава се настоящата на др. Прокопенко Р. Т. в уверение на това, че от днешна дата е съкратен от длъжността зам.-комендант на резервната зърно-фуражна база на евакуационния пункт и поради съветското му положение и начин на мислене принадлежи към революционноблагонадеждните елементи.

За нач. на евак. пункт П. Дванов.“

— Какво има там? — чакаше Пиюся.

Чепурни скъса бележката.

— Изселвай го. Ние сме регистрирали цялата буржоазия.

— Но как така, другари? — удряше го на молба Прокопенко. — Ами аз имам удостоверение, аз съм съветски гражданин, даже не съм бягал с белите, когато всички бягаха...

— Къде ще бягаш, тука имаш собствена къща! — обясни Пиюся на Прокопенко поведението му и от любов му удари шамар.

— Започвай и, общо взето, ми направи града празен — Чепурни окончателно посъветва Пиюся и си тръгна, за да не се вълнува и да се приготи за комунизма. Но Пиюся не смогна веднага да изгони буржоата. Отначало работеше сам — сам биеше остатъците от имотните, сам им определяше количеството багаж и ядене, което се разрешаваше на остатъците от буржоазията да си вземат за из път, и сам им опаковаше нещата във вързопи, но до вечерта Пиюся толкова се умори, че в следващите дворове вече не биеше жителите, а само мълчаливо им опаковаше багажа. „Така ще се съсипя!“ — уплаши се Пиюся и тръгна да си търси комунисти помощници.

Обаче и цял отряд болшевики не можеше да се справи с остатъчните капиталисти за двацет и четири часа. Някои капиталисти молеха съветската власт да ги глави за ратаи — без храна и без заплата, а други молеха да им позволи да живеят в бившите храмове и поне отдалече да съчувстват на съветската власт.

— Не, не — отказваше им Пиюся, — вие вече не сте хора и цялата природа се промени...

Мнозина полубуржоа плачеха на пода и се сбогуваха със своите предмети и остатъци. Възглавниците бяха натрупани върху леглата на топли планини, обемисти ракли стояха като неразделни роднини на плачещите капиталисти и когато излизаше навън, всеки полукапиталист отнасяше върху себе си многодетната миризма на своето домакинство, отдавна просмукана през дробовете в кръвта, превърнала се в част от тялото. Не всички знаеха, че миризмата е прах от собствените предмети, но всеки чрез дишането освежаваше с този прах кръвта си. Пиюся не оставяше мъката на полубуржоата да се застои на едно място — той изхвърляше вързопите с дажбите за първа необходимост навън, а после хващаше през кръста скърбящите хора с равнодушието на майстор, който бракува хората, и мълчаливо ги

поставяше върху вързопите като на острови — последно убежище; на открито полубуржоата преставаха да тъгуват и опипваха вързопите, за да видят дали Пиюся е сложил в тях всичко, което им се полага. След като късно вечерта изсели цялата класа на остатъчната паплач, Пиюся седна с другарите си да изпуши по цигара. Заваля тънък, остър дъжд — вятърът стихна изтощен и мълчаливо легна под дъжда. Полубуржоата седяха върху вързопите в непрекъснати дълги редици и очакваха някакво явление.

Яви се Чепурни и заповяда с нетърпеливия си глас всички веднага и навеки да изчезнат от Чевенгур, защото комунизмът няма за кога да чака и новата класа бездействия в очакване на жилища и на своето общо имущество. Остатъците от капитализма изслушаха Чепурни, но продължаваха да седят в тишината и дъжда.

— Другарю Пиюся — съдържано каза Чепурни, — кажи ми, моля те, каква е тази щуротия? Нека изчезват, докато не ги убиваме, от тях няма къде да пуснем революцията...

— Ей сега, другарю Чепурни — конкретно съобрази Пиюся и извади револвера си.

— Изчезвай отгук! — каза той на най-близкия буржоа. Онзи се наведе над злощастните си ръце и продължително заплака, без жаловито начало. Пиюся заби един горещ куршум във вързопа му и полубуржоата се изправи на веднага укрепналите си крака през дима от изстрела, а Пиюся грабна с лявата си ръка вързопа и го хвърли настрани.

— Така ще вървиш — нареди той. — Пролетариатът ти подари тези неща, значи трябваше да бягаш с тях, а сега ще си ги взимаме обратно.

Помощниците на Пиюся започнаха припряно да обстрелват вързопите и кошниците на старото чевенгурско население и полубуржоата бавно и без страх тръгнаха към спокойните околности на Чевенгур.

В града останаха единайсет души жители, десет от тях спяха, а един ходеше по заглъхналите улици и се измъчваше. Дванайсетият беше Клавдюша, но тя се пазеше в специална къща като суровина за всеобща радост, отделно от опасния масов живот.

Към полунощ дъждът престана и небето замря от изтощение. Тъжна лятна тъмнина покриваше тихия, пуст и страшен Чевенгур. С

предпазливо сърце Чепурни затвори широко отворените порти в дома на бившия Завин-Дувайло и си помисли къде ли се дянаха кучетата в града; в дворовете имаше само изконни лопуши и хубава лобода, а вътре в къщите за пръв път от дълги векове никой не въздишаше насън. Понякога Чепурни влизаше в някоя стая, сядаше на някое запазило се кресло и миришеше тютюн, та поне нещо да се размърда и да прозвучи за самия него. В долапите тук-там имаше купчинки домашни курабии, а в една къща се намери бутилка църковно вино — висант. Чепурни натисна тапата по-навътре в бутилката, та виното да не изгуби вкуса си до пристигането на пролетариата, а курабиите покри с кърпа, за да не се прашат. Особено добре бяха подредени навсякъде леглата — чаршафите чисти и прохладни, възглавниците обещаваха покой за всяка глава; Чепурни полегна на един креват, за да го изпробва, но веднага го хвана срам и му стана мъчно да лежи така удобно, сякаш е получил кревата в замяна на някоя неудобна революционна душа. Въпреки празните обзаведени къщи никой от десетте души чевенгурски болшевици не отиде да търси приятно място за нощуване, а всички легнаха заедно на пода в общата тухлена къща, запазена още в седемнайseta година за бездомната тогава революция. И Чепурни смяташе за свой дом само онова тухлено здание, а не тези топли и уютни стаи.

Над целия Чевенгур цареше беззащитна тъга, както в двора на баща, от чиято къща са изнесли наскоро ковчега с майката и за нея заедно с момченцето сираче скърбят стоборът, лопушите и изоставеният пруст. И ето, момчето опира глава на стобора, гали с ръка грапавите дъски и плаче в тъмнината на погасналия свят, а бащата бърше сълзите си и казва, че няма нищо, че после всичко ще бъде наред и ще свикнат. Чепурни можеше да формулира чувствата си само благодарение на спомените, а към бъдещето вървеше с мрачно очакващо сърце, усещаше само края на революцията и по този начин не се отклоняваше от пътя си. Но тази нощ нито един спомен не му помогна да определи положението на Чевенгур. Къщите стояха посърнали — бяха ги напуснали завинаги не само полубуржоата, но и дребните животни; дори крави нямаше никъде — животът беше се отказал от това място и беше отишъл да умира в степните буренаци, а своята мъртва съдба беше оставил на единайсетте души — десет от тях спяха, а един бродеше, скръбен от неясната опасност.

Чепурни седеше на земята до един плет и с два пръста меко опипа едно растящо репейче — и то е живо и сега ще живее при комунизма. Нещо много дълго не се съмваше, а вече беше време за новия ден. Чепурни притихна и почна да се страхува дали слънцето ще изгрее сутринта и ще настъпи ли някога утрото — та нали старият свят вече го няма!

Вечерните облаци висяха немощни и изтощени на неподвижно място, цялата им паднала влажна сила бе употребена от степните бурени за растеж и размножение; вятърът бе слязъл долу заедно с дъжда и за дълго легна някъде сред теснотията на тревите. Чепурни помнеше от детството си такива пусти, неподвижно спрели нощи, когато му беше тежко и тясно в тялото, а не му се спеше и той, такъв мъничък, лежеше на пещта сред душната тишина на стаята с отворени очи; от корема до шията той усещаше в себе си някакъв тесен, сух ручей, който непрекъснато мърдаше сърцето му и донасяше в детския ум тъга за живота; от човъркащата го тревога малкият Чепурни се въртеше на печката, ядосваше се и плачеше, сякаш през средата на тялото го гъделичкаше червей. Същата душна и суха тревога вълнуваше Чепурни в тази чевенгурска нощ, която може би бе угасила света навеки.

— Добре ще е, ако утре слънцето изгрее — успокояваше се сам Чепурни. — Какво съм се замъчил от комунизма като полубуржоа.

Полубуржоата сега навярно бяха се спотаили в степта или с бавна крачка се отдалечаваха от Чевенгур; както всички възрастни хора, те не съзнаваха онази тревожна увереност, която носеха в себе си децата и членовете на партията — за полубуржоата бъдещият живот беше само нещастен, но не опасен и загадъчен, а Чепурни седеше и се страхуваше от утрешния ден, защото в този първи ден ще бъде някак си неудобно и страшно, сякаш онова, което винаги е било моминство, е узряло за женитба и утре всички хора трябва да се оженят.

Чепурни от срам стисна лицето си с ръце и за дълго притихна, измъчвайки се от своя безсмислен срам.

Някъде в средата на Чевенгур пропя петел и покрай Чевенгур тихо мина куче, изоставило двора на стопанина си. Чепурни радостно го повика:

— Шаро, Шаро! Ела тук, моля ти се!

Шаро покорно се приближи и подуши протегнатата човешка ръка, ръката миришеше на доброта и на слама.

— На тебе добре ли ти е, Шаро? На мене — не!

От козината на Шаро висяха заплетени бодли от репей, задницата му беше изцапана с кал, примесена с конски тор — това беше вярно провинциално куче, страж на руските зими и ноци, жител на средно заможен двор.

Чепурни въведе кучето в къщата и го нахрани с бели курабийки — кучето ги ядеше и трепереше от страх, защото това ядене му попадеше за пръв път през живота. Чепурни забеляза уплахата на кучето и му намери още парче домашен пирог с плънка от яйца, но кучето не яде пирогоа, а само го душеше и ходеше около него, защото нямаше доверие на този дар на живота. Чепурни почака — дано кучето се успокои и изяде пирогоа, — а после за доказателство го взе и го изгълта. Шаро се зарадва, че се е отървал от отровата, и започна да мете с опашка прахта по пода.

— Ти сигурно си бедняшко, а не буржоазно куче? — обикна Шаро Чепурни. — Никога през живота си не си яло бяло брашно, живееш сега в Чевенгур.

Навън пропяха още два петела. „Значи имаме три птици — преброй ги Чепурни — и една глава добитък.“

Щом излезе от стаята на къщата, Чепурни веднага взе да зъзне на открито и видя друг Чевенгур: открит, прохладен град, осветен от сивата светлина на още далечното слънце; в къщите му не беше страшно да се живее и по улиците му можеше да се ходи, защото тревите си растяха както преди и пътеките стояха непокътнати. Утринната светлина разцъфваше в пространството и разяждаше вехнешите стари облаци.

— Значи слънцето ще бъде наше! — и Чепурни страстно посочи към изток.

Две безименни птици прелетяха ниско над Чевенгур и кацнаха на стобора, клатейки опашки.

— И вие ли сте от нас? — поздрави птиците Чепурни и им хвърли от джоба си шепя боклук и тютюн. — Яжте, моля ви се!

Сега вече Чепурни искаше да спи и от нищо не се срамуваше. Той тръгна към общата тухлена къща, където лежаха десетте му

другари, но го срещнаха четири врабчета и поради предразсъдъка си за предпазливост прелетяха на плета.

— На вас се надявах! — каза на врабчетата Чепурни. — Вие сте наши сродни птици, но сега вече няма от какво да се страхувате: буржоата ги няма. Живейте, моля ви се!

В тухлената къща светеше лампа: двамина спяха, а осмина лежаха и мълчаливо гледаха високо над себе си; лицата им бяха посърнали и покрити с мрачен размисъл.

— Защо не спите? — попита осмината Чепурни. — Утре ни е първият ден, слънцето вече изгря, при нас долитат птици, а вие напразно лежите уплашени...

Чепурни легна на сламата, подвря под себе си шинела и млъкна в топлина и унес. Навън росата вече се вдигаше пред разголеното слънце, което не измени на чевенгурските болшевики и изгряваше над тях. Неспалият цяла нощ Пиюся стана с отпочинало сърце и усърдно се изми и почисти за първия ден на комунизма. Лампата светеше с жълта задгробна светлина, Пиюся я угаси с насладата от унищожението и си спомни, че никой не охранява Чевенгур — капиталистите могат да се настанят без разрешение и пак ще трябва лампата да гори цяла нощ, та полубуржоата да знаят, че комунистите седят въоръжени и не спят. Пиюся се покатери на покрива и клекна на желязото от яростната светлина на кипящата от слънцето роса; тогава Пиюся погледна към слънцето с очи, пълни с гордост и чувство за собственост.

— Натискай, та и от камъните да растат треви — с глуха възбуда прошепна Пиюся, за вик не му стигаха думите, че нямаше доверие в знанията си.

— Натискай! — още веднъж радостно стисна юмруци Пиюся в помощ на слънчевото налягане върху глината, върху камъните и Чевенгур.

Но и без Пиюся слънцето се опираше в земята сухо и твърдо — и земята първа, изнемощяла от слабост, потече като сок в тревите, като влага в глинестите почви и цялата космата разширена степ се развълнува, а слънцето само се нажежаваше и каменееше от напрегнато сухо упорство.

От слънчевата хапливост венците под зъбите на Пиюся го засърбяха. „По-рано слънцето никога не е изгрявало така — сравни в

своя полза Пиюся, — смелостта драска сега гърба ми, като при духова музика.“

Пиюся погледна през другата врата: накъде ще тръгне слънцето, няма ли нещо да попречи на неговия ход? И направи крачка назад от обида — близо до покрайнините на Чевенгур стояха като катун вчерашните полубуржоа. Горяха огньовете, пасяха кози и жените перяха в дъждовните локви. Самите полубуржоа и съкратените копаеха нещо — навярно правеха землянки, а трима продавачи приспособяваха палатка от долно бельо и чаршафи, работейки голи на хладния въздух — само и само да си направят жилище и имущество.

Пиюся веднага обърна внимание: откъде буржоата имат толкова манифактурен материал, нали той лично беше им го отпуснал по доста твърда норма?

Пиюся с жални очи погледна слънцето като ограбено имане, почеса с нокти мършавите жили на шията си и каза нагоре с плахо уважение:

— Стой, не се хаби напразно за чужди хора!

Отвикнали от жените и сестрите си, от чистотата и хубавото ядене, чевенгурските болшевики живеяха с подръчни средства — вместо със сапун се миеха с пясък, бършеха се с ръкавите или с лопуши, сами опипваха кокошките и търсеха яйца по полозите, а основната си чорба започваха да варят още от сутринта в едно котелче с неизвестно предназначение и всеки, който минеше покрай огъня, дето вреше котелчето, хвърляше в него разни близко растящи треви — коприва, копър, лобода и други ядливи растения; пак там биваха хвърляни няколко кокошки или телешки бутове — ако навреме се намереше теле — и чорбата се вареше до късно вечерта — докато болшевиките не се освободяха от революцията заради употребата на храна и докато в съдовете за чорба не нападаха бръмбари, пеперуди и комари. Тогава болшевиките ядяха — веднъж в денонощие — и мъничко си почиваха.

Пиюся мина покрай котелчето, в което вече се вареше супата, но нищо не пъкна в него.

Той отвори килера, взе тежката изпомачкана кофа с картечните ленти и помоли другаря Кирей, който попиваше кокошките яйца, да тегли след него картечницата. В блажните дни Кирей ходеше на езерото на лов с картечницата и почти винаги донасяше по една чайка,

ако пък нямаше чайка, поне чапла; беше опитвал да бие с картечницата и риби във водата, но рядко улучваше. Кирей не попита Пиюся къде отиват, той предварително имаше желание да постреля в каквото и да е, само да не е в живия пролетариат.

— Пиюся, искаш ли ей сега да ти сваля врабче от небето? — предизвикваше го Кирей.

— Аз тебе ще те сваля! — отказваше му огорченият Пиюся. — Ти ли онзи ден стреляше кокошките в градината?

— Какво да ги правя, като ми се ядат?...

— Ядат, не ядат, кокошките трябва да седушат с ръце. Изхабиш ли напразно куршума, един буржоа повече остава да живее...

— Ами няма вече да допусна такова нещо, Пиюся.

В катуна на полубуржоата огньовете вече бяха угаснали — значи закуската им е готова и те няма да минат днес без топла храна.

— Виждаш ли го този вчерашен народ? — Пиюся посочи на Кирей полубуржоата, насядали на малки колективи около угасналите огньовете.

— Охо! Къде ще ми избяга сега?

— А ти хабеше куршумите по кокошките! По-скоро постави машинката в упор, че Чепурни ще се събуди и душата пак ще го заболи от тези остатъци...

Кирей нагласи с пъргави ръце картечницата и пусна лентата ходом на място. Движейки ръчките на картечницата, Кирей успяваше при това в такт с бързоходното тракане на куршумите моментално да освобождава ръцете си и да се пляска по бузите, по устата и колената — за акомпанимент. През това време куршумите губеха целта си и започваха да се забиват наблизко, да пръскат земя и да скубят тревата.

— Не изпускай противника! Дръж го на мушка! — говореше лежащият без работа Пиюся. — Не бързай, не загревай цевта!

Но за съгласуване на работата на картечницата със собственото му тяло Кирей не можеше да не й акомпанира с ръце и с крака.

Чепурни започна да се върти на пода в тухлената къща и макар че още не беше се събудил, сърцето му вече беше загубило точността на туптенето си от равномерното тракане на близката картечница. Спящият до него другар Жеев също чу звука на картечницата, но реши да не се събужда, защото Кирей някъде наблизко бие патици за чорбата. Жеев покри и своята, и главата на Чепурни с шинела и така заглуши

звука на картечницата. От задуха под шинела Чепурни взе още повече да се върти, докато не смъкна шинела съвсем, а когато си освободи дишането, той се събуди, тъй като наоколо беше прекалено тихо и опасно.

Слънцето беше вече изгряло и заедно с утрото в Чевенгур навярно беше настъпил комунизмът.

В стаята влезе Кирей и остави на пода кофата с празните ленти.

— Занеси я в килера! — говореше отвън Пиюся, който вкарваше в антрето картечницата. — Какво си се раздрънчал там да будиш хората!

— Ами че тя вече стана лека, другарю Пиюся! — каза Кирей и внесе кофата на постоянното ѝ място — в килера.

Постройките в Чевенгур имаха трайност за векове, както подобаваше на живота на тамошния човек, който беше толкова верен на чувствата и интересите си, че се преуморяваше да им служи и да трупва имущество.

Затова по-късно на пролетариите им дойде трудно да местят на ръце такива солидни и удобни постройки, долните греди на къщите, поставени без темели, бяха пуснали корени дълбоко в земята. И градският площад след преместването на къщите при Чепурни и социализма приличаше на оран — пролетариите изтръгваха дървените къщи с корен и влачеха корените, без да се съобразяват. И в тези трудни съботници Чепурни съжаляваше, че беше изхвърлил чрез изстребване класата на остатъчната папач — тази класа можеше да мести пусналите корени къщи вместо доста измъчения пролетариат. Но в първите дни на социализма в Чевенгур Чепурни не знаеше, че на пролетариата ще му потрябва спомагателна черноработна сила. В самия първи ден на социализма Чепурни се събуди толкова обнадежден от станалото преди него слънце и от общия вид на изцяло готовия Чевенгур, че помоли Прокофий веднага да отиде някъде и да повика бедняците в Чевенгур.

— Върви, Проша — тихо му каза Чепурни, — че сме твърде нарядко и скоро ще ни домъчнее без другарство.

Прокофий потвърди мнението на Чепурни:

— Ясно, другарю Чепурни, трябва да ги повикам. Социализмът е масово дело... И никой друг ли да не викам?

— Викай и разни други — завърши указанието си Чепурни. — Вземи със себе си Пиюся и карай напред по пътя. Щом видиш бедняк, веднага ни го довеждай за другар.

— А разни други? — попита Прокофий.

— И други довеждай. Социализмът при нас е факт.

— Всеки факт без подкрепата на масите съдържа своята неустойчивост, другарю Чепурни.

Чепурни го разбра.

— Аз нали ти казвам, че ще ни домъчнее и няма това ще е социализъм? Какво ще ми го доказваш, като и аз го чувствам!

Прокофий не възрази на това и веднага тръгна да търси транспорт, за да върви за пролетариат. Към пладне намери в околните степи един безстопанствен кон и с помощта на Пиюся го впрегна във

файтона. Привечер, след като сложи в екипажа суха храна за две седмици, Прокофий потегли към останалата страна — извън чертата на Чевенгур. Той седеше във файтона и разглеждаше картата на генералния план, за да реши накъде да върви, а Пиюся управляваше отвикналия от впрягане кон. Деветимата болшевики вървяха след файтона и го наблюдаваха как върви, защото това беше за пръв път при социализма и колелата можеха да не послушат.

— Проша — викна на сбогуване Чепурни. — Карай умната, води ни точен елемент, а ние ще удържим града.

— Охо! — обиди се Прокофий. — Да не би да не съм виждал пролетариат?

Възрастният болшевик Жеев, понапълнял благодарение на гражданската война, се приближи до файтона и целуна Прокофий по засъхналите устни.

— Проша — каза той, — не забравяй да намериш и жени, макар и просякини. Те, братко, ни трябват за важност, че нали виждаш, тебе те целунах.

— Засега остави тази работа — реши Чепурни. — В жената ти уважаваш не другаря, а заобикалящата ни стихия... Проша, довеждай ги не по желание, а по социален признак. Ако жената бъде другар, покани я, ако е обратното, гони я в степта!

Жеев не повтори вече желанието си, защото тъй или иначе социализмът се сбъдна и в него все ще се намерят жени, дори като тайни другари. Но и Чепурни не можеше да разбере по-добре в какво се състои вредността на жената за първоначалния социализъм, щом като е бедна и другарка. Той само знаеше изобщо, че в миналия живот винаги е имало любов към жената и размножаване от нея, но това беше чужда и природна работа, а не човешка и комунистическа; за човешкия чевенгурски живот жената е приемлива в по-сух и човешки вид, а не в пълна красота, която не е част от комунизма, защото красота на женската природа е имало и при капитализма, както е имало и планини, и звезди, и други нечовешки събития. От такива предчувствия Чепурни беше готов да приветства в Чевенгур всяка жена, чието лице е посърнало от тъгата на бедността и старостта на труда — тогава такава жена е годна само за другарство и не представлява разлика вътре в потиснатата маса, следователно не привлича и разлагащата любознателност на самотните болшевики.

Засега Чепурни признаваше само класовата милувка, не и женската; а класовата милувка Чепурни чувстваше като интимно увлечение по пролетарски еднороден човек — докато буржоата и женските признаци на жената са създадени от природата въпреки силите на пролетария и болшевика. Поради това, грижейки се придирчиво за целостта и непокътнатостта на съветския Чевенгур, Чепурни смяташе за полезен и косвения факт, че градът е разположен в равна и оскъдна степ, небето над Чевенгур също напомня степ и никъде не се забелязват красиви природни сили, отвличащи хората от комунизма и от уединения интерес един към друг.

Същата вечер, когато Прокофий и Пиюся потеглиха за пролетариат, Чепурни и Жеев обиколиха града околоръст, оправиха пътем коловете в плетищата, тъй като сега трябва да се пазят и плетищата, поговориха си сред нощната тишина за ума на Ленин и с това се ограничиха за днешния ден. Когато си лягаха, Жеев посъветва Чепурни да постави на другия ден някакви символи в града, а така също да се измият подовете в къщите за приближаващия пролетариат, та да бъде прилично.

Чепурни се съгласи да мие подовете и да постави символи по високите дървета — дори беше доволен от това занимание, защото заедно с нощта към него се приближаваше душевното вълнение. Сигурно вече целият свят, цялата буржоазна стихия знае, че в Чевенгур се е появил комунизмът и сега заобикалящата ги опасност е още по-близка. В тъмните степи и долища може да се чуе тропотът на белите армии или бавното шумолене на босите бандитски отряди и тогава Чепурни няма вече да види нито тревата, нито празните къщи в Чевенгур, нито другарското слънце над този първоначален град, вече готов, с чисти подове и осветен въздух, да посрещне неизвестния бездомен пролетариат, който сега се лута някъде без човешко уважение и без значение за собствения си живот. Едно само успокояваше Чепурни — има далечно тайно място някъде близо до Москва или на Валдайските височини, както определи по картата Прокофий, наречено Кремъл, там седи Ленин на запалена лампа, мисли, не спи и пише. Какво пише той сега там? Нали вече съществува Чевенгур и време е вече Ленин да не пише, а да се влее обратно в пролетариата и да живее. Чепурни изостана от Жеев и полегна в уютната трева на непроходимата чевенгурска улица. Той знаеше, че сега Ленин мисли за

Чевенгур и чевенгурските болшевики, макар и да не знае фамилните имена на чевенгурските другари. Ленин сигурно пише писмо до Чепурни да не спи, да бди над комунизма в Чевенгур и да привлича към себе си чувството и живота на целия безименен низов народ — Чепурни от нищо да не се бои, защото дългото време на историята е свършило и бедността и мъката са се размножили толкова, че освен тях нищо друго не е останало — Чепурни и всички останали другари да очакват Ленин да им дойде на гости в комунизма, за да прегърне в Чевенгур всички мъченици на Земята и да сложи край на движението на нещастieto в живота. А после Ленин им изпраща поздрав и заповядва комунизмът да се укрепи в Чевенгур навеки.

Тук Чепурни стана, спокоен и отпочинал, с леко съжаление, че липсва някой буржоа или просто излишен боец, за да го изпрати веднага пеша при Ленин в Кремъл с телеграма от Чевенгур.

— Ето къде навярно вече има стар комунизъм... в Кремъл — завидя Чепурни. — Ами че там е Ленин. А ако и в Кремъл ми викат Японца, нали така ме нарече буржоазията, а сега няма по кого да си изпратя правилното фамилно име...

В тухлената къща светеше лампата и осемте болшевики не спяха, очаквайки някаква опасност. Чепурни дойде и им каза:

— Другари, трябва сами нещо да мислите, Прокофий го няма да мисли за вас... Градът стои открит, никъде няма написани идеи кой и защо живее тук, минаващите другари няма да знаят. Същото е и с подовете — трябва да ги измием, Жеев правилно забеляза тази разруха, а къщите трябва да се проветрят, че то какво е — вървиш и навсякъде още мирише на буржоазия... Сега ние трябва да мислим, другари, иначе за какво сме тук, моля ти се!

Всеки чевенгурски болшевик се засрами и се помъчи да мисли. Кирей започна да слуша шума в главата си и да чака оттам мисли, докато от усърдие и прилив на кръв ушната кал чак закипя в ушите му. Тогава Кирей се приближи до Чепурни, тихо и честно му съобщи:

— Другарю Чепурни, от моя ум през ушите ми излиза гной, а мисли няма...

Вместо мисли Чепурни даде на Кирей друго конкретно поръчение:

— Тръгвай и върви около града да видиш дали не се чува нещо, може би някой обикаля там, може би така си стои и се страхува. Ти

недей го трепа, а го домъкни жив, за да го проверим.

— Това го мога — съгласи се Кирей, — нощта е голяма и докато ние мислим, току-виж извлекли целия град в степта...

— И така ще стане — разтревожи се Чепурни. — А без града за нас с тебе няма живот, пак ни остават само идеята и войната.

Кирей излезе на открито да охранява комунизма, а останалите болшевики седяха, мислеха и слушаха как фитилът смуче газта в лампата. Навън беше толкова тихо, че в звънката пустота на нощния мрак и завоюваното имущество дълго отекваха лутащите се, затихващи стъпки на Кирей.

Само Жеев не седеше залудо — той измисли символ, който беше чувал веднъж на военен митинг в бойната степ. Жеев каза да му дадат чист плат и той ще напише онова, от което минаващите пролетарии ще се зарадват и няма да подминат Чевенгур. Чепурни лично отиде в една бивша къща на буржоа и донесе оттам чисто платно. Жеев разгърна платното срещу светлината и го одобри.

— Жалко — каза Жеев за платното. — Колко усърдие и чисти женски ръце са вложени в него. Добре ще е и болшевишките жени да се научат да правят такова нежно имущество.

Жеев легна по корем и започна да рисува на платното букви с въглен от печката. Останалите стояха около Жеев и му съчувстваха, защото Жеев трябваше отведнъж да изрази революцията, та на всички да им олекне.

И подтикван от общото търпение, промъквайки се старателно през собствената си памет, Жеев написа символа на Чевенгур:

Другари бедни. Вие направихте всяко удобство и предмет на света, а после го разрушихте и желаете нещо по-хубаво един другиму. Заради това в Чевенгур се придобиват другари от минаващите през него пътища.

Чепурни пръв одобри символа.

— Вярно е — каза той, — и аз чувствах, че имуществото е само една текуща полза, а другарите са необходимост, без която нищо няма да победиш и ще станеш негодник.

И осмината заедно понесоха платното през целия пуст град, за да го окачат на отъпкания път, където могат да се появят хора. Чепурни не бързаше да работи, страхуваше се, че всички ще легнат да спят, а само той ще остане да тъжи и да се тревожи през тази втора комунистическа нощ. Сред другарите душата му щедро се пилееше и от това изразходване на вътрешните сили му ставаше по-малко страшно. Когато намериха и нагласиха две места, задуха среднощният вятър. Това зарадва Чепурни: щом ги няма буржоата, а вятърът духа както преди и прътовете се люлеят, значи буржоазията окончателно не е природна сила.

Кирей трябваше непрекъснато да ходи около града, но не се чуваше нищо и осемте болшевики стояха, духани от нощния вятър, слушаха шума в степта и не се разделяха, за да се пазят взаимно от някоя рязка нощна опасност, която можеше внезапно да проехти от вълнуващата тъмнина. Жеев не можеше да чака врага толкова дълго, без да го убие. Той тръгна сам в степта на дълбоко разузнаване, а седем души останаха в резерв, за да не оставят града само на Кирей. Седмината болшевики легнаха на земята, за да се стоплят, и се заслушаха в заобикалящата ги нощ, която може би укриваше враговете в своя уютен мрак.

Чепурни пръв дочу някакво тихо скърцане — нито далече, нито близко. Нещо се движеше и застрашаваше Чевенгур, но движението на тайнствената принадлежност беше много бавно — може би от тежест и сила, а може би от повреда и умора.

Чепурни стана на крака и всички станаха с него. Гневен стегнат огън за миг освети неизвестното облачно пространство, сякаш зората угасна над нечий сънища, и ударът от изстрела прелетя като вятър над привеждащите се треви.

Чепурни и шестимата с него затичаха напред в обичайна верига. Изстрелът не се повтори и след като Чепурни потича толкова, че сърцето му, почувствало пак войната и революцията, се разду до гърлото, той се обърна към изоставения Чевенгур. В Чевенгур гореше огън.

— Другари, спрете веднага всички! — развика се Чепурни. — Нас ни обкръжиха... Жеев, Кеша, елате всички насам! Пиюся, бий всички безогледно! Къде отиде ти? Виждаш, че аз отслабнах от комунизма...

Чепурни не можа да стане от земята от тежестта на налятото с кръв сърце, заело цялото му тяло. Шестимата болшевики стояха над него с оръжие в ръка и наблюдаваха степта, Чевенгур и своя паднал другар.

— Да не се разделяме! — каза Кеша. — Взимайте Чепурни на ръце и да тръгваме за Чевенгур, там е нашата власт, защо да изоставяме един несемеен човек...

Болшевиките тръгнаха към Чевенгур. Те носиха Чепурни кратко време, защото сърцето му спадна и застана на мъничкото си място. В Чевенгур светеше нечия домашна спокойна светлина, а в степта нищо не скърцаше. Болшевиките се движеха мълчаливо с военно-степната си стъпка, докато не видяха трева, осветена от светлина през прозорец, и сянката на тази трева по стъпканата среда на улицата. Болшевиките без команда застанаха в редица с гърди към самосветеция прозорец на врага, вдигнаха оръжието и дадоха залп през стъклото вътре в жилището. Домашната светлина угасна и в дупката на прозореца откъм образувалата се в жилището тъмнина се показа светлото лице на Кирей. Той гледаше сам към седмината и се мъчеше да разбере кои са тези, които стрелят в Чевенгур освен него, нощния страж на комунизма.

Чепурни се овладя и се обърна към Кирей:

— Защо гориш мълчаливо газта в пустия град, когато бандитът ликува в степта? Защо оставяш града като сираче, когато утре пролетариатът с марш ще влезе тук? Каж ми, моля ти се!

Кирей се опомни и отговори:

— Аз, другарю Чепурни, спях и виждах насън целия Чевенгур като от високо дърво — наоколо е голо, а в града безлюдно... И ако човек върви ходом, се вижда малко нещо и вятърът ти шушне в ушите като бандит, че ти иде да стреляш по него, ако имаше тяло...

— А защо хабеше газта, тъпа главо? — питаше Чепурни. — С какво ще си свети пролетариатът, когато връхлети? Нали пролетариатът обича четенето, душо партийна, а ти му изгори керосина!

— Не мога да заспя в тъмното без музика, другарю Чепурни — призна си Кирей. — Обичам да спя на весело място, където гори лампа... Ако ще муха да е, но нещо трябва да ми бръмчи...

— Хайде, тръгвай и върви наоколо, без да спиш — каза Чепурни, — а ние ще идем да спасяваме Жеев... Цял другар заряхаме заради твоя сигнал...

Когато излязоха в края на Чевенгур, седмината другари легнаха с лице към степта и се заслушаха дали не скърца нещо в далечината и дали не се връща Жеев обратно, или вече лежи мъртъв до утрото. После дойде Кирей и каза на всички легнали:

— Вие сте легнали, а там човек загива, щях сам да ида да го търся, ама вардя града...

Кеша отговори на Кирей, че не бива пролетариатът да се жертва заради Жеев. Ако всички хукнат да спасяват личността Жеев, тук бандите могат да изгорят града.

— Аз ще угася града — обеща Кирей, — тук има кладенци. А Жеев може би вече лежи без душа. Какво ще чакате пролетариата, когато го няма, а Жеев съществуваше.

Чепурни и Кеша скочиха и без съжаление за Чевенгур се спуснаха в продължаващата степна нощ, а останалите петима другари не изостанаха от тях.

Кирей отиде зад плета, постла си под главата лопуш и легна да слуша врага до сутринта.

Облаците се послегнаха малко към краищата на земята, небето се изясни по средата — и Кирей гледаше звездата, тя него, за да не им бъде скучно. Всички болшевики излязоха от Чевенгур, само Кирей лежеше, заобиколен от степта като от империя, и си мислеше: „Живея, живея, а за какво живея? Ама сигурно за да ми бъде строго хубаво — нали цялата революция се грижи за мене, по неволя ще ти стане приятно... Само сега е лошо; Прощка казваше, че ще е така, докато не свърши прогресът, а после веднага ще се покаже щастието в пустотата... Звездата какво? Гори си! Трябва ли ѝ нещо? Поне да беше паднала, та да погледам. Не, няма да падне, там вместо Бог я държи науката... Поне утрото да дойде, лежа така и целия комунизъм държа — ако излезе сега от Чевенгур, и комунизмът ще се махне отук, а може и да остане някъде... Може би този комунизъм са къщите, може би само болшевиките! — На шията на Кирей нещо капна и веднага изсъхна. — Капе — чувстваше Кирей. — А откъде капе, като няма облаци? Сигурно там нещо се събира и лети накъдето му падне. Хайде, капи в устата ми — и Кирей отвори гърло, но там вече не падна нищо.

— Тогава капи си настрани, а мене не ме закачай, остави ме на мира, че днес съм нещо уморен от живота...“

Кирей знаеше, че врагът все трябва да е някъде, не го чувстваше в бедната неорана степ, още по-малко в очистения пролетарски град — и заспа със спокойствието на солиден победител.

А Чепурни обратното — страхуваше се от съня в тези първи пролетарски нощи и беше готов дори още сега да тръгне срещу врага, стига само да не се мъчи от срам и страх пред настъпващия комунизъм, а да продължава да действа заедно с всички другари. И Чепурни вървеше през нощната степ към глухото отчуждено пространство, изнемогвайки от несъзнателното си сърце, за да настигне безстопанствения враг и да лиши премръзналото му от вятъра тяло от последна топлина.

— Гад, стреля в общата тишина — мърмореше и се сърдеше Чепурни. — Не ни оставя да започнем живота!

Очите на болшевиките, свикнали през гражданската война със среднощната тъмнина, забелязаха в далечината черно чуждо тяло, сякаш на земята лежеше дълъг дялан камък или плоча. Тук степта беше равна като езерна вода и чуждото тяло не принадлежеше на местната земя. Чепурни и всички шестващи с него болшевици забавиха крачка, определяйки разстоянието до неподвижното чуждо тяло. Но разстоянието беше неизвестно и черното тяло лежеше като зад пропаст — нощният буренак превръщаше мрака в движеща се вълна и унищожаваше окомерната точност. Тогава болшевиките се затичаха напред, като държаха постоянните си револвери в ръцете.

Черното правилно тяло заскърца и по звука личеше, че е близко, защото дребните варовикови камъни се трошаха и горната земна коричка шумолеше. Болшевиките спряха на място от любопитство и свалиха револверите.

— Вече е ясно, това е паднала звезда! — каза Чепурни, без да усеща горенето на сърцето си от дългото бързо ходене. — Ще я вземем в Чевенгур и ще ѝ одяламе пет лъча. Това не е враг, а при нас в комунизма долетя науката...

Чепурни седна от радост, че и звездите се стремят към комунизма. Тялото на падналата звезда престана да скърца и да се движи.

— Сега ни чакат най-различни блага, — обясняваше на всички Чепурни. — И звездите ще полетят към нас, и другари ще слязат оттам, и птиците могат да проговорят като поотраснали деца, комунизмът не е шега работа, той е краят на света!

Чепурни легна на земята, забрави за нощта, опасността и пустия Чевенгур и си спомни онова, което никога не си беше спомнял — жена си. Но под него беше степта, а не жена му, и Чепурни стана прав.

— А може би това е помощ или някаква машина от Интернационала? — продума Кеша. — Може би е чугунен валак, за да мачкаме с него буржоата?... Щом воюваме тук, Интернационалът помни за нас...

Пьотър Вартоломеевич Вековой, най-възрастният болшевик, свали сламената шапка от главата си и ясно видя непознатото тяло, само че не можа да си спомни какво е. По навик от пастирския си живот той можеше нощем да познава птица, която лети, и от няколко версти виждаше от коя порода е дървото. Все едно сетивата му се намираха пред тялото и му съобщаваха за всякакви събития, без близко да се приближават към тях.

— Нищо друго не е, само е резервоарът от захарния завод — рече Вековой, без все още да си вярва напълно. — Точно резервоарът е, от него хрускат камъчетата. Селяните от Крутиево са го влачили, но не са го отвлекли... Тежестта е излязла по-силна от алчността. Трябвало е да го търкалят, а те са го влачили...

Земята пак захруска и резервоарът започна бавно да се обръща и да се търкаля по посока на болшевиките. Измаменият Чепурни пръв дотича до движещия се резервоар и стреля в него от десет крачки, от което желязната ръжда пръсна в лицето му. Но резервоарът застрашително се търкаляше към Чепурни и другите и болшевиките започнаха с бавна крачка да отстъпват. Не се знаеше от какво се движи резервоарът, защото той скърцаше по сухата почва с цялата си тежест и не позволяваше на чувството на Чепурни да се съсредоточи върху него, а превалящата към сутринта нощ лиши степта от последната слаба светлина, която преди това идваше от зенитните звезди.

Резервоарът забави ход и се заклатушка на едно място, за да преодолее някакво съпротивляващо се земно хълмче, а след това напълно замря в покой. Чепурни искаше да каже нещо, без да мисли,

но не успя да го направи, защото чу песен, подхваната от уморен, тъжен женски глас:

*Сънувах във езеро рибка,
че рибката аз бях...
И жива, и малка безспирно
навсякъде плувах без страх.*

И песента все не свършваше, и болшевиките бяха съгласни да продължат да я слушат и стояха още дълго в жадно очакване да чуят гласа и песента. Песента не продължаваше и резервоарът не шаваше — навярно съществото, което пееше вътре в желязото, беше се уморило и легнало долу, забравило думите и музиката.

— Слушате ли? — веднага попита Жеев, който още не се беше показал иззад резервоара, иначе можеха да го убият като внезапен враг.

— Слушаме — отвърна Чепурни. — А тя няма ли да пее още?

— Не — съобщи Жеев. — Тя вече пъ три пъти. Аз вече толкова часа вървя и ги следя. Те блъскат там вътре, резервоарът се обръща. Стрелях веднъж по резервоара, но беше безполезно...

— А кой е вътре? — попита Кеша.

— Не се знае — обясни Жеев. — Някаква смахната буржоазка и брат й. Преди да дойдат, те се целуваха там, а после брат й умря от нещо и тя запя сама...

— Затова, значи, искаше да бъде рибка — досети се Чепурни. — Сигурно има желание да живее отначало! Кажй, моля ти се!

— Това е сигурно — потвърди Жеев.

— И какво ще правим сега? — разсъждаваше заедно с всички другари Чепурни. — Тя има трогателен глас, а в Чевенгур няма изкуство... Дали да не я измъкнем, та да си доживее живота?

— Не — отхвърли предложението Жеев. — Тя е вече доста слаба, при това е смахната... А и нямаме с какво да я храним, тя е буржоазка. Поне да беше жена, а то — дъх от отживелицата... На нас ни трябва съчувствие, а не изкуство.

— Какво ще правим? — попита Чепурни всички.

Всички мълчаха — нямаше никаква полезна разлика между това, дали да вземат буржоазката, или да я зарежат.

— Тогава резервоарът в дола и да вървим да мием подовете — реши гатанката Чепурни. — Че Прокофий вече е отишъл много далеко. Утре може да се яви пролетариатът.

Осмината болшевики опряха ръце в резервоара и го затъркаляха в обратна на Чевенгур посока, където след една верста земята започваше да се спуска и завършваше с урва. През цялото време, докато резервоарът се движеше, вътре се въргаляше нещо меко, но болшевиките бързаха, придаваха на резервоара ускорение и не се заслушваха в замлъкналата смахната буржоазка. Скоро резервоарът започна да се търкаля сам — започваше степното нанадолнище към дола, и болшевиките преустановиха своята работа.

— Това е котелът на захарния завод — оправда паметта си Вековой, — а пък аз си мислех каква ли е тази машина?

— Аха — каза Чепурни. — Значи, това е било котелът, тогава нека се върти, ще си минем и без него...

— А пък аз си мислех, че това е чисто и просто изсъхнал пън — рече Кеша. — А излиза, че било котел!

— Котел — каза Вековой. — Направен с нитове.

Котелът още се търкаляше из степта и не само не затихваше от разстоянието, но още повече скърцаше и бучеше, защото скоростта му нарастваше по-бързо от напуснатото пространство. Чепурни седна на земята, за да чуе края на котела. Шумът от търкалянето изведнъж престана да се чува — котелът беше полетял по въздуха от урвата към нейното дъно и след половин минута се заби с мирен тъп удар в омекналия пясък на дола, сякаш нечий живи ръце поеа котела и го запазиха.

Чевенгурци се успокоиха и започнаха да се връщат обратно по степта, която вече беше посивяла от приближаващата светлина на бъдещия ден.

Кирей си спеше както преди до последния плет на Чевенгур, положил глава върху лопуша и прегърнал собствената си шия по липса на втори човек. Покрай Кирей минаха хора, но Кирей не ги чу, обърнат от съня към дълбините на собствения си живот, откъдето към тялото му идваше топлещата светлина на детството и покоя.

Чепурни и Жеев останаха в крайните къщи и започнаха да мият подовете в тях със студена кладенчова вода. Другите шестима чевенгурци продължиха нататък, за да изберат за подредба по-хубави

къщи. В тъмните стаи беше неудобно за работа, от имуществото лъхаше някакъв сънен дъх на забрава и в много кровати лежаха завърналите се котки на буржоата. Болшевиките изхвърлиха котките навън, изтърсиха наново постелите и се чудеха на сложното бельо, ненужно на уморения човек.

До изгрева чевенгурци се оправиха само с осемнайсет къщи, а в Чевенгур къщите бяха много повече. После седнаха да изпушат по цигара и както седяха, заспаха — един опрял глава о кревата, друг о скрина, а трети просто навел обраслата си глава на измития под. Болшевиките за пръв път почиваха в къщите на мъртвия класов враг и не обръщаха внимание на това.

Кирей се събуди в Чевенгур самотен — той не знаеше, че през нощта всички другари са се завърнали. В тухлената къща също нямаше никого — значи Чепурни или е отишъл да гони бандитите надалече, или е умрял от раните си заедно с всичките си съратници някъде в неизвестна трева.

Кирей се впрегна в картечницата и я повлече към същото място в покрайнините, където беше нощувал тази нощ. Слънцето беше се вече издигнало високо и осветяваше цялата празна степ, където засега нямаше никакъв противник. Но Кирей знаеше, че на него са му поверили Чевенгур и всичкия комунизъм в него да ги опази цели. За тази цел той незабавно нагласи картечницата, за да държи в града пролетарската власт, легна до нея и започна да се взира наоколо. След като полежа, колкото можа, на Кирей му се допря да изяде кокошката, която вчера беше видял на улицата, обаче беше недопустимо да остави картечницата без надзор — това беше равносилно да предаде въоръжението на комунизма в ръцете на белия противник — и Кирей полежа още известно време, докато измисли такава охрана на Чевенгур, при която може да отиде на лов за кокошката.

„Поне кокошката да беше дошла сама при мене — мислеше си Кирей. — Тъй или иначе ще я изям... И право казва Прошка — животът около нас не е организиран. А нищо че имаме сега комунизъм, кокошката трябваше да дойде сама...“

Кирей погледна по улицата дали към него не идва кокошката. Кокошката не идваше, но се влачеше куче. То скучаеше и не знаеше кого да уважава в безлюдния Чевенгур. Хората си мислеха, че то пази имуществото, но кучето беше изоставило имуществото, след като

хората бяха напуснали къщата, и ето го сега се скиташе нанякъде — без грижа, но и без чувство за щастие. Кирей помами кучето и очисти козината му от репеите. Кучето мълчаливо очакваше по-нататъшната си участ, загледано в Кирей с натъжени очи. Кирей завърза с ремъка си кучето за картеницата и спокойно тръгна да гони кокошката, защото в Чевенгур нямаше никакви звуци — Кирей веднага ще чуе гласа на кучето, където и да се намира, ако в степта се покаже враг или непознат човек. Кучето клекна до картеницата и помърда опашка, като по този начин обеща да бъде бдително и усърдно.

Кирей до пладне търси кокошката и кучето през цялото време мълча пред пустата степ. На пладне от близката къща излезе Чепурни и смени кучето при картеницата, докато не се върна Кирей с кокошката.

И още два дни чевенгурци миха подовете и държаха отворени прозорците и вратите на къщите, за да съхнат подовете, а застоялият буржоазен въздух се пречистваше от степния вятър. На третия ден в Чевенгур пристигна пеша един спретнат човек с тояга, когото Кирей не уби само заради старостта му, и попита Чепурни какъв е.

— Аз съм член на болшевишката партия — съобщи му Чепурни.
— А тук е комунизъм.

Човекът погледна към Чевенгур и рече:

— Виждам. А аз съм инструктор по птицевъдство от Почепския зооотдел. Ние в Почепска околия искаме да развъдим кокошки, порода плимутрок, та дойдох при стопаните тук да питам дали няма да ни дадат едно петле и две кокошчици за потомство... Аз имам държавен документ навсякъде да ми се оказва съдействие за изпълнение на задачата. Без яйца нашата околия няма да стъпи на краката си...

Чепурни имаше желание да даде на този човек петле и две кокошчици — все пак съветската власт моли, — но не беше виждал такива птици по чевенгурските дворове и попита Кирей има ли живи кокошки в Чевенгур.

— Тук вече няма кокошки — каза Кирей. — Имаше тия дни една, ама аз я изядох цялата, ако ли пък имаше, нямаше да плача...

Човекът от Почеп се позамисли.

— Ами тогава извинявайте... Напишете ми сега на гърба на пълномощното, че съм изпълнил командировката — в Чевенгур няма кокошки.

Чепурни сложи листа върху една тухла и постави отгоре доказателството: „Човекът идва и си отиде, кокошки няма, те са изразходвани за прехрана на революционния отряд. Предчевревком Чепурни.“

— Сложете дата — помоли командированият от Почеп. — Еди-кой си месец и дата, без дата ревизията няма да признае документа.

Но Чепурни не знаеше кой месец и коя дата е — в Чевенгур той беше забравил да брои изживяното време, знаеше само, че е лято и пети ден от комунизма: „Лятото 5 ком.“

— Аха — благодари птицевъдът. — Това е достатъчно, стига да има знак. Благодаря ви.

— Заминавай — каза Чепурни. — Кирей, изпрати го до края, за да не остане тук.

Вечерта Чепурни седна на пезула до къщата и зачака залеза на слънцето. Всички чевенгурци се завърнаха при тухлената къща, след като днес бяха почистили и подредили четирийсет къщи по случай пристигането на пролетариата. За вечеря чевенгурци ядоха половингодишни пирогови и кисело зеле, приготвени от чевенгурската буржоазия свръх потребностите на своята класа, надявайки се на безсрочен живот. Недалече от Чепурни един щурец, жител на покоя и постоянното местоживеене, запя своята скърцаща песен. Над река Чевенгурка се издигна вечерната топлина, подобна на уморена и дълга въздишка на трудещата се земя пред настъпващия мрак на покоя.

„Скоро насам ще се приближат масите — тихо си помисли Чепурни. — Всеки момент в Чевенгур ще зашуми комунизмът, тогава за всяка неочаквана душа тук ще се намери утеха в общата взаимност...“

По време на вечерта Жеев постоянно ходеше по градините и поляните в Чевенгур и оглеждаше местата под краката си, наблюдаваше всяка житейска дреболия долу и я съжаляваше. Преди със Жеев обичаше да си помечтае за интересния бъдещ живот и да потъгува за родителите си, които бяха отдавна умрели, без да дочакат своето щастие и революцията. Степта стана невидима и светеше само точната светлина в тухлената къща като единствена защита от врага и съмненията. Жеев тръгна нататък по замлъкналата и отслабнала от тъмнината трева и видя на пезула безсънния Чепурни.

— Седиш — каза Жеев. — Хайде и аз ще поседя и ще помълча.

Всички болшевики чевенгурци вече лежаха върху сламата на пода, бълнуваха и се усмихваха в неосъзнатите си сънища.

— Защо на война и в революцията хората все сънища сънуват? — рече Жеев. — А в мирно време няма такова нещо, всички си спят като пънове.

И Чепурни сънуваше постоянни сънища и затова не знаеше откъде идват те и защо вълнуват ума му. Прокофий би го обяснил, но този необходим човек сега го нямаше.

— Чувал съм как птицата пее насън, когато си сменя перата — спомни си Чепурни. — Главата ѝ е под крилото, наоколо перушина — нищо не се вижда, а се чува мирният ѝ глас...

— А какво представлява комунизмът, другарю Чепурни? — попита Жеев. — Кирей ми разправяше, че комунизмът бил на един остров в морето, а пък Кеша, че комунизмът го били измислили умните хора...

Чепурни искаше да си помисли за комунизма, но не си помисли, за да изчака Прокофий и да го попита. Но изведнъж си спомни, че в Чевенгур вече има комунизъм, и каза:

— Когато пролетариатът си живее сам, при него комунизмът сам си става. За какво ти е да го знаеш, кажи, моля ти се, когато трябва да го чувстваш и откриваш на място! Комунизмът е взаимно чувство на масите; например Прокофий ще доведе бедните и комунизмът при нас ще се усили и тогава веднага ще го забележиш...

— Ама точно не се знае, нали? — продължаваше да разпитва Жеев.

— Какво съм ти аз на тебе, маса ли? — обиди се Чепурни. — То и Ленин не е длъжен да знае за комунизма, защото това е работа на целия пролетариат, а не на единиците... Няма да станеш по-умен от пролетариата...

Кеша вече не кашляше в степта — той чу в далечината гръден шум от гласове и се притаи в буренака, за да различи по-точно кои са идващите. Но скоро врявата стихна и се чуваше само едва доловимото вълнение на хора на едно място — без никакъв звук от стъпки, сякаш хората стъпваха с меки боси крака. Кеша понечи да тръгне напред през чевенгурския буренак, където братски си растяха пшеница, лобода и коприва, но скоро се върна и реши да изчака да се съмне на другия ден. От буренака се издигаше пара от живи треви и класове — там живееха

ръж и купчини лобода, без да си вредят едни на други, прегръщайки се и пазейки се взаимно — никой не ги е сял, никой не им е пречил, но като дойде есента, пролетариатът ще сложи в супата си коприва, а ръжта ще прибере заедно с пшеницата и лободата за зимнина; по-навътре в степта самостоятелно растяха слънчогледи, елда и просо, а в чевенгурските градини — разни зеленчуци и картофи. Чевенгурската буржоазия вече трета година нищо не сееше и не садеше, надявайки се да дойде краят на света, но растенията се размножаваха от своите родители и бяха установили помежду си особено равенство на пшеницата и копривата — на всеки клас пшеница три корена коприва. Чепурни наблюдаваше тревясалата степ и винаги казваше, че сега и тя е интернационал на житните растения и цветята, от което на бедняците е осигурена обилна прехрана без намесата на труда и експлоатацията. Благодарение на това чевенгурци виждаха, че природата се е отказала да потиска човека с труд и сама дарява гладния с всичко хранително и необходимо. Навремето Чевенгурският ревком беше взел предвид покорността на победената природа и беше решил да ѝ издигне паметник във вид на дърво, израснало от дивата почва, прегърнало човека с две чепати ръце под общото слънце.

Кеша откъсна един клас и започна да смуче мекото на неналетите и неузрели зърна, а после ги изхвърли от устата си и забрави вкуса на храната — по тревясалия чевенгурски път меко шумолеше каруца и гласът на Пиюся командваше коня, а гласът на Прошка пееше песен:

*Вълната в езерото плиска,
на дъното рибарят спи,
в съня му с плахи стъпки
сирачето върви...*

Кеша изтича към файтона на Прокофий и видя, че той и Пиюся се връщат с празни ръце — без никакъв пролетариат.

Чепурни веднага вдигна на крак всички задрямали болшевики, за да посрещнат тържествено пристигналия пролетариат и да организират митинг, но Прокофий му каза, че пролетариатът се е уморил и е легнал да поспи до сутринта на завет до една степна могила.

— С оркестър ли идва той и със своя вожд или така? — попита Чепурни.

— Утре, другарю Чепурни, ще го видиш изцяло — събщи Прокофий, — а мене не ме безпокой, ние с Пашка Пиюся пропътувахме хиляда версти, видяхме степно море и ядохме моруна. После ще ти доложа всичко и ще ти го формулирам.

— Ами ти, Проша, си помисли, а пък аз ще прескоча до пролетариата — плахо каза Чепурни.

Но Прокофий не се съгласи:

— Не го пипай, той и без това е съсипан... Скоро слънцето ще изгрее и пролетариатът ще слезе от могилата в Чевенгур...

Цялата останала част от нощта Чепурни прекара в безсънно очакване — той угаси лампата, за да не тревожи спящите на могилата, че хаби тяхната газ, и извади знамето на чевенгурския ревком от килера. Освен това Чепурни изчисти звездата на фуражката си и пусна в движение отдавна спрелия безстопанствен стенен часовник. След като се подготви напълно, Чепурни сложи глава на ръцете си и започна да мисли, за да му мине по-скоро нощното време. И времето мина бързо, защото времето е ум, а не чувство, и затова Чепурни нищо не мислеше в ума си. Сламата, на която чевенгурци спяха, беше леко овлажняла от прохладната роса — значи пукаше се зората. Тогава Чепурни взе в ръка знамето и тръгна към онзи край на Чевенгур, пред който се намираше могилата, където спеше пешият пролетариат.

Чепурни стоя два-три часа със знамето до плета и чака изгрева и събуждането на пролетариата. Той виждаше как слънцето разяжда утринната мъгла над земята, как осветява голата могила, одухана от ветровете, измита от водите, с оголена тъжна почва, и си спомняше едно забравено зрелище, подобно на тази бедна могила, оглозгана от природата, защото се издигаше над равнината.

На склона на могилата лежеше народът и си припичаше кокалите на първото слънце и хората приличаха на вехти черни кости от разпадналия се скелет на някакъв огромен и погинал живот. Някои пролетарии седяха, други лежаха и притискаха до себе си роднините и съседите си, за да ги стоплят по-скоро. Мършав старец, само по гащи, си чешеше ребрата, а в краката му седеше едно хлапе и неподвижно наблюдаваше Чевенгур, защото не вярваше, че там му е приготвен дом, в който да нощува завинаги. Двамина кафяви мъже лежешком си

търсеха нещо един на друг в главите също като жени, но не оглеждаха косите, а ловяха въшките опипом. Кой знае защо, нито един пролетарий не бързаше към Чевенгур, навярно не знаеха, че тук за тях е приготвен комунизъм, покой и общо имущество. Половината хора бяха облечени едва до средата на тялото, а другата половина имаше само една цялостна горна дреха във вид на шинел или зебло, а под шинела и зеблото имаше само сухо, обръгнало тяло, свикнало с лошото време, скитането и всякакви несгоди.

Пролетариатът равнодушно обитаваше чевенгурската могила и не обръщаше очи към човека, който стоеше самотно в края на града със знамето на братството в ръце. Над пустата неприютна степ изгряваше вчерашното уморено слънце и светлината му беше безсмислена като над чужда забравена страна, където няма никого освен изоставените хора на могилата, притискащи се един до друг не от обич и роднинство, а поради недостиг на облекло. Понеже не очакваше нито помощ, нито приятелство и предварително усещаше мъчението в непознатия град, пролетариатът на могилата не ставаше на крака, а едва шаваше с отслабнали сили. Облегнати на спящите, тук-там сред пролетариата седяха деца като зрели хора — само те мислеха, докато възрастните спяха и боледуваха. Старецът престана да чеше ребрата си и отново легна на кръста си, като притисна до хълбока момчето, та изстуденият вятър да не му духа на кожата и костите. Чепурни забеляза, че само един човек яде — той сипваше нещо с шепя в устата си, а после дъвчеше и се удряше с юмрук по главата, за да се лекува от болката в нея. „Къде съм го виждал вече това?“ — припомняше си Чепурни. Тогава, когато Чепурни го беше виждал за пръв път, слънце се издигаше в съня на мъглата, през степта духаше вятър и на черната, унищожавана от стихииите могила лежаха равнодушни, несъществуващи хора, на които трябваше да се помогне, защото тези хора са пролетариат, и на които не можеше да се помогне, защото се задоволяват с едно-единствено и дребно утешение — безцелното чувство на привързаност един към друг. Благодарение на тази привързаност пролетариите ходеха по земята и спяха в степите на цели отряди. В миналото Чепурни също беше ходил с хората на гурбет, беше спал в бараки, заобиколен от другари и застрахован от тяхното съчувствие срещу неизбежните бедствия, но никога не осъзнаваше ползата си в такъв взаимно неразделен живот. Сега той виждаше със

собствените си очи степта и слънцето, между които се намираха хората на могилата, но те не притежаваха нито слънцето, нито земята — и Чепурни почувства, че вместо степта, къщите, храната и дрехите, които буржоата си бяха присвоили, пролетариите на могилата се имаха един друг, защото всеки човек трябва да има нещо; когато между хората стои имуществото, те спокойно хабят сили, за да се грижат за имуществото, а когато между хората няма нищо, те започват да не се разделят и да се пазят от студа един друг по време на сън.

В значително по-ранно време от живота му — не можеше да си спомни кога, дали преди година или в детството — Чепурни беше виждал тази могила, тези случайно попаднали тук класови бедняци и това извънредно студено слънце, което не работеше за рядкото степно население. Това се беше случвало веднъж, но кога, не можеше да разбере със своя слаб ум; само Прокофий можеше да отгатне спомена на Чепурни, макар че едва ли, защото всичко, което виждаше днес, Чепурни го знаеше отдавна, но то не можеше да стане отдавна, щом като самата революция беше започнала неотдавна. И Чепурни се опита да си формулира спомена вместо Прокофий; той изпитваше сега тревога и вълнение за този сгущен до могилата пролетариат и непрекъснато си мислеше, че днешният ден ще отmine, вече е съществувал някога и е отминал, значи напразно се измъчва сега — тъй или иначе този ден ще свърши, както е бил преживян и забравен онзи някогашен ден. „Но такава могила, при това с пеши пролетариат, без революцията не може да се забележи — разсъждаваше Чепурни, — макар че аз и майка си погребвах два пъти: вървах след ковчега, плачех и си спомнях как веднъж вече съм вървял след този ковчег, целувал съм тези замлъкнали устни на покойната и съм оцелял — ще оцелея и сега; и тогава ми стана по-лесно да скърбя втори път по една и съща скръб. И какво е това, кажи, моля ти се?“

„Значи, струва ти се, че си спомняш, а това никога не е било — твърдо формулира Чепурни благодарение на отсъствието на Прокофий. — Тежко ми е, значи ми помага вътре благочестивата стихия: демек няма значение, това вече го е имало и сега няма да умреш — върви по собствените си следи. А следи няма и не може да има — живееш все напред и в тъмнина... Защо ли от нашата организация няма никого? Може би пролетариатът точно затова не става от могилата, защото очаква уважение към себе си?“

От тухлената къща излезе Кирей. Чепурни му извика да доведе тук цялата организация, тъй като са се появили масите и вече е време. По настояване на Кирей организацията се събуди и дойде при Чепурни.

— Какви хора си ни довел? — обърна се Чепурни към Прокофий.
— Ако на могилата е пролетариатът, защо той не заема своя град, кажи, моля те?

— Там е пролетариатът и разните други — каза Прокофий.

Чепурни попита угрижено:

— Какви други? Пак ли остатъчният слой паплач?

— Аз гад ли съм или член? — обиди се веднага Прокофий. — Другите са си други и никой друг. Това е нещо още по-лошо от пролетариата.

— Кои са те? Имали ли са класов баща, кажи, моля те? Нали не си ги събрал в буренака, а в социално място.

— Те са сираци — обясни му Прокофий. — Никъде не са живели, те вървят.

— Накъде вървят? — с уважение попита Чепурни, той изпитваше достойно чувство към всичко неизвестно и опасно. — Накъде вървят? Може би трябва да ги възпрем?

Прокофий се учуди на този несъзнателен въпрос:

— Как накъде вървят? Ясно е, че към комунизма, при нас ще им бъде пълното спиране.

— Тогава върви и ги викай по-скоро тук! Кажи: градът е ваш и подреден грижовно, а до плета стои авангардът и желае щастие на пролетариата и... такова... кажи: целият свят, все едно е техен.

— Ами ако се откажат от света? — предвидливо попита Прокофий. — Може би само Чевенгур им е напълно достатъчен...

— Ами тогава на кого ще бъде светът? — оплете се в теорията Чепурни.

— А светът е за нас, като база.

— Мръсник си ти! Ами че ние сме авангард, ние сме техни, а те не са наши... Нали авангардът не е човек, той е мъртва защита на живото тяло. Пролетариатът — това е то човек! Върви по-бързо, полугад!

Прокофий успя да организира бързо намиращите се на могилата пролетарии и разни други. Хората на могилата излязоха много повече,

отколкото беше видял Чепурни — сто или двеста души, и всичките различни на вид, макар че по необходимост бяха еднакви — еднороден пролетариат.

Хората започнаха да слизат от голата могила към Чевенгур. Чепурни винаги трогателно чувстваше пролетариата и знаеше, че той съществува на света като неуморна задружна сила, която помага на слънцето да храни кадрите на буржоазията, защото слънцето е достатъчно само за насищане, но не и за алчността. Той се досещаше, че шумът на пусто място, който се чуваше в ушите на Чепурни, когато нощуваха в степта, е стон от угнетения труд на световната работническа класа, която ден и нощ се движи напред, за да натрупа храна, имущество и спокойствие за своите лични врагове, размножаващи се от трудовите пролетарски вещества. Благодарение на Прокофий Чепурни си имаше убедителна теория за трудещите се, които са зверове за неорганизираната природа и герои на бъдещето; но Чепурни сам си беше открил една успокоителна тайна, че пролетариатът не се любува на природата, а я унищожава чрез труда — тя, буржоазията, живее за природата и се размножава, а работникът живее за другарите си и прави революция. Не се знае само едно — необходим ли е трудът при социализма, или за прехраната е достатъчен само природният самотек? По този въпрос Чепурни повече беше съгласен с Прокофий, че Слънчевата система самостоятелно ще дава сила за живот на комунизма, само да го няма капитализма, че всяка работа и усърдие са измислени от експлоататорите, та свръх слънчевите продукти да им остава ненормална прибавка.

Чепурни очакваше в Чевенгур да дойдат сплотени герои на бъдещето, а видя хора, които вървят не с твърда стъпка, а със собствената си походка, видя никъде несрещани от него другари — хора без подчертана класова външност и без революционно достойнство — това бяха някакви безименни разни други, живеещи без значение, без гордост и настрана от приближаващото се всемирно тържество. Дори възрастта на разните други беше неуловима — виждаше се само, че са бедни, че имат само непроизволно израснало тяло и са чужди на всички — затова другите вървяха като тясно сбит отряд и гледаха повече един към друг, отколкото към Чевенгур и неговия партиен авангард.

Един от другите хвана муха върху голия гръб на стареца пред него, а после погали гръба на стареца, за да не остане драскотина или следа от докосването, и с жестокост я смачка на земята — и учуденото чувство на Чепурни към другите смътно се измени. Може би тези пролетарии и разни други служеха един на друг за единствено имущество и притежание в живота и затова така грижовно се гледаха един друг, слабо забелязваха Чевенгур и старателно пазеха другарите си от мухите така, както буржоазията охраняваше собствените си къщи и добитък.

Слезлите от могилата вече се приближаваха към Чевенгур. Понеже не умееше изразително да формулира мислите си, Чепурни помоли за това Прокофий и Прокофий на драго сърце каза на пристигналите пролетарии:

— Другари нуждаещи се граждани! Град Чевенгур ви се дава, но не за разсипничество от страна на осиромашалите, а за полза от цялото завоювано имущество и организиране на широко братско семейство за целостта на града. Сега ние неизбежно сме братя и семейство, тъй като нашето стопанство е социално обединено в едно домакинство. Затова живеете тук честно начело с ревкома!

Чепурни попита Жеев защо е измислил онзи надпис на платното, което е окачено като символ на другия край на града.

— Не съм мислил за него — рече Жеев, — спомних си го по паметта, а не сам... Бях го чувал някъде, нали главата задържа разни работи...

— Я чакай! — каза Чепурни на Прокофий и лично се обърна към пешите бедняци, които стояха като маса около чевенгурци: — Другари!... Прокофий ви нарече братя и семейство, но това е същинска лъжа — всички братя имат баща, а ние сме мнозина и от началото на живота сме кръгли сираци. Ние не сме братя, ние сме другари, понеже сме стока и цена един за друг, доколкото нямаме друго движимо и недвижимо имущество... А освен това жалко, че не дойдохте от другия край на града, там виси нашият символ и там е казано неизвестно от кого, но все пак е написано, и ние ви желаем същото: по-добре да разрушим целия благоустроен свят, но да се придобием взаимно в гол вид, и затова: пролетарии от всички страни, съединявайте се по-скоро! Аз свърших и ви предавам поздрав от Чевенгурския ревком...

Пролетариатът от могилата и разните други тръгнаха и се запътиха навътре в града, без нищо да изразяват и без да се възползват от речта на Чепурни за развиване на собствената си съзнателност; силите им стигаха само за живот в текущия момент, те живееха без никакъв излишък, защото в природата и във времето нямаше причини нито за тяхното раждане, нито за тяхното щастие — обратното, майката на всеки от тях първа беше заплакала, неочаквано оплодена от случайно минаващия и загубен баща. След раждането си те се оказаха в този свят разни други и погрешни — за тях не беше пригответено нищо, по-малко дори от стръкчето трева, което си има свое коренче, свое място и безплатна храна в общата почва.

А разните други предварително бяха родени без дар — те нямаше как да имат ум и щедри чувства, защото родителите им ги бяха заченали не от телесно изобилие, а от нощната си тъга и скръбното си слабосилие — това беше взаимна забрава на двамина, живеещи скрито и тайно на света — ако живееха прекалено явно и щастливо, щяха да ги унищожат действителните хора, които се водят към държавното население и нощуват в собствени къщи. Разните други няма защо да имат ум — ум и бодро чувство може да съществуват само у онези хора, които имат свободен запас тяло и топлота и покой над главата си, но родителите на разните други имаха само остатък от тяло, изхабено от труд и разядено от люта скръб, а умът и сърдечно-чувствителната им жаловитост бяха изчезнали като висши признаци поради недостиг на почивка и нежно-питателни вещества. И другите бяха се появили от утробата на майките си при пълно нещастие, защото майките им бяха избягали от тях още щом се бяха изправили на крака след слабостта от раждането, за да нямат време да видят детето си и неочаквано да го обикнат завинаги. Изоставеният мъничък друг трябваше самостоятелно да създава от себе си бъдещия човек, без да се надява на никого, без да усеща нищо освен своите едва затоплящи се вътрешности; наоколо беше външният свят, а другото детенце лежеше сред него и плачеше, като по този начин се съпротивяваше на първата мъка, която нямаше да бъде забравена цял живот — навеки изгубената майчина топлина.

Уседналите, стабилни държавни хора, пребиваващи в уюта на класовата солидарност, телесните навици и натрупването на спокойствие, бяха създали около себе си нещо като майчина утроба и

от това растяха и укрепваха като в продължаващо детство; а разните други веднага усещаха света в студа, в тревата, намокрена от следите на майката, и в самота, понеже им липсваха продължаващите охраняващи ги майчини сили.

Ранният живот, както и извървяното земно пространство, отговарящо на изживения, превъзможнат живот, се помнеха от разните други като нещо чуждо на изчезналата майка, което някога я е мъчило. Но какво представляваше животът им и онези рядко населени пътища, в чийто образ светът съществуваше в съзнанието на другите?

Никой от другите не беше виждал баща си, а майка си помнеше само като смътна тъга на тялото по изгубения покой — тъга, която в зрялата възраст беше се превърнала в опустошителна мъка. След раждането си детето нищо не иска от майка си — то я обича и дори сираците други никога не се сърдеха на майките си, макар че бяха ги зарязали веднага и безвъзвратно. Но с растежа детето очаква баща си, то напълно се насища на природните сили и чувствата на майка си — все едно дали е изоставено след излизането от утробата ѝ, — детето обръща любопитно лице към света, иска да размени природата за хора и пръв негов приятел и другар след натрапчивата топлина на майката, след обгръщането на живота му от нейните ласкави ръце, е бащата.

Нито един от другите, станал вече момче, не е намерил своя баща и помощник и ако майка му го е родила, баща му не го е посрещнал на пътя, вече роден и живеещ; затова бащата се е превръщал във враг и ненавистник на майката — навсякъде липсващ, всякога обричащ безсилния си син на риск в живота без помощ — и поради това без късмет.

И животът на другите беше сирачество — той продължаваше на пустата земя без онзи пръв другар, който може да ги изведе за ръка при хората, та след смъртта си да остави в наследство на децата си хората вместо себе си. На другите им липсваше на белия свят само едно — баща, и старецът, който чешеше ребрата си на могилата, после в Чевенгур пееше песен и сам си се вълнуваше от нея:

*Вратата кой ще ми отвори,
чужди птици или твари?
И къде си, мой родител,*

уви — не зная аз...

Почти всеки от онези, чието пристигане чевенгурската болшевишка организация поздрави, заобиколен от жестокостта на богатите хора и смъртта на бедността, беше направил със собствени сили от себе си човек — те бяха напълно саморъчно създали се хора; не е за чудене тревата в ливадата, където я има много и живее в плътна самозащита и мястото под нея е влажно — така може да оцелее и израсте без особена страст и потребност, но странно и рядко е, когато в голата глина или в странстващия пясък попадат семена от безименен бурен, движен от бурите, и тези семена дават следващия живот — самотен, заобиколен от пустите страни на света и способен да намира храна в минералите.

Обикновените хора имаха цял арсенал за укрепване и развиване на собствения си скъпоценен живот, а разните други имаха едноединствено оръжие — остатъка от родителска топлина в младенческото тяло, но и това за другия, безименния човек, беше достатъчно, за да оцелее, да възмъжее и да се придвижи жив към своето бъдеще. Такъв минал живот беше разпилял силите на новопристигналите в Чевенгур и поради това те се бяха сторили на Чепурни немощни и непролетарски елементи, сякаш цял живот са били сгрявани и осветявани не от слънцето, а от луната. Но хабейки всичките си сили да задържат в себе си първоначалната родителска топлина — напук на изтръгващия от корен насрещен вятър на враждебния чужд живот — и множейки в себе си тази топлина чрез работа при същинския имепритежаващ народ, разните други бяха създали от себе си саморъчни хора с неизвестно предназначение; при това упражняването в търпение и вътрешните средства на тялото бяха създали в другите ум, пълен с любопитство и съмнение, бързо чувство, способно да се откаже от вечното блаженство заради еднородния другар, защото този другар също няма ни баща, ни имущество, но може да се принуди да забрави и едното, и другото — и другите носеха още надежда, уверена и успешна, но тъжна като загуба. Точността на тази надежда се състоеше в това, че щом си успял в главното — да останеш жив и здрав, — ще успееш и във всичко останало, дори ако се наложи да докараш целия свят до гроба; но ако главното е било

изпълнено и преживяно — и не е било срещнато най-нужното, не щастието, а необходимостта, — в целия останал недоживян живот няма да остане време, за да се намери изгубеното — няма да успееш или пък това изгубено изобщо е изчезнало от света: и мнозина други бяха извървели всички открити и всички непроходими пътища, без да намерят нещо.

Привидната немощ на другите беше равнодушие на тяхната сила, а прекаленият труд и мъчения в живота бяха направили лицата им неруски. Чепурни пръв от чевенгурците забеляза това, без да обръща внимание, че върху новодошлите пролетарии и разни други имаше съвсем малко облекло, сякаш за тях не бяха страшни нито срещаните жени, нито студените нощи. Когато пристигналата класа се пръсна по чевенгурските дворове, Чепурни започна да се съмнява.

— Какъв пролетариат си ни довел ти, кажи, моля ти се? — обърна се той към Прокофий. — Те са същинско съмнение и не са руснаци.

Прокофий взе знамето от ръцете на Чепурни и прочете за себе си стиха от Карл Маркс върху него.

— Охо, не било пролетариат! — каза той. — Това е класа първо качество, само я води напред и тя няма да гъкне. Това са интернационални пролетарии, нали виждаш, че не са нито руснаци, нито арменци, нито татари, те са никакви! Жив интернационал съм ти довел, а ти се сърдиш...

Чепурни умислено почувства нещо и тихо заяви:

— На нас ни е нужна желязната стъпка на пролетарските батальони, губкомът ни изпрати циркулярно писмо за това, а ти си ни довялякъл разни други! Каква стъпка има босият човек?

— Няма значение — успокои го Прокофий, — нищо че са боси, петите им са с такива мазоли, че можеш направо да завинтиш в тях винтове. В световната революция те ще ти обиколят боси целия свят...

Пролетариите и разните други окончателно се скриха в чевенгурските къщи и започнаха да продължават своя минал живот. Чепурни тръгна да търси сред другите мършавия старец, за да го покани на извънредното заседание на ревкома, в който бяха се натрупали достатъчно много организационни въпроси. Прокофий напълно се съгласи с това и седна в тухлената къща да пише проекторезолюции.

Мършавият старец лежеше на пода в бившата къща на Шчапов, а до него седеше друг човек, на когото можеха да се дадат от дващест до шейсет години, и разпускате някакви детски панталони, та после той да се навре в тях.

— Другарю — обърна се Чепурни към стареца, — ще трябва да дойдеш в тухлената къща, там е ревкомът и ти си необходим там.

— Ще дойда — обеща старецът. — Щом стана, няма да ви забравя, заболя ме коремът, та престане ли да ме боли, чакай ме.

В това време Прокофий вече седеше над революционните документи от града и беше запалил лампата, макар да беше светъл ден. Преди да започнат заседанията на Чевенгурския ревком, винаги се запалваше лампата и гореше, докато свършеше обсъждането на всички въпроси — според Прокофий Дванов по този начин се създавал съвременен символ, че светлината на слънчевия живот на Земята трябва да бъде заменена с изкуствената светлина на човешкия ум.

На тържественото заседание на ревкома дойде цялата първична болшевишка организация в Чевенгур, а някои от новодошлите други присъстваха стоешкoм, със съвещателен глас. Чепурни седеше до Прокофий и беше, общо взето, доволен — все пак ревкомът можа да задържи града до заселването му с пролетарска маса и сега комунизмът в Чевенгур беше укрепен завинаги. Липсваше само старецът, наглед най-опитният пролетарий, изглежда, вътрешностите още го боляха. Тогава Чепурни изпрати за стареца Жеев, който трябваше най-напред да намери в килера някаква успокояваща отвара от билки, да я даде на стареца, а после внимателно да доведе тук самия старец.

След половин час Жеев пристигна заедно със стареца, който силно се беше ободрил от отварата от лопуш и понеже Жеев хубавичко беше му разтрил гърба и корема.

— Седни, другарю — каза Прокофий на стареца. — Виждаш, че за тебе бяха проявени истински социални грижи, при комунизма няма скоро да умреш!

— Хайде да започваме — реши Чепурни. — Щом комунизмът е настъпил, няма защо да отвличаме от него пролетариата на заседанията. Хайде, Проша, чети циркулярните писма от губернията и слагай срещу тях нашите формулировки.

— За изпращането на сборни сведения — започна Прокофий — по специалната форма, приложена към нашето циркулярно писмо номер 238101, буква А, буква С и освен това Ч, за развитието на непа в околията и за степента, темпа и проявата на разгръщането на силите на противоположните класи във връзка с непа, а така също за мерките против тях и за вкарването на непа в твърдо русло...

— Е, а ние какво ще им отговорим? — попита Чепурни.

— Ами ще им съставя таблица, където всичко ще изложи нормално.

— Че ние не сме разгръщали противоположните сили, те сами си изчезнаха от комунизма — възрази Чепурни и се обърна към стареца: — Как гледаш на този въпрос, кажи, моля те?

— Така ще бъде поносимо — заключи старецът.

— Точно така го формулирай: поносимо без класи — даде указание на Прокофий Чепурни. — Дай по-важните въпроси.

След това Прокофий прочете директивата за незабавно организиране на потребителна кооперация — вместо засилването на частната търговия, тъй като кооперацията е доброволен открит път на масите към социализма и по-нататък.

— Това не се отнася за нас, това е за изостаналите околии — отхвърли го Чепурни, защото той през цялото време пазеше вътре в себе си главната мисъл — за доправения комунизъм в Чевенгур. — А ти как би го формулирал това? — поиска мнението на стареца Чепурни.

— Поносимо — формулира го той.

Но Прокофий се сети за нещо друго.

— Другарю Чепурни — каза той. — А може би трябва предварително да поискаме стоки за кооперацията, че нали идва пролетариат, трябва да събираме храна за него!

Учуденият Чепурни се възмути:

— Ами нали степта си е обрасла с какво ли не, върви там, бери корени и пшеница и яж! Нали слънцето свети, почвата диша и дъждовете ваят, какво друго ти трябва? Или пак искаш да вкараш пролетариата в безполезно усърдие? Ние надминахме социализма, при нас е по-добре, отколкото при него.

— Присъединявам се — съгласи се Прокофий. — Аз за момент нарочно забравих, че при нас се е организирил комунизъм. Нали

пътувах по друга площ, а оттам е далече до социализма, та трябва да се мъчат и да минават през кооперацията... Следващата точка е циркулярното писмо за профсъюзите, за съдействието за събиране на съвременни членски вноски...

— За кого? — попита Жеев.

— За тях — без да пита и без да мисли, отвърна Кирей.

— За кои тях? — не знаеше Чепурни.

— Не е посочено — потърси в циркулярното писмо Прокофий.

— Напиши им да посочат за кого и за какво са тези вноски — учеше се да формулира Чепурни. — Може би това е безпартиен документ, а може би с тези вноски там ще организират богати длъжности, а длъжността, братле, не е по-лоша от имуществото, иди тогава да се бориш с тях, с остатъчната паплач, когато тук целият комунизъм лежи във всяка душа и всеки има желание да го брани...

— Този въпрос засега ще го имам предвид, тъй като съдържа класови неясноти — реши Прокофий.

— Трупай си го в ума — потвърди Жеев. — В ума винаги има отпадъци, а това, дете е живо, то се пилее и в ума го няма.

— Отлично — съгласува го Прокофий и продължи по-нататък. — Има предложение за образуване на планова комисия, която да състави цифрата и броя на целия приход-разход на живот и имущество чак до края...

— До кой край: на целия свят или само на буржоазията? — искаше да се уточни Чепурни.

— Не е отбелязано. Написано е: „Потребностите, разходите, възможностите и дотациите за целия възстановителен период до неговия край.“ А по-нататък е предложено: „За тази цел да се организира околийски план, в който да се съсредоточи цялата подготвителна, съгласувателна и регулационно-съзнателна работа, за да може от стихийната какофония на капиталистическото стопанство да се получи хармоничната симфония на обединеното висше начало и рационален признак.“ Написано е всичко ясно, защото тази задача...

Тук Чевенгурският ревком наведе глава като един човек: от документа бликаше стихията на висш ум и чевенгурци започваха да изнемогват от него, защото бяха свикнали повече с преживяването вместо с предварителното обмисляне. Чепурни помириса за възбуда тютюна и покорно помоли:

— Проша, дай ни някаква справчица.

Старецът спря търпеливите си очи на целия опечален чевенгурски народ, потюхка се нещо като за себе си и нищо не изрече, за да помогне.

— Имам подготвен проект за резолюция, тази работа не може да се изчерпи със справка — каза Прокофий и започна да се рови из своята камара с книга, където беше отбелязано всичко, което чевенгурските болшевики бяха забравили.

— А за кого е нужно това, за тях или за тукашните? — проговори старецът. — Говоря за четенето на хартията. Чия грижа е написана в писмото — за нас или за тамошните?

— Безспорно за нас — обясни му Прокофий. — Изпратено е до нас за изпълнение, а не за четене на глас.

Чепурни се справи от премаляването и вдигна глава, в която беше узряло решително чувство.

— Слушай, другарю, те искат най-умните да измислят течението на живота веднъж завинаги и навеки, чак докато всеки легне под земята, а останалите да не излизат от плавността и да нямат вътре излишъци...

— А кой има нужда от това? — попита старецът и равнодушно притвори очите си, които бяха повредени от впечатленията на обиколения от него свят.

— За нас. Че за кого другого, кажи, моля ти се? — вълнуваше се Чепурни.

— Ами ние сами ще си прекараме най-добре — обясни старецът. — Това писъмце не е за нас, а за богатия. Когато богатите бяха живи, ние се грижехме за тях, а за бедния няма нужда някой да се кахъри — той си е израсъл на празно място без каквато и да е причина. Бедният за себе си е много разумен човек — той за другите без желание целия свят като играчка е построил, а себе си дори насън ще опази, защото всеки, ако не за себе си, за друг е скъп...

— Ти, старче, говориш напълно поносимо — заключи Чепурни. — Проша, точно така го формулирай: пролетариатът и разните други в неговите редици сами със собствената си грижа са организирали целия населен свят и затова, значи, срам и позор е да се грижите за първоначалните грижовници и в Чевенгур няма такива умници кандидати. Така ли е, старче?

— Така ще е поносимо — оцени старецът.

— Писарят не може да направи къща на дюлгерина — изказа се Жеев.

— Овчарят сам си знае кога да пие мляко — събщи за себе си Кирей.

— Додето не пречукаш човека, той все щурее — обади се Пиюся.

— Прието почти единодушно — преброи гласовете Прокофий.

— Преминаваме към текущите въпроси. След осем дни в губернията ще се състои партийна конференция и искат от нас един делегат, който трябва да е председателят на местната власт...

— Заминавай, Чепурни, какво има за обсъждане — каза Жеев.

— Няма какво да се обсъжда, щом е предписано — подчерта Прокофий.

Старецът друг клекна и нарушавайки дневния ред, неопределено попита:

— Ами вие какви сте?

— Ние сме ревком, висшият орган на революцията в околията — точно отговори Прокофий. — Революционният народ ни е дал специални пълномощия в рамките на нашата революционна съвест.

— Така, значи, и вие сте от умниците, дето всичко пишат на книга отнапред? — досети се гласно старецът.

— Точно така е — със солидно достойнство потвърди Прокофий.

— Аха — с благодарност рече старецът. — А пък аз стоя и усещам, че доброволно седите, не ви дават сериозна работа.

— Не, не — рече Прокофий, — ние тук непрекъснато ръководим целия град и околията, цялата грижа за охраната на революцията е възложена на нас. Разбра ли, старче, защо ти стана гражданин на Чевенгур? Ние сме причината.

— Вие ли? — отвърна с въпрос старецът. — Тогава приемете нашата благодарност.

— Няма за какво — отхвърли благодарността Прокофий. — Революцията е наша служба и задължение. Само слушай нашите нареждания и тогава ще живееш и ще ти бъде добре.

— Стой, другарю Дванов, не си преувеличавай длъжността за моя сметка — сериозно го предупреди Чепурни. — Възрастният другар ни прави забележка по въпроса за необходимостта властта да има срам, а ти го баламосваш. Говори, другарю друг!

Старецът отначало помълча — във всеки от другите отначало се получаваше не мисъл, а някакво налягане на тъмна топлина и едва после се изговаряше криво-ляво, охлаждайки се от изтичането.

— Стоя и гледам — съобщаваше старецът какво е видял. — Заниманието ви е слабо, а говорите важно, като че ли седите на могила, а хората са в дола. Тук би трябвало да се сложат болнави хора, та да си гледат бележките, хора, дете по памет живеят, а вашата работа е лека, караулна. А пък сте още ячки, трябва по-трудно да живеете...

— Председател на околията ли искаш да станеш? — направо го попита Прокофий.

— Опазил ме Бог — засрами се старецът. — Аз никога дори нощен пазач не съм ставал. Казвам само, че властта е несръчна работа, на нея трябва да се слагат най-ненужните хора, а вие сте още годни.

— А годните какво да правят? — водеше стареца Прокофий, за да го доведе до диалектиката и там да го посрами.

— Годните трябва да живеят, друго не им остава.

— А за какво да живеят? — плавно вземаше завоите Прокофий.

— За какво? — спря се старецът, той не можеше да мисли бързо. — Дори само за това на живия човек да му растат кожата и ноктите.

— А ноктите за какво са му? — притискаше стареца Прокофий.

— Ами ноктите са мъртви — измъкваше се от тясното място старецът. — Те растат отвътре, та мъртвото да не остава в средата на човека. Кожата и ноктите обгръщат целия човек и го пазят.

— От кого? — продължаваше да го затруднява Прокофий.

— Разбира се, от буржоазията — разбра спора Чепурни. — Кожата и ноктите са съветската власт. Как така не можеш сам да си го формулираш?

— А косите какво са? — поинтересува се Кирей.

— Ами все едно руно — каза старецът, — с желязо го режи, овцата не я боли.

— Аз пък мисля, че през зимата ще й бъде студено и ще умре — възрази Кирей. — Като бях хлапак, остригах едно коте и го зарових в снега — не знаех човек ли е, или не е. А после котето вдигна температура и се измъчи.

— Аз така не мога да формулирам резолюцията — заяви Прокофий. — Ние сме главният орган, а старецът е дошъл от ненаселените места, нищо не знае и говори, че ние не сме главните, а

някакви си нощни пазачи и долна квалификация, където трябвало да се слагат само лошите хора, а добрите да ходели по могилите и пустите райони. Тази резолюция не може да се напише и на хартия, защото хартията я правят работниците пак благодарение на правилното ръководство на властта.

— Чакай, недей да се обиждаш — старецът възпря гнева на Прокофий. — Хората живеят, а други работят от нужда, пък ти седиш в стаята и мислиш, че ги познаваш и че те нямат чувство в главата.

— Ех, старче — разбра го най-сетне Прокофий. — Значи, това искаш! И как не можеш да разбереш, че е нужна организация и сплотяване на раздробените сили в едно определено русло! Ние не седим само заради мисленето, а за събиране на пролетарските сили и за тясното им организиране.

Нищо не можа да убеди възрастния пролетарий.

— Щом ти ги събираш, значи и те се желаят помежду си. Нали и аз ти казвам, че твоята работа е неизбежна, и значи всеки, дори да няма сила, ще се справи; и тази твоя работа и нощем няма да ти я откраднат...

— Да не искаш и нощем да работим? — стеснително попита Чепурни.

— Докато имате желание, по-добре е нощем — разреши старецът. — Денем пешият човек ще подмине, на него му е все едно, има си свой път, а вас ще ви хване срам от него: седим си, значи, и обсъждаме чуждия живот вместо самия жив човек, а живият отмина и може би никога няма да се върне при нас...

Чепурни наведе глава и усети, че гори от срам. „Как никога не съм знаел, че по дължност съм по-умен от целия пролетариат? — смътно се тормозеше Чепурни. — Как ще съм умен, като ме е срам и от уважение се боя от пролетариата?“

— Точно така го формулирай — след мълчанието на целия ревком каза Чепурни на Прокофий. — Занапред заседанията на ревкома да се насрочват нощем, а тухлената къща да се освободи за пролетариата.

Прокофий потърси изход:

— А какви ще бъдат основанията, другарю Чепурни? Те са ми нужни за мотивировката.

— Основания ли искаш? Ами тъй ги пиши... Срам и позор пред пролетариата и разните други, които живеят денем. Кажи, че по-уместно е маловажните работи, както и неприличните да се вършат в невидимо време...

— Ясно — съгласи се Прокофий. — Нощем човекът придобива по-голяма съсредоточеност. А къде да преместим ревкома?

— В някоя барака — реши Чепурни. — Избери някоя по-лоша.

— Аз бих предложил храма, другарю Чепурни — внесе поправка Прокофий. — Така ще има повече противоречия, а зданието тъй или иначе е неприлично за пролетариата.

— Формулировката е подходяща — заключи Чепурни. — Запиши я. Какво друго има в книгата? Свършвай по-бързо, моля.

Прокофий остави всички други въпроси за лично решаване и докладва само един въпрос — най-маловажния и спешен за обсъждане:

— Има още да се организира масов производителен труд под формата на съботници за ликвидиране на разрухата и беднотията на работническата класа, това трябва да въодушевява масите занапред и означава велико начало.

— Начало на какво? — не дочу Жеев.

— Естествено начало на комунизма — обясни Чепурни, — изостаналите райони го започват от всички краища, а ние сме завършили.

— Понеже сме завършили, хайде по-добре да не започваме — веднага предложи Кирей.

— Кирюша! — забеляза го Прокофий. — Тебе са те кооптирвали, затова си стой.

Старецът друг през цялото време виждаше купчината от хартия на масата: значи, много хора я пишат — нали буквите се рисуват постепенно и за всяка се изразходва ум, — един човек не може да изхаби толкова листа, ако само един я пишеше, лесно можеха да го убият, значи не само един мисли за всички, а цяла тайфа, тогава по-добре е да се откупим от тях евтино и засега да ги уважим.

— Ние ще ви положим този труд без пари — вече недоволно рече старецът, — ще се спазарим да го свършим много евтино, само недейте го обсъжда повече, че това е направо обида.

— Другарю Чепурни, налице е волята на пролетариата — направи извод от думите на стареца Прокофий.

Но Чепурни само се учуди:

— Какъв е този твой извод, когато слънцето ще мине без болшевика! Ние имаме съзнание за правилното отношение към слънцето, а от труд нямаме нужда. Най-напред трябва да организираме нужда.

— Какво да се прави, ще намерим — обеща старецът. — Хората ви са малко, а домакинствата много, може би трябва да пренесем къщите по-близо една до друга, та да живеем по-близо.

— Можем да привлечем и овоцните градини, те са по-леки — реши Кирей. — С градините въздухът е по-сгъстен и те са по-хранителни.

Прокофий намери в книгата доказателство за мисълта на стареца: оказва се, че всичко е било предварително измислено от умните хора, подписали се нечетливо в долния край на документа и затова неизвестни, оставаше само равномерно да осъществява живота си по записания чужд замисъл.

— Имаме писмо — преглеждаше книгата Прокофий, — въз основа на което Чевенгур подлежи на пълно ново планиране и благоустройство. И поради това категорично следва къщите да се разместят, а така също да се осигури приток на чист въздух през градините.

— Може и по благото устройство — съгласи се старецът.

Целият Чевенгурски ревком като че ли замръзна — чевенгурци направо не знаеха какво да мислят по-нататък и седяха и чакаха, а животът им си вървеше на самотек.

— Където е началото, там е и краят, другарю — каза Чепурни, без да знае какво ще говори по-нататък. — В града насреща ни живееше враг и ние го жилехме от ревкома, а сега вместо врага се появи пролетариат — или трябва да го жилим, или ревкомът е ненужен.

Речите в Чевенгурския ревком се произнасяха, без да се насочват към хората, сякаш бяха някаква естествена нужда на оратора и често в речите нямаше нито въпроси, нито предложения, а съдържаха само едно учудено съмнение — не материал за революциите, а за преживяванията на членовете на ревкома.

— Кой сме ние? — Чепурни за пръв път мислеше по този въпрос гласно. — Ние не сме нищо друго, освен другари на потиснатите хора от страните по света! И ние не бива да се откъсваме от топлия поток на цялата класа напред или да стоим на купчина, както тя иска, а класата е създала целия този свят, защо трябва да се мъчим и мислим за нея, кажи, моля ти се! Това за нея е такава обида, че тя може смело да ни причисли към остатъчната паплач! Тук ще завършим заседанието, сега всичко е ясно и на всички в душата им е тихо.

Старецът друг сегиз-тогиз боледуваше от газове и разстройство — това бе станало с него от неравномерното хранене, понякога дълго нямаше храна и при първия случай трябваше да яде до пресищане, но благодарение на това стомахът се преуморяваше и започваше да страда от изригвания. В такива дни старецът се отделяше от хората и живееше някъде настрана. След като се наяде лакомо в Чевенгур, той едва дочака края на заседанието на ревкома и веднага се отдалечи в буренака, легна там по корем и започна да страда, забравяйки всичко, което му беше мило и скъпо в обикновеното време.

Вечерта Чепурни замина за губернията — със същия кон, с който бяха ходили за пролетариата. Замина сам в началото на нощта към мрака на онзи свят, за който отдавна беше забравил в Чевенгур. Но още не отминал края на града, Чепурни чу звуците от болестта на стареца и беше принуден да го намери, за да провери причината за тези сигнали в степта. След като провери, Чепурни продължи по-нататък, вече убеден, че болният човек е равнодушен контрареволуционер, нещо повече, трябваше да се реши къде ще се даят при комунизма страдалците. Чепурни се позамисли за всички боледувачи при комунизма, но веднага се сети, че сега вместо него трябва да мисли целият пролетариат и освободен от мъчителството на ума, осигурен с бъдещата истина, той задряма в самотно трополящата каруца с леко чувство за своя живот, тъгувайки по малко за заспалия в Чевенгур пролетариат. „Какво ще правим и с конете, с кравите и с врабчетата?“ — вече насън започваше да мисли Чепурни, но веднага отхвърляше тези въпроси, надявайки се спокойно на ума на цялата класа, която бе съумяла да измисли не само имуществото и всички изделия на света, но и буржоазията за охрана на имуществото; и не само революцията, но и партията, за да я запази до комунизма.

Покрай каруцата назад минаваше трева, сякаш се връщаше в Чевенгур, а полусънният човек пътуваше напред, без да вижда звездите, които светеха над него от тъмните висини, от вечното, но вече достижимо бъдеще, от онзи тих строй, където звездите се движат като другари — не много далече, та да се забравят, не много близко, за да не се слоят и да не загубят разликата помежду си и безпричинното си взаимно влечение.

На връщане от губерния град Копьонкин настигна Пашинцев и заедно, един до друг, пристигнаха на коне в Чевенгур.

Копьонкин се потапяше в Чевенгур като в сън, усещайки неговия тих комунизъм като топло спокойствие по цялото си тяло, но не като лична висша идея, усамотена в мъничкото тревожно място в гърдите. Затова Копьонкин искаше пълна проверка на комунизма, та той веднага да възбуди в него въодушевление, понеже го обичаше Роза Люксембург, а Копьонкин уважаваше Роза.

— Другарката Люксембург е жена! — обясни Копьонкин на Пашинцев. — Тук живеят хора, плъснати по гръб, през шкембето им — опънати нишки, някои с обеща на ухото, и ми се струва, че това е неприлично за другарката Люксембург, ако беше тук, щеше да я хване срам и да се усъмни като мене. А ти?

Пашинцев изобщо не проверява Чевенгур — той вече знаеше всичката му причина.

— Какво има да се срамува — каза той, — и тя е била жена с револвер. Тук чисто и просто е революционен резерват, какъвто аз имах, и ти го видя, когато ношува там.

Копьонкин си спомни чифлика на Пашинцев, мълчаливите босяци, които ношуваха в господарската къща, и своя другар и приятел Александър Дванов, който заедно с Копьонкин търсеше сред добрия прост народ комунизма.

— Твоето беше приют за заблудения в експлоатацията човек, при тебе не се е създавал комунизъм. А тук той е израсъл от запустението — наоколо скитали хора без живот, дошли тук и живеят без движение.

На Пашинцев това му беше безразлично — в Чевенгур му харесваше, тук той живееше, за да натрупа сили и да събере отряд, та после да връхлети в своя революционен резерват и да отнеме революцията от командированите там всеобщи организатори. Най-често Пашинцев лежеше на открито, въздишаше и слушаше редките звуци от забравената чевенгурска степ.

Копьонкин ходеше из Чевенгур сам и прекарваше времето си в разглеждане на пролетариите и разните други, за да разбере дали им е скъпа поне отчасти Роза Люксембург, но те изобщо не бяха чували за нея, сякаш Роза беше умряла напразно и не за тях.

След пристигането си в Чевенгур пролетариите и разните други бързо доядоха хранителните остатъци от буржоазията и след като

Копьонкин дойде, вече се хранеха само с растителните добиви в степта. Докато Чепурни отсъства, Прокофий организира в Чевенгур съботен труд, като предписа на целия пролетариат да пренареди града и градините; но разните други движеха къщите и пренасяха градините не за труд, а за да си платят спокойствието и нощувката в Чевенгур, а така също да се откупят от властта и от Прошка. Когато се върна от губернията, Чепурни остави на пролетариата да реши какво да прави с нареждането на Прокофий с надеждата, че като завършек на своята работа пролетариатът ще разгуби къщите на ненужни части като следи от собственото си потискане и ще живее в мир без никакъв покрив, сгривайки се едни други само с живота си тяло. Освен това не се знае дали при комунизма ще настъпи зима, или винаги ще бъде горещо лято, тъй като слънцето изгря още в първия ден на комунизма и затова цялата природа е на страната на Чевенгур.

Цареше чевенгурското лято, времето безнадеждно отминаваше обратно на живота, но Чепурни заедно с пролетариата и разните други беше се спрял сред лятото, сред времето и всички вълнуващи стихии и живееше в спокойна радост, справедливо очаквайки, че окончателното житейско щастие се създава в нетревожения от никого отсега нататък пролетариат. Това житейско щастие вече съществува на света, само че е скрито вътре в разните други хора, но дори когато е вътре, то е все пак вещество и факт, и необходимост.

Само Копьонкин ходеше из Чевенгур без щастие и без спокойна надежда. Той отдавна да беше нарушил чевенгурския ред с въоръжена ръка, ако не очакваше Александър Дванов, за да оцени всички Чевенгур като цяло. Но колкото повече отминаваше времето на търпението, толкова повече чевенгурската класа трогваше самотното чувство на Копьонкин. Понякога на Копьонкин му се струваше, че на чевенгурските пролетарии им е по-зле, отколкото на него, но те все пак са по-смирени от него, може би защото скришом са по-силни; за Копьонкин утешението беше Роза Люксембург, а новодошлите чевенгурци нямаха никаква радост занаят и те не я очакваха, бяха доволни от онова, с което живеят всички бедни хора — взаимния живот с другите еднакви с тях хора, спътници и другари от своите извървени пътища.

Веднъж той си спомни по-големия си брат, който всеки ден отиваше при своята госпожица, а по-малките братя оставаха сами

вкъщи и тъгуваха без него; тогава Копьонкин ги утешаваше и те постепенно се утешаваха помежду си, защото това им беше необходимо. Сега Копьонкин също е равнодушен към Чевенгур и иска да отиде при своята госпожица Роза Люксембург, а чевенгурци си нямат госпожици и ще трябва да останат сами и да се утешават помежду си.

Разните други като че ли предварително знаеха, че ще останат сами в Чевенгур, и нищо не искаха нито от Копьонкин, нито от ревкома, които имаха идеи и нареждания, а те си имаха само необходимостта да съществуват. Денем чевенгурци скитаха из степите, късаха растения, копаеха корени и до насита се хранеха със суровите продукти на природата, а вечер лягаха в тревата на улицата и мълчешком заспиваха. Копьонкин също лягаше сред хората, за да тъгува по-малко и по-бързо да минава времето. От време на време той разговаряше с един мършав старец, Яков Титич, който знаеше всичко, за което другите хора само си мислеха или дори не бяха успели да си помислят; а Копьонкин нищо не знаеше точно, защото живееше живота си, без да го охранява с бдително и паметливо съзнание.

Яков Титич обичаше вечер да лежи в тревата, да гледа звездите и да се успокоява с размишлението, че има отдалечени светила, на които съществува неизпитан нечовешки живот, който е недостижим и не е предназначен за него. Яков Титич извърщаше глава, виждаше заспиващите си съседи и му беше жал за тях: „И на вас не ви е писано да живеете там“, но после се надигаше, за да поздрави високо всички: „Нищо, че не е писано, веществото е еднакво и у мене, и в звездата — човекът не е простак, той не взема от алчност, а от необходимост.“

Копьонкин също лежеше и слушаше разговорите на Яков Титич със собствената му душа. „За другите ти е постоянно жал — обръщаше се към собственото си внимание Яков Титич, — погледнеш тъжното тяло на човека и ти е жал за него — то ще се измъчи, ще умре и скоро ще се разделиш с него, а за себе си никога не ти е жал, само като се сетиш, че ще умреш и ще плачат за тебе, жал ти става да оставяш плачещите сами.“

— Откъде се взема у тебе неясното слово, старче? — попита Копьонкин. — Ами ти не познаваш класовия човек, а лежиш и говориш...

Старецът замълча и в Чевенгур също беше мълчаливо.

Хората лежах по гръб и над тях бавно се отваряше трудна, неясна нощ — толкова тиха, че оттам като че ли понякога някой произнасяше думи и заспалите им отговаряха с въздишки.

— Защо мълчиш като тъмнината? — отново попита Копьонкин.
— За звездата ли тъгуваш? Звездите също са сребро и злато, не са наши монети.

Яков Титич не се срамуваше от думите си.

— Аз не говорех, а мислех — рече той. — Докато не си кажеш думата, умен няма да станеш, защото в мълчанието няма ум, а само мъчение на чувството...

— Излиза, че си умен, щом говориш като митинг? — попита Копьонкин.

— Не съм станал умен от това...

— А от какво? Научи ме другарски — помоли Копьонкин.

— Станах умен, защото без родители, без хората направих от себе си човек. Колко живина и материал съм направил от себе си и пуснал, ти сам прецени със своя ум на глас.

— Сигурно в изобилие! — гласно си помисли Копьонкин.

Яков Титич въздъхна от скритата си съвест, а после се откри на Копьонкин:

— Истина е, че е в изобилие. На стари години лежа и си мисля: как ли след мене земята и хората са цели и читави? Колко работа съм изработил, колко ядене съм изял, колко мъчнотии съм преживял и мисли премислил, сякаш целия свят със собствените си ръце съм прехвърлил, а на другите е останало само предъвканото от мене. А после видях, че и другите приличат на мене, и другите още от малки носят тежкото си тяло и всички го търпят.

— Защо още от малки? — не го разбра Копьонкин. — Сираче ли си бил, или баща ти се е отказал от тебе?

— Без родители — каза старецът. — Вместо родител трябваше да свиквам с чуждите хора и цял живот да раста самичък без утеха...

— Ами като не си имал баща, защо цениш хората като звездите? — учуди се Копьонкин. — За тебе хората трябва да са по-скъпи, освен при тях ти няма къде да се скриеш, твоят дом се намира сред тях... Ако беше истински болшевик, щеше всичко да знаеш, а така ти си само едно възрастно кръгло сираче.

В средата на града от първоначалната тишина се раздаде плач на дете и всички, които не спяха, го чуха — толкова тихо беше паднала нощта над земята и самата земя под тази нощ като че ли липсваше. И след стенанието на детето се чуха още два гласа — на майката на детето и тревожното цвилене на Пролетарска сила. Копьонкин веднага стана и престана да му се спи, а свикналият с нещастиято старец каза:

— Малко дете плаче, може би момче, може би момиче.

— Малките плачат, а старите лежат — сърдито го обвини Копьонкин и отиде да напои коня и да утеши плачещото дете.

Една просякиня по пътищата, дошла в Чевенгур отделно от разните други, седеше в едно тъмно антре, държеше с колене и ръце детето си и често му духаше топлина с устата си, за да помогне на детето със силата си.

Детето лежеше тихо и покорно, без да се плаши от мъките на болестта, която го стискаше в горещата си самотна теснотия, и само от време на време стенеше, като не толкова се оплакваше, колкото тъгуваше.

— Какво ти е, какво ти е, милото ми? — говореше му майката. — Хайде, кажи ми къде те боли, аз ще те сгрея там, ще те целуна там.

Момчето мълчеше и гледаше майка си с полуотворени, забравили я вече очи; и сърцето му, усамотено в тъмнината на тялото, туптеше с такава настойчивост, ярост и надежда, сякаш беше отделно същество от детето и негов приятел, който изсушава със скоростта на горещия си живот потоците гнойна смърт; а майката галеше гърдите на детето, защото искаше да помогне на неговото самотно скрито сърце, и като че ли разхлабваше струната, на която звучеше сега тънкият живот на детето ѝ, та тази струна да не затихне и да не си почине.

Самата майка беше сега не само чувствителна и нежна, но и умна, и хладнокръвна — тя се страхуваше да не би да забрави нещо и да закъснее с помощта за детето, която познаваше и можеше да му даде.

Тя внимателно си спомни целия живот, своя и чуждия, който беше виждала, за да разбере от него онова, което ѝ беше нужно сега, за да облекчи момчето — и без хора, без съдове, без лекарства и бельо, в този случайно срещнат, безименен за нея град, майката просякиня успя да помогне на детето освен с нежност още и с лечение; вечерта тя почисти коремчето на детето с топла вода, стопли тялото му със

запарки, даде му за храна подсладена вода и реши да не заспива, докато момчето е още живо.

Но то не преставаше да се мъчи, ръцете на майката се потяха от нагорещеното тяло на детето, което намръщи лице и запъшка от обида, че му е тежко, а майка му стои над него и нищо не му дава. Тогава майката му даде да бозае от гърдата си, макар че момчето караше вече пета година, и то започна лакомо да суче постното и рядко мляко от отдавна увисналата гърда.

— Хайде, кажи ми нещо — молеше го майка му. — Кажи ми какво ти се иска!

Детето отвори белите си, остарели очи, почака, докато се насуче с мляко, и каза, както можа:

— Искам да спя и да плувам във вода, нали бях болен и се уморих. Утре ме събуди, за да не умра, че ще забравя и ще умра.

— Не, момчето ми — каза майката. — Аз винаги ще те пазя, утре ще ти потърся говеждо.

— Дръж ме да не ме откраднат просяците — говореше момчето, отслабвайки. — Никой нищо не им дава и те крадат... Толкова ми е скучно с тебе, по-добре да беше се заблудила.

Майката погледна вече унеслото се дете и го съжали:

— Милото ми момче, ако не ти е писано да живееш — шепнеше тя, — по-добре умри, докато спиш, само недей се мъчи, не искам да страдаш, искам винаги да ти е прохладно и леко...

Момчето отначало се унесе в прохладния спокоен сън, но после изведнъж извика, отвори очи и видя, че майка му го измъква за главата от торбата, където му беше топло сред мекия хляб, и раздава на големи късове слабото му, обраснало с козина от потта и болестта тяло на голите жени просякини.

— Мамо — каза то на майка си, — ти си глупава просякиня, ами кой ще те храни на стари години? Аз и без това съм слаб, а ти ме раздаваш на другите!

Но майка му не го чуваше, тя го гледаше в очите, които вече приличаха на мъртви речни камъчета, и крещеше с толкова жаловит глас, че той ставаше равнодушен, забравила, че момчето вече по-малко се мъчи.

— Лекувах го, пазих го и не съм виновна — говореше майката, за да се предпази от бъдещите тъжни години.

Чепурни и Копьонкин дойдоха първи от чевенгурците.

— Какво искаш? — попита просякинята Чепурни.

— Искам да поживее още една минута — каза майката.

Копьонкин се наведе и попипа момчето — той обичаше мъртвите, защото и Роза Люксембург беше между тях.

— Защо ти е минута? — рече Копьонкин. — Тя ще мине и той пак ще умре, а ти отново ще заревеш.

— Не — обеща майката. — Тогава няма да плача, не успях да го запомня какъв беше като жив.

— Това може — каза Чепурни. — И аз дълго боледувах и излязох като фелдшер от империалистическата касапница.

— Ами че той е умрял, за какво го тревожиш? — попита Копьонкин.

— А че какво има, кажи, моля ти се? — със строга увереност каза Чепурни. — Може да поживее една минута, щом като майка му го иска: я е умряло, я не! Друго е, ако беше изстинало или ако бяха го заяли червеите, а детето си лежи още горещо — то отвътре цялото си е живо, само отвън е умряло.

Докато Чепурни помагаше на момчето да поживее още една минута, Копьонкин се досети, че в Чевенгур няма никакъв комунизъм — жената току-що донесла детето, а то умряло.

— Престани да го човъркаш, вече не можеш го организира — напътстваше Копьонкин Чепурни. — Щом сърцето не се усеща, значи човекът е изчезнал.

Чепурни обаче не спираше фелдшерските си занимания — разтриваше гърдите на момчето, опипваше гърлото под ушите, изсмукваше с уста въздуха от устата на детето и очакваше починалият да оживее.

— Какво общо има сърцето — говореше Чепурни, унесен в своето усърдие и медицинска вяра, — какво общо има сърцето, кажи ми, моля ти се? Душата е в гърлото, нали съм ти го доказвал!

— Нищо, че е в гърлото — съгласи се Копьонкин, — тя е идея и не предпазва живота, а го хаби; а ти живееш в Чевенгур, нищо не работиш и затова приказваш, че сърцето няма значение: сърцето е ратай на целия човек, то е работник, вие сте експлоататори и при вас няма комунизъм!...

Майката донесе гореща вода да подпомогне лечението на Чепурни.

— Ти не се мъчи — каза ѝ Чепурни. — За него сега ще се мъчи целият Чевенгур, ти само една мъничка част ще скърбиш...

— А кога ще въздъхне той? — слушаше го майката.

Чепурни вдигна детето на ръце, притисна го до себе си и го сложи между коленете си, за да стои на краката си като живо.

— Как правите всичко това без ум? — с огорчение го упрекна майката.

В антрето влязоха Прокофий, Жеев и Яков Титич. Те заставаха настрани и нищо не попитаха, за да не пречат.

— Тук моят ум не действа — обясни ѝ Чепурни, — аз действам по памет. Той и без мен трябва да поживее твоята минута. Тук действа комунизмът и цялата природа едновременно. На друго място той още вчера да е умрял. Казвам ти, че от Чевенгур е живял един ден повече.

„Напълно е възможно, точно така е“ — помисли си Копьонкин и погледна на двора, за да види дали няма видимо съчувствие към мъртвия във въздуха, в Чевенгур или в небесата над него. Но там времето се променяше и вятърът шумеше в буренака, а пролетариите ставаха от изстиващата земя и отиваха да нощуват в къщите.

„Там става същото като при империализма — помисли си Копьонкин, — времето се разваля по същия начин и не се вижда комунизъм, може би момчето неочаквано ще си въздъхне ей така.“

— Не го мъчете повече — каза майката на Чепурни, когато той капна в покорната уста на детето четири капки олио. — Нека си почине, не искам да го пипате, той ми каза, че се е уморил.

Чепурни посреса сплъстените коси на момчето, вече потъмняващи, защото ранното детство на умрялото беше свършило. По покрива на пруста закапа бърз, успокояващ се дъжд, но внезапният вятър, извил се над степта, откъсна дъжда от земята и го отнесе със себе си надалече в тъмнината — и на двора пак стана тихо, само че замириса на влага и глина.

— То сега ще въздъхне и ще ни погледне — каза Чепурни.

Петимата чевенгурци се наведоха над отчужденото тяло на детето, за да забележат веднага повторения се живот в Чевенгур, понеже щеше да бъде много кратък. Момчето мълчаливо седеше на коленете на Чепурни, а майка му свали топлите му чорапи и

миришеше потта от краката му. Мина минутата, която детето можеше да изживее, за да го запомни майка му и да се утеши, а след това то отново да умре; но момчето не искаше два пъти страшно да се мъчи, то си лежеше все така като мъртвец в ръцете на Чепурни и майка му го разбра.

— Не искам то да живее дори минута — отказа се тя, — че ще трябва пак да умира, да се мъчи, нека остане, каквото си е.

„Какъв е този комунизъм? — окончателно се усъмни Копьонкин и излезе на покрития от влажната нощ двор. — От него детето не можани то веднъж да си поеме дъх, при него човек дойде и умря. Това е гадория, а не комунизъм. Време е да тръгваш, другарю Копьонкин, да се махаш далече оттук.“

Копьонкин почувства бодрост — спътничката на далнините и надеждата. Той гледаше Чевенгур почти с тъга, защото му предстоеше скоро да се раздели с него завинаги; Копьонкин винаги процаваше на всички срещани хора и напускани села и градове — несбъднатите му надежди се изкупваха от раздялата. Нощем Копьонкин губеше търпение, тъмнината и беззащитният сън на хората го подтикваха да извърши дълбоко разузнаване в главната буржоазна държава, защото и над тази държава цареше мрак и капиталистите лежаха голи и несъзнателни — точно в този момент би могло да бъдат ликвидирани, а на разсъмване да се обяви комунизъм.

Копьонкин тръгна към своя кон, огледа го и го опипа, за да бъде сигурен дали ще може да потегли с него във всяка необходима минута или не. Оказа се, че може — Пролетарска сила беше все така солиден и готов да върви напред и към бъдещето, както беше извървял всички свои пътища в миналото време.

В околностите на Чевенгур засвири хармоника — някой от разните други имаше инструмент, не му се спеше и той утешаваше безсънната си самота.

Копьонкин никога не беше чувал такава музика — тя почти изговаряше думите, само мъничко не ги доизговаряше и затова те си оставаха като неосъществена тъга.

— По-добре е музиката да се доизказва какво иска — вълнуваше се Копьонкин. — Според звука все едно ме вика при себе си, а ако отида, няма да престане да свири.

Обаче Копьонкин тръгна по посока на нощната музика, за да доразгледа докрай чевенгурците и да открие в тях какво представлява комунизмът, който Копьонкин не можеше да почувства. Дори в открито поле, където нямаше как да има организираност, на Копьонкин му беше по-добре, отколкото в Чевенгур; тогава той тъгуваше със Саша Дванов и когато започваше да тъгува, Дванов също тъгуваше и тъгите им се устремяваха една към друга и като се срещнеха, двете тъги спираха наскоро.

А в Чевенгур тъгата нямаше насреща си другар и тя продължаваше към степта, после към пустотата на тъмния въздух и свършваше на онзи, самотния свят. Чуваше Копьонкин — човекът свири, че няма тук комунизъм, и от собствената му скръб не му се спи. При комунизма щеше да доизсвири музиката, тя щеше да свърши и той да дойде при него. Но не я доизсвирваше — срамуваше се човекът.

Трудно беше да се влезе в Чевенгур, трудно и да се излезе от него — къщите се издигаха без улици, объркани и наблъскани, сякаш хората бяха се притиснали един до друг чрез жилищата си, а в теснините между къщите беше израсъл буренак и хората не можеха да го стъпчат, защото ходеха боси. От буренака се изправиха четири човешки глави и казаха на Копьонкин:

— Почакай малко.

Бяха Чепурни и онези, които стояха с него при умрялото дете.

— Почакай — помоли Чепурни. — Може би без нас то по-бързо ще оживее.

Копьонкин също клекна в буренака, музиката спря и вече ясно се чуваше как куркат ветровете и потоците в корема на Яков Титич, от което той само въздишаше и продължаваше да страда.

— От какво е умряло? Нали се е родило след революцията? — попита Копьонкин.

— Вярно бе, защо тогава е умряло, а, Проша? — учуден попита и Чепурни.

Прокофий знаеше.

Всички хора, другари, се раждат, живеят и умират от социалните условия, другояче не може.

При тези думи Копьонкин се изправи на крака — и всичко му беше станало ясно. Чепурни също стана. Той още не знаеше причината за нещастията, но предварително му беше тъжно и срамно.

— Значи детето е умряло от твоя комунизъм? — строго попита Копьонкин. — Нали при тебе комунизмът е социално условие! И затова него го няма. Сега за всичко ще ми отговаряш, капитална душо! Ти цял град си взел от революцията насред път... Пашинцев! — извика Копьонкин към заобикалящия го Чевенгур.

— Да! — отвърна Пашинцев от своето затънтено място.

— Къде си?

— Ето ме.

— Ела насам, готов за стрелба!

— Какво има да се готвя, аз и така ще се справя.

Чепурни стоеше и не се страхуваше, съвестта му се измъчваше, че от комунизма е умряло най-малкото дете в Чевенгур и не можеше да си формулира оправдание.

— Проша, това вярно ли е? — тихо попита той.

— Правилно, другарю Чепурни — отвърна Проша.

— И какво ще правим сега? Значи при нас има капитализъм? А може би детето вече е изживяло своята минута? И къде изчезна комунизмът, нали лично го видях, освободихме място за него...

— Трябва да отидете нощес съвсем близо до буржоазията — посъветва го Копьонкин. — И в тъмното да я завладеете по време на сън.

— Там гори електрически ток, другарю Копьонкин — равнодушно каза знаещият Прокофий. — Буржоазията живее на смени, денем и нощем, тя няма време.

Чепурни отиде при пришълката, за да разбере не е ли оживяло от социалните условия покойното момче. Майката беше сложила момчето на един креват в стаята, легнала до него, прегърнала го и заспала. Чепурни стоеше над двамата заспали и изпитваше съмнение да събуди ли жената, или да не я събужда — Прокофий веднъж беше казал на Чепурни, че при наличието на скръб в гърдите човек трябва или да спи, или да яде нещо вкусно. В Чевенгур нямаше нищо вкусно и жената беше избрала за утеха съня.

— Спиш ли? — тихо попита жената Чепурни. — Ако искаш, ще ти намерим нещо вкусно? Тук, в зимниците, е останало ядене от буржоазията.

Жената мълчаливо спеше; момчето беше се гушнало до нея и устата му беше отворена, сякаш носът му се беше запушил и то

дишаше през устата. Чепурни съгледа, че момчето вече беше щърбо — значи, беше успяло да поживее и да изтърка млечните си зъби, но беше закъсняло да му израснат постоянните.

— Спиш ли? — наведе се Чепурни. — Защо все спиш?

— Не — отвори очи пришълката. — Легнах и съм задрямала.

— От скръб или така?

— Така — без желание и през сън говореше жената. Тя държеше дясната си ръка под момчето и не гледаше към него, защото по навик го усещаше топло и заспало. След това просякинята се надигна и покри разголените си крака, в които имаше запас от пълнота, в случай че ражда бъдещи деца. „А е хубава жена — видя Чепурни, — някой е тъгувал за нея.“

Момчето беше изоставило ръката на майка си и лежеше като паднало в гражданска битка — по гръб и с тъжно лице, от което изглеждаше възрастно и съзнателно и в единствената бедна риза на своята класа, скитаща по земята да търси безплатен живот. Майката знаеше, че детето ѝ е изпитало смъртта и че неговото чувство за смъртта е за нея по-мъчително от мъката от раздялата, обаче момчето не се оплакваше на никого и лежеше само, търпеливо и смирено, готово да мръзне в гроба много зими. Непознатият човек стоеше до леглото им и очакваше нещо за себе си.

— Изобщо ли не въздъхна? Не е възможно, тук не ти е миналото време.

— Не — отвърна майката. — Аз го видях насън, там то беше живо и ние вървахме за ръка по голото поле. Топло е, наjali сме се и аз искам да го взема на ръце, а то ми вика: не, мамо, с краката си по-скоро ще стигна, хайде да мислим с тебе, нали сме просяци. А нямаше накъде да вървим. Седнахме в едно трапче и двамата заплакахме...

— Няма защо — утеши я Чепурни. — Ние можехме в наследство да подарим на момчето ти Чевенгур, а то се отказа и умря.

— Седяхме и плачехме в полето: защо живеем, щом като не бива. А момчето ми каза: мамо, по-добре аз да умра, скучно ми е да ходя с тебе по дългия път. Все едно и също, вика, все едно и също. А пък аз му казвам: хайде, умри, може би тогава и аз ще се забравя с тебе. То легна до мене, затвори очи, но диша, лежи живо и не може да умре. Мамо, вика, не мога. Хайде, недей, щом не можеш, ще вървим пак полекичка и може би ще намерим някъде спирка.

— Ами сега ли беше живо? На този креват?

— Тук. Лежи на коленете ми и диша, но не може да умре.

На Чепурни му олекна.

— Че как ще умре в Чевенгур, кажи, моля ти се? Тук е завоювано за него условие... Така си и знаех, че ще подиша още малко, само дето ти напразно спа.

Майката погледна Чепурни със самотни очи.

— Какво още искаш от мене, човече, то, милото ми, както умря, така си и остана.

— Нищо не искам — побърза да отвърне Чепурни. — Драго ми е, че поне насън си го видяла живо, че е поживяло още малко в тебе и в Чевенгур...

Жената мълчеше от скръб и от мислите си.

— Не — каза тя, — на тебе не детето ми ти е скъпо, на тебе твоята идея ти е нужна! Излизай на двора, свикнала съм да оставам сама; до сутринта имам още дълго да лежа с него, не ми губи времето за него!

Чепурни излезе от къщата на просякинята, доволен, че момчето поне насън, поне в ума на майка си е поживяло с остатъка от душата си в Чевенгур, а не е умряло веднага и навеки.

Значи в Чевенгур има комунизъм и той действа отделно от хората. Къде ли тогава се намира? И след като остави семейството на прищълката, Чепурни не можа ясно да почувства или да види комунизма в нощния Чевенгур, макар че комунизмът вече официално съществуваше. „Но защо ли хората живеят неофициално? — чудеше се Чепурни. — Лежат в тъмното с покойниците и им е приятно! Напразно.“

— Е, какво става? Как е? — попитаха Чепурни останалите отвън другари.

— Насън дишало, обаче само пожелало да умре, а когато било в полето, не могло — отговори им Чепурни.

— И затова е умряло, когато е дошло в Чевенгур — разбра каква е работата Жеев. — При нас се е почувствало свободно: ако иска — живот, ако иска — смърт!

— Ясна е работата — реши Прокофий. — Ако не е умряло, пък едновременно му се искало да свърши, каква свобода на строя е това?

— Да, кажи, моля ти се! — отхвърляйки всички съмнения, въпросително го подкрепи Чепурни. Отначало той не можа да разбере какво се подразбира тук, но като видя общото удовлетворение от събитието с детето на пришълката, също се зарадва. Само Копьонкин не видя в това надежда.

— А защо жената не излезе при вас, а се скри с детето? — осъди всички чевенгурци Копьонкин. — Значи на нея там ѝ е по-добре, отколкото във вашия комунизъм.

Яков Титич беше свикнал да живее мълчешката и да преживява своите разсъждения в тишината на чувството, но и той можеше да каже правилно, когато се засягаше, и наистина го каза:

— Тя е останала с момчето си тъкмо защото между тях е една кръв и вашият комунизъм. Ако се отдели тя от мъртвото, няма да има основа и за вас.

Копьонкин започна да уважава стареца друг и още по-категорично потвърди правилните му думи:

— Във вашия Чевенгур целият комунизъм сега е на тъмно, между жената и малкия. Защо в мене комунизмът се движи напред? Защото ние с Роза се борим за едно голямо дело, нищо че тя е мъртва всичките сто процента!

Прокофий смяташе произшествието със смъртта за формалност и през това време разказваше на Жеев с колко жени с висше, нисше и средно образование е имал работа — отделно за всяка група. А Жеев го слушаше и му завиждаше — той бе имал работа само с неграмотни, некултурни и покорни жени.

— Очарователна беше! — доказваше нещо Прокофий. — Тя притежаваше особено изкуство на личността, беше, разбираш ли, дама, а не жена. Нещо, разбираш ли, такова... като, като...

— Сигурно като комунизма — плахо му подсказа Жеев.

— Приблизително. За мене беше неизгодно, а ми се искаше. Молеше ме за хляб и плат — годината беше гладна, а пък аз карах нещо за семейството — баща ми, майка ми и братята ми бяха на село; мисля си: я се махай, мене майка ми ме е родила, а ти ме унищожаваш. И си стигнах спокойно чак вкъщи — мъчно ми беше за нея, ама закарах имуществото и нахраних семейството си.

— Какво образование имаше тя? — попита Жеев.

— Най-висшето. Показа ми документите си — само педагогика изучавала цели седем години, обучаваше в училищата децата на служащите.

Копьонкин дочу, че някаква каруца трополи в степта — може би идваше Саша Дванов.

— Чепурни — каза той, — когато Саша пристигне, Прощка да се маха. Той е гад над гадовете.

Както и по-рано, Чепурни се съгласи:

— Винаги ще ти дам един добър за по-добър. Вземи го, моля те.

Каруцата изтрополи наблизко покрай Чевенгур, но не се отби в него. Значи освен комунизма някъде живееха хора и дори пътуваха нанякъде.

След час и най-неуморните, най-бдителните чевенгурци се отдадоха на покой до ново свежо утро. Пръв се събуди Кирей, който спеше още от вчера на обяд, и видя, че от Чевенгур излиза жена, понесла дете на ръцете си. И на Кирей му се искаше да излезе от Чевенгур, защото му ставаше скучно да живее без война, само със завоеванието; щом няма война, човек трябва да живее с роднините си, а роднините на Кирей бяха далече — в Далечния изток, на брега на Тихия океан, почти на края на земята, откъдето започваше небето, дето покриваше капитализма и комунизма с общо равнодушие. Кирей беше изминал пеша пътя от Владивосток до Петроград, чистейки земята за съветската власт и нейните идеи, сега беше стигнал до Чевенгур и спа, докато не си почина и не се разтъжи. Нощем Кирей гледаше небето и си мислеше за него като за Тихия океан, а за звездите — като за светлините на параходите, които плаваха към далечния запад покрай неговата крайбрежна родина. Яков Титич също беше притихнал, той си беше намерил в Чевенгур цървули, беше ги подплатил с кече и с пресипнал глас пееше монотонни песни — песните му бяха предназначени само за него, с тях заместваше за душата си движението към далечината, но и за движението вече беше си приготвил цървули, че за живота само песните не стигат.

Кирей слушаше песните на стареца и го питаше: „За какво тъгуваш, Яков Титич, ти вече достатъчно си живял?“

Яков Титич се отказваше от старостта си, той смяташе, че не е на петдесет години, а на двацет и пет, тъй като половината от живота си беше спал и боледувал, това не влиза в сметката, то си е чиста загуба.

— Накъде ще вървиш, старче? — питаше го Кирей. — Тук ти е скучно, там ще ти бъде трудно, от двете страни тясно.

— Ще мина между тях, ще изляза на пътя и душата ми дим да я няма: вървиш си, на всички чужд, на себе си ненужен, и откъдето е дошъл животът ми, пак там ще се върне.

— Ама нали и в Чевенгур е приятно!

— Празен град. Тук пришълецът е спокоен, само че в града къщите стоят непотребни, слънцето гори без мярка и човекът живее безмилостно — кой дошъл, кой си отишъл, не се държи сметка за хората, защото имуществото и храната са евтини.

Кирей не слушаше стареца, виждаше, че той лъже:

— Чепурни уважава хората, а пък другарите ги обича съвсем.

— Той обича от излишък на чувство, а не от нужда, обичта му е мимолетна... Утре трябва да потеглям.

А Кирей не знаеше къде ще му е най-добре: тук ли, в Чевенгур, на спокойствие и празна свобода, или в някой далечен и по-труден град.

Следващите дни над Чевенгур, както още и от самото начало на комунизма, бяха все слънчеви, а нощем се появяваше новата луна. Никой не я забеляза и не ѝ обърна внимание, само Чепурни ѝ се зарадва, сякаш на комунизма му беше необходима и луната. Сутрин Чепурни се къпеше, а денем седеше насред улицата на едно изтървано от някого дърво и гледаше хората и града като разцвет на бъдещето, като всеобщо възделение и собствено освобождаване от умствената власт — жалко, че Чепурни не можеше да се изразява.

Около Чевенгур и в него бродеха пролетарии и разни други, които търсеха готова прехрана в природата и в бившите градини на буржоата и я намираха, защото продължаваха да са живи и досега. Случваше се някой от другите да се приближи до Чепурни и да го попита:

— Какво трябва да правим?

Чепурни само се учудваше на такива въпроси:

— Защо мене ме питаш? Твоят смисъл трябва да произлиза от тебе самостоятелно. При нас не е царство, а комунизъм.

Другият стоеше и мислеше какво да прави.

— От мене не излиза — казваше той, — вече се напъвах.

— Ами живей и трупай — съветваше го Чепурни, — тогава все нещо ще излезе от тебе.

— В мене няма къде да се дене — покорно обеща другият. — Аз те попитах защо отвън нищо няма: вземи, че заповядай някоя грижа!

Друг един от разните идва да се интересува от съветската звезда: защо сега тя е главният знак на човека, а не кръстът и не кръгчето. Него Чепурни го препрати за обяснение при Прокофий, а Прокофий му обясни, че червената звезда означава петте континента на Земята, съединени в едно ръководство и боядисани с кръвта на живота. Другият слуша внимателно, после пак отиде при Чепурни — за проверка на обяснението. Чепурни вземаше звездата в ръце и веднага виждаше, че тя е човек, разперил ръце и крака, за да прегърне друг човек, а не е някакви си континенти. Другият не знаеше защо човекът трябва да се прегръща. И тогава Чепурни ясно му обясни, че човекът няма вина за това, чисто и просто тялото му е създадено за прегръдки, иначе къде ще си дене ръцете и краката? „Кръстът също е човек — спомни си другият, — но защо е с един крак, човекът има два?“ Чепурни се сети и за това: „По-рано хората искали само с ръце да се задържат един друг, но не успели и разцепили единия крак и се приготвили.“ Другият се задоволи с това обяснение. „Така бива“ — каза той и отиде да живее.

Вечерта заваля дъжд, понеже луната започна да се къпе; от облаците се стъмни рано. Чепурни влезе в къщата и легна на тъмно, за да си почине и да се съсредоточи. По-късно дойде някакъв от другите и съобщи на Чепурни общото желание — да бие на църковните камбани песни: онзи, дето имаше единствената хармоника в целия град, заминал с нея в неизвестна посока, а останалите били свикнали с музиката и не могли да чакат. Чепурни му отговори, че това не е негова работа, а на музикантите. Скоро над Чевенгур екна песента на камбаните. Звукът се смекчаваше от леещия се дъжд и приличаше на човешки глас, който пее, без да диша. Под камбанния звън и дъжда при Чепурни дойде още един човек, който вече не се различаваше в тишината на падналия мрак.

— Какво си намислил? — попита новодошлия дремещият Чепурни.

— Кой тук е измислил комунизма? — попита старият глас на новодошлия човек. — Покажи ни го предметно.

— Върви викни Прокофий Дванов или някой друг човек и всички ще ти покажат комунизма!

Човекът излезе, а Чепурни заспа — сега вече той спеше добре в Чевенгур.

— Иди, вика, намери твоя Прошка, той всичко знае — каза човекът на другаря си, който го чакаше навън, без да крие главата си от дъжда.

— Да вървим да го търсим, не съм го виждал двайсет години, вече е станал голям.

Възрастният човек направи десетина крачки и размисли:

— По-добре утре да го намерим, Саша, хайде сега да потърсим ядене и къде да спим.

— Хайде, другарю Хопнер — каза Саша.

Но когато започнаха да търсят ядене и подслон, не намериха нищо, оказа се, че няма нужда да ги търсят. Александър Дванов и Хопнер се намираха в комунизма и в Чевенгур, където всички врати са отворени, защото къщите са празни, и всички се радваха на новите хора, защото чевенгурци вместо имущество можеха да придобиват само приятели.

Звънарят изкара на камбаните на чевенгурската църква великденска утринна служба, но не можа да изсвири „Интернационала“, макар че по произход беше пролетарий, а звънар — само според една от бившите си професии. Дъждът се изваля целият, във въздуха настана тишина и земята замириса на натрупания в нея сладостен живот. Музиката на камбаните, както и нощният въздух възбуждаха чевенгуреца да се откаже от състоянието си и да тръгне напред; и понеже човекът вместо имущество и идеали имаше само едно голо тяло, а пред него беше само революцията, песента на камбаните зовеше чевенгурци към тревога и желание, а не към милост и мир. В Чевенгур нямаше изкуство, за което Чепурни тъгува веднъж, така че всеки мелодичен звук, дори отправен нагоре към безответните звезди, свободно се превръщаше в напомняне за революцията, в тревога за несбъдналото се собствено и класово тържество.

Звънарят се умори и легна да спи на пода на камбанарията. Но в Копьонкин чувството можеше да се задържи дълго — цели години. Той не можеше да предаде на другите хора нищо от чувствата си, можеше да изразходва течация в него живот само в тъга, утолявана със справедливи дела. След музиката на камбаните Копьонкин не можеше да очаква нещо повече — той яхна Пролетарска сила и завзе Чевенгурския ревком, без да срещне съпротива. Ревкомът се помещаваше в същата църква, откъдето биеше камбаната. Значи още по-добре. Копьонкин изчака в църквата да се съмне, а след това конфискува всички папки и книжа на ревкома; за целта той завърза в един пакет цялото деловодство и на най-горната хартия написа: „Действието за в бъдеще да се прекрати. Да се предаде за четене на пристигналите пролетарски хора. Копьонкин.“

До пладне никой не дойде в ревкома, а конят на Копьонкин цвилеше от жажда, но Копьонкин го накара да страда заради завземането на Чевенгур. По пладне в храма дойде Прокофий, в преддверието извади изпод пеша на палтото си чанта и се запъти с нея през учреждението да работи в олтара. Копьонкин стоеше на амвона и го чакаше.

— Дойде ли? — попита той Прокофий. — Спри на мястото си и ме чакай.

Прокофий се покори, той знаеше, че в Чевенгур липсва правилна държава и разумните елементи трябва да живеят сред изостаналата

класа и постепенно да я подчиняват на своето ръководство.

Копьонкин иззе от Прокофий чантата и два дамски револвера, а после го заведе в олтара, за да го постави под арест.

— Другарю Копьонкин, нима ти можеш да правиш революция?
— попита Прокофий.

— Мога. Виждаш, че я правя.

— А платил ли си членския си внос? Покажи ми партийния си билет.

— Няма да ти го дам. На тебе ти беше дадена власт, а ти не осигури на бедния народ комунизъм. Влизай в олтара, сядай и чакай.

Конят на Копьонкин зацвили от жажда и Прокофий се дръпна от Копьонкин в олтара. Копьонкин намери в шкафа за нафора съд с варено жито, подаде го на Прокофий, за да има какво да яде, и залости арестувания с кръста, като го провря през дръжките на вратата.

Прокофий гледаше Копьонкин през дупките на резбованата врата и нищо не продумваше.

— Пристигнал е Саша, ходи из града и те търси — изведнъж каза Прокофий.

Копьонкин почувства, че от радост му се дояде, но с усилие запази спокойствие пред лицето на врага.

— Щом Саша е пристигнал, веднага излизай навън, той знае какво да прави с вас. Ти вече не си страшен.

Копьонкин измъкна кръста от дръжките на вратата, яхна Пролетарска сила и веднага препусна в галоп през преддверието и вратата към Чевенгур.

Александър Дванов вървеше по улицата и още нищо не разбираше — виждаше само, че в Чевенгур е хубаво. Слънцето сияеше над града и степта като единствен цвят сред безплодното небе и с раздражения натиск на презрялата си сила набиваше в земята светлата жега на своя цъфтеж. Чепурни придружаваше Дванов и се опитваше да му обясни комунизма, но не можеше. Най-после забеляза слънцето и го посочи на Дванов:

— Ето я нашата база, гори и не изгаря.

— Къде е вашата база? — погледна го Дванов.

— Ето я. Ние не мъчим хората, живеем от излишната сила на слънцето.

— Защо излишна?

— Ами защото, ако не беше излишна, слънцето нямаше да я пуска долу и щеше да стане черно. А щом е излишна, дай я на нас, а ние помежду си ще се заловим с живот! Разбра ли ме?

— Искам лично да видя — каза Дванов. Той вървеше уморен и доверчив и искаше да види Чевенгур не за да го провери, а за да почувства по-добре неговото сбъднало се местно богатство.

Революцията отмина като ден; в степите, в окопите, в цялата руска затънтена провинция за дълго стихна стрелбата и постепенно тревясаха пътищата на армиите, конете и цялото руско болшевишко пешеходство. Пространството на равнините и страната лежеше пусто, тихо, предало дух като ожъната нива, и късното слънце самотно се топеше от мъка в дремещите висини над Чевенгур. Никой вече не се показваше в степта на боен кон — един беше убит и трупът му не беше намерен, а името му забравено, друг бе укротил коня си и водеше напред бедняците в родното си село, но вече не към степта, а към по-доброто бъдеще. И дори някой да се показваше в степта, хората не го гледаха с подозрение, това беше безопасен и мирен човек, който минаваше тъдява по своя работа и грижа. Когато стигнаха с Хопнер до Чевенгур, Дванов видя, че в природата я няма предишната тревога, а в селата по пътя им — опасности и бедствия. Революцията беше отминала тези места и беше освободила полята за мирна мъка, отишла беше кой знае къде, сякаш се беше скрила във вътрешната тъмнина на човека, уморена от изминатите пътища. В света беше като вечер и Дванов почувства, че и вътре в него настъпва вечер, времето на зрелостта, времето на щастieto или съжалението. В една такава вечер от живота си бащата на Дванов беше се скрил завинаги в дълбините на езерото Мутево с желание преждевременно да види бъдещото утро. Сега започваше друга вечер. И може би вече беше преживян денят, чието утро беше искал да види рибарят Дванов, и синът му отново преживяваше вечерта. Александър Дванов не особено дълбоко обичаше себе си, за да се стреми да спечели комунизъм за своя личен живот, но вървеше напред заедно с всички, защото всички вървяха и страшно беше да останеш сам, искаше да е с хората, защото нямаше баща и собствено семейство. А с Чепурни беше обратно — комунизмът го измъчваше, както тайната на живота след смъртта беше измъчвала бащата на Дванов, и Чепурни не изтърпя тайната на времето и сложи край на дължината на историята чрез бързото

изграждане на комунизъм в Чевенгур — така, както рибарят Дванов не изтърпя своя живот и го превърна в смърт, та предварително да изпита красотата на онзи свят. Но бащата беше скъп на Дванов не заради неговото любопитство и Чепурни му хареса не заради страстта му към незабавен комунизъм — бащата сам по себе си беше необходим на Дванов като първия изгубен приятел, а Чепурни като безроден другар, когото хората без комунизъм няма да приемат. Дванов обичаше баща си, Копьонкин, Чепурни и мнозина други за това, че всички те като баща му ще загинат от нетърпение да живеят, а той ще остане сам сред чуждите.

Дванов си спомни стария, едва живеещ Захар Павлович. „Саша — ще каже понякога той, — направи нещо на този свят, виждаш, хората живеят и умират. Че то на нас нещо съвсем малко ни трябва.“

И Дванов реши да стигне до Чевенгур, за да разбере комунизма в него и да се върне при Захар Павлович, та да помогне на него и на другите, които едва живееха. Но комунизмът в Чевенгур не беше отвън, навярно беше се скрил в хората — Дванов никъде не го видя, — в степта беше безлюдно и самотно, а близо до къщите тук-там седяха сънливите разни други. „Свършва моята младост — мислеше си Дванов, — тихо е в мене и в цялата история настъпва вечер.“ В онази Русия, където живееше и ходеше Дванов, беше пусто и уморено, революцията беше отминала, жетвата ѝ прибрана, сега хората мълчаливо ядяха узрялото зърно, та комунизмът да стане постоянна плът на тялото.

— Историята е тъжна, защото е време и знае, че ще я забравят — каза Дванов на Чепурни.

— Вярно е — учуди се Чепурни. — Как не съм го забелязал! Затова е вечер и птиците не пеят, а само щурците, но тяхното песен ли е! Ето при нас щурците пеят постоянно, а птиците са малко — значи нашата история се е свършила! Кажу ми, моля ти се — ние не знаехме признаците!

Копьонкин настигна Дванов отзад. Той се загледа в Саша с жаждата на приятелството си към него и забрави да слезе от коня. Пролетарска сила първа зацвили към Дванов, тогава и Копьонкин слезе на земята. Дванов стоеше с мрачно лице — той се срамуваше от прекаленото си чувство към Копьонкин и се страхуваше да го изрази и да не сбърка.

И Копьонкин имаше съзнание за тайните отношения между другари, но го окуражи развеселеният цвилещ кон.

— Саша — каза Копьонкин. — Сега ли дойде?... Дай да те целуна малко, че да не се мъча повече.

След като се целуна с Дванов, Копьонкин се обърна към коня и започна тихо да разговаря с него. Пролетарска сила гледаше Копьонкин хитро и недоверчиво, тя знаеше, че разговарят с нея ненавреме и не му вярваше.

— Недей ме гледа, виждаш, че се развълнувах! — тихо разговаряше Копьонкин. Но конят не сваляше сериозния си поглед от Копьонкин и мълчеше. — Уж си кон, а си глупак — каза Копьонкин на коня. — Вода ли искаш, защо мълчиш?

Конят въздъхна. „Спукана ми е работата — помисли си Копьонкин. — Тази гадина въздъхна от мене!“

— Саша — обърна се Копьонкин към приятеля си. — Колко години минаха, откакто умря другарката Люксембург? Стоя и си спомням за нея — отдавна живя тя.

— Отдавна — тихо рече Саша.

Копьонкин едва чу гласа му и уплашено се обърна. Дванов мълчаливо плачеше, без да докосва лицето си с ръце, а сълзите му от време на време капеха на земята — нямаше накъде да се обърне гърбом към Чепурни и Копьонкин.

— Конят може да прости — упрекна Чепурни Копьонкин. — А ти си човек и не можеш се измъкна!

Копьонкин напразно обиди Чепурни — Чепурни през цялото време стоеше като виновен и искаше да се досети с какво да помогне на тези двама души. „Нима комунизмът им е малко, та и в него тъгуват?“ — наскърбен размишляваше Чепурни.

— Така ли ще стоиш? — попита Копьонкин. — Аз днес ти отнех ревкома, а ти ме наблюдаваш!

— Вземи го — с уважение отвърна Чепурни. — Аз самият исках да го закрия — при такива хора за какво ни е власт?

Фьодор Фьодорович Хопнер се наспа, обиколи целия Чевенгур и поради липсата на улици се заблуди в околийския град. Никой от населението не знаеше адреса на председателя на ревкома Чепурни, но знаеха къде се намира сега и отведоха Хопнер при Чепурни и Дванов.

— Саша — каза Хопнер, — тук не виждам никакъв занаят, няма смисъл трудовият човек да живее тук.

Чепурни отначало се засегна и изпадна в недоумение, но после си спомни с какво трябва да живеят хората в Чевенгур и се постара да успокои Хопнер.

— Тук, другарю Хопнер, всички имат една професия — душата, а вместо занаяти сме въвели живот. Какво ще кажеш, горе-долу няма да е зле?

— Не само зле, а направо гадно — веднага отговори Копьонкин.

— Нека да е горе-долу — каза Хопнер. — Само че не зная как тогава хората ще се държат един за друг. Със слюнка ли си ги залепил, или само с диктатура ги държиш?

Като честен човек Чепурни започваше вече да се съмнява в пълния комунизъм на Чевенгур, макар че трябваше да е прав, защото беше направил всичко според собствения си ум и според колективното чувство на чевенгурци.

— Не пипай глупавия човек — каза Копьонкин на Хопнер. — Тук той е организиран слава вместо добро. Тук едно дете почина от неговите общи условия.

— Кой са ти работническата класа? — попита Хопнер.

— Над нас грее слънцето, другарю Хопнер — с тих глас събщи Чепурни. — По-рано експлоатацията го закриваше със сянката си, а при нас няма експлоатация и слънцето се труди.

— Значи смяташ, че при тебе се е завъдил комунизъм? — пак попита Хопнер.

— Нищо друго освен комунизъм, другарю Хопнер — тъжно му разясни Чепурни, като усилено мислеше, да не би да сбърка.

— Засега не го чувствам — каза Хопнер.

Дванов гледаше Чепурни с такова съчувствие, че усещаше болка в тялото си по време на тъжните, напрегнати отговори на Чепурни. „На него му е трудно и непознато — виждаше Дванов, — но той върви напред трябва да върви и както може.“

— Ние не познаваме комунизма — рече Дванов, — затова няма да можем да го видим тук веднага. И не бива да измъчваме другаря Чепурни, защото нищо не знаем по-добре от него.

Яков Титич дойде да послуша; всички го погледнаха и разсеяно замълчаха, за да не обидят Яков Титич — на всички им се стори, че

Яков Титич може да се обиди, че са приказвали без него. Яков Титич постоя, постоя и каза:

— Народът не може да си свари елдена каша, никъде няма грухана елда... А аз съм бил ковач, искам да пренеса ковачницата по-нататък на шосето, ще работя за минаващите пътници и може би ще спечеля за булгур.

— Навътре в степта елдата сама си расте, бери и яж — посъветва го Чепурни.

— Докато стигнеш, докато набереш, още повече ще ти се дояде — съмняваше се Яков Титич, — по-възможно е като ковач да направя нещо.

— Нека пренесе ковачницата, не откъсвай човека от работата — каза Хопнер и Яков Титич тръгна между къщите към ковачницата.

В огнището на ковачницата отдавна беше изкарал лопуш, а под лопуша имаше кокоше яйце, навярно последната кокошка се бе скрила тук от Кирей, за да снесе, а последният петел бе умрял някъде в тъмната барака от мъжка мъка.

Слънцето вече преваляше далече след пладне, от земята замириса на изгоряло, настъпваше онази вечерна тъга, когато всеки самотен човек изпитва желание да иде при приятел или просто в полето, за да мисли и ходи сред стихналите треви, успокоявайки по този начин своя разстроен през деня живот. Но разните други в Чевенгур нямаше къде да идат и нямаше кого да чакат — те живееха неразделни и още през деня успяваха да обходят всички околни степи, за да търсят хранителни растения, и никой нямаше къде да бъде в самота. В ковачницата Яков Титич го обзе някаква умора — покривът беше нагрял, навсякъде висяха паяжини и много паяци бяха вече умрели, виждаха се леките им трупчета, които в края на краищата падаха на земята и се превръщаха в непознаваем прах. Яков Титич обичаше да прибира по пътищата и задните дворове разни частички и да ги разглежда. Какво са били по-рано? Чие чувство ги е обожавало и ги е пазило? Може би късчета от хора или паячета, или пък безименни земни комарчета и нищо не е останало цялостно, всички някога живели твари, обичани от децата, са били унищожени на безподобни части и останалите да живеят след тях и да се мъчат няма над какво да си поплачат. „Нека умира всичко — мислеше си Яков Титич, — но поне мъртвото тяло да остава цяло, та да има какво да се държи и да се

помни, а пък то духат ветровете, тече водата и всичко изчезва и се разпада на прах. Мъка е това, а не живот. И който е умрял, умрял е за нищо, и сега не можеш да намериш някого, който е живял някога, всички са чиста загуба.“

Вечерта пролетариите и разните други се събраха заедно, за да се развеселят един друг и да се позабавляват преди лягане. Никой от другите нямаше семейство, защото преди всеки живееше с такъв труд и съсредоточаване на цялата си сила, че не му оставаше телесен излишък за размножаване. За семейство е необходимо да имаш семе и силата на собствеността, а хората изнемогваха от поддържане на живота само в тялото си, а времето, необходимо за любов, изразходваха за сън. Но в Чевенгур те усетиха покой и достатъчно храна, а от другарите вместо задоволство — тъга. По-рано другарите им бяха скъпи от мъка, необходими за стопляне по време на сън и студ в степта, за взаимна охрана при намиране на храна — единият ако не намери, другият ще донесе; най-сетне другарите бяха добри, за да ги имаш винаги до себе си, щом като нямаш нито жена, нито имущество, нито пък с кого да удовлетвориш и да изразходваш постоянно натрупващата се душа. В Чевенгур имущество имаше, имаше диво жито в степите и в градините растяха зеленчуци чрез зараждане от миналогодишните остатъци от плодовете в почвата — в Чевенгур нямаше мъчнотии с храната, нямаше мъки от спането на голата земя и разните други взеха да скучаят — те изгубиха интерес един към друг и се гледаха с безразличие, станаха безполезни за самите себе си, между тях вече нямаше никакво вещество от полза. Един от другите, по прякор Карпий^[1], каза същата вечер на всички в Чевенгур:

— Искам семейство. Всяка гадина се държи на семето си и живее спокойно, а аз не живея на нищо — неочаквано. Каква е тази пропаст под мене?

Старата просякиня Агапка също се натъжи:

— Вземи ме мене, Карпий — каза тя, — аз и ще ти раждам, и ще те пера, и ще ти варя чорба от зеле. Макар и да е чудно, хубаво е да си жена — живееш си в грижите като в кълчица, и мъката ще ти е малко, и сама ще почнеш да не се забелязваш! А това живот ли е — все като че ли стърчиш сама пред себе си!

— Ти си нахалница — отказа Карпий на Агапка. — Аз обичам далечните жени.

— А помниш ли как еднъжки се сгрыва с мене — напомни му Агапка, — тогава далечна ли ти бях, та ми се притискаше до болния корем!

Карпий не се отказваше от истината, само поправи времето на събитието:

— Това беше преди революцията.

Яков Титич каза, че сега в Чевенгур има комунизъм, всекиму е дадено според акъла му: по-рано простият народ нямаше нищо в туловището си, а сега яде всичко, което расте на земята, какво друго има да иска? Време е да живеем и над нещо да се замислим — в степите много червеноармейци умряха от войната, те се съгласиха да умрат, та бъдещите хора да станат по-добри от тях, а ние сме бъдещи, но сме лоши, вече искаме жени, вече скучаем, време е да започнем в Чевенгур труд и занаят! Утре трябва да изнесем ковачницата извън града, че тук никой не се отбива.

Другите не го слушаха и се пръснаха безредно, защото чувстваха, че на всеки му се иска нещо, но не се знае какво. Рядко някои от новодошлите чевенгурци са били временно женени, те помнеха и говореха, че семейството е хубаво нещо, защото като имаш семейство, вече нищо не ти се иска и по-малко се вълнуваш душевно, искаш само спокойствие за себе си и щастие в бъдеще — за децата; освен това ти е жал за децата и от тях ставаш по-добър, по-търпелив и по-равнодушен към всичко, което става в живота.

Слънцето стана грамадно и червено и се скри зад края на земята, като остави на небето своята изстиваща жар — като дете всеки от другите беше си мислил, че това е баща му, който избягал от него и на един голям огън си пече картофи за вечеря. Единственият труженик в Чевенгур се успокои за цяла нощ; вместо слънцето — светилото на комунизма, топлината и другарството, на небето постепенно изгря луната — светилото на самотните, светилото на скитниците, които безполезно се лутат. Лунната светлина плахо озари степта и пространствата се изправиха пред погледа, сякаш се намираха на онзи свят, където животът е умислен, бледен и безчувствен, където от треперливата тишина сянката на човека шумоли по тревата. Дълбоко в настъпилата нощ от комунизма към неизвестността потегляха няколко души. Те бяха дошли в Чевенгур заедно, а се разотиваха сами — някои отиваха да си търсят жени, за да се върнат и живеят в Чевенгур, други

бяха отслабнали от растителната чевенгурска храна и тръгваха по други места, за да ядат месо, а един от заминалите тази нощ — момче по възраст — искаше да намери някъде по света родителите си, затова тръгна.

Яков Титич видя как много хора мълчешката избягаха от Чевенгур и отиде при Прокофий.

— Върви да търсиш жени за народа — каза Яков Титич, — народът ги иска. Ти ни доведе, доведи сега и жени, народът си почива и казва, че без тях по-нататък е непоносимо.

Прокофий искаше да каже, че и жените са трудещи се и не им е забранено да живеят в Чевенгур, следователно нека самият пролетариат си доведе за ръка жени от други населени места, но си спомни, че Чепурни желае жените да бъдат слаби и изнемощели, за да не отвличат хората от взаимния комунизъм, и Прокофий отговори на Яков Титич:

— Ще навъдите тук семейства и ще народите дребна буржоазия.

— Защо да се боим от нея, щом като е дребна? — малко се учуди Яков Титич. — Дребната е слаба работа.

Дойде Копьонкин и с него Дванов, а Хопнер и Чепурни останаха навън. Хопнер искаше да изучи града — от какво е направен и какво има в него.

— Саша! — каза Прокофий. Той искаше да се зарадва, но не можа веднага. — При нас ли си дошъл да живееш? А аз дълго време те помнех, после почнах да те забравям. Отначало си спомнях, но после си виках: не, ти си умрял, и те забравях.

— А аз те помнех — отвърна Дванов. — Колкото повече живееш, все повече помнех и тебе, и Прохор Абрамович, и Пьотър Фьодорович Кондаев, и цялото село. Живи и здрави ли са те?

Прокофий обичаше роднините си, но сега вече всичките му роднини бяха умрели, нямаше кого повече да обича и той наведе главата си, работеща за мнозина и от почти никого не обичана.

— Всички умряха, Саша, сега настъпва бъдещето...

Дванов хвана Прокофий за потната трескава ръка и понеже почувства в него стеснителен срам за детското му минало, го целуна по сухите огорчени устни.

— Ще живеем заедно, Проша. Не се вълнувай. Ето го, Копьонкин е тук, скоро ще дойдат Хопнер и Чепурни... Тук при вас е

хубаво — тихо, отвсякъде далече, навсякъде расте трева, аз никога не съм бил тук.

Копьонкин въздъхна за себе си, защото не знаеше какво трябва да мисли и говори. Яков Титич нямаше отношение и още веднъж напомни за общата работа:

— Какво ще кажеш? Сами ли да си търсим жени, или ти ще ни ги доведеш закуп? Някои вече тръгнаха.

— Върви събери народа — каза Прокофий, — аз ще дойда и там ще помисля.

Яков Титич излезе и тогава Копьонкин разбра какво трябва да каже:

— Няма какво да мислиш за пролетариата, той си има ум...

— Аз ще ида там със Саша — рече Прокофий.

— Щом е със Саша, иди и мисли — съгласи се Копьонкин, — аз пък мислех, че сам ще идеш.

Навън беше светло, сред небесната пустиня над степната пустош светеше луната с нейната изоставена задушевна светлина, почти пееща от сън и тишина. Светлината проникваше в чевенгурската ковачница през вехтите пролуки на вратата, в които още имаше сажди, натрупани през по-трудолюбиви времена. Към ковачницата отиваха хора — Яков Титич събираше всички на едно място, а той крачеше след всички, висок и наскърбен като пастир на преследвани. Когато вдигаше глава към небето, той чувстваше, че дъхът отслабва в гърдите му, сякаш осветената лека висина над него изсмукваше въздуха от него, за да го направи по-лек и да може той да полети натам. „Хубаво е да си ангел — мислеше си Яков Титич, — ако съществуваха ангели. На човек понякога му е скучно само с хората.“

Вратата на ковачницата се отвори и вътре влязоха хора, мнозина останаха отвън.

— Саша — каза Прокофий на Александър, — аз нямам свое домакинство на село, искам да остана в Чевенгур и да живея заедно с всички, иначе ще ме изключат от партията, подкрепи ме сега. Нали и ти нямаш къде да живееш, хайде да организираме тук всички в едно покорно семейство, ще направим от целия град едно домакинство.

Дванов видя, че Прокофий се измъчва, и обеща да му помогне.

— Докарай ни жени! — викаха на Прокофий мнозина от другите. — Доведе ни и ни заряза сами. Дай ни тук жени, нима ние не сме хора.

Страшно е да стоим сами — човек не живее, а мисли! Ти говориш за другарство, а жената е за мъжа роден другар, защо не настаняваш в града жени?

Прокофий погледна Дванов и започна да говори, че комунизмът не е само негова грижа, а на всички съществуващи пролетарии, значи сега пролетариите трябва да живеят със собствения си ум, както беше решено на последното заседание на Чевенгурския ревком. Комунизмът ще произлезе сам, щом като в Чевенгур няма други, освен пролетариите — друго не може да стане.

— За какво ни е ум? — възкликна един от другите. — Ние искаме да живеем по желание!

— Живейте, моля — веднага се съгласи Чепурни. — Прокофий, заминавай утре да събираш жени!

Прокофий поговори още малко за комунизма: че той в края на краищата тъй или иначе ще настъпи напълно и по-добре е предварително да се организира, вместо да се мъчи, а жените, щом пристигнат в Чевенгур, ще завъдят много домакинства вместо един единен Чевенгур, където сега живее едно сиромашко семейство, където хората бродят, като сменят подслона си и свикват един с друг поради неразделност.

— Ти казваш, че комунизмът ще настъпи в края на краищата! — бавно произнесе Яков Титич. — Значи, в най-къс срок: където краят е близко, там е късо! Значи цялата дължина на живота ще минава без комунизъм, а защо тогава трябва да го желаем с цялото си туловище? По-добре е да живеем по погрешка, щом грешката е дълга, а истината е къса! Имай предвид човека!

Лунният унес се простираше от самотния Чевенгур до най-високата висина и там нямаше нищо и затова и лунната светлина така тъгуваше в пустотата. Дванов гледаше нататък и му се искаше веднага да затвори очи, за да ги отвори утре, когато слънцето изгрее и светът отново бъде тесен и топъл.

— Пролетарска мисъл! — изведнъж определи словото на Яков Титич Чепурни. Той се радваше, че сега пролетариатът сам мисли с главата си и за него не трябва нито да се мисли, нито да се полагат грижи.

— Саша! — смутено каза Прокофий и всички се заслушаха в думите му. — Старецът говори правилно! Ти помниш, че ние с тебе

просехме. Ти просеше, за да ядеш, а никой не ти даваше, а аз не просех, а лъжех и мажех и винаги ядях готвено и пушех цигари.

Прокофий понечи да спре поради своята предпазливост, но после забеляза, че разните други зяпнаха от искрено внимание и не се побоя от Чепурни да продължи:

— Защо ни е толкова хубаво, пък ни е неудобно? Защото, както правилно се изказа тук един другар, защото всяка истина трябва да бъде малко, и то в самия край на краищата, а ние истината, тоест целия комунизъм, го изградихме сега, и от тази истина не ни е съвсем приятно! Защо при нас всичко е правилно, няма буржоа, навсякъде има солидарност и справедливост, а пролетариатът тъгува и иска да се жени?

Прокофий се уплаши от развитието на мисълта си и замълча. Вместо него я доизказа Дванов:

— Ти искаш да посъветваш другарите да пожертват правдата — тъй или иначе тя ще живее малко, и то в края, — а да се захванат с друго щастие, което ще живее дълго, чак до истинската правда!

— Ами че ти го знаеш — тъжно продума Прокофий и изведнъж целият се развълнува. — Ти знаеш как обичах семейството си и къщата си в нашето село! От обич към собствения си дом аз като буржоа те изпъдих да умираш, а сега искам тук да свикна да живея, искам да направя нещо за бедните и аз да се успокоя сред тях, а все не мога...

Хопнер слушаше, но нищо не разбираше. Той попита Копьонкин, но и той не знаеше кой какво иска тук освен жени.

— Виждаш ли — досети се Хопнер, — когато хората не работят, у тях се появява излишен ум, а той е по-лош от глупостта.

— Проша, отивам да ти подготвя коня — обеща Чепурни. — Утре в зори тръгвай, моля те, пролетариатът иска любов, значи той иска в Чевенгур да покори всички стихии, а това е отлично нещо!

Другите се разотидоха да чакат жените — вече нямаше да чакат дълго, — а Дванов и Прокофий излязоха заедно в околностите. Над тях като на онзи свят безплътно се влачеше луната, вече превалила към своя залез. Нейното съществуване беше безполезно — от него не живееха растенията, под луната мълчаливо спеше човекът. Слънчевата светлина, която озаряваше отдалече нощната сестра на Земята, съдържаше в себе си мътното, горещо и живо вещество, но тази светлина достигаше до луната вече прецедена през мъртвата дължина

на пространството, всичко мътно и живо се разсейваше от нея по пътя и оставаше само истинската мъртва светлина. Дванов и Прокофий отидоха далече, гласовете им почти заглъхнаха от далечината и от това, че говореха тихо. Копьонкин видя отдалечаващите се, но се смущаваше да тръгне подире им — на него му се стори, че и двамата мъже говореха тъжно и сега е срамота да се приближава до тях.

Пътят под краката на Дванов и Прокофий беше скрит от мирните бурени, завладели земята около Чевенгур не от алчност, а от нуждата да живеят. Двамата мъже вървяха отделени по коловозите на някогашния път — всеки от тях искаше да почувства другия, за да помогне на своя неясен блуждаещ живот, но бяха отвикнали един от друг, беше им неловко и не можеха веднага да говорят без стеснение. На Прокофий му беше жал да даде Чевенгур за собственост на жените на пролетариите и разните други — само на Клавдюша не му беше жал да подари всичко, но не знаеше защо. Той се съмняваше дали е нужно сега да се изхаби, да се превърне във вехтория и загуба целият град и всичкото имущество в него само за да може някога, в края, за кратко време да настъпи една неизгодна правда. Не е ли по-добре целият комунизъм и всичкото щастие да се пазят грижливо като резерв, за да може от време на време и според класовата необходимост да бъде отпускан на масите на частични порции, като се пази неизчерпаемостта на имуществото и щастието.

— Те ще бъдат доволни — говореше убедено и почти радостен Прокофий. — Те са свикнали с мъката, тя е по-лека за тях, засега да им дадем малко и те ще ни обичат. Ако им дадем всичко наведнъж като Чепурни, ще изразходват цялото имущество и пак ще поискат, а няма да има какво да им дадем и те ще ни свалят и убият. А те не знаят какво има революцията, целият списък на града е само в мене. А Чепурни иска отведнъж нищо да не остане и да настъпи краят, стига този край да е комунизмът. А ние никога няма да позволим да се даде всичко до края, ще даваме щастие по малко и пак ще го натрупваме, и така ще имаме винаги достатъчно. Кажете, Саша, наистина ли така трябва да бъде?

Дванов още не знаеше доколко това е така, но искаше напълно да почувства желанието на Прокофий, да си го представи с тялото му и живота му, за да може самият той да види защо по неговото ще бъде правилно. Дванов се докосна до Прокофий и каза:

— Говори ми още, и аз искам да живея тук.

Прокофий огледа светлата, но мъртва степ и Чевенгур отзад, където луната блестеше в стъклата на прозорците, а зад стъклата спяха самотните другари и във всеки от тях имаше живот, за който сега трябваше да се грижат, за да не излезе той от тясното тяло и да се превърне в странично действие. Но Дванов не знаеше какво се крие във всяко човешко тяло, а Прокофий знаеше почти точно — той силно подозираше безмълвния човек.

Дванов си спомняше много села и градове и много хора в тях, а Прокофий пътем с паметта на Александър му сочеше, че скръбта в руските села не е мъка, а обичай, че отделеният от бащиното домакинство син никога вече не идва при баща си и не скърби за него, синът и бащата не са били свързани от чувството, а от имуществото; рядко ще се намери някоя странна жена, която да не е задушила през живота си поне едно свое дете, и то съвсем не от бедност, а за да може още да си поживее свободно и да се люби с мъжа си.

— Ето, сам виждаш, Саша — убедително продължаваше Прокофий, — че от удовлетворяването на желанията те пак се повтарят и дори ти се иска нещо ново. И всеки гражданин иска по-скоро да изпълни чувствата си, та по-малко да чувства себе си от мъченията. Но така не можеш им угоди — днес му дай имущество, утре жена, после денонощно щастие — и историята не може да се справи с това. По-добре е постепенно да се свиква човекът, а той ще свикне — така или иначе трябва да страда.

— А какво искаш да направиш, Проша?

— Искам да организирам разните други. Вече съм забелязал, че където има организация, там винаги мисли най-много един човек, а останалите живеят без грижи и следват само първия. Организацията е най-умното нещо — всички се знаят, но никой не се притежава. И на всички им е добре, само на първия му е зле — той мисли. При организацията много излишни неща могат да се отстранят от човека.

— Защо е необходимо това, Проша? Та на тебе ще ти е трудно, ще бъдеш най-нещастният, ще ти бъде страшно да живееш сам и отделно, над другите. Пролетариатът живее взаимно, а с какво ще живееш ти?

Прокофий погледна към Дванов практично: такъв човек е безполезно същество, той не е болшевик, той е просяк с празна торба,

той е от разните други. По-добре ще е да поговори с Яков Титич — той поне знае, че човек всичко ще изтърпи, ако му се дават нови, непознати мъчения — него изобщо не го боли: човекът изпитва скръб само поради социалния обичай, а не я измисля внезапно самият той. Яков Титич щеше да разбере, че работата на Прокофий е напълно безопасна, а Дванов само излишно чувства човека, но не може старателно да го измери.

И гласовете на двамата мъже млъкнаха далече от Чевенгур в грамадната лунна степ. Копьонкин дълго чака Дванов, но не го дочака, легна от умора в близкия буренак и заспа.

Той се събуди чак призори от трополенето на каруца — всички звуци в чевенгурската тишина се превръщаха в гръм и тревога. Чепурни беше тръгнал да търси Прокофий в степта с готовата каруца, за да заминава за жени. А Прокофий беше съвсем наблизко, той отдавна се връщаше с Дванов в града.

— Какви да докарам? — попита Чепурни Прокофий и се качи в каруцата.

— Не особени! — заръча му Чепурни. — Жени, моля ти се, но нали знаеш — горе-долу, само да има в тях разлика от мъжа — без увлечения, докарай само сурова стихия!

— Разбрах — каза Прокофий и подкара коня напред.

— Ще успееш ли? — попита Чепурни.

Прокофий обърна своето умно уверено лице:

— Голямо чудо! Ще ти докарам каквито искаш, ще сплотя в една маса най-различни, никой няма да остане да скърби самотен.

И Чепурни се успокои — сега пролетариатът ще бъде утешен, но изведнъж хукна след потеглилия Прокофий, вкопчи се в задния капак на каруцата и попита:

— И за мене докарай, Проша! Нещо ми се приискаха прелести! Бях забравил, че и аз съм пролетарий! Клавдюша нещо не я виждам!

— Отиде при леля си в околията — съобщи Прокофий, — ще я докарам обратно.

— А пък аз не знаех — рече Чепурни и пъкна в носа си щипка тютюн, за да почувства тютюна вместо мъка от раздялата с Клавдюша.

Фьодор Фьодорович Хопнер беше се вече наспал и наблюдаваше от камбанарията на чевенгурския храм града и заобикалящото го място, където уж било настъпило бъдещото време и бил напълно

направен комунизмът — оставаше само човек да живее и да се намира тук. Едно време, на младини, Хопнер работеше по ремонта на магистралата на англо-индийския телеграф и там местността приличаше на чевенгурската степ. Това време беше отдавна и тогава Хопнер в никакъв случай не можеше да се досети, че ще живее при комунизма в един смел град, през който Хопнер може би беше минавал на връщане от англо-индийския телеграф, но не го беше запомнил по пътя — жалко, по-добре е било още тогава да остане завинаги в Чевенгур, макар че не се знае — говори се само, че тук добре живеел обикновеният човек, но Хопнер засега не го усеща.

Долу вървяха Дванов и Копьонкин, които не знаеха къде да си починат и седнаха до оградата на гробищата.

— Саша! — викна отгоре Хопнер. — Тук прилича на англо-индийския телеграф, също се вижда надалече и мястото е чисто!

— Англо-индийския ли? — попита Дванов и си представи онази далечина и тайнственост, където телеграфът минава.

— Той виси на чугунени подпори, Саша, а на тях има фирми — и жицата върви през степи, планини и топли страни!

Дванов го заболя коремът — това при него се повтаряше винаги, когато мислеше за далечни, недостижими краища, наречени с привлекателни звучни имена — Индия, Океания, Таити и островите Уединение, които се намират сред синия океан и се опират до неговото коралово дъно.

Яков Титич също се разхождаше тази сутрин. Той ходеше на гробищата всеки ден, че те единствено приличаха на дъбрава, а Яков Титич обичаше да слуша тъжния звук на дървото, страдащо от вятъра. Яков Титич се хареса на Хопнер — мършав стар човек, кожата на ушите му посиняла от опъване също като на Хопнер.

— Добре ли ти е тук или средна хубост? — попита Хопнер. Той вече беше слязъл от камбанарията и седеше сред купчината хора до оградата.

— Трае се — каза Яков Титич.

— От нищо ли нямаш нужда?

— Оправям се.

Настъпи свеж слънчев ден, дълъг като всички дни в Чевенгур; от тази дължина животът беше станал по-осезаем и Чепурни смяташе, че революцията е спечелила време за разните други.

— А какво ще правим днес? — попита всички Хопнер и всички се поразтревожиха, само Яков Титич стоеше спокоен.

— Тук няма с какво да се успокоиш — каза той, — очаквай нещо.

Яков Титич отиде на поляната и легна на слънце да се постопли. През последните нощи той спеше в къщата на бившия Зюзин и беше обикнал тази къща, защото в нея живееше самотна хлебарка и той я хранеше с каквото намереше. Хлебарката живееше незабелязано, без никаква надежда, обаче живееше търпеливо и непоколебимо, без да показва мъките си външно, и затова Яков Титич се отнасяше към нея грижливо и дори тайно оприличаваше себе си на нея, но покривът и таванът в къщата бяха овехтели и разнебитени, от тях върху тялото на Яков Титич капеше роса и той мръзнеше от нея, но не можеше да смени убежището си, защото жалеше хлебарката еднакво със себе си. По-рано Яков Титич живееше на голи места, където нямаше към какво да привикне и да се привърже освен към някой подобен на него попътен приятел, а Яков Титич имаше нужда да се привърже към жив предмет, та във вниманието и снизхождението към него да намери своето търпение да живее и от наблюденията си да разбере как трябва да живее по-лесно и по-добре; освен това в съзерцаването на чуждия живот от съчувствието се изразходваше животът на самия Яков Титич, защото нямаше къде да се дява — той съществуваше като остатък и излишък от населението на Земята. Още с пристигането си в Чевенгур разните други изгубиха другарството помежду си — те придобиха имущество и многоброен домашен инвентар, който често пипаха с ръце и не знаеха откъде се е появило това — струваше прекалено скъпо, за да може да се подари някому. Разните други пипаха предметите с плахи ръце, сякаш тези предмети бяха мъртвият, пожертван живот на техните загинали бащи или заблудилите се някъде в други степи братя. Новодошлите чевенгурци някога бяха строили къщи и копали кладенци, но не тук, а далече оттук — в сибирските колонизирани земи, през където някога беше минал кръговратът на техния жизнен път.

В Чевенгур Яков Титич беше останал почти сам, както след своето раждане, и понеже по-рано беше свикнал с хората, сега имаше хлебарката; живеейки заради нея в разнебитената къща, Яков Титич се събуждаше нощем от капещата през покрива хладна роса.

Фьодор Фьодорович Хопнер сред цялата маса разни други забеляза Яков Титич, той му се стори най-разстроен човек, който продължава да живее само поради инерцията от раждането си; но разстройството на Яков Титич беше се вече вкочаняло в него, той не го чувстваше като неудобно състояние и живееше, за да се унесе в нещо — преди Чевенгур той ходеше с хората и си измисляше разни мисли, че баща му и майка му са живи и той бавно върви към тях и когато стигне, ще му бъде добре; или приемаше друга мисъл, че пешеходецът, който върви до него, е негов собствен човек и в него има всичко най-важно, което засега липсва в Яков Титич, затова може да се успокои и да продължи пътя си с твърди сили; а пък сега Яков Титич живееше чрез хлебарката. А Хопнер, откакто беше дошъл в Чевенгур, не знаеше какво да прави, първите два дни ходи и видя, че градът е сметен от съботниците на една купчина, но животът в него е разложен на дреболии и нито една дреболия не знае за какво да се закачи, та да се задържи. Но самият Хопнер все още не можеше да измисли кое към кое да се нагоди в Чевенгур, та животът и прогресът в него да заработят, и тогава Хопнер попита Дванов:

— Саша, би трябвало да започнем да подреждаме.

— Какво да подреждаме? — попипа Дванов.

— Как какво? А за какво тогава дойдохме тук? Целия детайлен комунизъм.

Дванов не бързаше да отговори.

— Тук, Фьодор Фьодорович, не се намира комунизъм, тук живеят хора, не можем ги курдиса, докато сами не се подредят. Аз по-рано мислех, че революцията е локомотив, а сега виждам, че не е.

Хопнер искаше да си представи точно всичките тези неща — почеса се по ухото, където от почивката синината на кожата беше изчезнала, и си представи, че понеже няма локомотив, всеки човек трябва да си има своя парна машина в живота.

— Ами защо е така? — почти се учуди Хопнер.

— Сигурно за да е по-силно — каза накрая Дванов. — Иначе не може да тръгне напред.

Един син лист от дърво леко падна близо до Дванов, по краищата вече беше пожълтял, беше си изживял живота, умрял и сега се връщаше в земния покой. Свършваше късното лято, настъпваше есента — време на обилната роса и опустелите степни пътища. Дванов и

Хопнер погледнаха към небето. То им се стори по-високо, защото вече се лишаваше от смътната сила на слънцето, която го правеше мъгливо и ниско. Дванов усети тъга по отминалото време, което постоянно тече и изчезва, а човекът си остава на едно място със своята надежда за бъдещето; и Дванов се досети защо Чепурни и болшевиките чевенгурци толкова желаят комунизма — той е край на историята, край на времето, времето върви само в природата, а в човека си стои тъгата.

Покрай Дванов мина тичешком един от другите — възбуден, бос, след него Кирей с кученце в ръцете, понеже кученцето не можеше да търчи със скоростта на Кирей; малко по-отзад тичаха още петима от разните други, които още не знаеха накъде тичат — петимата бяха вече хора на възраст, обаче се носеха напред като щастливи малолетни и насрещният вятър издухваше от дългите им сплъстени коси боклуци от ношуванията и бодли от репейи. Най-отзад шумно мина в галоп на улежалата се Пролетарска сила Копьонкин и махна с ръка на Дванов към степта. На хоризонта в степта като по билото на планина вървеше далечен висок човек — цялото му туловище беше обкръжено от въздуха, само подметките му едва се докосваха до земната черта, и към него тичаха чевенгурци. Но човекът все вървеше, вървеше и започна да се скрива отвъд видимостта, а чевенгурци минаха с тичане половината степ и започнаха да се връщат — пак сами.

Чепурни дотича едва после — развълнуван и разтревожен.

— Какво има там, кажете, моля ви се? — питаше той тъжно влачещите се назад разни други.

— Там вървеше човек — разказваха другите. — Ние мислехме, че идва при нас, а той изчезна.

А Чепурни стоеше и не виждаше каква нужда има от далечен човек, когато наблизко има толкова много хора и другари. И той каза за своето недоумение на приближилия се на коня Копьонкин.

— А да не мислиш, че аз зная? — рече Копьонкин от височината на коня. — Аз през цялото време виках подир тях: граждани, другари, глупаци, накъде тичате, спрете! А те си тичат, сигурно и на тях като на мене им се дощял интернационал, за какво им е един град на цялата земя!

Копьонкин изчака, докато Чепурни помисли, и добави:

— И аз скоро си заминавам отгук. Човекът тръгнал нанякъде в степта, а ти си стой тук и съществувай, поне да го имаше твоя

комунизъм, а пък то жив дявол няма! Попитай Саша, и той тъгува.

В този момент Чепурни вече ясно почувства, че чевенгурският пролетариат желае интернационал, тоест далечни, туземни и другоплеменни хора, за да се обедини с тях, та целият разноцветен земен живот да расте в едно гнездо. В старо време през Чевенгур минаваха цигани и разни изроди и арапи — те биха могли да бъдат привлечени в Чевенгур, ако се появят някъде, но отдавна никой изобщо не ги бе виждал. Значи след като достави жените, Прокофий ще трябва да замине в южните робски страни и оттам да пресели в Чевенгур потиснати. А на онези пролетарии, които от слабост или от старост няма да могат да стигнат пеша до Чевенгур, да им се изпрати помощ в имущество и дори да се изпрати изцяло целият град, ако стане нужда за пролетариата, а ние самите можем да живеем в землянки и в топлите дерета.

След като се върнаха в града, другите от време на време се качваха на покривите на къщите и гледаха към степта: дали не идва оттам при тях някой човек, не идва ли Прошка с жените, няма ли да се случи нещо в далечината. Но над бурените стоеше само тих и пуст въздух, а по тревясалия друм към Чевенгур се търкаляше, духан от вятъра, бездомният трън ветрогон, самотното растение пътешественик. Къщата на Яков Титич беше поставена точно напреки на бившия главен път и югоизточният вятър беше натрупал по нея цяла преспа от тръни ветрогони. Яков Титич от време на време разчистваше къщата от купищата тръни, за да влиза през прозореца светлина и той да може да брой отминаващите дни. Освен поради тази нужда Яков Титич денем изобщо не излизаше от къщи, а хранителни растения си събираше нощем в степта. В корема му пак започнаха да куркат газове и потоци и той си живееше само с хлебарката. А хлебарката всяка сутрин се приближаваше пълзешком до стъклото на прозореца и гледаше към осветеното топло поле; мустачките ѝ трептяха от вълнение и самота — тя виждаше горещата почва и апетитните планини от храна върху нея, а около тези планини тлъстееха дребни същества и всяко от тях не се чувстваше от своето множество.

Веднъж при Яков Титич се отби Чепурни — Прокофий все още го нямаше и нямаше, и Чепурни вече изпитваше мъка за своя изгубен необходим приятел, и не знаеше къде да си намери място от дългото чакане. Хлебарката както преди стоеше близо до прозореца — беше

ден, топъл и огромен над големите пространства, но въздухът вече беше станал по-лек, отколкото през лятото — приличаше на мъртъв дух. Хлебарката тъгуваше и гледаше.

— Титич — каза Чепурни. — Пусни я на слънце! Може би и тя тъгува за комунизма, но си мисли, че до него е далече.

— А аз какво ще правя без нея? — попита Яков Титич.

— Иди при хората. Виждаш, че аз дойдох при тебе.

— Не мога да ида при хората — каза Яков Титич. — Аз съм порочен и моят порок се разнася навсякъде.

Чепурни никога не можеше да осъди класов човек, понеже и той самият приличаше на него и не можеше да чувства повече.

— Какво е за тебе порокът, моля ти се? И комунизмът е произлязъл от порока на капитализма, та и от твоята мъка ще излезе нещо. А я си помисли за Прокофий — изчезна момчето.

— Ще си дойде — каза Яков Титич и легна по корем, понеже премаля от болката вътре. — Шест дни минаха, а жената обича да има време, все се опасява за нещо.

Чепурни излезе от къщата на Яков Титич — искаше му се да намери за болния някаква лека храна. На ковашкия камък, където едно време опъваха шините за колелата, седеше Хопнер, а до него по корем лежеше Дванов — почиваше си в следобедния сън. Хопнер държеше в ръцете си картоф и го опипваше и мачкаше във всички детайли, сякаш го изучаваше как така се е направил. Всъщност Хопнер се измъчваше и винаги когато се измъчваше, вземаше първите предмети и започваше да хаби върху тях вниманието си, за да забрави онова необходимо нещо, което му липсваше. Чепурни каза на Хопнер, че Яков Титич е болен и се мъчи сам с хлебарката.

— А ти защо го изостави? — попита Хопнер. — Трябва да му се свари някаква кашлица. Подир малко и аз ще го намеря, проклет да е!

Отначало и Чепурни искаше да му се свари нещо, но откри, че наскоро в Чевенгур се е свършил кибритът, и не знаеше какво да се прави. Но Хопнер знаеше какво да се прави — трябваше да се пусне без вода дървената помпа, намираща се над плитък кладенец в една пренесена градина; в миналото помпата беше изкарвала вода за напояване на почвата под ябълковите дървета и се е движела от вятърната мелница. Хопнер беше забелязал веднъж този енергетичен механизъм, а сега реши водната помпа да добие огън чрез триене на

буталото на сухо. Хопнер нареди на Чепурни да покрие дървения цилиндър на помпата със слама и да пусне вятърната мелница, а после да чака дървеният цилиндър да почне да тлее и сламата да пламне от него.

Чепурни се зарадва и си отиде, а Хопнер започна да буди Дванов:
— Саша, ставай по-бързо, трябва с тебе да се поразшетаме. Мършавият старец умира, градът има нужда от огън... Саша, и без това е скучно, а ти спиш.

Дванов с усилие се поразмърда и каза като че ли отдалече, от своя сън:

— Скоро ще се събудя, тате, спането също е скучно... Искам да живея навън, тук ми е тясно...

Хопнер обърна Дванов по гръб, за да диша от въздуха, а не от земята, и провери как бие сърцето на Дванов в съня. Сърцето биеше силно, бързо и точно — беше страшно, че няма да издържи тази скорост и точност и ще престане да бъде белег за протичащия в Дванов живот, почти беззвучен в съня. Хопнер се замисли за спящия човек: каква равномерна защитна сила звучи в сърцето му, сякаш родителят на Дванов завинаги или за дълго беше заредил сърцето му с надеждата си, но надеждата не може да се сбъдне и се блъска вътре в човека — ако се сбъдне, човекът ще умре; ако ли не се сбъдне, човекът ще остане, но ще се измъчи и сърцето ще се блъска в своето безизходно място сред човека. „По-добре да живее — гледаше дишането на Дванов Хопнер, — а пък ние все някак си няма да му дадем да се мъчи.“ Дванов лежеше на чевенгурската трева и накъдето и да се стремеше животът му, целите на този живот трябваше да бъдат сред дворовете и хората, защото извън тях нищо нямаше освен трева, поникнала в безлюдното пространство, и освен небе, което със своето равнодушие разкриваше сирашката самотност на хората на Земята. Може би сърцето тъкмо за това бие, защото се страхува да остане самотно в този зейнал и навсякъде еднакъв свят, с туптенето си сърцето е свързано с дълбините на човешкия род, който го е изпълнил с живот и смисъл, а неговият смисъл не може да бъде далечен и неразбираем, той трябва да бъде непосредствено близо до гърдите, за да може сърцето да бие, иначе то ще изгуби усещането си и ще замре.

Хопнер огледа с жадни очи Чевенгур: нищо, че е лош, нищо, че в него къщите са струпани в непроходима купчина, все пак в него му се

живее повече, отколкото в някое далечно и пусто място.

Дванов протегна тялото си, стоплено от съня и почивката, и отвори очи. Хопнер със сериозна угриженост погледна Дванов — той рядко се усмихваше и в моменти на съчувствие ставаше още по-мрачен, защото се страхуваше да не загуби онзи, комуто съчувстваше, и този негов ужас изглеждаше като мрачност.

В това време Чепурни вече беше пуснал мелницата и помпата. Буталото на помпата, движейки се в сухия дървен цилиндър, започваше така да скърца, че целият Чевенгур ехтеше, но пък получаваше огън за Яков Титич. Хопнер слушаше квиченето на изнемогващата машина с икономическо трудово сладострастие и в устата му се събираше слюнка от предчувствието за ползата за Яков Титич, когато за стомаха му ще сварят гореща полезна храна.

Вече цели месеци бяха минали в Чевенгур в пълна тишина и сега за пръв път в него заскърца една трудеща се машина.

Всички чевенгурци се събраха около машината и гледаха с какво усърдие работи само за един мъчещ се човек. Те се учудваха на нейната трудолюбива грижа за слабия старец.

— Ех, вие, мизерни воители — каза Копьонкин, който пръв беше дошъл да види тревожния звук. — Нали не друг, а пролетарий я е измислил и я е монтирал, и то за друг пролетарий! Няма да каква да подари на другаря си и той направил духалото и тази самосмукачка.

— А! — казаха всичките други. — Сега виждаме.

Чепурни не се отделяше от помпата, опитваше я на топлина, цилиндърът се нагриваше, но бавно. Тогава Чепурни нареди на чевенгурци да налягат около машината, та отникъде към нея да не духа студен вятър. И те лежаха до вечерта, докато вятърът съвсем стихна, а цилиндърът изстина, но пламък не пламна.

— Ни веднъж не се нагрива така, че ръцете да не я търпят — каза Чепурни за помпата. — Може би утре още от сутринта ще започне буря и тогава отведнъж ще напомним огън.

Вечерта Копьонкин намери Дванов, понеже отдавна искаше да го пита какво е това в Чевенгур — комунизъм или обратното, да остане ли тук, или да си тръгва, и сега го попита.

— Комунизъм — отвърна му Дванов.

— Защо аз нещо не го виждам? Или той не се увеличава? Аз трябва да чувствам тъга и щастие, че сърцето ми бързо отслабва. Мен

ме е страх дори от музиката — понякога момчетата като засвиреха с хармониката, аз седях и тъгувах, целият в сълзи.

— Ами че нали си комунист — каза Дванов. — След буржоазията комунизъмът произхожда от комунистите и се намира сред тях. Къде го търсиш, другарю Копьонкин, когато го държиш в себе си? В Чевенгур нищо не пречи на комунизма, затова си се ражда сам.

Копьонкин отиде при коня си и го пусна да пасе през нощта в степта. Той никога не беше постъпвал така, а пазеше коня близо до себе си всеки момент.

Денят свърши, сякаш от стаята излезе човек събеседник, и на Дванов му стана студено на краката. Той стоеше сам сред пущинака и очакваше да види някого. Но не забеляза никого, разните други си лягаха рано, те нямаха търпение по-скоро да дойдат жените и искаха по-скоро да се преборят с времето в сън. Дванов излезе извън града, където звездите светят по-надалече и по-спокойно, защото не са разположени над града, а над степта, вече опустошавана от есента. В последната къща разговаряха хора; къщата от едната страна беше затрупана с трева, сякаш вятърът наред със слънцето беше започнал да работи за Чевенгур и сега докарваше насам трева, за да затрупа с нея къщите за през зимата и да създаде в тях защитена топлина.

Дванов влезе в къщата. На пода по корем лежеше Яков Титич и се мъчеше от своята болест. На едно столче седеше Хопнер и се извиняваше, че днес е духал слаб вятър и било невъзможно да се получи огън, а за утре трябвало да се очакват ветрове — слънцето се скрило в далечни облаци и там бляскали светкавиците на последната лятна буря. А Чепурни стоеше прав и мълчаливо се вълнуваше.

Яков Титич не толкова се мъчеше, колкото тъгуваше по живота, който сега вече не му беше мил, но си знаеше в ума, че е мил, и тихо страдаше по него. Той се срамуваше от дошлите хора, че не можеше сега да изрази своето благоразположение към тях — в момента му беше безразлично дори дали ще ги има на този свят. И хлебарката му се махна от прозореца и живееше някъде сред покоя на предметите — беше сметнала, че е по-добре да избере забравата сред тясно струпаните топли неща вместо нагрятата от слънцето, но прекалено просторна и страшна земя зад стъклото.

— Ти, Яков Титич, напразно обикна хлебарката — каза Чепурни. — И затова се разболя. Ако беше живял в границите на хората, от тях

щяха да ти действат социалните условия на комунизма, а като си сам, ясно е, че се разболя — цялата микробна гад се нахвърли върху тебе, иначе щеше да е върху всички и на тебе щеше да се падне малко.

— Защо не бива да обича хлебарката, другарю Чепурни? — неуверено попита Дванов. — Може би е възможно. Може би който не иска да има хлебарка, никога няма да пожелае да има и другар.

Чепурни веднага, и то дълбоко се замисли — в такъв момент у него като че ли спираха всички сетива и той още повече нищо не разбираше.

— Тогава, моля ти се, нека си привлича хлебарката — каза той, за да се опре на Дванов. — Неговата хлебарка също живее в Чевенгур — с утешение каза Чепурни.

Някаква преградна ципа в стомаха на Яков Титич толкова силно беше се опънала, че той, от страх да не би ципата да се спука, предварително запъшка, но ципата пак се отпусна. Яков Титич въздъхна, защото му беше жал за собственото му тяло и за хората, които се намираха край него — той виждаше, че сега, когато му е толкова тъжно и болно, туловището му лежи самотно на пода и хората стоят близо до него, всеки със своето туловище, и никой не знае накъде да насочи тялото си, докато трае мъката на Яков Титич. Чепурни изпитваше срам повече от другите, той вече беше свикнал, че в Чевенгур имуществото е изгубило цената си, че пролетариатът е здраво съединен, но туловищата си живеят отделно и безпомощно страдат от мъчението, в тази част хората никак не са съединени и точно затова и Копьонкин, и Хопнер не можаха да забележат комунизма — той не беше станал още промеждутъчно вещество между туловищата на пролетариите. И Чепурни също въздъхна — поне Дванов да му беше помогнал, а той пристигна в Чевенгур и си мълчи; или пък самият пролетариат по-скоро да добие пълна сила, тъй като сега няма на кого да се надява.

Навън съвсем се стъмни, нощта взе да става все по-дълбока. Яков Титич очакваше, че всеки момент всички ще го напуснат и ще отидат да спят и той ще остане да се мъчи сам.

Но Дванов не можеше да изостави този слаб, изнемощял старец. Той искаше да легне до него и да лежи цяла нощ, цялата болест, както лежеше с баща си някога в своето детство, но не легна, защото изпитваше стеснение и разбираше колко ще му бъде срамно, ако някой

легне до него, за да сподели с него болестта и самотната нощ. Колкото повече Дванов мислеше как да постъпи, толкова по-неусетно забравяше желанието си да остане при Яков Титич за през нощта, сякаш умът поглъщаше чувстващия живот на Дванов.

— Ти, Яков Титич, не живееш организирано — откри причината за болестта му Чепурни.

— Какви ги дрънкаш? — обиди се Яков Титич. — Организирай ме за туловището, щом е така. Ти тук само къщите с мебелите си размърдал, а туловището, както си е било, така се мъчи... Върви да почиваш, че скоро ще заръси росата.

— Аз ей сега ще я заръся, проклета да е! — мрачно каза Хопнер и излезе навън. Той се качи на покрива, за да види къде са дупките, през които влиза росата и простудява болния Яков Титич.

Дванов също се качи на покрива и се хвана за комина. Луната вече блестеше студено, влажните покриви светеха от безлюдна роса, а в степта беше тъжно и страшно за онзи, който беше останал сега там самичък. Хопнер намери в килера чукче, донесе от ковачницата ножици за желязо, два листа стара ламарина и започна да поправя покрива. Дванов долу режеше ламарината, изправяше гвоздеи и подаваше материала горе, а Хопнер седеше на покрива и Чевенгур ехтеше от неговото чукане. Това беше първият случай при комунизма в Чевенгур да затрака чук и като добавка към слънцето да започне да работи човек. Чепурни, който беше отишъл в степта да послуша дали не идва Прокофий, бързо се върна, щом чу чука. Другите чевенгурци също не издържаха и дойдоха учудени да погледат как така и защо изведнъж човекът работи.

— Не бойте се, моля — каза на всички Чепурни. — Той не работи за своя полза и богатство, а няма какво да подари на Яков Титич и се е заел да закърпи покрива над главата му, нека го кърпи!

— Нека го кърпи — отговориха мнозина и стояха до полунощ, докато Хопнер не слезе от покрива и не каза: „Сега няма да протече.“ И всичките други въздъхнаха с удовлетворение, че сега вече нищо няма да прокапе върху Яков Титич и той ще може спокойно да си боледува — чевенгурци веднага почувстваха към Яков Титич интимно отношение, понеже се беше наложило да се закърпи цял покрив, за да остане здрав и читав.

През останалата част от нощта чевенгурци спаха и сънят им беше спокоен и пълен с утешение, че в края на Чевенгур има една къща, затрупана от цяла пряспа тръни ветрогони, и в нея лежи човек, който тази нощ отново им беше станал скъп и те тъгуваха за него в съня си. Така играчката става скъпа на малчугана, който спи и чака утрото, за да се събуди и да бъде с играчката, която го е приобщила към щастието в живота.

Тази нощ в Чевенгур не спяха само двамина — Кирей и Чепурни. И двамата страстно мислеха за утрешния ден, когато всички ще станат, Хопнер ще получи огън от помпата, пушачите ще запалят цигари от счукани лопуши и отново ще бъде хубаво. Лишени от семейство и труд, Кирей, Чепурни и всички спящи чевенгурци бяха принудени да одухотворяват хората и предметите, та по някакъв начин да умножават и облекчават своя насъбран и застоял в тялото им живот. Днес те одухотвориха Яков Титич и на всички им олекна, всички заспаха спокойно от интимното съчувствие към Яков Титич, като от умора. Към края на нощта и Кирей тихо се унесе, а Чепурни прошепна: „Яков Титич вече спи, а аз не спя“ и също полегна на земята с оклюмала глава.

Следващият ден започна със ситен дъжд, слънцето не се показва над Чевенгур. Хората се събудиха, но не излязоха от къщите. В природата настъпи есенната неясност, почвата за дълго задряма под безкрайния търпелив дъжд.

Хопнер правеше сандък за водната помпа, за да я скрие от ситния дъжд и все пак да получи огън. Четиримата от разните други стояха около Хопнер и си въобразяваха, че и те участват в неговата работа.

А Копьонкин отши от шапката си портрета на Роза Люксембург и седна да рисува от него картина — той искаше да подари нарисувания портрет на Роза Люксембург на Дванов. Може би и той ще я обикне. Копьонкин беше намерил картон и, седнал до кухненската маса, рисуваше с въглен. Беше изплезил своя шавац насам-натам език и изпитваше особена спокойна наслада, която в миналия си живот никога не беше познавал. Той придружаваше всеки свой поглед към Роза Люксембург с възнение и шепот наум: „Скъпа моя другарко жена“ — и въздишаше в тишината на чевенгурския комунизъм. По стъклото на прозореца се стичаха капки дъжд, понякога почваше да духа вятър и веднага изсушаваше стъклото, близкият плет

стоеше като тъжно зрелище, Копьонкин въздъхваше пак, мокреше с език дланта си за упражнение и започваше да очертава устата на Роза. До нейните очи Копьонкин стигна напълно разчувстван, обаче скръбта му не беше мъчителна, а само слабост на неговото едва надяващо се сърце — слабост, защото силата на Копьонкин отиваше в старателното рисувателно изкуство. Сега той не можеше да се метне на Пролетарска сила и да препусне по степната кал към Германия, към гроба на Роза Люксембург, за да види могилката от пръст, преди да я отнесат есенните дъждове — сега Копьонкин можеше само от време на време да избърше с ръкава на шинела очите си, уморени от вятъра на войната и полетата. Той изразходваше скръбта си за трудово усилие, искаше неусетно да привлече Дванов към красотата на Роза Люксембург и да направи за него щастие, щом го е срам веднага да прегърне и обикне Дванов.

Двамина от другите, а с тях и Пашинцев, режеха ракета по пясъчния нанос в покрайнините на Чевенгур. Въпреки дъжда те не спираха и вече бяха натрупали доста голям куп трептящи пръчки. Чепурни още отдалече забеляза това чуждо занимание, още повече че хората бяха мокри и настиваха заради пръчките, и отиде да види какво става.

— Какво правите? — попита той. — Защо унищожавате храстите и се простудявате?

Но потънали в мислите си, тримата труженици напрегнато прерязваха с брадвите слабия живот на пръчките.

Чепурни седна на влажния пясък.

— Я виж, я виж! — пречеше той на Пашинцев да работи. — Реже ли, реже, но да го пита човек за какво?

— За огрев — каза Пашинцев. — Трябва да се подготвим за зимата.

— Аха, трябвало да се подготвиш за зимата! — с лукаво рече Чепурни. — Ами имаш ли предвид, че през зимата има сняг?

— Когато навали, има — съгласи се Пашинцев.

— А когато не навали, кажи, моля ти се? — все по-лукаво го укоряваше Чепурни, а после премина към пряко указание: — Нали снегът ще завие Чевенгур и под снега ще се живее на топло. За какво тогава са ти съчките и печките? Убеди ме, моля ти се, че аз нищо не чувствам!

— Ние не сечем за себе си — убеди го Пашинцев, — за друго, който ще има нужда. А на мене никога през живота не ми е трябвала топлина, ще затрупам къщата със сняг и ще си стоя там.

— За друго ли? — съмнявайки се, каза Чепурни и бе удовлетворен. — Тогава режи повече. А пък аз мислех, че ги сечете за себе си, но щом е за друг, правилно — това не е труд, а помощ даром. Тогава сечете. Само че защо си бос? На ти поне моите ботуши, че ще настинеш!

— Аз ли ще настина? — обиди се Пашинцев. — Ако аз някога се разболея, ти отдавна да си умрял.

Чепурни обикаляше и по погрешка наблюдаваше — често забравяше, че в Чевенгур вече нямаше ревком и той не е председател. Сега Чепурни си спомни, че не е съветска власт, и се отдалечи от секачите на съчки засрамен, страх го хвана да не би Пашинцев и двамината други да си помислят: „Я го виж най-умния и най-добрия, иска да стане богат началник на комунистическата беднотия!“ И Чепурни седна на един напречен плет, за да го забравят веднага и да не могат нищо да си помислят. В близката барака се чуваха ситни бързи удари по камък. Чепурни измъкна един кол от плета и отиде до бараката с кол в ръката и с желание да помогне с него в работата на трудещите се. В бараката на един воденичен камък седяха Кирей и Жеев и дълбаеха браздички по лицето на камъка. Оказа се, че Кирей и Жеев решили да пуснат вятърната мелница и от разни узрели зърна да смелят меко брашно, а от брашното намислили да изпекат нежни меденки за болния Яков Титич. След всяка браздичка двамината се замисляха да продължат ли да дълбаят камъка или не и като не стигаха до края на мисълта, продължаваха да дълбаят. Измъчваше ги едно постоянно съмнение: за камъка беше необходима желязна кръстачка, а в целия Чевенгур можеше да я направи само Яков Титич, който едно време беше работил като ковач. Но когато вече ще може да направи кръстачка, тогава ще оздравее и няма да има нужда от меденки — значи сега няма нужда да коват камъка, а когато Яков Титич оздравее и се изправи на крака, меденките няма да са нужни, както и мелницата, и кръстачката. И от време на време Кирей и Жеев спираха заради съмнението, а после пак работеха, за да изпитват удовлетворение от грижата си за Яков Титич. Чепурни ги гледа, гледа и също се усъмни:

— Напразно дълбаете — предпазливо изрази мнението си той, — вие сега чувствате камъка, а не другарите си. Като си дойде Прокофий, той на всички ви ще прочете на глас, как трудът ражда мръсницата на противоречието наравно с капитализма... Навън вали дъжд, в степта е влажно, а момчето все го няма и няма, аз през цялото време ходя и помня за него.

— Дали наистина не е напразно? — довери се на Чепурни Кирей. — Той и така ще си оздравее, комунизмът е по-силен от меденките. По-добре ще ида да дам на другаря Хопнер барут от патроните, той побързо ще направи огън.

— Ще го направи и без барут — прекъсна го Чепурни. — Природните сили са достатъчни за всичко: цели светила светят, та сламата ли няма да се запали?... Слънцето се скри за малко зад облаците и вие тръгнахте да работите вместо него! Трябва да живеете по-уместно, сега не ви е капиталът!

Но Кирей и Жеев не знаеха точно за какво работят сега и само почувстваха скучното време навън, когато станаха от камъка и оставиха върху него грижата си за Яков Титич.

Дванов и Пиюся отначало също не знаеха защо тръгнаха към река Чевенгурка. Дъждът над степта и над речната долина създаваше особена тъгуваща тишина в природата, сякаш самотните мокри полета искаха да се приближат към хората в Чевенгур. Дванов с мълчаливо щастие мислеше за Копьонкин, Чепурни, Яков Титич и за всичките разни други, които сега си живееха в Чевенгур. Дванов мислеше за тези хора като за части на единствения социализъм, обкръжен от дъжда, степта и мрачната светлина на целия чужд свят.

— Пиюся, мислиш ли нещо? — попита Дванов.

— Мисля — каза веднага Пиюся и леко се смути. Той често забравяше да мисли и сега нищо не мислеше.

— Аз също мисля — със задоволство му съобщи Дванов.

Под мислене той подразбираше не мисълта, а насладата постоянно да си представя любимите предмети. Такива предмети за него сега бяха чевенгурските хора — той си представяше техните жалки туловища като същина на социализма, който те с Копьонкин търсеха в степта и сега го намериха. Дванов чувстваше душата си напълно сита, той дори от вчера сутринта не искаше да яде и не помнеше за яденето. Сега той се страхуваше да не изгуби спокойното

си душевно охолство и искаше да намери друга второстепенна идея, за да живее с нея и нея да хаби, а главната идея да остави като неприкосновен запас и само от време на време да се връща към нея за своето щастие.

— Пиюся — обърна се към него Дванов, — нали е вярно, че Чевенгур за нас с тебе е душевно имущество? Трябва да го пазим колкото може по-старателно и да не го пипаме всяка минута!

— Това може! — ясно потвърди Пиюся. — Само някой да го пипне, веднага ще му видя сметката!

— И в Чевенгур живеят хора, те трябва да живеят и да се хранят — продължаваше все по-успокоен да мисли Дванов.

— Разбира се, трябва — предполагаше съгласен Пиюся. — Още повече, че тук е комунизъм, а народът е слаб. Къде ти ще се задържи в тялото на Яков Титич комунизмът, когато той е мършав? Той самият едва се побира в тялото си!

Стигнаха до едно запустяло, отдавна тревясало дере; дерето беше обърнато с устието си към речището на Чевенгурка и постепенно изчезваше в долината. По широкото дъно на дерето пъплеше поточе, което се подхранваше от живия извор в дълбокия горен овраг на дола. Потокът имаше постоянно вода, непокътната дори в най-сухите години, и по бреговете на поточето винаги растеше зелена трева. Най-голямото желание на Дванов сега беше да осигури храна за всички чевенгурци, та те дълго и безвредно да си живеят на света и с присъствието си да дават покой на неприкосновеното щастие в душата и мислите на Дванов; всяко тяло в Чевенгур трябваше тайно да живее, защото само в това тяло комунизмът живее като веществено чувство. Дванов угрижено спря.

— Пиюся — каза той, — хайде да преградим поточето с бент. Защо водата тук трябва да тече безполезно покрай хората?

— Хайде — съгласи се Пиюся. — А кой ще пие водата?

— Земята през лятото — обясни му Дванов. Той реши да изгради в дерето изкуствено напояване, та през идващото лято съобразно сушата и нуждите да покрива с влага долината и да помага на житните растения и тревите да растат.

— Тук ще станат хубави зеленчукови градини — забеляза Пиюся. — Местата са тлъсти, а пролетно време водата донася тук от

степите чернозем, а през лятото от жегата има само пукнатини и сухи паяци.

След един час Дванов и Пиюся донесоха лопати и започнаха да копаят вада, за да отбият водата от потока и да могат да строят бента на сухо място. Дъждът ни най-малко не преставаше и беше тежко да се реже с лопатата подгизналият тревист горен слой.

— Затова пък хората ще бъдат винаги сити — говореше Дванов и със страстно усърдие работеше с лопатата.

— Как не! — отвръщаше Пиюся. — Течността е голямо нещо.

Дванов вече престана да се страхува от загубване или повреждане на главната си идея — запазването на хората в Чевенгур. Той намери втора, допълнителна идея — напояването на дерето, да си отвлича вниманието с нея, чрез нея да помага за целостта на първата идея в себе си. Засега Дванов още се страхуваше да използва хората на комунизма, той искаше да живее по-тихо и да пази комунизма неповреден, във вид на първоначалните му хора.

По пладне Хопнер получи огън с водната помпа, в Чевенгур се вдигна радостна врява и Дванов и Пиюся също хукнаха нататък. Чепурни вече беше успял да запали огън и вареше на него едно котле супа за Яков Титич, тържествуващ заради заниманието си и от гордост, че пролетариите в Чевенгур успяха да хванат огън на влажно място.

Дванов каза на Хопнер за намерението си да направи напоителен бент на потока, та по-добре да растат зеленчуковите градини и зърнените храни. Хопнер му обърна внимание, че няма да мине без шпонтони талпи, трябва да се намери в Чевенгур сухо дърво и да започне да се прави бентът. И Дванов, и Хопнер до вечерта търсиха сухо дърво и така стигнаха до буржоазните гробища, които вече бяха останали извън Чевенгур поради сплотяването на града в куп при пренасянето на къщите през съботниците. На гробищата богатите семейства поставяха на починалите си роднини високи дъбови кръстове и кръстовете стояха десетки години над гробовете като дървено безсмъртие на умрелите. Хопнер намери, че тези кръстове са годни за преградната стена, ако се свалят от тях пречниците и главите на Исус Христос.

Късно вечерта Хопнер, Дванов, Пиюся и още петима от другите започнаха да къртят кръстовете. По-късно, след като нахрани Яков

Титич, пристигна Чепурни и също се залови с къртенето в помощ на онези, които вече работеха за бъдещата прехрана на Чевенгур.

С безшумни стъпки сред звуците на труда откъм степта в гробищата влязоха две циганки. Никой не ги забеляза, докато не се приближиха до Чепурни и не се спряха пред него. Чепурни разкопаваше основата на един кръст и изведнъж усети, че нещо мирише с влажен и топъл дъх, който вятърът отдавна вече беше раздухал от Чевенгур. Той престана да копае и мълчаливо се притаи — нека неизвестното се разкрие с още нещо, но то беше тихо и миришеше.

— Какво търсите тук? — скочи Чепурни, без да е видял циганките.

— Едно момче ни срещна и ни прати — каза едната циганка. — Дошли сме да се главяваме за жени.

— Проша! — усмихна се Чепурни, като си спомни. — Къде е той?

— Ами там — отвърнаха циганките. — Той ни опипа да не сме болни и ни изпрати. А ние вървахме, вървахме и стигнахме, а вие копаете гробове и си нямате хубави моми за женене...

Чепурни смутен огледа новодошлите жени. Едната беше млада и, изглежда, мълчалива. Малките ѝ черни очи изразяваха търпение в мъчителния живот, а останалото ѝ лице беше покрито с уморена тънка кожа. Тази циганка имаше върху тялото си червеноармейски шинел, а на главата си — кавалерийска фуражка, и черните ѝ лъскави коси показваха, че е още млада и може да бъде хубава, но времето на живота ѝ досега беше вървяло трудно и безполезно. Другата циганка беше стара и щърба, обаче гледаше по-весело от младата, понеже от дълги години беше свикнала с мъката и животът ѝ се струваше все по-лек и по-щастлив — старата вече не чувстваше повтарящата се мъка, от повторението мъката се превръщаше в облекчение.

Благодарение на нежния вид на полузабравените жени Чепурни се развълнува. Той погледна към Дванов, та той да започне да говори с новодошлите жени, но от вълнение очите на Дванов бяха насълзени и той стоеше почти уплашен.

— А комунизма ще издържите ли? — попита циганките Чепурни, размекнат и възбуден от трогателните жени. — Че тук е Чевенгур, внимавайте, жени!

— Не ни плаши, хубавецо! — обиграна с хората, бързо отговори по-възрастната циганка. — И по-страшни работи сме виждали, а нищо женско не сме си похабили, донесохме си го тук. А ти какво искаш? Твоето момче ни каза, че всяка жива жена тук ще бъде младоженка, а ти викаш — няма да издържим! Онова, което сме го издържали, тук няма да го държим, по-леко ще ни е, годенико!

Чепурни я изслуша и си формулира извинението:

— Разбира се, ще издържиш! Аз ти го казах само за проба. Който е изтърпял през живота си капитализма, за него комунизмът е слабост.

Хопнер неуморно копаеше около кръстовете, сякаш двете жени изобщо не бяха идвали в Чевенгур, и Дванов също се наведе да работи, да не би Хопнер да сметне, че се интересува от жени.

— Вървете, жени, при населението — каза на циганките Чепурни. — Пазете там с грижите си хората, виждате, че и ние за тях се мъчим.

Циганките тръгнаха към мъжете в Чевенгур.

Разните други седяха по къщите, по прустовете и в бараките и правеха с ръцете си кой каквото можеше — едни рендосваха дъски, други с успокоена душа кърпеха чували, за да съберат зърна от степните класове, а трети ходеха от къща на къща и питаха: „Де има дупка?“ В дупките на стените и печките те търсеха дървеници и там ги смачкваха. Всеки от другите се грижеше не за своя полза, другият бе видял как Хопнер поправяше покрива на Яков Титич и понеже желаше утеха в живота си, също започваше да смята за своя радост някой друг чевенгурец — и заради него започваше да събира зърна или да рендосва дъски, а от дъските може би щеше да скове някакъв подарък или предмет. А онези, които убиваха дървеници, още не си бяха намерили в определен човек единственото щастие, от което настъпва душевно спокойствие и човек изпитва желание само да работи за опазването на избрания човек от бедствия и нужди — те просто от изразходването на силите си чувстваха как умореното им тяло се освежава, обаче и те по мъничко се утешаваха, че дървениците вече няма да хапят хората, дори и водната помпа бързаше да работи, за да разпали огън за Яков Титич, макар че вятърът и машината не са хора.

Един от другите, на име Карчук, довърши дълъг сандък и легна да спи напълно удовлетворен, макар да не знаеше за какво ще послужи

сандъкът на Кирей, когато Карчук беше започнал да чувства като своя душевна необходимост.

А Кирей, след като постави мелничния камък, тръгна да побие малко дървеници, а после и той отиде да си почине, понеже реши, че сега вече на бедния му е станало много по-добре — паразитите ще престанат да смучат мършавото му тяло. Освен това Кирей забеляза, че другите често гледаха към слънцето — любуваха му се, че ги храни, а днес всички чевенгурци наобиколиха въртяната от вятъра водна помпа и се любуваха и на вятъра, и на дървената машина. Тогава Кирей си зададе един ревнив въпрос: защо при комунизма хората обичат слънцето и природата, а него не го забелязват, и вечерта още веднъж отиде да бие дървеници по къщите, за да се труди не по-зле от природата и дървената машина.

Карчук, още недообмислил своя сандък, току-що беше заспал, когато в къщата влязоха двете циганки. Карчук отвори очи и безмълвно се уплаши.

— Здравей, годенико! — каза старата циганка. — Нахрани ни, а после ни постели да спим: хляба и любовта ще делим поравно.

— Какво? — попита полуглухият Карчук. — На мене не ми трябва, на мене и така си ми е добре, аз мисля за другаря си...

— За какво ти е другарят? — взе да спори възрастната циганка, а младата стоеше мълчаливо и срамежливо. — Ти ще разделиш тялото си с мене, няма да ти е жал за нещата, другаря си ще го забравиш, истина ти казвам!

Циганката си свали забрадката и понечи да седне на сандъка, който беше приготвен за Кирей.

— Не пипай сандъка! — развика се Карчук от страх да не развали сандъка. — Не е направен за тебе!

Циганката си взе забрадката от сандъка и по женски се обиди:

— Ех, ти, мършо! Защо си тръгнал трънки да ядеш, като те хваща скомина...

Двете жени излязоха и легнаха да спят в килера без брачна топлина.

[1] От карп (рус.) — шаран. Б.р. ↑

Симон Сербинов пътуваше с трамвай из Москва. Той беше уморен, нещастен човек с мекушаво бързо сърце и циничен ум. Сербинов не си беше взел билет за трамвая и почти нямаше желание да съществува, изглежда, той действително и дълбоко се разлагаше и не успяваше да се почувства щастлив син на епохата, който предизвиква всеобща симпатия. Той чувстваше само внушаващата скръб енергия на своята индивидуалност. Сербинов обичаше жените и бъдещето и не обичаше да стои на отговорни постове, забол лице в яслите на властта. Наскоро се беше завърнал от една проверка на социалистическото строителство в далечните открити равнини на съветската страна. Четири месеца беше пътувал бавно в дълбоката природна тишина на провинцията. Сербинов седеше в околийските изпълкоми и помагаше на тамошните болшевики да помръднат живота на селянина от едноличния му корен и четеше на глас Глеб Успенски в селските библиотеки. Селяните живееха и мълчаха, а Сербинов продължаваше напред из съветите, за да открие за партията точната истина за трудещия се живот. Подобно на някои изнурени революционери, Сербинов не обичаше работника или селянина — предпочиташе да ги има като маса, а не поотделно. Затова Сербинов с щастието на културен човек отново обикаляше скъпите за него кътчета в Москва, разглеждаше изящните предмети в магазините, слушаше безшумното движение на скъпоценните автомобили и дишаше изгорелите им газове като възбуждащ парфюм.

Сербинов пътешестваше из града като из бална зала, където се намира очакващата го дама, само че запиляна надалече сред топлите млади тълпи, без да вижда своя заинтересован кавалер, а кавалерът не може да стигне до нея, защото има обективно сърце и среща други достойни жени, до такава степен изпълнени с нежност и недостъпност, че става необяснимо как се раждат децата на този свят, но колкото по-често Сербинов срещаше жени и виждаше предмети, за чието създаване майсторът трябва да се отвърне от всичко долно и нечистоплътно в тялото си, толкова повече тъгуваше. Не го радваше женската младост, макар че и той беше млад — предварително беше уверен, че необходимото му щастие е недостижимо. Вчера Сербинов беше на симфоничен концерт; музиката пееше за прекрасния човек, говореше за изгубените възможности и отвикналият Сербинов през

антрактите ходеше в тоалетната, за да му мине там вълнението и да си избърше незабелязано сълзите.

Докато мислеше, Сербинов нищо не виждаше и пътуваше в трамвая механично. Щом престана да мисли, той забеляза една съвсем млада жена, която стоеше близо до него и го гледаше в лицето. Сербинов не се засрами от погледа ѝ и също я погледна, защото жената го наблюдаваше с такива непринудени и трогателни очи, каквито всеки може да издържи без смущение.

Жената беше облечена с хубаво лятно манто и чиста вълнена рокля. Дрехите покриваха неизвестния уютен живот на тялото ѝ — вероятно работническо тяло, защото жената нямаше затлъстели, пищни форми, тя беше дори изящна и съвсем лишена от обичайната сладострастна привлекателност. Сербинов най се трогна от факта, че жената беше щастлива от нещо и гледаше към него и около себе си доброжелателно и със симпатия. Това накара Сербинов веднага да се намръщи — за него щастливите бяха чужди, той не ги обичаше и се страхуваше от тях. „Или аз се разлагам — искрено се опитваше да се разбере Сербинов, — или щастливите са безполезни за нещастните.“

Странно щастливата жена слезе на Театралния площад. Тя приличаше на самотно издръжливо растение на чужда земя, което от доверчивост не разбира, че е самотно.

На Сербинов веднага му стана скучно в трамвая без нея; омацаната и ожулена от чуждите дрехи кондукторка записваше номерата на билетите в контролния лист, провинциалистите с торби пътуваха към Казанската гара, дъвчейки храна за из дългия път, а електромоторът пъшкеше под пода, затворен без другарка в теснините на метала и съединенията. Сербинов скочи от трамвая и се уплаши, че жената е изчезнала завинаги от него в този многолюден град, където може да живее с години без срещи и самотен. Но щастливите не бързат да живеят — онази жена стоеше до Малий театър и държеше разтворена шепя, където вестникарят постепенно нареждаше десетачетата от рестото.

Сербинов се приближи до нея, решен на смелост от страх пред тъгата.

— А пък аз мислех, че вече съм ви загубил — каза той. — Вървах и ви търсех.

— Малко сте ме търсили — отвърна жената и преброи точно ли са парите.

Това се хареса на Сербинов — самият той никога не проверяваше рестото, защото не уважаваше нито своя, нито чуждия труд, с който се изкарват парите, а в тази жена откри непознатата за него прибраност.

— Искате да повървите с мене ли? — попита жената.

— Аз ви моля за това — без всякакви основания рече Сербинов.

Доверчиво щастливата жена не се засегна и се усмихна.

— Понякога срещнеш човек, и то изведнъж добър — каза жената. — После го изгубваш набързо, тогава потъгуваш и го забравяш. Аз ви се сторих добра, нали?

— Да — напълно се съгласи Сербинов. — Ако бях ви изгубил веднага, дълго щях да тъгувам.

— А сега, като не изчезнах веднага, ще потъгувате малко.

В походката и в цялото поведение на тази жена имаше рядка гордост, открита и спокойна, без ни най-малка нервност и самосъхранение пред другия човек. Тя вървеше, смееше се според настроението си, говореше и мълчеше и не следеше поведението си, не умееше да се приспособи към симпатиите на спътника си. Сербинов се опитваше да ѝ се хареса, но нищо не излизаше, жената не променяше отношението си към него; тогава Сербинов се отказа от надеждата си и с покорна тъга си мислеше за времето, което сега бърза и приближава вечната му раздяла с тази щастлива, надарена с необичайно освежаващ живот жена — не биваше да я обича, но прекалено тъжно му беше и да се раздели с нея. Сербинов си спомни колко пъти беше преживявал вечна раздяла, без да я смята за такава. На колко другари и любими хора беше казал веднъж, и то лекомислено, „довиждане“, и повече не ги беше виждал на този свят, и вече не можеше да ги види. Сербинов не знаеше какво трябва да направи, за да удовлетвори чувството си на уважение към тази жена, та по-леко да се сбогува с нея.

— Няма средства приятелите да се наситят един на друг, така че да станат равнодушни дори временно — каза Сербинов. — Приятелството не е брак.

— За другарите може да се работи — отвърна спътничката на Сербинов. — Когато се умориш, ти олеква, дори можеш да живееш

сама, а за другарите остава ползата от труда. Няма да им дам себе си, искам да си остана цяла...

Сербинов усети в своята кратковременна приятелка някаква твърда структура — такава една самостоятелна, сякаш тази жена беше неуязвима за хората или пък беше краен резултат от някаква непозната, умряла социална класа, чиито сили вече не действаша в този свят. Сербинов си я представи като остатък от аристократичното племе; ако всички аристократи са били като нея, след тях историята не би могла да създаде нищо — обратното, те сами биха направили от историята необходимата им съдба. Сербинов отдавна беше забелязал, че цяла Русия е населена със загиващи и спасяващи се хора. Мнозина руснаци много усърдно се занимаваха с унищожаване на способностите и дарбите си за живот: едни пиеха водка, други седяха с полумъртъв ум сред дузина деца, трети излизаха в полето и там безрезултатно си въобразяваха нещо с фантазията си. А тази жена не беше погубила себе си, беше се създала. И може би точно затова тя развълнува чувството на Сербинов, защото той не можеше да направи себе си и загиваше, виждайки онзи прекрасен човек, който бе му обещала музиката. Или това е само тъга на Сербинов, усещане за собствената му вече недостижима необходимост, а спътничката му ще стане негова любовница и след една седмица ще му омръзне? Но тогава откъде е това трогателно лице пред него, защитено от гордостта си, и тази затвореност на една завършена душа, способна да разбере другия човек и безпогрешно да му помогне, без да иска помощ за себе си?

Продължаването на разходката нямаше смисъл, тя само щеше да изяви слабостта на Сербинов пред жената, и той ѝ каза довиждане, защото искаше да остави в спътничката си достоен спомен за себе си. Тя също му каза довиждане и добави: „Ако ви бъде много скучно, елате, ще се видим.“

— А на вас случва ли ви се да ви е скучно? — попита Сербинов, съжалявайки, че се е сбогувал с нея.

— Разбира се, че ми се случва. Но аз разбирам от какво ми е скучно и не се измъчвам.

Тя каза на Сербинов къде живее и Сербинов се отдалечи от нея. Той започна да се връща назад. Вървеше сред гъстата улична навалица и се успокояваше, сякаш чуждите хора го защитаваха с блъсканицата си. После Сербинов ходи на кино и отново слуша музика на концерт.

Той разбираше от какво му е тъжно и се измъчваше. Умът ни най-малко не му помагаше, изглежда се разлагаше. През нощта Сербинов лежа в тишината на прохладната хотелска стая и мълчаливо следеше работата на своя ум. Сербинов се учудваше, че при разлагането си умът отделя и истина — и Сербинов не го безпокоеше с тъжния спомен за срещнатата жена. Пред очите му с непрекъснатия поток на пътешествията минаваше Съветска Русия — неговата бедна, безмилостна към себе си родина, донякъде приличаща на днешната жена аристократка. Тъжният, ироничен ум на Сербинов бавно му припомняше бедните неприспособени хора, които глупаво приспособяват социализма към празните места в равнината и доловете.

И по скучните поля на забравяната Русия нещо вече започва да се появява — хора, необичащи да орат земята, за да сеят ръж за стопанството си, с търпеливо страдание засаждат градината на историята за вечността и за собствената си неразделност в бъдещето. Но овощарите като живописците и певците нямат солиден полезен ум, слабото им сърце се вълнува внезапно — и от съмнение скубеха току-що цъфналите растения и засяваха почвата с дребните треви на бюрократизма. Овощната градина изисква грижи и дълго очакване на плодовете, а тревата узрява наведнъж и за растежа ѝ няма нужда нито от труд, нито се хаби душа за търпение. И след унищожаването на градината на революцията освободеният парцел беше оставен на трева самораслица, та всички да се прехранват без мъките на труда. И наистина, Сербинов виждаше колко малко хора работят, понеже тревата хранеше всички безплатно. И така ще продължава дълго, докато тревата не изяде цялата почва и хората останат на глината и на камъка, или докато отпочиналите си овощари не насадят отново прохладна градина върху обеднялата, изсушена от безлюдния вятър земя.

Сербинов заспа с обичайната си тъга, с притеснено, претръпнало сърце. На сутринта той се отби в партийния комитет и получи командировъчно за една далечна губерния, да изследва там съкращаването на посевната площ с 20 процента; трябваше да потегли още на другия ден. Останалата част от деня Сербинов прекара в градинката да чака вечерта и това очакване му се стори изтощителен труд, макар сърцето на Сербинов да биеше спокойно, без никаква надежда за щастие от собствена жена.

Вечерта той ще отиде при вчерашната си млада позната. И той тръгна към нея пеша, за да изхаби ненужното време в път и да си почине от очакването.

Адресът ѝ беше вероятно неточен. Сербинов попадна в двор, застроен със стари и нови къщи, и започна да търси познатата си. Той се качва по много стълбища, стига на четвъртите етажи и оттам виждаше Москва-река в покрайнините, където водата миришеше на сапун, а бреговете ѝ с налякалите по тях голи бедняци приличаха на пътеки към нужник.

Сербинов звъня по непознати апартаменти, отваряха му възрастни хора, които се чувстваха обитатели, имащи нужда най-вече от спокойствие, и се чудеха на желанието на Сербинов да се види с човек, който не живее и не е регистриран тук. Тогава Сербинов излезе навън и започна планово детайлно обикаляне на всички жилищни помещения, понеже нямаше сили да остане тази вечер самотен; на другия ден щеше да му бъде по-лесно — той ще стигне чак до изчезналия площад, на който теоретически трябваше да растат бурени. Сербинов намери познатата си неочаквано — тя сама слизаше насреща му по стълбите, иначе Сербинов щеше да стигне до нея, след като обиколи двайсетина отговорни наематели. Жената въведе Сербинов в стаята си, а тя пак излезе от нея за известно време. Стаята беше празна, сякаш в нея не живееше човек, а само размишляваше. Ролята на креват изпълняваха три сандъка от кооперативни стоки, за маса служеше первазът на прозореца, а дрехите висяха на пирони по стените под прикритието на сиромашка завеска. През прозореца се виждаше все така обърканата Москва-река и по бреговете ѝ продължаваха умислени да седят все същите голи туловища, които Сербинов беше запомнил още когато се намираше по скучните стълбища на тази сграда.

Една затворена врата отделяше съседната стая, където с равномерно четене на глас някакъв рабфаковец тъпчеше в паметта си политическата наука. Преди там навярно щеше да живее някакъв семинарист и щеше да изучава догмите на вселенските събори, та по-късно по законите на диалектичното развитие на душата да стигне до богохулството.

Жената донесе някои неща да почерпи своя познат: сладки, бонбони, парче торта и половин бутилка сладко църковно вино висант.

Нима е толкова наивна?

Сербинов започна по малко да си хапва от тези ястия на сладката женска трапеза, докосвайки с уста местата, където ръцете на жената бяха държали храната. Постепенно Сербинов изяде всичко и остана доволен, а познатата му говореше и се смееше, сякаш се радваше, че е принесла в жертва храната вместо себе си. Тя грешеше — Сербинов само ѝ се любуваше и чувстваше тъгата си на скучен човек в този свят. Сега вече не можеше да живее спокойно, да остане самотен и самостоятелно да се задоволява с живота си. Тази жена предизвика у него тъга и срам — ако излезеше от дома ѝ навън, сред възбуждения въздух на Москва, щеше да му олекне. За пръв път в живота си Сербинов нямаше собствена оценка за човека пред себе си и не можеше да му се надсмее, за да стане свободен и да излезе оттук предишният самотен човек.

Над къщите, над Москва-река и над вехтите градски покрайнини сега светеше луната. Под луната като под угаснало слънце шумоляха жени и девойки — бездомната любов на хората. Всичко беше предварително благоустроено — любовта се проявява във вид на факт, на определено органично вещество, за да може да се осъществи и завърши. Сербинов не признаваше любовта като идея и дори като чувство, той смяташе любовта единствено за заоблено тяло, за нея дори не може да се мисли, защото тялото на любимия човек е създадено за забравя на мислите и чувствата, за безмълвен любовен труд и смъртна умора. Тъкмо умората е единствената утеха от любовта. Сербинов седеше с онова кратко щастие в живота, от което не можеш да се възползваш — то през цялото време намалява. И Симон не се опитваше да се наслаждава на нещо, той смяташе световната история за безполезно бюрократично учреждение, където от човека с прецизно усърдие се отнема смисълът и теглото на съществуването. Сербинов познаваше своето общо поражение в живота и наведе очи към краката на домакинята. Жената ходеше без чорапи и голите ѝ розови крака бяха изпълнени с топла кръв, а леката ѝ пола покриваше останалата пълнота на тялото, вече пламнало от напрежението на зрелия сдържан живот. „Кой ще те угаси такава горяща? — обмисляше Сербинов. — Не аз, разбира се, аз не съм достоен за тебе, в моята душа като в някоя околия е пущинак и страх.“ Той още веднъж погледна източените ѝ крака и не можа ясно да

разбере нищо; от тези свежи женски крака до необходимостта да бъдеш предан и верен на обичайната си революционна работа има някакъв път, но този път е прекалено далечен и Сербинов предварително се прозя от умствена умора.

— Как живеете? — попита Сербинов. — И как се казвате?

— Казвам се Соня, а цялото ми име е София Александровна. Живея много добре — или работя, или чакам някого...

— При срещите се случват малки радости — заяви за самия себе си Сербинов. — Когато навън си закопчавах последното копче на палтото, въздъхваш и съжаляваш, че всичко е минало напразно и трябва пак да се занимаваш само със себе си.

— Но очакването на хората също е радост — каза София Александровна — и заедно със срещите радостта става дълга... Най-много обичам да очаквам хора и почти винаги ги очаквам...

Тя сложи ръцете си на масата, а после ги премести на узрелите си колена, без да съзнава, че прави излишни движения. Животът ѝ отекваше наоколо като шум. Сербинов дори притвори очи, за да не се изгуби в тази чужда стая, изпълнена с чуждия за него шум и мирис. Ръцете на София Александровна бяха слаби и стари спрямо телосложението ѝ, а пръстите ѝ — сбръчкани като на перачка. И тези осакатени ръце донякъде утешиха Сербинов — той започна по-малко да я ревнува, че ще принадлежи на друг човек.

Почерпката на масата вече беше се свършила. Сербинов съжали, че е побързал да изяде всичко, сега трябваше да си ходи. Но не можеше да си тръгне, страхуваше се, че има хора, по-добри от него, и точно заради това беше дошъл при София Александровна. Още в трамвая Сербинов забеляза в нея онази излишна дарба за живот, която го развълнува и раздражни.

— София Александровна — обърна се към нея Сербинов. — Исках да ви кажа, че утре заминавам...

— И какво от това? — учуди се София Александровна. На нея явно не ѝ беше жал за хората, тя умееше да се задоволява със собствения си живот, което Симон никога не съумяваше да прави.

Другите хора по-скоро ѝ бяха необходими, за да изразходва излишните си сили, отколкото да получи от тях онова, което не ѝ достигаше. Сербинов още не знаеше коя е тя, вероятно нещастна дъщеря на богати родители. Това излезе погрешно — София

Александровна беше чистачка на машините в „Трьохгорная манифактура“, подхвърлено дете, изоставено от майка си на мястото на раждането. Но може би самата тя обичаше някого и раждаше деца — Сербинов наполовина питаше, наполовина се досещаше.

— Обичала съм, но не съм раждала — отвърна му София Александровна. — И без моите деца има достатъчно хора... Ако от мене можеше да израсне цвете, щях да го родя.

— Нима обичате цветята?! Но това не е любов, това е обида, че вие самата сте престанали да се раждате и да растете...

— Нищо. Когато имам в стаята цветя, никъде не излизам и никого не чакам. С тях се чувствам така, че бих искала да ги раждам. Без това цялата любов някак си не става...

— Без това тя няма да стане — каза Симон.

Той започна да се надява, че ще утоли ревността си, и очакваше, че в края на краищата София Александровна ще излезе също такъв нещастен, замрял посред живота човек, какъвто беше и Сербинов. Той не обичаше преуспяващите или щастливи хора, защото те винаги заминават за далечни свежи места в живота и оставят близките си самотни. Сербинов вече беше загубил много приятели и някога се беше прикачил към болшевиките от страх да не остане най-отзад, но и това не помогна — приятелите на Сербинов продължаваха напълно да се разпиляват покрай него и Сербинов не успяваше да струпа от тях никакви чувства за себе си, тъй като те го изоставяха и влизаха в своето бъдеще. Сербинов им се надсмиваше, осъждаше дребните им намерения, говореше, че историята отдавна е свършила и сега само се извършва трамбовка между хората, а когато се върнеше у дома, съсипан от мъката на раздялата, незнаещ къде го обичат и очакват, заключваше вратата и седнаше направо на кревата, облегнат на стената. Сербинов седеше мълчаливо и слушаше прекрасния звън на трамваите, които возят хората един към друг на гости покрай топлите летни градинки; и в очите на Сербинов постепенно бликаха сълзи от жал към самия себе си, той следеше как сълзите разяждат мръсотията по бузите му и не палеше лампата.

По-късно, когато улиците стихваха и приятелите и любовниците заспиваха, Сербинов се успокояваше — в този час мнозина бяха вече самотни — кой спеше, кой се беше уморил от разговор или от любов и лежеше сам — и Сербинов също се съгласяваше да бъде сам. Понякога

изваждаше дневника си и записваше там с поредни номера мисли и проклетия: „Човекът е не смисъл, а тяло, пълно със страстни сухожилия, теснини с кръв, хълмове, отвори, наслади и забрави“; „Странен бих, но смирихся зело — означава странен бик, но се смири от коза“; „Историята е започната от несретник, който е бил подъл и е измислил бъдещето, за да се възползва от настоящето — размърдал всички от мястото им, а той останал отзад на удобното за живеене затоплено място“; „Страничен продукт съм от майка си като менструацията ѝ — затова нямам възможност да уважавам нещо. Страх ме е от добрите — ще ме захвърлят мене, лошия, страх ме е, че ще замръзна най-отзад. Проклинам текущото население, искам общество и членство в него!“; „И в обществото няма да бъда член, а изстиващ крайник.“

Сербинов с подозрителна ревност наблюдаваше всеки човек: не е ли по-добър от него? Ако е по-добър, трябва да го възпрещ, иначе ще те изпревари и няма да ти стане равен приятел. София Александровна му се стори по-добра, следователно изгубена за него, а Сербинов искаше да трупа хора като пари и средства за живот, дори си беше завел старателен отчет на познати и постоянно водеше в главната домашна книга специална графа за печалбите и загубите.

София Александровна ще трябва да бъде записана като загуба. Но Симон пожела да намали вредите си с един похват, който по-рано не беше прилагал в човешкото си стопанство и затова винаги в края на краищата получаваше дефицит. Какво ще стане, ако прегърне тази София Александровна и заприлича на нежно-безумен човек, който желае да се ожени точно за нея? Тогава Симон би могъл да развие в себе си страст, да надвие това упорито тяло на по-висшия човек, да остави в него следа от себе си, да осъществи поне за малко своя трайност с хората и да излезе навън спокоен и обнадежден, за да продължи по-нататък успешния си лов на хора. Някъде с неравен трясък се носеха трамваи, натъпкани с отдалечаващи се от Сербинов хора. Симон се приближи до София Александровна, вдигна я под мишниците и я изправи пред себе си в цял ръст, при което тя се оказа тежка жена.

— Какво искате? — без уплаха, с внимателно напрежение рече София Александровна.

Сърцето на Сербинов се разтуптя от близостта с нейното чуждо тяло, нагрято от недостъпния срещнат живот. В този момент Сербинов можеха да го секат с брадва и нямаше да усети болка. Той се задъхваше, в гърлото му клокочеше, усещаше слабата миризма на пот от подмишниците на София Александровна и изпитваше желание да смуче с уста коравите косми, похабени от потта.

— Искам мъничко да ви подържа — каза Симон. — Направете ми удоволствието, аз ей сега ще си ида.

От срам пред измъчващия се човек София Александровна вдигна ръце, та на Сербинов да му е по-удобно да я държи в слабите си обятия.

— Нима от това ви олеква? — попита тя и вдигнатите ѝ ръце изтръпнаха.

— А на вас? — попита Сербинов, заслушан в разсейващия глас на локомотива, който пееше за труда и спокойствието сред летния свят.

— На мене ми е все едно.

Симон я пусна.

— Време е да си вървя — каза той равнодушно. — Къде ви е тоалетната, днес не съм се мил.

— Където влязохте, вдясно. Там има сапун, но няма кърпа, дадох я за пране и се бърша с чаршафа.

— Дайте ми чаршафа — съгласи се Сербинов.

Чаршафът миришеше на нея, на София Александровна. Изглежда, тя старателно се бършеше сутрин с чаршафа, освежавайки спеченото си от съня тяло. Сербинов намокри уморените си горящи очи, които винаги се уморяваха първи в тялото му. Той не си изми лицето и припряно сгъна чаршафа на удобен пакет, а след това пъкна пакета в страничния джоб на палтото си, което висеше в коридора срещу тоалетната. Понеже губеше човека, Сербинов искаше да запази за него безспорен документ.

— Окачих чаршафа на калорифера да се суши — каза Сербинов, — намокрих го. Сбогом, тръгвам си...

— Довиждане — приветливо отвърна София Александровна и не можа да пусне човека без внимание. — Къде заминавате? — попита тя. — Нали казвахте, че заминавате?

Сербинов ѝ каза губернията, където бяха изчезнали 20 процента от посевните площи, той отиваше да ги търси.

— Аз съм прекарала там целия си живот — каза София Александровна за тази губерния. — Там имах един прекрасен другар. Ако го видите, поздравете го.

— Какъв човек е той?

Сербинов си мислеше как ще се върне в квартирата си и ще седне да записва София Александровна като загуба за душата си в графата за невъзвратимото имущество. Ще настане късна нощ над Москва, неговите многобройни любими ще си легнат да спят и насън ще виждат тишината на социализма, а Сербинов ще ги записва, щастлив от окончателното сбогуване, и ще слага знак за разход над имената на изгубените приятели.

София Александровна извади от една книжка мъничка снимка.

— Той не ми беше мъж — каза тя за човека от снимката — и аз не съм го обичала. Но без него тъгувах. Когато живеех в един град с него, бях спокойна... Аз винаги живея в един град, а обичам друг...

— А пък аз не обичам нито един град — рече Сербинов. — Обичам само където винаги има много хора на улиците.

София Александровна гледаше снимката. На нея беше изобразен човек на около двацет и пет години с хлътнали, сякаш мъртви очи, приличащи на уморени стражи; като се обърнеш, вече не можеш да запомниш останалата част от лицето му. На Сербинов му се стори, че този човек мисли две мисли едновременно и в двете не намира утеха, затова такова лице не се спира в покой и не се запомня.

— Той не е интересен — забеляза равнодушието на Сербинов София Александровна. — Затова пък с него много леко се общува! Той чувства вярата си и другите се успокояват от него. Ако такива бяха повече в света, жените щяха рядко да се омъжват...

— А къде ще го срещна? — попита Сербинов. — Може би вече е умрял? Защо нямаше да се омъжват?

— Ами защо? Ако се омъжат, ще има прегръдки, ревност, кръв — била съм един месец омъжена, а и вие знаете. С него навярно няма нужда от нищо, трябва само да се облегнеш на него и да ти бъде добре.

— Ако го срещна, ще ви изпратя картичка — обеща Сербинов и тръгна по-скоро да си облече палтото и да изнесе с него чаршафа.

От площадката на стълбите Сербинов видя московската нощ. На брега на реката вече нямаше никого и водата се лееше като мъртво вещество. Вървейки, Симон шепнеше, че ако осакати София

Александровна, тя би го привлякла към себе си и той щеше да обикне това стълбище; всеки ден с радост щеше да чака вечерите, у него щеше да има място за утоляване на закъсняващия му живот — срещу него щеше да седи друг човек и Симон щеше да живее в забора от него.

София Александровна остана сама — да спи скучен сън до сутрешната си работа. В шест часа сутринта при нея идваше едно вестникарче, пъхаше под вратата „Работнически вестник“ и за всеки случай чукаше: „Соня, време е да ставаш! Днес е десети път — дължиш ми трийсет копейки. Ставай, чети фактите!“

Вечерта след смяната София Александровна отново се изми, но този път се избърса с калъфката на възглавницата, и отвори прозореца към помръкващата топла Москва. В тези часове тя винаги очакваше някого, но никой не идваше при нея — едни бяха заети по събрания, на други им беше скучно да седят и да не се целуват с жената. Когато се стъмнеше, София Александровна лягаше по корем на перваза и задрямваше в своето очакване. Долу минаваха каруци и автомобили и тихо биеше камбаната на сгушената осиротяла черквичка. Пред очите на София Александровна вече минаха много пешеходци и тя следеше всеки с очакване, но всички отминаваха външната врата на къщата ѝ. Само един постоя пред входа, хвърли на паважа запалената си цигара и влезе в къщата. „Не е при мене“ — реши Соня и притихна. Някъде по най-долните етажи неуверено вървеше човек и често спираше да си поеме дъх или да поразмисли. Стъпките спряха пред вратата на Соня Александровна. „Върви нагоре“ — прошепна Соня. Но човекът почука на нейната врата. Без да усети кога измина пътя от прозореца до вратата по малкия коридор, София Александровна отвори. Беше Сербинов.

— Не можах да замина — каза той. — Вътрешно се разтърсих за вас.

Симон, както и преди, се усмихваше, но сега по-тъжно отпреди. Той вече виждаше, че тук не го очаква щастие, а зад гърба му остана шумната хотелска стая и в нея книгата с изгубените другари.

— Вземете чаршафа си от палтото ми — каза Сербинов. — Той вече изсъхна и в него я няма вашата миризма. Извинете ме, че нощес спях на него.

София Александровна разбираше, че Сербинов е уморен, и мълчаливо, без да си въобразява, че с нещо може да заинтригува госта,

отдели от вечерята си, за да го почерпи. Сербинов изяде вечерята й като нещо заслужено и след като се наяде, още по-силно почувства мъката от самотата си. Той имаше много сили, но те не бяха насочени наникъде и безполезно смазваха сърцето му.

— Защо не заминахте? — попита София Александровна. — Да не би от вчера да ви стана по-скучно?

— Ще замина да търся бурени в една губерния. По-рано въшката заплашваше социализма, а сега буренът. Елате с мен!

— Не — отказа му София Александровна. — Не мога да замина.

Сербинов изпита желание да легне да спи тук, никъде другаде не би спал с такова спокойствие. Той опита гърба и лявата си страна — вече няколко месеца откак нещо, преди меко и търпеливо, се превръщаше в твърдо и болезнено, вероятно застаряваха хрущялите от младостта, ставаха мъртва, постоянна кост. Тази сутрин беше починала неговата забравена майка. Симон дори не знаеше къде живее тя, някъде в предпоследната московска къща, от която започват околията и общината. В този момент, когато Сербинов със старание миеше зъбите си, освобождавайки устата си за целувки от гниещи остатъци, или когато той ядеше шунка, майка му беше умряла. Сега Симон не знаеше за какво да живее. Последният човек, когото смъртта на самия Сербинов щеше да остави неутешим завинаги, беше умрял. Сред останалите да живеят Симон нямаше никого, подобен на майка му — той можеше да не я обича, беше забравил адреса й, но живееше, защото някога, и то за дълго, тя го беше заградила с нуждата си да го има от множеството други хора, за които Симон изобщо не беше нужен. Сега тази ограда беше паднала, някъде в покрайнините на Москва, почти в провинцията, в ковчега лежеше старица, опазила сина си вместо себе си, и в пресните дъски на ковчега й имаше повече живот, отколкото в съсухреното й тяло. И Сербинов почувства свобода и лекота в останалия му живот — сега вече смъртта му няма да предизвика жал у никого, след смъртта му никой няма да умре от мъка, както му беше обещала веднъж майка му и би го изпълнила, ако беше надживяла Симон. Излиза, че Симон е живял, понеже е усещал жалостта на майка си към себе си и е пазил нейното спокойствие със своето съществуване на този свят. Тя, майка му, е служила на Симон за защита, за заблуда срещу всички чужди хора, благодарение на майка си той смяташе, че светът му симпатизира. И ето че майка му вече

изчезна и без нея всичко се оголи. Вече не беше задължително да се живее, щом никой от живите не изпитва смъртна необходимост от Симон. И Сербинов беше дошъл при София Александровна, за да постои при жена — майка му също беше жена.

След като поседя, Сербинов видя, че София Александровна иска да си ляга, и се сбогува с нея. Сербинов нищо не ѝ каза за смъртта на майка си. Той искаше да използва това като сериозна причина за ново посещение при София Александровна. На връщане Сербинов вървя шест версти, два пъти над него започваше да капе рядък дъжд и пак спираше. На един булевард Сербинов почувства, че ей сега ще заплаче, и в очакване на сълзите седна на една пейка, наведе се и нагласи лицето си, но не можа да заплаче. Заплака по-късно в една нощна бирария, където свиреше музика и танцуваха хора, но не заради майка си, а заради множеството недостижими за Сербинов артистки и хора.

И за трети път Сербинов дойде при София Александровна в неделя. Тя още спеше и Симон я почака в коридора, докато се облече.

Сербинов каза през вратата, че вчера са погребали майка му и той се е отбил при София Александровна, за да дойде тя с него на гробищата и да видят къде ще се намира майка му чак до края на света. Тогава София Александровна, необлечена, му отвори вратата на стаята си и без да се измие, тръгна с него за гробищата. Там вече започваше есента и върху могилките на погребаните хора падаха умрели листа. Сред високите треви и храсти стояха притаени кръстове за вечна памет, подобни на хора, които напразно са разперили ръце да прегърнат умрелите. На най-близкия до алеята кръст беше написана нечия беззвучна жалба:

*Аз съм жив и плача,
а тя умря и мълчи.*

Гробът на Симоновата майка, засипан с прясна земна прах, се намираще сред другите гробове, усамотен сред останалите отколешни могилки. Сербинов и София Александровна стояха под едно старо дърво; листата на дървото равномерно шумяха в потока постоянен висок вятър, сякаш ходът на отминаващото време беше започнал да се чува. В далечината сегиз-тогиз минаваха хора, които навестяваха

умрелите си роднини, а наблизно нямаше никого. До Симон равномерно дишаше София Александровна, тя гледаше гроба и не разбираше смъртта — на нея нямаше кой да ѝ умира. Искаше да почувства скръб и да пожали Сербинов, но ѝ беше само малко скучно от дългия шум на влачещия се вятър и вида на изоставените кръстове. Сербинов стоеше пред нея като безпомощен кръст и София Александровна не знаеше как да му помогне в неговата скръб, за да му стане по-леко.

А Сербинов стоеше уплашен пред хилядите гробове. В тях лежаха покойници, които са живели, защото са вярвали във вечната памет и съжаление към тях след смъртта, но бяха ги забравили — гробищата стояха безлюдни, кръстовете заместваха ония живи, които трябваше да идват тук, за да помнят и жалят. Така ще бъде и с него — последната, която би идвала при него, когато легнеше под кръста, сега сама лежеше в гроба под краката му.

Сербинов докосна с ръка рамото на София Александровна, за да си спомни тя за него някога, след раздялата. София Александровна нищо не му отговори. Тогава Симон я прегърна отзад и допря глава до шията ѝ.

— Тук ще ни видят — каза София Александровна. — Да идем на друго място.

Те излязоха на алеята и тръгнаха навътре в гробищата. Тук хората, макар и малко, все пак не свършваха — срещаха се някакви бдителни бабички, от тихите храсталаци неочаквано изскачаха гробари с лопати, звънарят от камбанарията се наведе и ги видя. Понякога попадаха на по-уютни и затънтени места и там Сербинов опираше София Александровна до дървото или я държеше почти на ръце до себе си, а тя неохотно го гледаше, но се дочуваше кашлица или скърцане на чакъла по пътечката и Сербинов отново повеждаше София Александровна.

Постепенно те обиколиха гробищата по широк кръг, без да намерят подслон — и се върнаха при гроба на Симоновата майка. И двамата се бяха уморили. Симон чувстваше колко е отслабнало от очакване сърцето му и колко му е необходимо да предаде мъката си и самотата си в друго, дружелюбно тяло и може би да вземе от София Александровна онова, което ѝ е скъпо, та тя винаги да съжалява за загубата си, скрита в Сербинов, и поради това да го помни.

— За какво ви е това сега? — попита София Александровна. — Хайде по-добре да си поговорим.

Те седнаха на щръкналото от земята коренище на дървото и опряха краката си в пресния гроб на майка му. Симон мълчеше, той не знаеше как да сподели със София Александровна скръбта си, без преди това да е споделил с нея самия себе си — дори имуществото в семейството става общо едва след взаимната любов на съпрузите; откакто съществуваше, Сербинов винаги беше забелязвал, че размяната на кръв и тяло предизвиква след това размяна на други житейски предмети — обратното не се случва, защото само скъпото те принуждава да не жалиш евтиното. Сербинов беше съгласен и с това, че така мисли само неговият разложен ум.

— Какво да говоря! — каза той. — Сега ми е трудно, скръбта живее в мене като вещество и нашите думи ще останат отделно от нея.

София Александровна обърна към Симон своето изведнъж натъжено лице, сякаш страхуваща се от страданието, тя или беше разбрала, или нищо не беше схванала. Симон мрачно я прегърна и я пренесе от твърдия корен върху мекото хълмче на майчиния си гроб, с крака в долните треви. Той забрави има ли на гробищата хора, или вече всички са си отишли, а София Александровна мълчаливо се извърна от него към буците пръст, в които се съдържаше ситният прах от чуждите гробове, изваден с лопатата от дълбините.

След време Сербинов намери по дълбините на джобовете си малък продълговат портрет на суха старица и го скри в размекнатия гроб, за да не му напомня и да не се мъчи за майка си.

Хопнер направи в Чевенгур оранжерия за Яков Титич — старецът уважаваше тъмничните цветя, в тях той чувстваше тишината на своя живот. Но над целия свят и над Чевенгур вече светеше вечерното жумящо слънце на средната есен и степните цветя на Яков Титич едва миришеха с отслабващото си дихание. Яков Титич викаше при себе си най-младия от другите, тринайсетгодишния Егор, и седеше с него под стъкления покрив сред аромата. На него му беше жал да умира в Чевенгур, но трябваше, защото стомахът му престана да обича храната и дори пиетието превръщаше в мъчителен газ, обаче Яков Титич желаше да умре не от болестта, а защото не можеше да търпи себе си — беше започнал да чувства тялото си като чужд, втори човек, с когото скучаеше цели шейсет години и срещу когото вече изпитваше ненаситна злоба. Сега той гледаше към полето, където Пролетарска сила ореше, а Копьонкин ходеше подир нея, и още повече искаше да забрави себе си, да се скрие от мъката на неотлъчното присъствие само със себе си. Искаше да стане кон, Копьонкин, какъвто и да е даровит предмет, стига само от ума му да изчезне неговият изчувстван, изсъхнал като коричката на рана живот. Яков Титич докосваше с ръце Егор и му олекваше, все пак момче е, значи по-добър живот, и ако не можеше да го живее, поне можеше да го има до себе си и да мисли за него.

Босият Копьонкин разораваше успялата да се превърне в целина степ със силата на бойния си кон. Той ореше не заради собствената си храна, а за бъдещото щастие на друг човек, на Александър Дванов. Копьонкин виждаше, че Дванов измършавя в Чевенгур, и тогава шепа по шепа събра ръж, оцеляла в килерите на стария свят, и запретна в ралото Пролетарска сила, за да изоре земята и да засее зимници за прехрана на приятеля си. Но Дванов беше отслабнал не от глад, обратното, в Чевенгур рядко му се дояждаше, отслабна от щастие и грижи. На него все му се струваше, че чевенгурци нещо се измъчват и живеят помежду си несигурно. И Дванов им отдаваше тялото си посредством труда. За да се приспособи Копьонкин заедно с него към Чевенгур, Александър му пишеше всеки ден по своя фантазия жизнеописания на Роза Люксембург, а за Кирей, който ходеше сега все подир Дванов с досадното си дружелюбие и нощем го дебнеше да не би да избяга от Чевенгур, за Кирей той измъкна от дъното на реката малък дънер черно дърво, защото Кирей искаше да изреже от него

дървено оръжие. Чепурни пък заедно с Пашинцев непрекъснато сечеше храсти — беше си спомнил, че зимите се случват почти без сняг, а щом е така, снегът няма да затопли къщите и тогава може да се простуди цялото население на комунизма и да умре до пролетта. Нощем Чепурни също нямаше мира — лежеше на земята наред Чевенгур и хвърляше клони в неугасващото огнище, за да не угасне огънят в града. Хопнер и Дванов обещаха да направят скоро в Чевенгур електричество, но постоянно се залисваха с други уморителни работи. В очакване на електричеството Чепурни лежеше под влажното и тъмно есенно небе и с дремец ум пазеше топлината и светлината за разните други. Другите се събуждаха още по тъмно и пробуждането им беше време на радост за Чепурни — по целия тих Чевенгур се разнасяше скърцане на врати и порти, боси, отпочинали си крака бързаха между къщите, за да търсят храна и срещи с другарите, дрънчаха кофи за вода и навсякъде се развиделяваше. В този момент Чепурни с удовлетворение заспиваше, а другите сами пазеха общия огън.

Всеки от другите се запътваше към степта или към реката и там събираше класове и копаеше корени, а в реката, с шапка на тояга, ловеше навъдилите се дребни риби. Самите други ядяха само от време на време — те събираха храна, за да се гощават един друг, но храната все по-рядко се намираще в полята и разните други ходеха до вечерта сред буренака, измъчвани от своя и чуждия глад.

В началото на здрача другите се стичаха на едно открито тревяло място и се готвеха да ядат. Изведнъж ставаше Карчук, който цял ден се трудеше и се уморяваше, а вечер обичаше да е сред простолюдието.

— Граждани приятели — казваше Карчук с доволния си глас. — Юшка има в гърдите си кашлица и несгода, нека се храни с по-лека храна, аз съм набрал хиляди тревни питки и съм изцедил в тях млечния сок от стръкчетата, нека Юшка ги яде смело...

Юшка седеше до един лопуш и държеше четири картофа.

— Карчук, и аз излизам срещу тебе със своя принцип — отговаряше Юшка. — И аз, кой знае защо, от сутринта имах желание да те изненадам с печени картофи! Желателно е хубавичко да си хапнеш за вечеря!

Наоколо започваше нощният ужас. Безлюдното небе мрачно изстиваше, без да пуска навън звездите, и никъде нищо не радваше. А разният друг ядеше и се чувстваше добре. Сред тази чуждост на природата, пред дългите есенни нощи той се беше запасил не с друго, а само с другар и го смяташе за свой предмет и не само за предмет, а и за онова тайнствено благо, на което човек се обляга само във въображението си, но се изчерява телесно; дори само това, че другият необходим човек съществува здрав и читав на този свят, е достатъчно да се превърне в източник на сърдечно спокойствие и търпение за разния друг, негово висше вещество и богатство в немотията му. Чрез присъствието на този свят на втория, собствен човек, Чевенгур и нощната влага ставаха напълно обитаеми и уютни условия за всеки самотен друг човек. „Нека яде — мислеше си Карчук, докато гледаше хранещия се Юшка. — После от храносмилането кръвта му ще се увеличи и ще му бъде по-интересно да спи. А утре ще се събуди сит и с топлина в тялото — удобна работа!“

А Юшка изгълта последната течна храна и се изправи сред наобиколилите го хора.

— Другари, сега ние живеем тук като население и си имаме свой принцип на съществуване... И макар че сме низова маса, макар че сме най-гъстата утайка, но някой ни липсва и ние очакваме някого!...

— Нашият Прошка ни липсва — каза Чепурни с тъга. — Няма го него, милия, в Чевенгур!...

— Време е да се организира по-голям огън — каза Кирей. — Може би Прошка ще си дойде нощем, а при нас е тъмно място!

— А с какво да го организираме? — не го разбра Карчук. — Огънят трябва да се разпали по-пищно! А как ще го организираш, когато прътите са расли без калибър! Изгори ги и тогава димът ще тръгне организирано!...

Но разните други започнаха да дишат тихо поради настъпването на несъзнателния сън и вече не чуваха Карчук. Само Копьонкин не искаше почивка. „Глупости“ — рече си той за всичко и тръгна да настанява коня. Дванов и Пашинцев легнаха близко с опрени гърбове и като се стоплиха един друг, не усетиха как си изгубиха ума до сутринта.

На третия ден дойдоха двете циганки и пренощуваха без полза в килера на Карчук. През деня и те искаха да се присъединят към

чевенгурци, но чевенгурци се трудеха на разни места в града и в буренака и се срамуваха от другарите си да се държат любезно с жените, вместо да се трудят. Кирей вече беше успял да излови всичките дървеници в Чевенгур и да направи сабя от черното дърво, а в момента, когато се появиа циганките, изкопаваше един пън, за да набави материал за лула на Хопнер. Циганките минаха покрай него и се скриха в сянката на пространството. Кирей почувства телесна слабост от мъка, сякаш беше видял края на живота си, но постепенно превъзможна тази отпадналост посредством изразходване на тялото за копаене на земята. След един час циганките още веднъж се показаха, вече високо в степта, а после изведнъж изчезнаха като опашка на отстъпващ обоз.

— Красавици на живота — каза Пиюся, който простираше по плетищата да се сушат изпраните дрипи на разните други.

— Солидно вещество — даде определение на циганката Жеев.

— Само че в тяхното тяло хич не се вижда революция! — заяви Копьонкин. Той трети ден търсеше сред гъстите треви и по всички конски места подкова, но намираше само дреболии като кръстчета, цървули, някакви сухожилия и боклук от буржоазния живот.

— Няма хубост без съзнателност на лицето — каза Копьонкин, намирайки канче, в което преди комунизма са се събирали капитали за построяване на храмове. — Жената без революцията е полужена, по такива жени аз не страдам... От нея все пак можеш да заспиш, а оттук нататък тя вече не е боен предмет, по-лека е от сърцето ми.

Дванов вадеше гвоздеи от сандъците в близкия пруст за нуждите на най-различно дървено строителство; през вратата той видя как си отидоха нещастните циганки и ги съжали — те биха могли да станат в Чевенгур жени и майки, хора, сплотени от приятелството, държащи се един за друг в усиления труд, за да не се разпилеят по страшната, безредна земя, тези хора биха могли да се задържат още с общуване на телата, с жертвената здравина на кръвната връзка. Дванов учудено погледна къщите и плетищата — колко топлина на работни ръце е скрита в тях, колко напразно смразени човешки съществувания, не стигнали до търсения човек, има в тези стени, дървени подове и покриви! И за известно време Дванов престана да търси гвоздеи, поиска му се да запази себе си и другите от изразходването в труда, за да остави вътре най-добрите си сили за Копьонкин, Хопнер и такива

като циганките, които избягаха от усърдно работещия Чевенгур към степта и мизерията. „По-добре да тъгувам, отколкото да работя старателно, но пък да изпускам хората — убеди се Дванов. — Тук всички са се унесли в работа и стана по-леко за живеене, затова пък щастието все се отлага...“

Прозрачната есенна горещина осветяваше замлъкналите околности на Чевенгур с блестяща полумъртва светлина, сякаш над земята нямаше въздух и по лицето понякога полепваше скучна паяжина, но тревите вече се бяха свели към своя смъртен прах и не приемаха повече светлина и топлина, значи те живееха не само от слънцето, но и от своето време. На степния хоризонт се вдигаха птици и отново кацаха на по-хранителни места; Дванов гледаше птиците с оная тъга, с която гледаше мухите под тавана, които живееха в детството му при Захар Павлович. Но ето че птиците хвъркнаха и ги покри бавен прах — тройка коне изкараха един екипаж и с околийски тръс забързаха към Чевенгур. Дванов се покачи на стобора, учуден от препускането на чуждия човек, и изведнъж наблизко проехтя мощен тропот на кон — беше Копьонкин, който се откъсна на Пролетарска сила от покрайнините на Чевенгур и се спусна към далечния екипаж да посреща приятел или да поразява враг. Дванов също излезе в края на града, за да помогне на Копьонкин, ако стане нужда. Но Копьонкин вече се справи самостоятелно, кочияшът водеше за юздите конете, които стъпваха с бавна крачка и файтонът след тях беше празен, пътникът шестваше по-назад, а Копьонкин го следваше на кон. В едната си ръка Копьонкин държеше сабята, а в другата — чанта и дамски револвер, притиснат до чантата с немития палец.

Пътуващият в степта човек сега вървеше пеша и невъоръжен, но на лицето му нямаше страх от предсмъртно страдание, то изразяваше любознателна усмивка.

— Кой сте вие? Защо идвате в Чевенгур? — попита го Дванов.

— Пристигнах от центъра да търся бурени. Мислех, че няма, но те практически си растат — отвърна Симон Сербинов. — А вие кои сте?

Двамата стояха почти в упор един срещу друг. Копьонкин бдително наблюдаваше Сербинов и се радваше на опасността; кочияшът въздишаше до конете и си шепнеше обиден нещо — той вече разчиташе, че тукашните скитници ще му вземат конете.

— Тук е комунизъм — обясни Копьонкин от коня. — А ние тук сме другари, защото по-рано живеехме без средства за живот. А ти що за субект си?

— И аз съм комунист — подаде си удостоверениеето Сербинов, разглеждайки Дванов, лицето му се струваше познато и се мъчеше да си спомни къде го е срещал.

— Дошъл си да покомунстваш — разочаровано каза Копьонкин — не беше му се паднала опасност — и запрати чантата заедно с джобния револвер в заобикалящия го буренак. — Женският инструмент не ни върши работа, на нас топ ни трябва, да беше ни довякъл топ, тогава щеше да е ясно, че си болшевик. А на тебе чантата ти голяма, а револверът малък, ти си писар, а не член на партията... Хайде, Саша, да са вървим!

Дванов скочи на удобната задница на Пролетарска сила и двамата с Копьонкин препуснаха.

Кочияшът на Сербинов обърна конете обратно към степта и се качи на капрата, готов да се спасява. Размишлявайки, Сербинов повървя към Чевенгур, после спря — пред него старите лопуши доживяваха своя топъл летен живот; в далечината, в средата на града, някой почукваше по дърво с равномерно усърдие и от едно жилище в покрайнините миришеше на картофена манджа. Оказа се, че и тук хората живеят и се хранят с всекидневните си радости и грижи. Какво иска той, Сербинов? Неизвестно. Кочияшът забеляза безразличието на Сербинов към него, подкара конете с предварителен бавен ход, а после се понесе от Чевенгур към голата степ.

В Чевенгур Сербинов веднага беше заобиколен от разните други, тях силно ги заинтересува непознатият, напълно облечен човек. Те гледаха Сербинов и му се любуваха, сякаш бяха им подарили автомобил и ги очакваше удоволствие. Кирей извади от джоба на Сербинов автоматичната му писалка и веднага ѝ откърти перото, за да направи мундщук за Хопнер. А Карчук подари на Кирей очилата на Сербинов.

— Ще виждаш по-добре и по-надалече — каза той на Кирей.

— Напразно му хвърлих пътната чанта — ядоса се Копьонкин. — По-добре да бях направил от нея болшевишки каскет на Саша... Или не, нека си стои там, аз ще подаря на Саша своя.

Половинките на Сербинов отидоха на краката на Яков Титич, той имаше нужда от леки обувки, за да си ходи из стаята, а от палтото чевенгурци решиха да ушият панталони на Пашинцев, който още от революционния резерват си живееше без панталони. Скоро Сербинов седна на един стол, поставен на улицата, само по жилетка и бос. Пиюся се досети да му донесе два печени картофа, а другите започнаха мълчаливо да му дават кой каквото искаше: кой полушубка, кой валенки, а Кирей даде на Сербинов торба със съдове за хранене.

— Вземи ги — каза Кирей, — ти сигурно си умен, на тебе ще ти потрябват, а на нас не са ни нужни.

Сербинов взе и съдовете. По-късно намери в увехналия треволяк чантата си и револвера; той извади от чантата книжата, а самата кожа хвърли. Сред книжата се намираше неговата отчетна книга за хората, които искаше да има като собственост. На Симон му беше жал да изгуби тази книга и вечерта седеше по полушубка и валенки — сред тишината на уморения град — пред разтворената книга. На масата гореше парче свещ, което Кирей беше намерил в запасите на буржоазията, и в къщата миришеше на мазното тяло на живелия някога тук чужд човек. От самотия и от чуждо място Сербинов винаги го обземаше тъга и го заболяваше коремът, той нищо не можеше да запише в книгата си, само я четеше и виждаше, че цялото му минало е чиста загуба — нито един човек не беше останал с него цял живот, ничие приятелство не беше се превърнало в сигурно роднинство. Сега Сербинов е сам, за него единствен секретарят на учреждението помни, че Сербинов е в командировка, но трябва да се върне обратно и секретарят го очаква заради служебния ред. „Аз съм му необходим — с чувство на привързаност към секретаря си представи Сербинов — и той ще ме дочака, няма да измамя спомена му за мене.“

Александър Дванов дойде да провери Сербинов, който беше вече наполовина щастлив, че за него някъде се грижи секретар, следователно Симон има другар. Сербинов мислеше само за това и само с това се утешаваше в нощния Чевенгур — никаква друга идея той не можеше да усети, а с неусетеното не можеше да се успокои.

— Какво търсите в Чевенгур? — попита Дванов. — Ще ви кажа веднага: тук вие няма да изпълните командировката си.

Сербинов дори не мислеше за нейното изпълнение, той пак се опитваше да си спомни откъде му е познато лицето на Дванов, но не

можеше и се безпокоеше.

— Вярно ли е, че при вас са намалели посевните площи? — пожела да узнае Сербинов за удоволствие на секретаря, без ни най-малко да се интересува от сеитбата.

— Не — обясни му Дванов, — увеличиха се, дори градът е обрасъл с трева.

— Това е добре — каза Сербинов и сметна командировката си за изпълнена, а в доклада си после щеше да напише, че посевната площ дори се е увеличила с един процент, а не е намаляла; той никъде не е видял гола почва, на растенията дори им е тясно върху нея.

Някъде във влажния нощен въздух кашляше Копьонкин, стареещ човек, на когото не му се спи и се щура самотен.

Дванов идваше при Сербинов с подозрение, с намерението да изгони командирования от Чевенгур, но като го видя, не знаеше какво да каже по-нататък. Дванов винаги отначало се страхуваше от човека, понеже нямаше такива истински убеждения, че да осъзнаваше някакво свое превъзходство; обратното, видът на човека възбуждаше у Дванов вместо убеждения чувства и той започваше прекалено да го уважава.

Сербинов още не знаеше къде се намира, от тишината на околията, от гъстия въздух на околните ливади у него започваше тъга по Москва и той пожела да се върне, реши още на другия ден да си тръгне пеша от Чевенгур.

— При вас революция ли е, или е нещо друго? — попита Сербинов.

— При нас е комунизъм. Нали чувате — там кашля другарят Копьонкин, той е комунист.

Сербинов много не се учуди, той винаги бе смятал революцията за по-добра от себе си. В този град обаче видя своята жалост и си помисли, че прилича на камък в реката, революцията отминава над него, а той си остава на дъното, натежал от своята привързаност към себе си.

— Но при вас в Чевенгур мъка ли има или скръб? — попита Сербинов.

И Дванов му каза какво има: мъката или скръбта са също човешко тяло.

В този момент Дванов опря чело до масата — надвечер той мъчително се уморяваше не толкова от действие, колкото от това, че

цял ден грижовно и със страх следеше чевенгурските хора.

Сербинов отвори прозореца към въздуха, всичко беше тихо и тъмно, само откъм степта се чуваше дълъг среднощен звук, толкова мирен, че не смущаваше спокойствието на нощта. Дванов се премести на кревата и заспа по гръб. Бързайки след догарящата свещ, Сербинов написа писмо на София Александровна — той ѝ събщи, че в Чевенгур събралите се на едно място скитащи пролетарии са организирали комунизъм и сред тях живее полуинтелигентът Дванов, който навярно е забравил за какво е дошъл в този град. Сербинов гледаше спящия Дванов, неговото изменило се от затворените очи лице и изпънатите му в мъртвешки покой нозе. Той прилича — писа Сербинов — на снимката на вашия предишен възлюбен, но е трудно човек да си представи, че ви е обичал. После Сербинов добави още, че при командировките го боли стомахът и е съгласен, подобно на полуинтелигента, да забрави за какво е дошъл в Чевенгур и да остане да съществува в него.

Свещта угасна и Сербинов легна на сандъка, страхувайки се, че няма да заспи веднага. Но заспа веднага и новият ден настъпи моментално пред него като за щастлив човек.

До това време в Чевенгур вече бяха се натрупали много изделия — Сербинов ходеше и ги гледаше, но не разбираше ползата от тези изделия.

Още сутринта Сербинов забеляза на масата дървен елов тиган, а на покрива чрез пробиване на стряхата беше монтирано желязно знаме, неспособно да се подчинява на вятъра. Самият град беше се сплотил толкова нагъсто, че Сербинов си помисли за действително увеличаване на посевните площи за сметка на жилищното пространство. Навсякъде, където погледнеше, чевенгурци се трудеха усърдно. Те седяха в тревата, стояха в бараките и прустовете и всеки правеше каквото му трябваше — двамина дялаха един дънер, един режеше и извиваше желязо, свалено от покрива поради недостиг на материал, а четирима бяха се облегли на плета и плетяха резервни цървули за онзи, който пожелае да стане странник.

Дванов се събуди преди Сербинов и набързо тръгна да търси Хопнер. Двамината другари се срещнаха в ковачницата и тук ги намери Сербинов. Дванов беше измислил изобретение — да превръща слънчевата светлина в електричество. За тази цел Хопнер извади от

рамките всички огледала в Чевенгур и освен това събра всички щогоде по-дебели стъкла. От този материал Дванов и Хопнер направиха сложни призми и рефлектори, та минавайки през тях, слънчевата светлина да се измени и на другия край на апарата да стане електрически ток. Апаратът беше готов още преди два дни, но от него не се получи електричество. Разните други идваха да разглеждат светлинната машина на Дванов и макар че тя не работеше, намериха за нужно да решат: машината да се смята за правилна и необходима, щом като са я измислили и направили със своя физически труд двамата другари.

Близо до ковачницата имаше кула, направена от глина и слама. През нощта на кулата се качи един от другите и запали огън, та блуждаещите в степта да видят къде за тях е приготвен подслон, но или степите бяха опустели, или нощите бяха станали безлюдни — още никой не се бе отзовал на светлината на глинения фар.

Докато Дванов и Хопнер се мъчеха да подобрят своя слънчев механизъм, Сербинов тръгна към средата на града. Между къщите беше тясно за ходене, а сега пък беше станало напълно непроходимо — разните други бяха изнесли тук за довършване последните си изделия — дървени колела по два разтега в диаметър, железни копчета, глинени паметници, като че изобразяващи любимите им другари, включително и Дванов, самовъртяща се машина, направена от счупени будилници, печка самогрейка, в която отиде плънката на всички юргани и възглавници в Чевенгур, но в която можеше временно да се стопли само един човек, най-премръзналият. Имаше и други предмети, ползата от които Сербинов изобщо не може да си представи.

— Къде ви е изпълнителният комитет? — попита Сербинов угрижения Карчук.

— Имаше, ама сега няма, всичко изпълни — обясни му Карчук. — Попитай Чепурни, виждаш, че аз правя от волски кокал меч за другаря Пашинцев.

— Вашият град се намира сред ширинето, а защо е построен толкова натясно? — продължаваше да пита Сербинов.

Но Карчук отказа да отговаря:

— Питай когото щеш, виждаш, че аз работя, значи мисля не за тебе, а за Пашинцев, за когото е мечът.

И Сербинов попита друг човек, който мъкнеше от дола торба с глина за паметниците и в лицето приличаше на монголец.

— Ние живеем помежду си без пауза — обясни му Чепурни, той носеше глината.

Сербинов се изсмя на него и на дървените колелета по два разтега, а и на железните копчета. Сербинов се срамуваше от смеха си, а Чепурни стоеше пред него, гледаше го и не се обиждаше.

— Вие работите трудно — каза Сербинов, та по-скоро да престане да се усмихва, — аз видях вашите работи и те са безполезни.

Чепурни бдително и сериозно огледа Сербинов, той видя в него изостанал от масите човек.

— Ами че ние не работим за полза, а приятел за приятел.

Сербинов вече не се смееше — той не разбираше.

— Как? — попита той.

— Ами точно така — потвърди Чепурни. — Че как иначе, кажи, моля ти се? Ти сигурно си безпартиен — тя, буржоазията, търсеше полза от труда, но нищо не стана — нямаме ние търпение да се мъчим тялом за предмет — Чепурни забеляза, че Сербинов е мрачен и се усмихна. — Но за теб това е безопасно, при нас ще обръгнеш.

Сербинов отмина нататък, без да си представя нищо — той можеше да измисли много неща, но не можеше да разбере това, което стоеше пред зрението му.

За обяд повикаха Сербинов да яде на поляната и му дадоха за първо тревен борщ, а за второ кълцана каша от зеленчук — с това Симон се нахрани добре. Той вече искаше да си тръгва от Чевенгур за Москва, но Чепурни и Дванов го помолиха да остане до утре — до закуска те ще му направят нещо за спомен и за из пътя.

Сербинов остана, като реши да не се отбива в губерния град за доклад, а да го изпрати писмено по пощата, и след обяда написа до губкома, че в Чевенгур няма изпълком, а има много щастливи, но безполезни предмети; посевната площ едва ли е намалела, обратното, увеличила се е за сметка на преустройството на града и стесняването му, но все пак няма кой да седне и да попълни сведенията по този въпрос, тъй като сред населението на града не може да се намери нито един съзнателен деловодител. Като извод Сербинов включи становището си, че Чевенгур вероятно е завладян от неизвестна малка народност или от скитници пришълци, които не познават

информационното изкуство и чийто единствен сигнал към света е глиненият фар, на върха му нощем гори слама или някакво друго сухо вещество; сред скитниците има един интелигент и един квалифициран фабричен работник, но и двамата са абсолютно заваяни. Сербинов предлагаше губерньският център сам да си направи практическия извод.

Симон препрочете написаното, беше се получило умно, двусмислено, враждебно и подигравателно и за двете страни — и за губернията, и за Чевенгур — Сербинов винаги пишеше така за онези, които не се надяваше да спечели за приятели. В Чевенгур той веднага разбра, че тук всички са се разграбили един друг преди неговото пристигане и за него не е останал нито един, затова Сербинов не можеше да забрави своята командировъчна служба.

След обяда Чепурни пак пренасяше глина и Сербинов го попита как трябва да изпрати две писма, къде им е пощата. Чепурни взе и двете писма и каза: „За близките ли се разтъжи? Ще ги изпратим до пощенското място с един пешеходец. И аз тъгувам за Прокофий, но не му зная местонахождението.“

Карчук беше завършил костения меч за Пашинцев, той щеше да се радва и занапред да не скучае, но нямаше за кого да мисли, нямаше за кого вече да работи и той драскаше с нокът земята, защото не чувстваше никаква идея за живота.

— Карчук — каза Чепурни. — Ти направи уважение на Пашинцев и сега скърбиш без другар, занеси, моля ти се, в пощенския вагон писмата на другаря Сербинов, ще вървиш и по пътя ще си мислиш за него...

Карчук с тъга огледа Сербинов.

— Може би ще отида утре — каза той, — засега не го чувствам... А може да тръгна и до довечера, ако в мене се появи влечение към новодошлия.

Вечерта почвата овлажня и се появи мъгла. Чепурни запали сламения огън на глинената кула, за да го зърне отдалече изчезналият Прошка. Сербинов лежеше в празната къща, завит с някаква постелка — искаше да заспи и да се успокои в тишината на провинцията; струваше му се, че не само пространството, но и времето го отделя от Москва, и свиваше тялото си под постелката, чувствайки краката и гърдите си като втори, също така жалък човек, и го сгриваше и галеше.

Карчук тръгна без питане, като жител на пустинята или на братство.

— Аз тръгвам — каза той. — Дай ми твоите писма.

Сербинов му даде писмата и го помоли:

— Поседи с мене. Все пак заради мене ще вървиш цяла нощ.

— Не — отказа да седне Карчук, — аз ще мисля за тебе сам.

От страх да не загуби писмата, Карчук взе по едно писмо във всяка ръка, стисна ги в двете си длани и така потегли.

Над земната мъгла стоеше чистото небе и в него изгря луната; покорната ѝ светлина отслабваше във влажната мъгла и озаряваше земята като подводно дъно. Последните хора тихо ходеха в Чевенгур и на глинената кула някой запя песен, за да го чуят в степта, тъй като не разчиташе само на светлината от огъня. Сербинов закри лице с ръка, за да не вижда и да спи, но под ръката си отвори очи и още повече не можа да заспи — някъде в далечината хармоника засвири весела и бойна песен, ако се съди по мелодията — нещо като „Ябълката“, но много по-майсторски и осезателно, някакъв непознат на Сербинов болшевишки фокстрот. През музиката скърцаше каруца, значи някой пътуваше, и в далечината се разнесоха два конски гласа — от Чевенгур цвилеше Пролетарска сила, а от степите ѝ отговаряше новопристигащият ѝ другар.

Симон излезе навън. На глинения фар с тържествен пламък лумна купчина слама и стари плетица; хармониката, намираща се в сигурни ръце, също не намаляваше звуците, а ги засилваше все по-често и призоваваше населението към живот на едно място.

Във файтона седяха Прокофий и голият свирач, който някога беше напуснал Чевенгур пеша, за да търси жена, а ги возеше мършав цвилещ кон. Зад файтона вървяха боси жени, десетина или повече, по две в редица, и в първия ред Клавдюша.

Чевенгурци посрещнаха бъдещите си жени мълчаливо, те стояха под светлината на фара, но не направиха нито крачка напред и не произнесоха приветствени думи, защото, макар новодошлите да бяха хора и другари, но едновременно с това бяха и жени. Копьонкин изпитваше към доставените жени срам и уважение, освен това се страхуваше да наблюдава жените от неудобство пред Роза Люксембург и отиде да успокои ревящата Пролетарска сила.

Файтонът спря. Разните други моментално разпрегнаха конете и изтеглиха на ръце файтона навътре в Чевенгур.

Прокофий прекъсна музиката и даде знак на женското шествие да не бърза вече за никъде.

— Другари на комунизма! — обърна се Прокофий към стихналата купчина хора. — Изпълних вашето мероприятие. Пред вас стоят бъдещите ви съпруги, доставени в Чевенгур в походен ред, а за Жеев подмавих специална просякиня...

— Как си я подмамил? — попита Жеев.

— Машинално — обясни му Прокофий. — Музиканте, обърни се към съпругите и им изсвири туш, за да не тъгуват в Чевенгур и да обичат болшевиките.

Музикантът изсвири.

— Отлично — одобри Прокофий. — Клавдюша, разведи жените да си почиват. Определяме им за утре преглед и тържествен марш пред градската организация, огънят не дава представа за лицата.

Клавдюша поведе дремецките жени в тъмнината на пустия град.

Чепурни прегърна Прокофий през гърдите и му каза само на него:

— Проша, сега жените не са ни срочно необходими, добре че ти си дойде. Утре ще ти направя каквото щеш и ще ти го подаря.

— Подари ми Клавдюша!

— Бих ти я дал, Проша, но ти сам си я подари. Моля, вземи си още нещо!

— Остави ме да си помисля — отсрочи Прокофий, — сега нещо нямам желание и апетит не чувствам... Здравей, Саша! — каза той на Дванов.

— Здравей, Проша! — отвърна му по същия начин Дванов. — Видя ли някъде други хора? С какво живеят там?

— Живеят само с търпение — формулира утешение за всички Прокофий, — не се хранят с революцията, при тях се е организидала контрареволюция и над степта вече веят вихри враждебни, само ние не сме се посрамили...

— Глупости говориш, другарю — каза Сербинов. — Аз дойдох оттам и също съм революционер.

— Значи толкова по-зле ти е било там — заключи Прокофий.

Сербинов не можа да му отговори. Огънят на кулата угасна и тази нощ той вече не беше запален.

— Проша — попита Чепурни в мрака, — а кой ти подари музиката?

— Един минаващ буржоа. Той ми подари музиката, а аз му пробутах евтино съществуването, че в Чевенгур няма друго удоволствие освен камбаните, а те са религия.

— Тук, Проша, сега има удоволствие без камбани и без никакво посредничество.

Прокофий влезе в долното помещение на кулата и легна да спи от умора. Чепурни също се намести близо до него.

— Дишай повече, нагривай въздуха — помоли го Прокофий. — Аз нещо измръзнах в пустите места.

Чепурни се надигна и дълго време диша често, после си свали шинела, зави Прокофий, сгуши се до него и се унесе, отчужден от живота.

На сутринта настъпи хубав ден; музикантът стана пръв човек и изсвири на хармониката предварителен марш, който развълнува всички отпочинали си други.

Жените седяха готови, вече обути и облечени в онова, което Клавдюша беше намерила по килерите.

Разните други дойдоха по-късно и от смущение не поглеждаха онези, които им бяха определени за любов. Тук вече се намираха и Дванов, и Хопнер, и Сербинов, и най-първите завоеватели на Чевенгур. Сербинов беше дошъл, за да помоли да му се приготви файтон за заминаване, но Копьонкин отказа да даде за впрягане Пролетарска сила. „Шинела си мога да дам — каза той, — себе си предоставям за едно денонощие, вземи каквото щеш, но коня ми не искай, не ме ядосвай — с какво ще замина аз за Германия?“ Тогава Сербинов поиска другия кон, който вчера беше докарал Прокофий, и се обърна към Чепурни. Чепурни възрази на Сербинов, че няма защо да заминава, може би ще свикне тук, защото в Чевенгур е комунизъм и тъй или иначе скоро всички хора ще дойдат тук — защо да върви към тях, когато те идват насам.

Сербинов се отдалечи от него. „Накъде съм тръгнал? — мислеше си той. — Онази гореща част от моето тяло, която отиде в София

Александровна, вече се е стопила в нея и е унищожена като всяка безследна храна...”

Чепурни започна да се изказва на висок глас и Сербинов остави себе си, за да изслуша непознатото слово.

— Прокофий, това значи грижа против мъчнотиите на пролетариата — произнесе Чепурни сред хората. — Ето, той ни достави жени, по количество, макар и в мярката, но дозата е почти малка... А след това ще се обърна към женския състав, за да прозвучи за тях словото на радостно очакване! Нека ми каже някой, моля, защо ние уважаваме природните условия? Защото ги ядем. А защо призовахме с жеста си жените? Защото ние уважаваме природата за яденето, а жените — за любовта. Тук аз обявявам благодарност на дошлите в Чевенгур жени като на другари със специално устройство и нека те заедно с нас живеят и се хранят спокойно, а щастие да получат посредством другарите хора в Чевенгур...

Жените веднага се уплашиха. Предишните мъже винаги започваха работата си с тях направо от края, а тези търпят, отначало произнасят речи — и жените вдигнаха до носа си мъжките палта и шинели, в които ги бе облякла Клавдия, закривайки устата си. Те се страхуваха не от любовта, те не любеха, а от изтезание, от унищожаване на тялото си от тези сухи, търпеливи мъже с войнишки шинели, с нашарени от трудния живот лица. Тези жени нямаха младост или друга някаква определена възраст, те разменяха своето тяло, мястото си във възрастта и разцвета срещу храна, и понеже намирането на храна винаги водеше за тях до загуба, телата им се бяха изразходвали преди смъртта, и то много преди нея; затова приличаха и на момичета, и на бабички — на майки и на по-малки, недохранени сестри; от ласките на мъжете щеше да им стане болно и страшно. По време на пътешествието Прокофий беше се опитвал да ги стиска, като ги качваше във фйтона за изпробване, но те крещяха от любовта му като от болест.

Сега жените седяха пред погледа на чевенгурци и гладеха под дрехите бръчките на излишната кожа върху износените си кости. Само Клавдюша беше достатъчно удобна и пищна сред тези енориашки на Чевенгур, но към нея вече изпитваше симпатия Прокофий.

Яков Титич най-замислено наблюдаваше жените. Една от тях му се струваше най-тъжна и тя зъзнеше под стария шинел. Колко пъти той

се канеше да даде половината си живот, когато от него му оставаше много, за да си намери истински кръвен роднина сред чуждите и другите. И макар че разните други навсякъде му бяха другари, но само по немотия и мъка — мъка от живота, — не по произход от една утроба. Сега беше останал не половината от живота на Яков Титич, а последният остатък, но той беше готов да подари за роднина свободата и хляба си в Чевенгур и заради него да тръгне отново по неизвестния път на странстването и нуждата.

Яков Титич се приближи до избраната от него жена и я попипа по лицето, стори му се, че тя външно прилича на него...

— Чия си? — попита той. — С какво живееш на този свят?

Жената наведе глава, дърпайки се от него, и Яков Титич видя шията ѝ под тила — там минаваше дълбока вдлъбнатина и в нея се събираше кирта на бездомността, а цялата ѝ глава, след като жената я изправи, се държеше на шията плахо като на изсъхващо стъбло.

— Чия си ти, такава мършава?

— Ничия — отвърна жената, намръщи се и взе да свива един след друг пръстите си, отчуждена от Яков Титич.

— Да идем у дома, аз ще ти изстържа кирта от шията и крастата — още веднъж каза Яков Титич.

— Не искам — отказа се жената. — Дай ми нещо мъничко, тогава ще стана.

По пътя Прокофий беше ѝ обещал съпружество, но тя, както и нейните приятелки много не разбираха какво значи това, само се досещаше, че тялото ѝ ще бъде мъчено от един човек вместо от много, затова поиска преди мъченията подарък — после нищо не дават, а гонят. Тя още повече се сви под големия шинел, пазейки под него голото си тяло, което ѝ служеше и като живот, и като средство за живот, и като единствена несбъднала се надежда — за жената оттатък кожата започваше чуждият свят и тя не успяваше да придобие от него нищо, дори дрехи за сгряване и запазване на тялото като източник на храна за нея и щастие за другите.

— Какви жени са това, Проша? — питаше и се съмняваше Чепурни. — Това са осеммесечни недоносчета, в тях не достига веществото.

— А тебе какво те интересува? — възрази му Прокофий. — Нека комунизмът им служи за девети месец.

— Вярно, бе! — щастливо възкликна Чепурни. — Те в Чевенгур като в топъл корем по-бързо ще се доносят и тогава ще се родят напълно.

— Ами да! Още повече, че на разния друг пролетарий особена тлъстинка не му трябва, стига му криво-ляво да се избави от житейските мъки! А ти какво искаш? Все пак това са жени, хора с празнина, има къде да се побереш.

— Няма такива жени — каза Дванов. — Такива са майките, за когото ги има.

— Или по-малките сестри — установи Пашинцев. — Аз имах една такава рижава сестричка, хранеше се лошо и така си умря, от само себе си.

Чепурни слушаше всички и по навик се канеше да приеме решение, но се съмняваше и помнеше за своя слаб ум.

— А кои при нас са повече, мъжете или сираците? — попита той, без да мисли по този въпрос. — Нека така го формулирам: най-напред всички другари да целунат поред тези жални жени и тогава ще стане ясно какво да правим с тях. Другарю музикант, дай, моля ти се, музиката на Пиюся, нека изсвири нещо от нотната музика.

Пиюся засвири марш, в който се чувстваше полково движение — той не уважаваше песните за самота и валсовете и се срамуваше да ги свири.

На Дванов му се падна пръв да целува всичките жени — при целувките той отваряше уста и обхващаше с устните си устните на всяка жена с жадна нежност, а с лявата си ръка прегръщаше поредната жена, за да стои тя устойчиво и да не се дръпне от него, докато Дванов не престане да се докосва до нея.

И Сербинов трябваше да целува всичките бъдещи жени, но последен, макар че беше доволен и от това — Симон винаги чувстваше успокоение от присъствието на втори, дори неизвестен човек, а след целувките живя удовлетворен цяло денонощие. Сега вече не искаше да заминава, стискаше ръцете си от удоволствие и се усмихваше, невидим сред движението на хората и темпа на музикалния марш.

— Е, какво ще кажеш, другарю Дванов? — поинтересува се за по-нататък Чепурни, бършейки устата си. — Жени ли са те, или стават за майки? Пиюся, дай ни тишина да разговаряме!

Дванов не знаеше, майка си не беше виждал, а жените никога не беше чувствал. Той си спомни сухите, вехти женски тела, които сега беше държал за целувките, и как една жена сама се притисна до него, слаба като вейка, и как криеше надолу обичайното си тъжно лице; близо до нея Дванов се задържа от спомени — жената миришеше на мляко и потна риза, той я целуна още веднъж по разреза на ризата на гърдите, както беше целувал като дете тялото и потта на мъртвия си баща.

— По-добре да са майки — каза той.

— Който тук е сираче, да си избира сега майка! — обяви Чепурни.

Сираци бяха всички, а жените десет — никой не се помръдна пръв към жените да си получи майката, всеки предварително я подаряваше на по-нуждаещия се другар. Тогава Дванов разбра, че и жените са сирачета — по-добре нека те най-напред си изберат измежду чевенгурци братя или родители и нека така си остане.

Жените веднага си избраха най-възрастните разни други; с Яков Титич пожелаха да живеят дори две, той беше привлякъл и двете. Нито една жена не вярваше в бащинството или братството на чевенгурци, затова те се стараеха да си намерят мъж, на когото нищо не му трябва, освен да спи на топло. Само една мургава полудевойка се приближи до Сербинов.

— Какво искаш? — уплашено я попита той.

— Искам от мене да се роди едно топло топченце и да видя какво ще стане с него!

— Не мога, аз ще заминавам оттук завинаги.

Мургавата смени Сербинов с Кирей.

— Бива си те като жена — каза ѝ Кирей. — Аз ще ти подаря каквото искаш! Когато твоето топло топченце се роди, то вече няма да изстине.

Прокофий хвана под ръка Клавдюша.

— Е, а какво ще правим ние, гражданин Клобзд?

— Ами нашата работа, Проша, е съзнателна...

— Така е — реши Прокофий. Той взе една буца досадна глина и я запрати някъде в самота. — Нещо през цялото време ми е сериозно на душата — нито е време семейство да организираш, нито комунизма да изтраеш... Ти какъв фонд ми натрупа?

— Ами колко? Каквото занесох за продан, това изкарах, Проша — само за двете шуби и среброто дадох добра цена, а останалото мина горе-долу.

— Ами добре, довечера ще ми дадеш отчет и макар че ти вярвам, вълнувам се. А парите все при леля си ли държиш?

— Че къде, Проша? Там са на сигурно място. А ти кога ще ме заведеш в губернията? Обеща ми и центъра да ми покажеш, а пак ме доведе в тая еснафщина. Какво съм тук само сред просякините, няма с кого новата рокля да си изпробвам. И на кого да я покажа? С кого ме мъчиш ти?

Прокофий въздъхна. Какво да прави с такава персона, щом като умът ѝ по не го бива от женските прелести?

— Върви, Клавдюша, погрижи се за новодошлите жени, пък аз ще си помисля — един ум е хубаво нещо, а вторият е излишен.

Болшевиките и разните други бяха се вече разотишли от предишното място и пак бяха започнали да се трудят над изделията за онези другари, които те чувстваха като своя идея. Само Копьонкин не се хвана на работа, той мрачно почисти и погали коня си, а после смаза оръжието си с гъша мас от своя неприкосновен запас. След това намери Пашинцев, който шлифоваше камъни.

— Вася — каза Копьонкин. — Защо седиш и се хабиш, нали дойдоха жени, Семьон Сербов още преди тях докара в Чевенгур чанти и воаяжи. Защо живееш и забравяш? Нали буржоазията неминуемо ще връхлети, а къде са ти бомбите, другарю Пашинцев? Къде ти е революцията и нейният неприкосновен резерват?

Пашинцев извади от повреденото си око засъхналата мръсотия и със силата на нокътя си я запрати в плета.

— Това го усещам, Степан, и те приветствам! И за това съсипвам силата си в камъка, че иначе скърбя и плача в лопушите!... А къде е Пиюся, къде виси музиката му на пирона?

Пиюся береше лапад по задните места на бившите дворове.

— Пак ли са ти се дощели звуци? — попита той иззад бараката. — Разтъжи ли се без геройство?

— Пиюся, извири ни, на мен и на Копьонкин, „Ябълката“, създай ни настроение в живота!

— Почакай, ей сега ще ви създам.

Пиюся донесе хроматичния си инструмент и със сериозно лице на професионален артист изсвири на двамата си другари „Ябълката“. Копьонкин и Пашинцев развълнувано плачеха, а Пиюся мълчаливо работеше над тях — в момента той не живееше, а се трудеше.

— Стой, недей ме разстройва! — помоли го Пашинцев. — Дай нещо жаловито.

— Давам — съгласи се Пиюся и засвири провлечена мелодия. Лицето на Пашинцев изсъхна, той се заслуша в меланхоличните звуци и скоро сам запя след музиката:

*Ах, ти, другарю боен мой,
върви напред и песен пей,
да срещнем с теб смъртта във бой,
да се живее тъй е срамота,
а тъжно е да чакаш сам смъртта...
Другарю, в боя се стегни,
завета майчин ти помни,
че каза майка ми: „Постой,
врага си първо в гроба успокой,
след туй отгоре ти легни...“*

— Стига си се драл — прекъсна певеца Копьонкин, който седеше без дейност, — не ти се падна жена, та искаш с песен да завъртиш главата на някоя. Ето, една вещица бърза насам.

Приблужи се бъдещата жена на Кирей — мургава като дъщеря на печенег.

— Какво искаш? — попита я Копьонкин.

— Ами нищо. Искам да послушам, сърцето ме боли от музиката.

— Пфу, гадина! — и Копьонкин стана от мястото си да си върви.

Дойде и Кирей, за да отведе съпругата си обратно.

— Къде бягаш, Груша? Аз ти набрах просо, ела да грухаме зърната, довечера ще ядем палачинки, нещо тестено ми се е дояло.

И двамата заедно отидоха в килера, където преди Кирей ношуваше само понякога, а сега беше приготвил там за дълго подслон за себе си и за Груша.

А Копьонкин се запъти покрай Чевенгур — той искаше да погледа към откритата степ, където отдавна не беше ходил, привиквайки неусетно към тясната суета на Чевенгур. Пролетарска сила, която си почиваше в един хамбар, чу стъпките на Копьонкин и зацвили към приятеля си с тъгуваща уста. Копьонкин я взе със себе си и конят заподскача редом с него от предчувствие за пътуване в степта. Извън града Копьонкин се метна на коня, измъкна сабята си, нададе с дълго мълчалите си гърди негодуващ вик и препусна в есенната степна тишина шумно като по гранит. Само Пашинцев видя препускането на Пролетарска сила по степта и изчезването ѝ заедно с конника в далечната мъгла, приличаща на зараждаща се нощ. Пашинцев току-що беше се качил на покрива, откъдето обичаше да наблюдава пустото полско пространство и течението на въздуха над него. „Сега вече няма да се върне — мислеше си Пашинцев. — Време е и аз да завоювам Чевенгур, та това да се хареса на Копьонкин.“

След три дни Копьонкин се върна, той влезе в града ходом, яхнал отслабналия кон и дремещ на него.

— Пазете Чевенгур — каза той на Дванов и на двама от другите, които стояха на пътя му, — дайте трева на коня, а за поене ще стана аз. — И освободил коня, Копьонкин заспа на отгъпканото голо място.

Дванов заведе коня в ливадата, мислейки за направата на евтин пролетарски топ за опазването на Чевенгур. Ливадата беше съвсем наблизко, Дванов пусна Пролетарска сила, а той се спря в гъстия буренак. Сега не мислеше за нищо и старият пазач на ума му охраняваше покоя на съкровището си — той можеше да пусне вътре само един посетител, една скитаща някъде навън мисъл. Навън я нямаше — наоколо се простираше пустота, буренясала земя и на небето работеше топящото се слънце като скучен изкуствен предмет, а хората в Чевенгур не мислеха за топа, а един за друг. Тогава пазачът отвори задната врата на спомените и Дванов отново почувства в главата си топлината на съзнанието; той е момче и върви нощем към село, баща му го води за ръка, а Саша затваря очи, спи и се събужда вървешком. „Саша, да не отслабна от ходенето? Да не отслабна така от дължината на деня, Саша? Ела тогава на ръцете ми, спи на гърба ми.“ И баща му го качва отгоре, върху тялото си, и Саша заспива близо до шията на баща си. Баща му носи в село риба за продан, от торбата му с платика мирише на влага и трева. В края на същия ден пада проливен

дъжд и по пътя има тежка кал, студ и вода. Изведнъж Саша се събужда и извиква — по мъничкото му лице се стича тежък студ, а баща му ругае един селянин с кована каруца, който ги е изпреварил и е опръскал бащата и сина с кал от колелата. „Тате, защо калта хвърчи от колелото?“ „Колелото, Саша, се върти, а калта се безпокои и хвърчи от собственото си тегло.“

— Нужно е колело — гласно реши Дванов. — Обкован дървен диск, от него могат да се мятат към противника тухли, камъни, боклук — снаряди ние нямаме. А ще го въртим с конска предавка и ще помагаме с ръце, дори можем да хвърляме прах и пясък... Хопнер сега седи на бента, сигурно водата пак е пробила...

— Обезпокоих ли ви? — попита бавно приближилият се Сербинов.

— Не, какво има? Аз не се занимавах със себе си.

Сербинов допушваше последната цигара от московския си запас и се чудеше какво ли ще пуши по-нататък.

— Нали сте познавали София Александровна?

— Познавах я — отвърна Дванов, — и вие ли я познавахте?

— И аз я познавах.

Спящият близо до пешеходната пътечка Копьонкин се надигна на ръце, извика в бълнуването си нещо кратко и пак запухтя насън, мърдайки с въздуха от носа си умрелите стръкчета трева.

Дванов погледна към Копьонкин и се успокои, че той спи.

— Помнех я преди Чевенгур, а тук я забравих — каза Александър. — Къде е тя сега и защо ви е казала за мене?

— В Москва е, в една фабрика. Тя ви помни, при вас в Чевенгур хората са един за друг като идеи, забелязах го, и вие за нея сте идея; от вас към нея все още тече душевен покой, вие за нея сте действаща топлина...

— Вие не сте ни разбрали съвсем правилно. Макар аз все пак да се радвам, че е жива, и ще мисля за нея.

— Мислете. Според вас това означава много, да мислиш, значи да имаш или да обичаш... За нея си заслужава да се мисли, тя в момента е сама и гледа Москва. Там сега звънят трамваите и има хора, но не всеки иска да ги притежава.

Дванов никога не беше виждал Москва, затова от нея си представи само София Александровна. И сърцето му се напълни със

срам и с тръпчивата тъга на спомена: някога към него от Соня лъхаше топлината на живота и той можеше да се затвори чак до смъртта в теснотата на един човек и едва сега проумяваше онзи свой неосъществен страшен живот, в който можеше да остане като в срутена къща. Покрай него с вятъра прехвърча врабче и кацна на плета, възкликвайки от ужас. Копьонкин надигна глава и като огледа с бели очи позабравения свят, искрено заплака; ръцете му немощно се подпираха в прахта и поддържаха слабото му от сънното вълнение туловище. „Саша, мой Саша! Защо никога не си ми казвал, че тя се мъчи в гроба и раната я боли? Защо живея аз тук и съм я оставил сама в мъките на гроба?...“ Копьонкин произнесе думите с жален плач за обидата, с непоносимо ревящата вътре в тялото му мъка. Космат, остарял и разплакан, той се опита да скочи на крака и да препусне: „Къде е конят ми, гадове? Къде е моята Пролетарска сила? Вие сте я отровили в бараката, вие ме измамихте с вашия комунизъм, аз ще умра от вас.“ И Копьонкин отново се повали, завръщайки се в съня.

Сербинов погледна в далечината, където на повече от хиляда версти беше Москва и там като сираче в гроба лежеше майка му и страдаше в земята. Дванов отиде при Копьонкин, сложи върху главата на спящия шапката и забеляза полуотворените му, шарещи в съня очи. „Защо ме упрекваш? — прошепна Александър. — А нима баща ми не се мъчи на дъното на езерото и не ме чака? Аз също помня.“

Пролетарска сила престана да пасе трева и предпазливо се промъкна до Копьонкин, без да тропа с крака. Конят наведе глава към Копьонкин и подуши дъха на човека, после докосна с език полупритворените му клепки, Копьонкин се успокои, затвори напълно очи и замря в продължаващия сън. Дванов завърза коня за плета близо до Копьонкин и заедно със Сербинов се запъти към бента при Хопнер. Сербинов вече не го болеше коремът, той забрави, че Чевенгур е чуждо място, където е на едноседмична командировка, тялото му свикна с миризмата на този град и с разрежения въздух на степта. До една къща в покрайнините на земята стоеше глинен паметник на Прокофий, покрит с листа от лопуш, за да не го вали дъждът; до неотдавна Чепурни мислеше за Прокофий, а после му направи паметник, с който напълно удовлетвори и завърши чувството си към Прокофий. Сега Чепурни се разтъжи за Карчук, който замина с писмата на Сербинов, и подготвяше материал за глинен паметник на неприсъстващия другар.

Паметникът на Прокофий малко приличаше на него, но пък едновременно еднакво добре напомняше и за Прокофий, и за Чепурни. С въодушевената нежност и грубост на несръчния труд авторът беше изваял своя паметник на избрания скъп другар и паметникът беше излязъл като съжителство, показвайки честността на изкуството на Чепурни.

Сербинов не познаваше цената на друго изкуство, той беше глупав в разговорите сред московското общество, защото седеше и се наслаждаваше на изгледа на хората, без да разбира и без да слуша какво говорят. Той спря пред паметника, спря и Дванов.

— Би трябвало да се направи от камък, а не от глина — каза Сербинов, — иначе той ще се стопи от времето и дъждовете. Та това не е изкуство, това е край на световната дореволюционна халтура в труда и изкуството; за пръв път виждам нещо без лъжа и експлоатация.

Дванов не му каза нищо, той не знаеше как може да се направи другояче. И двамата заедно тръгнаха към речната долина.

Хопнер не се занимаваше с бента, той седеше на брега и правеше от малко дърво зимна рамка за прозореца на Яков Титич. Яков Титич се страхуваше да не би двете му жени дъщери да изстинат през зимата. Дванов и Сербинов почакаха, докато Хопнер довърши рамката, та всички заедно да започнат да строят дървения диск за мятане на камъни и тухли към противника на Чевенгур. Дванов седеше и чуваше, че в града става по-тихо. Който беше получил майка или дъщеря, рядко излизаше от жилището си и се стараеше да работи под един покрив с роднината си и да изработва неизвестни предмети. Нима те в къщите са по-щастливи, отколкото на открито?

Дванов не можеше да знае дали е така и от мъка, че не знае, направи излишно движение. Той стана на крака, поразмисли и тръгна да търси материал за направа на стрелящия диск. До вечерта ходи по уютните бараки и задни места в Чевенгур. В това запустение, сред затъntenите гъсталаци от пелин, също можеше някак самоотвержено да се съществува в търпелива занемара, в полза на далечни хора. Дванов намираше разни мъртви предмети, като стари обувки, дървени сандъци от катран, врабчета покойници и други неща. Дванов вдигаше тези предмети, изразяваше съжаление, че са умрели и забравени, и пак ги връщаше на предишните им места, та всичко в Чевенгур да бъде непокътнато до най-добрия ден за изкупление при комунизма. Сред

гъстата лобода Дванов си напъха в нещо крака и едва се измъкна — беше попаднал между спиците на забравено още от войната колело от оръдие. По диаметър и здравина то напълно подходеше за направата на метателна машина. Но беше трудно да се търкаля, понеже беше по-тежко от Дванов, и Александър повика на помощ Прокофий, който се разхождаше с Клавдюша на чист въздух. Те закараха колелото в ковачницата, където Хопнер провери устройството му, одобри го и остана да ноцува в ковачницата близо до същото това колело, да обмисли на спокойствие цялата работа.

Прокофий си избра за жилище тухлената болшевишка къща, където по-рано живееха и ноцуваха всички, без да се разделят. Там сега имаше ред, женска подредба на Клавдюша, и печката се палеше през ден, за да изсъхва въздухът. По тавана живееха мухи, стаята бе оградена с яки стени, които пазеха семейната тишина на Прокофий, и подът беше измит като за неделя. Прокофий обичаше да си почива на кревата и да наблюдава пешото движение на мухите по топлия таван, точно така бродеха мухите в неговото селско детство по тавана на бащината му и майчина къща, а той лежеше, успокояваше се и обмисляше идеи, как да изкара средства за живота по-нататък и за укрепване на семейството. Днес беше довел Дванов, за да си пийне чай със сладко и да си хапне от Клавдюшините курабии.

— Погледни мухите по тавана, Саша — посочи му Прокофий. — И в нашата къща живееха мухи, помниш ли, или вече си ги изпуснал изпредвид?

— Помня ги — отвърна Александър. — Помня още повече птиците на небето, те летяха по небето като мухите под тавана и сега те летят над Чевенгур като над стая.

— Ами да, ти нали живееше при езерото, а не в къща, освен небето нямаше друг покрив, затова птиците са ти били като домашни мухи.

След чая Прокофий и Клавдюша си легнаха в леглото, а Дванов спа на дървения диван. На сутринта Дванов показа на Прокофий птиците над Чевенгур, които летяха в ниския въздух. Прокофий ги забеляза, те му напомняха бързокрили мухи в утринната стая на природата. Наблизо минаваше Чепурни, бос и с шинел на голо тяло, както бащата на Прокофий си дойде от империалистическата война. Тук-там пушеха комините и оттам миришеше на същото, на което

миришеше в тяхната къща, когато майка му приготвяше сутрешното ядене.

— Би трябвало, Саша, да приготвим зимнина за комунизма — угрижено каза Прокофий.

— Би трябвало да почнем да правим това, Проша — съгласи се Дванов. — Само че ти си донесъл сладко само за себе си, а Копьонкин години наред пие само студена вода.

— Как така за себе си? Ами аз те черпих вчера, или ти си слагал по малко в чашата, та не си го усетил? Ако искаш, ей сега ще ти донеса една лъжица!

Дванов не искаше сладко, той бързаше да намери Копьонкин, за да бъде с него в това тъжно за него време.

— Саша! — викна Прокофий подире му. — Я погледни врабчетата, те се носят в тази среда като тлъсти мухи!

Дванов не го чу и Прокофий се върна в стаята на семейството си, където летяха мухите, а през прозореца виждаше птиците над Чевенгур. „Все едно е — реши той за мухите и птиците. — Ще прескоча с кабриолета при буржоазията, ще докарам две бурета сладко за целия комунизъм, нека разните други да си пийнат чай и да си полежат под птичето небе като в стая.“

Като огледа още веднъж небесата, Прокофий пресметна, че небето покрива по-грамадно имущество, отколкото таванът, целият Чевенгур стоеше под небето като мебел в единствената стая в семейството на разните други. Ами ако изведнъж разните други си тръгнат по своя път, Чепурни умре, а Чевенгур остане на Сашка? И Прокофий забеляза, че си е направил криво сметката, че трябва още сега да признае Чевенгур за семейна стая, за да стане в нея по-голям брат и наследник на всичките мебели под чистото небе. Дори ако погледне само врабчетата, то и те са по-тълсти от мухите и са много в Чевенгур. Прокофий с преценяващ поглед огледа квартирата си и реши да я смени изгодно с града.

— Клавдюша, ей, Клавдюша! — повика той жена си. — Нещо ми се доця да ти подаря нашите мебели!

— Ами защо не! Подари ми ги — каза Клавдюша. — Докато още няма кал, ще ги закарам при леля ми!

— Закарай ги навреме — съгласи се Прокофий. — Пък и ти й погостувай там, докато аз получа Чевенгур изцяло.

Клавдюша разбираше, че вещите са ѝ необходими, но не проумяваше защо Прокофий трябва да остане сам, за да получи града, когато той и без това почти му се полага, и го попита за това.

— Ти нямаш политическа основа — отвърна ѝ съпругът. — Ако започна да получавам града заедно с тебе, ясно е, че ще го подаря само на тебе.

— Подари ми го, Проша, аз ще дойда за него от губернията с каруци!

— Недей бърза без заповед!... А защо ще ти го подаря? Защото, ще кажат хората, той спи с нея, а не с нас, с нея разменя тялото си, значи за нея няма да пожали и града... А когато тебе няма да те има, всички ще разберат, че аз не вземам града за себе си...

— Как не го вземаш? — обиди се Клавдюша. — А на кого го оставяш?

— Ех, ти, бюро на живота! Слушай моята формулировка! За какво ми е на мен градът, когато нямам семейство и всичкото ми тяло е цяло? А когато го взема, аз ще го евакуирам и ще те извикам с телеграма от друг населен пункт!... Сега ти се стягай, а аз ще отида да опиша града...

Прокофий взе от сандъка една бланка на ревкома и тръгна да описва бъдещото си имущество.

Слънцето съгласно своето усърдие работеше на небето за земната топлина, но трудът в Чевенгур намаляваше. Кирей лежеше в пруста на купчина трева заедно с жена си Груша и я придържаше до себе си в дремеща почивка.

— Ти, другарю, защо не даваш подаръци в комунизма? — попита го Прокофий, когато дойде да описва инвентара.

Кирей се събуди, а Груша обратното, затвори очи от срам заради брака.

— А защо ми е комунизмът? Сега Груша ми е другар, аз неmogвам да работя за нея, такъв разход на живот имам сега, че не успявам да изкарам ядене...

След Прокофий Кирей се наведе към Груша малко по-долу от гърлото и помириса оттам запазващия се живот и слабия дъх на дълбока топлина. По всяко време при желание за щастие Кирей можеше да получи вътре в собственото си туловище и Грушината топлина, и натрупалото се нейно тяло, и да почувства след това

спокойствие от смисъла на живота. Кой друг можеше да му подари онова, което Груша не жалеше и Кирей можеше да пожали за нея? Обратното, сега постоянно го мъчеше притеснението, че не дава достатъчно храна на Груша и забавя екипирането ѝ с рокля. Кирей вече не се смяташе за скъп човек, защото най-хубавите, най-скритите и нежни части от тялото му бяха преминали в Груша. Когато излизаше в степта за храна, Кирей забелязваше, че небето над него е станало по-бледо отпреди и редките птици кряскаат по-глухо, а в гърдите му имаше и не минаваше душевна слабост. След като събереше плодове и зърнени храни, Кирей се връщаше при Груша уморен и решаваше занапред да мисли само за нея, да я смята своя идея за комунизъм и само с това да бъде спокойно щастлив. Но минаваше времето на равнодушната почивка и Кирей чувстваше нещастieto и безсмислието на живота без веществото на любовта — светът отново разцъфваше около него, небето се превръщаше в синя тишина, въздухът започваше да се чува, птиците пееха над степта за своето изчезване и всичко това изглеждаше на Кирей създадено по-високо от живота му, а след новото родство с Груша целият свят пак му се виждаше мъгляв и жален и Кирей вече не му завиждаше.

Разните други, които бяха на години по-млади, признаха жените за свои майки и само се грееха с тях, защото въздухът в Чевенгур беше изстинал от есента. И това съществуване с майките им беше достатъчно, вече никой от тях не отделяше за заобикалящите ги другари от своето тяло чрез труд за изработване на подаръци. Вечер разните други водеха жените по разни далечни места на реката и там ги къпеха, защото жените бяха толкова слаби, че се срамуваха да ходят на баня, която обаче съществуваше в Чевенгур и можеше да се пали.

Прокофий обиколи цялото присъстващо население и описа всичките мъртви предмети в града като своя преждевременна собственост. Най-сетне стигна до крайната ковачница и я записа в листа под погледите на работещите там Хопнер и Дванов. Копьонкин се приближаваше отдалече с греда на рамо, а отзад Сербинов придържаше гредата неумело и с една осма от теглото ѝ, като интеллигент.

— Махни се оттук! — каза Копьонкин на Прокофий, който стоеше на прохода към ковачницата. — Хората тежко носят, а ти хартия държиш...

Прокофий му направи път, но записа гредата в наличността и си отиде доволен.

Копьонкин свали гредата и седна да си поеме дъх.

— Саша, кога на Прошка ще му се случи нещастие, та да спре на едно място и да заплаче?

Дванов погледна Копьонкин със своите изсветлели от умора и любопитство очи.

— А нима ти няма да го предпазиш тогава от мъката? Ами него никой не го е привличал към себе си и той е забравил да се нуждае от хора и е започнал да събира имущество вместо другари.

Копьонкин се размисли; веднъж той беше видял в бойната степ как плаче ненужен човек. Човекът седеше на камък, в лицето му духаше есенният вятър и него не го вземаха дори обозите на Червената армия, защото този човек беше загубил всичките си документи, а човекът имаше рана в слабините и плачеше кой знае за какво, може би че го изоставят, може би защото в слабините му бе станало празно, а животът и главата му се бяха запазили напълно.

— Бих го предпазил, Саша, не мога да се владея пред нещастния човек. Бих го взел на коня си и бих го отвел надалече в живота...

— Значи не бива да му желаеш мъка, защото после ще съжалиш противника си.

— И това няма да направя, Саша — каза Копьонкин. — Нека се намира сред комунизма, той сам ще премине към човешкия състав.

Вечерта в степта заваля дъжд и с единия си край мина покрай Чевенгур, но остави града сух. Чепурни не се учуди на това явление, той знаеше, че на природата отдавна ѝ е известно за комунизма в града и тя не го мокри в ненужно време. Обаче цяла група разни други заедно с Чепурни и Пиюся отидоха в степта да огледат мокрото място, за да се убедят. Копьонкин обаче повярва на дъжда и никъде не отиде, а си почиваше с Дванов на плета до ковачницата. Копьонкин много не разбираше ползата от разговора и сега приказваше на Дванов, че въздухът и водата са евтини, но необходимими неща, същото може да се каже и за камъните — и те са нужни за нещо. С думите си Копьонкин изказваше не смисъл, а симпатиите си към Дванов, по време на мълчание се измъчваше.

— Другарю Копьонкин — попита Дванов, — кой ти е по-скъп: Чевенгур или Роза Люксембург?

— Роза, другарю Дванов — уплашено отвърна Копьонкин. — В нея имаше повече комунизъм, отколкото в Чевенгур, и затова буржоазията я уби, а градът си е читав, макар че около него е стихия.

Дванов не беше запасен с никаква недвижима любов, той живееше само с Чевенгур и се страхуваше да не го изхаби. Живееше само с всекидневните хора — с такива като Копьонкин, Хопнер, Пашинцев и разните други, но постоянно се безпокоеше, че в едно прекрасно утро те ще изчезнат някъде или постепенно ще умрат. Дванов се наведе, откъсна стръкче трева и огледа плахото й телце — може и него да запази, когато не остане никой.

Копьонкин стана и тръгна към тичащия откъм степта човек. Чепурни мълчаливо и без спиране отпраши навътре в града. Копьонкин го сграбчи за шинела и го скастри:

— Какво си хукнал без тревога?

— Казаци! Кадети на коне! Другарю Копьонкин, върви ги бий, а аз отивам за пушката!

— Саша, постой в ковачницата — каза Копьонкин. — Аз сам ще им видя сметката, ти само не излизай оттам, ей сега ще дойда.

Четиримата от разните други, които бяха ходили заедно с Чепурни в степта, се върнаха тичешком, а Пиюся беше залегнал някъде сам във верига и неговият изстрел лумна в помръкналата светлина. Дванов хукна по посока на изстрела с изваден револвер, след малко го задмина Копьонкин с Пролетарска сила, която бързаше с тежка стъпка, и веднага след първите бойци откъм чевенгурските покрайнини се зададе плътната въоръжена сила на разните други и болшевиките — който нямаше оръжие, беше грабнал кол от плета или ръжен от печката; и жените бяха излезли заедно с всички. Сербинов тичаше зад Яков Титич с дамски броунинг и търсеше кого да застреля. Чепурни изскочи с коня, който взеше Прокофий, а самият Прокофий тичаше подире му и съветваше Чепурни най-напред да организира щаб и да назначи командващ, иначе ще започне гибел.

Чепурни в галоп изпразни цялата пачка към далечината и се мъчеше да настигне Копьонкин, но не можа. Копьонкин прескочи с коня залегналия Пиюся и нямаше намерение да стреля в противника, а изтегли сабята, за да е в по-близък досег с врага.

Враговете вървяха по бившето шосе. Те държаха пушките си напреки, леко повдигнати, без да се канят да стрелят, и пришпорваха

конете напред. Движеха се под команда и строй, затова се държаха спокойно и безстрашно при първите изстрели на Чевенгур. Дванов разбра тяхното предимство, запъна крака в една долчинка и с четвъртия куршум от нагана си свали командира на отряда. Но противникът пак не се разстрои — в движение прибра командира някъде вътре в строя и подкара конете в пълен тръс. В това спокойно настъпление се чувстваше машиналната сила на победата, но и в чевенгурци кипеше силата на защитаващия се живот. Освен това на страната на Чевенгур съществуваше комунизмът. Чепурни отлично го знаеше и като спря коня, вдигна пушката и свали от конете трима от противниковия отряд. А Пиюся успя от тревата да осакати с куршуми краката на два коня и те паднаха зад отряда, като се мъчеха да пълзят по корем и ровеха с муцуните си прахта по земята. Покрай Дванов прелетя с ризница и челно забрало Пашинцев — той държеше високо в дясната си ръка черупка от ръчна бомба и се мъчеше да победи врага, като му вземе ума само със страха от експлозията, понеже в бомбата нямаше заряд, а Пашинцев не носеше друго оръжие.

Противниковият отряд отведнъж, от само себе си, спря на място, сякаш се движеха всичко на всичко двама конници. И непознатите за Чевенгур войници по нечута команда вдигнаха пушките в упор към приближаващите се разни други и болшевики и без изстрел продължиха да се носят към града.

Вечерта стоеше неподвижно над хората и нощта не се спускаше над тях. Машиналният враг трополеше с копита по целината, преграждаше от разните други откритата степ, пътя към бъдещите посоки на света, изхода от Чевенгур. Пашинцев закрепця буржоазията да се предава и свали предпазителя на празната бомба. В настъпващия отряд още веднъж беше произнесена безшумна команда — пушките светнаха и угаснаха, седмина от разните други и Пашинцев бяха повалени, а още четирима чевенгурци се мъчеха да изтърпят цъфналите рани и тичаха да убиват врага с голи ръце.

Копьонкин стигна до отряда и изправи Пролетарска сила на задните крака, за да поразява бандата със сабята си и с тежестта на коня. Пролетарска сила стовари копитата си върху туловището на насрещния кон и той клекна с натрошени ребра, а Копьонкин замахна със сабята си във въздуха и ѝ помогна с цялата жива сила на тялото си да разреже кавалериста, преди да запомни лицето му. Сабята издрънча

в седлото на чуждия воин и парливо изкънтя в ръката на Копьонкин. Тогава той сграбчи с лявата си ръка младата рижа глава на кавалериста, пусна я за миг, за да замахне по-силно, и със същата лява ръка фрасна врага по темето, а човека събори от коня на земята. Една чужда сабя заслепи очите на Копьонкин; не знаейки какво да прави, той я сграбчи с една ръка, а с другата отрязва ръката на нападателя заедно със сабята и я хвърли настрана заедно с тежкия, отрязан до лакътя чужд крайник. В този миг Копьонкин видя Хопнер, който се биеше в навалищата от коне с наган, държейки го за дулото. Дали от напрежение и слабост на лицето или от нанесените рани кожата по скулите и близо до ушите беше се напукала и оттам на вълни бликаше кръв. Хопнер се мъчеше да я избърше, за да не го гъделичка по шията и да не му пречи да се бие. Копьонкин ритна в корема конника отдясно, който му пречеше да отиде при Хопнер, и едва успя да пришпори коня за скок, иначе щеше да смаже вече заклания Хопнер.

Копьонкин се измъкна от обкръжението на чуждите, а от другата страна в конния патрул на противника се вряза Чепурни и като се носеше на дръгливия си кон през мятация се строй на кавалеристите, се мъчеше да ги убива с тежката си пушка, в която вече нямаше патрони. От яростта при едно високо замахване с празната пушка Чепурни полетя от коня, понеже не улучи набеязания враг, и се скри в гъсталака от тъпчеци конски крака. Копьонкин използва кратък миг покой, посмука окървавената си лява ръка, с която бе сграбчил острието на сабята, а после се хвърли да убива всички. Той мина невредим през целия противников отряд, без да запомни нищо, и пак обърна цвилещата Пролетарска сила обратно, за да запази записано в паметта си всичко, иначе боят нямаше да му донесе радост и в победата ще му липсва чувството за уморителен труд над вражата смърт. Петима кавалеристи се бяха откъснали от състава на патрула и сечаха далече настрана сражаващите се разни други, но разните други умееха търпеливо и жилаво да се бранят — не им беше за пръв път враг да им загражда живота. Те биеха войската с тухли и бяха запалили в покрайнините огньовете от слама, гребяха с ръце ситната жарава и я хвърляха в муцуните на буйните кавалерийски коне. Яков Титич удари с горяща главня един кон по задницата така, че главнята изсъска от потта под опашката и цвилещата нервна кобила отнесе воина на две-три версти от Чевенгур.

— Ти защо се биеш с огън? — попита го друг, долетял на коня си войник. — Сега ще те убия!

— Убий ме — каза Яков Титич. — С тяло не можем ви надви, а желязо нямаме...

— Чакай да се засиля, та да не забележиш смъртта.

— Засилвай се. Толкоз хора измряха, че смъртта никой не я брой.

Войникът се отдалечи, засили се с коня и посече застаналия прав Яков Титич. Сербинов се мятеше насам-натам с последния куршум, който беше оставил за себе си, спираше и уплашено проверяваше дали куршумът е в револвера.

— Казах му, че ще го убия, и го съсякох — обърна се към Сербинов кавалеристът, който бършеше сабята си о косъма на коня. — Да не беше се бил с огън!

Кавалеристът не бързаше да воюва — той търсеше с поглед кого още да убие и кой е виновен. Сербинов вдигна към него револвера си.

— Какво правиш? — не повярва войникът. — Че аз не те закачам.

Сербинов реши, че войникът казва истината, и скри револвера. А кавалеристът обърна коня и го засили към Сербинов. Симон падна от удар с копито в корема и почувства как сърцето му отхвъркна нанякъде и оттам се мъчеше да се върне отново в живота. Сербинов следеше сърцето си и много-много не му желаше успех: нали София Александровна ще остане да живее, нека пази в себе си следите от тялото му и продължи съществуването му. Войникът се наведе и без да замахва, разпра със сабята си корема му, оттам не излезе нищо — нито кръв, нито вътрешности.

— Ти се навираше да стреляш — каза кавалеристът. — Да не беше започнал пръв, щеше да си останеш жив.

Дванов тичаше с два нагана, вторият беше взел от убития командир на отряда. Гонеха го трима конници, но Кирей и Жеев ги пресрещнаха и ги отвлякоха след себе си.

Войникът, който уби Сербинов, спря Дванов.

— Ти накъде?

Без да му отговаря, Дванов го свали от коня едновременно с двата нагана и хукна да помага на загиващия някъде Копьонкин. Наоколо беше тихо, сражението се беше пренесло в средата на Чевенгур и там топуркаха конски крака.

— Груша! — обади се сред настъпилата в полето тишина Кирей. Той лежеше с разсечени гърди и слаб живот.

— Какво има? — дотича при него Дванов.

Кирей не можеше да си каже думата.

— Хайде, сбогом — наведе се към него Александър. — Да се целунем, та да ти е по-леко.

Кирей отвори уста в очакване, а Дванов обгърна устните му със своите.

— Груша жива ли е или не? — успя да произнесе Кирей.

— Умря — каза му Дванов за облекчение.

— И аз сега ще умра, взе да ми става скучно — напрегна се още веднъж да каже Кирей и веднага умря, като остави вледенените си очи отворени.

— Няма какво повече да гледаш — прошепна Александър. Той закри погледа му с клепачите и погали горещата му глава. — Сбогом.

Копьонкин се измъкна от теснотията на Чевенгур целият в кръв и без сабя, но жив и воюващ. Преследваха го кавалеристи с капнали от умора коне. Двамина спряха конете и стреляха в него с пушките. Копьонкин обърна Пролетарска сила и се понесе невъоръжен към врага, като искаше да ги срази гърди с гърди. Но Дванов забеляза неговия ход към смъртта, клекна на коляно за по-точен мерник и започна да пердаши по кавалеристите с двата нагана — ту с единия, ту с другия. Копьонкин вече връхлетя върху кавалеристите, отпуснати под стремената на развълнуваните си коне; двама от войниците изпаднаха, а другите двама не можаха да си изхлузят краката, и ранените коне ги понесоха към степта, тътрузейки мъртъвците под себе си.

— Жив ли си, Саша! — видя го Копьонкин. — А в града има чужда войска, но хората се свършиха... Стой! Някъде вътре ме заболя...

Копьонкин сложи глава върху гривата на Пролетарска сила.

— Саша, свали ме да полежа долу...

Дванов го свали на земята. Кръвта от първите рани беше вече засъхнала по скъсания шинел, а прясната и течащата още не беше успяла да избие навън.

Копьонкин легна по гръб, за да си почине.

— Не ме гледай, Саша, виждаш, че не мога да съществувам...

Дванов се извърна гърбом към него.

— Не ме гледай повече, срам ме е да бъда покойник пред тебе. Забавих се в Чевенгур и ето, сега умирам, а Роза ще се мъчи в земята сама...

Копьонкин изведнъж седна и бойкият му глас още веднъж прогърмя:

— Нас ни очакват, другарю Дванов! — и легна мъртъв по очи, а Дванов целият пламна.

Пролетарска сила вдигна тялото му за шинела и го понесе към родното място на своята забравена степна свобода. Дванов вървя след коня, докато не се окъсаха ръбовете на шинела и тогава Копьонкин изпадна полугол, повече разровен от рани, отколкото покрит с дрехи. Конят подуши отвсякъде ранения и започна лакомо да облизва кръвта и сока от дупките на раните, за да си подели с падналия спътник последното, което той имаше, и да намали смъртната гной. Дванов се качи на Пролетарска сила и я подкара към откритата степна нощ. Той язди до сутринта, без да пришпорва коня; понякога Пролетарска сила се спираше, обръщаше се назад и слушаше; но Копьонкин мълчеше в изоставената тъмнина и конят сам започваше да крачи напред.

През деня Дванов позна стария път, който беше виждал през детството си, и подкара по него Пролетарска сила. Пътят минаваше през едно село, а после — само на една верста от езерото Мутево. И в това село Дванов мина през родното си място, яхнал крачещия кон. Къщите и дворовете се бяха подновили, от комините излизаше дим, беше някъде към пладне и бурените от изгнилите покриви отдавна бяха окосени. Клисарят на църквата удари часа и Дванов чу звъна на камбаната като времето на детството си. Той спря коня пред коритото на кладенеца, за да се напие и да си почине. На пезула на най-близката къща седеше гърбав старец — Пьотър Фьодорович Кондаев. Той не позна Дванов и Дванов не му напомни за себе си. Пьотър Фьодорович ловеше мухи на слънчевия припек и ги мачкаше в ръцете си — щастлив, че задоволява живота си, и поради забравяне не мислеше за чуждия конник.

Дванов не съжали за родното си място и го напусна. Мирното поле се ширна с безлюдните си стърнища, от земята долу миришеше на тъжни вехти треви, оттам започваше безизходното небе, което превръщаше целия свят в празно място.

Водата в езерото Мутево леко се вълнуваше, разтревожена от обедния вятър, сега вече стихнал в далечината. Дванов се приближи с коня към чертата на водата. В ранния си живот той се къпеше в нея и се хранеше от нея, тя някога даде в дълбините си покой на баща му, а сега последният и кръвен другар на Дванов тъгуваше за него през самотните десетилетия в тясната земя. Пролетарска сила наведе глава и тупна с крак — нещо я тормозеше долу. Дванов се наведе и видя въдичката, която конският крак бе довякъл от стръмния бряг. От кукичката на въдицата висеше закачен изсъхнал счупен скелет от мъничка рибка и Дванов позна, че това е неговата въдичка, забравена тук в детството. Той огледа цялото неизменно стихнало езеро и застана нащрек, нали баща му беше останал — костите му, живялото вещество на тялото му, изтлялата му, мокра от потта риза — всичко, от което произлизаше животът и дружелюбието. И там има тясно, неразделно място за Александър, където очакват завръщането на вечната дружба на онази кръв, която веднъж е била разделена в тялото на бащата за сина. Дванов подкара Пролетарска сила да влезе във водата до гърди и без да се сбогува с нея, продължавайки живота си, слезе от седлото във водата, за да търси пътя, по който едно време беше минал баща му в любопитството си към смъртта, а Дванов вървеше с чувството на срам пред слабото, забравено тяло, чиито останки се мъчеха в гроба, защото Александър беше едно и също с онази още неунищожена, мъждукаща следа от съществуването на баща му.

Пролетарска сила чуваше как зашумоли подводната трева и към главата ѝ се надигна мътилка от дъното, но конят пръсна с муцуна нечистата вода и си пийна малко от светлото средно място, а после излезе на сухото и се запъти с пестеливи стъпки към къщи, към Чевенгур.

Там тя пристигна на третия ден, след като беше заминала с Дванов, защото дълго лежа и спа в една степна падинка, а когато се наспа, забрави пътя и блужда по целината, докато не я привлече гласът на Карчук, който заедно с един попътен старец също отиваше в Чевенгур. Старецът беше Захар Павлович, който не беше дочакал завръщането на Дванов и беше пристигнал, за да си го заведе у дома.

В Чевенгур Карчук и Захар Павлович не намериха никого от хората, в града беше пусто и скучно, само на едно място близо до

тухлената къща седеше Прошка и плачеше сред цялото останало за него имущество.

— Защо плачеш, Прошка, а никому не се оплакваш? — попита го Захар Павлович. — Ако искаш, пак ще ти дам една рубла да ми доведеш Саша.

— Без пари ще ти го доведе — обеща му Прокофий и тръгна да търси Дванов.

1926–1929 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.